This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

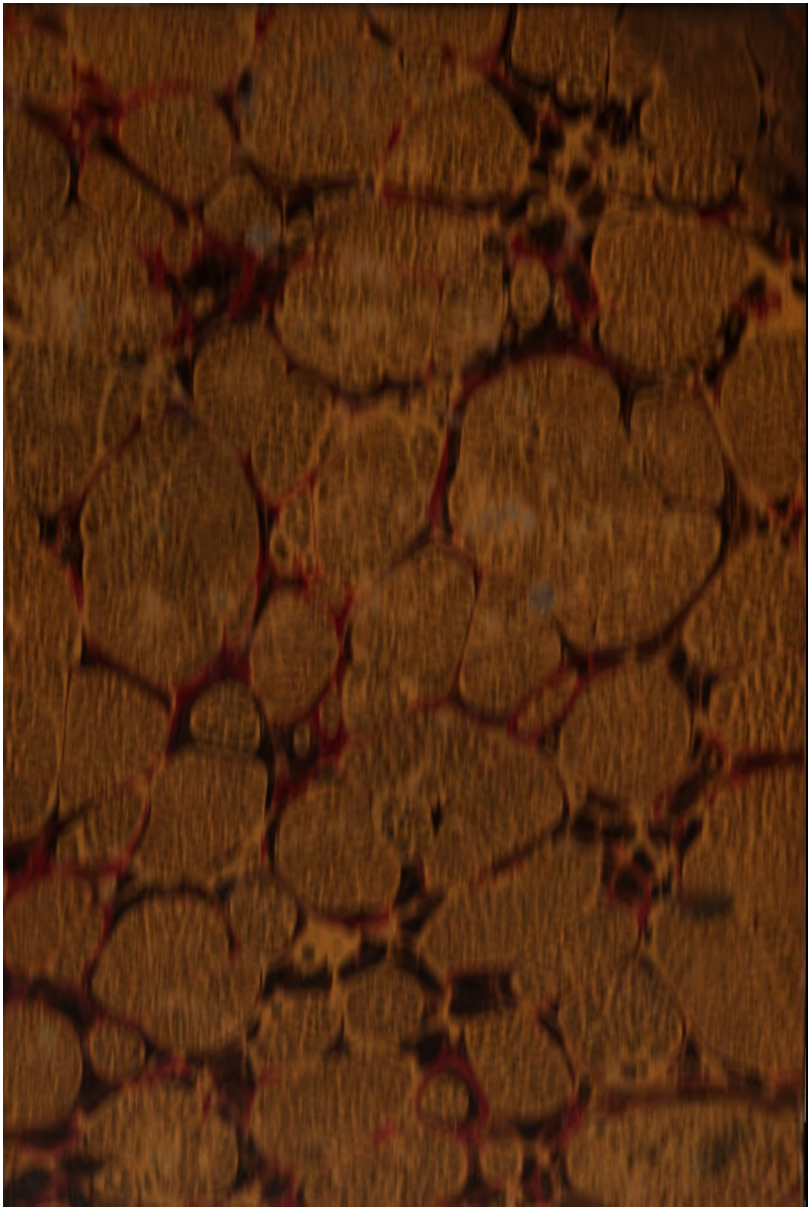

Digitized by Google

Athenaeum

re 4321.11

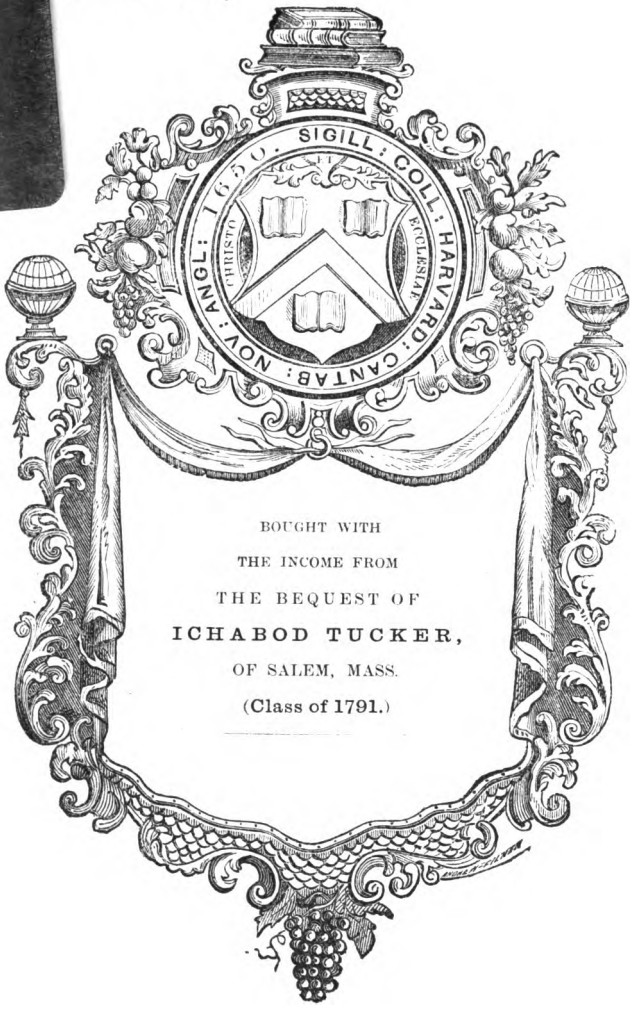

BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
ICHABOD TUCKER,
OF SALEM, MASS.
(Class of 1791.)

Digitized by Google

Digitized by Google

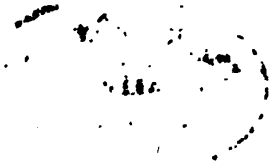

Digitized by Google

SVENSKA AKADEMIENS HANDLINGAR

Ifrån År 1796.

SJUTTONDE DELEN.

STOCKHOLM.
Tryckte hos A. G. Hellsten.
1837.

Digitized by Google

L.Soc 4321.11

Harvard College Library
May 31, 1912
Tucker fund

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Undersökning om Grunderna till Svenska Stafsättet, af Herr C. G. af Leopold . . . . . sid. 1.

Handlingar rörande Akademiens Högtidsdag, den 20 December 1836:

Ordförandens Tal . . . . . „ 169.

Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf, Åreminne af Herr Carl Thomas Järta . . . . . „ 173.

Gustaf II Adolf, Sång af Herr Georg Gabriel Ingelman . . . . . „ 377.

Minne af Fält-Öfversten Grefve Nils Brahe; författadt af Herr Frans Michaël Franzén . . „ 397.

Digitized by Google

Digitized by Google

UNDERSÖKNING

OM

GRUNDERNA

TILL

SVENSKA STAFSÄTTET,

MED HÄNSEENDE TILL AKADEMIENS

UTGIFNA

Stafnings-Lära,

OCH TILL FULLSTÄNDIGARE UTVECKLING

AF HENNES GRUNDSATSER.

AF

C. G. af Leopold.

Digitized by Google

I anledning af åtskilliga anmärkningar, som blifvit gjorda vid Svenska Akademiens år 1801 af trycket utgifna Afhandling om Svenska Stafsättet, har Akademiens framlidne Ledamot, Herr af Leopold, författat närvarande skrift, ämnad så väl att besvara nämda anmärkningar, som att i allmänhet bestämma gränsorna och den rätta tillämpningen af Brukets och Härledningens icke sällan stridiga stafningsprinciper. Denna skrift, utmärkt ej mindre genom tankarnas redbarhet, än genom den författarens egna förtjenst af klarhet och behaglighet i abstrakta ämnens framställning, får Akademien, enligt dess i 16:de delen af hennes Handlingar tillkännagifna afsigt, härmed åt offentligheten öfverlemna.

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Inledning . . . . . sid. 1.

Afhandling om Etymologien.

Första Stycket: *Allmänna Anmärkningar* „ 3.

Andra Stycket: *Närmare undersökning om Etymologiens användlighet såsom princip för vår stafning* . . . . . „ 29.

Tredje Stycket: *Om Vokal-slägtskapen* „ 49.

1:o *Vokal-slägtskapsläran, betraktad i sjelfva sin egentliga princip* . . . „ 52.

2:o *Vokal-slägtskapsläran, betraktad i sin tillämpning på Språket* . . . . „ 70.

Afhandling om Bruket.

Första Stycket . . . . . „ 99.

Andra Stycket . . . . . „ 110.

Digitized by Google

Digitized by Google

Inledning.

Ibland grunder för stafsättet gifvas i vårt språk i synnerhet tvenne, som varit framför andra åberopade: *härledningen* och *bruket*. Af dessa har den förra vanligen mera ägt de lärdas bifall; den sednare, mera det allmänna sunda omdömets. Begge partierna hafva sökt att ömsevis besegra hvarandra, och att skaffa öfvervigten, hvartdera åt sin mening. Brukets anhängare hafva beskyllt etymologiens för falskhet i grundsatser och onödigt bokstafsbråk; Etymologerne åter sina vederparter för okunnighet, och för hvad som vore sämre än felaktiga grundsatser, för alldeles inga.

Det anseende, som vanligen åtföljer lärdomen, har ej felat att länge göra denna till segrande, och har lemnat etymologiens försvarare allt nödigt rådrum att kröna henne till befallande drottning öfver hela stafsättet. Huruvida hon förtjenar en sådan upphöjelse, torde af påföljande afhandlingar säkrast visa sig.

Visserligen synes det naturligt, att, i händelse af tvåfaldigt skrifsätt, hellre teckna ett ord i enlighet med stam och slägtskaper, än under afvikel-

Digitized by Google

se derifrån. Men då mängden af sådana små ursprungsgrunder hvarken kan med trygghet vetas, eller af hvar och en i minnet behållas, synes ej heller mindre naturligt, att följa och vårda den bildning språkteckningen antagit under brukets långa erfarenhet af det bästa och lämpligaste. Innan man befinner sig i stånd att på ett bestämdt sätt afgöra den stridighet, som härifrån härleder sig, tilltror man sig förgäfves att ovedersägligen upplösa det ena eller andra af våra stafningsproblemer. Men för att möjligen kunna med stadgad öfvertygelse fälla ett sådant utslag emellan härledningen och bruket, fordras åter ingen ringare möda, än att djupast ner i grunden hafva undersökt begges natur med deraf uppkomna ömsesidiga anspråk och inskränkningar. Så långt förmågan tillåter, är det detta icke lätt utförda kall, som man här åtminstone vill försöka att uppfylla. Man skall finna denna väg lång och tröttande; men det är längre och tröttsammare att oupphörligen tvista, utan möjlig utsigt till ett afgörande slut.

Vore stafsättet i vårt språk ännu att föreskrifva, skulle man i resultaten af dessa undersökningar förmodligen finna den tjenligaste ledningen till ändamålet. Då vi åter, sedan längre tid tillbaka, redan äge ett fullständigt regelsystem för stafsättet att pröfva och följa, torde reglornas enlighet med dessa nyssnämda resultat blifva det bästa beviset för deras rätthet och göra hvarje annat försvar öfverflödigt.

Digitized by Google

Afhandling om Etymologien.

Första Stycket.

Allmänna Anmärkningar.

Det äro tvenne från hvarannan mycket åtskilda satser, och som icke borde förblandas: den, att ordens härkomster ligga i alla språk till grund för deras närvarande utbildning; och den, att etymologien utgör den högsta och ovillkorligaste grunden för ett språks rättskrifning. Den förra af dessa satser är lika så otvifvelaktigt sann, som den sednare falsk och illa öfverlagd.

Hvilka förändringar ett språk må hafva undergått genom tiden, uttalet och skrifttecknens omvexlingar, är det likväl omöjligt, att det icke skulle bibehålla i största delen af sina ord en viss lemning af stammen, mer eller mindre påtaglig. Der orden hafva alldeles ingen gemenskap med de äldre, motsvarande, till exempel: *skatnar,* män — *flet,* hus — *vetter,* spöken o. s. v., är det icke mera samma språk. Men detta fall är mera sällsynt. Sjelfva massan af språket behåller i hvart ord, ehuru mer

Digitized by Google

eller mindre förändradt, nödvändigt något qvar af stammen. Man igenkänner den utan svårighet i *lott* af *hluter;* i *fägring* af *fegrind;* i *bryn* (ögonbryn) af *bra;* i *någon* af *nockur;* i *mör* af *meijar;* i *genom* af *gegnum;* i *somliga* af *sumir;* i *vall* af *völlr;* i *tröskel* af *threskolldr;* att ej nämna flera. Det är alltid någon lemning af det första stamordet, som ligger qvar till grundämne för alla de omskapelser, som språket till ljud och bokstafstecken efter hand undergått. Det vore annars, som nyss sades, icke mera samma språk, utan ett alldeles nytt och främmande.

Antingen man vet stamgrunden, eller icke vet den; antingen man tänker derpå, när man skrifver ordet, eller icke tänker derpå, är det alltid lika visst, att den finnes qvar i sådana ord, och utgör (i huru ringa lemning den ock må bestå) likasom sjelfva grundämnet till deras förändrade form.

I sådan mening är det oemotsägligt, att alla språk hafva sina bestämda etymologiska grunder, hvaraf de, både till uttal och skrifning, kunna sägas bero, ehvad förändradt skick de också med tidens längd antagit. Det lönar visserligen mödan, att genom lärda språkforskningar utröna dessa förgätna stamgrunder. Men hvilket värde af insigter och historisk märkvärdighet sådana undersökningar än må äga, låtom oss likväl icke förblanda detta

Digitized by Google

slags värde med deras påstådda nödvändighet i ortografien. Det följer på intet sätt af hvad här blifvit medgifvet, *att rättskrifningen hvarken har eller bör hafva någon annan grundlag än etymologien.* Det följer ej ens, att etymologien kan, vid en viss grad af språkodling, vara en grundlag för stafningsläran, fastän man genom ett mycket vanligt missförstånd så behagat anse och kalla henne.

Det må således vara rätt väl, om tidens och talets förändringar lemnat af stammen så mycket qvar i orden, att den kan någorlunda igenkännas eller åtminstone gissas. Men icke må man göra till ändamål för stafningsläran, ännu mindre till dess första ändamål, att tillägga för ögat hvad häri kan brista för örat, och att tvinga skrifningen till en närmare likhet med de äldre eller främmande ursprungen, än den som i sjelfva ordljuden innehålles.

Emellertid, se der hvad man hos oss länge trott sig böra göra, och hvari mången ännu håller före att språkstafningens lärda bearbetande egenteligen bör bestå. Ty då man i vårt språk, likasom i andra, uppletat öfverallt lemningar af äldre ordstammar eller främmande, har man trott, att dessa upptäckta stamgrunder kunde icke nog genom stafsättet utvisas. Man har betraktat de närvarande ordljuden, mindre såsom utgörande ett eget sjelf-

Digitized by Google

ständigt språk, än såsom talets afvikelser från de gamla orden, eller, om det uttrycket må tålas, såsom frånbrutna lemningar deraf, hvilka borde genom den lärda stafningen, så mycket möjligt var, sammanpassas, bokstaf mot bokstaf, med sina urstammar. Man borde således, icke nöjd med den lemning af stammarna, som finnes numera qvar i sjelfva ordljuden, tillägga och intvinga i skrifningen, ännu derutöfver, hvart och ett bokstafstecken, som kunde på något närmare sätt utmärka för ögat det gamla ordet, hvarhelst sådant lät under något sken göra sig.

Stafningslärans nästan enda föremål blef på sådant sätt, att i skrifningen hålla qvar eller taga tillbaka, af de gamla eller främmande orden, ju mer dess hellre af hvad det nuvarande språkljudet antingen utesluter eller icke nog klart utmärker: ett ändamål, för hvilket man synes hafva trott, att alla andra borde vika. *Tysk* t. ex. borde således skrifvas antingen med *d, Tydsk,* i likhet med det Isländska *Tydverskr, Tydskr,* det Danska *Tydsk,* det Fransyska *Tudesque,* eller med *t, Tytsk,* emedan nationen sjelf kallar sig *Deutsch,* fordom *Tutisc* eller *Teutisc,* på Latin *Teuto;* änskönt det Svenska uttalet af detta ord icke har *d* eller *t* framför *sk: Crona, Class, Camrer* med *c,* icke med *k,* änskönt bruket af *c* icke kan vara detta i vår språkskrif-

Digitized by Google

ning; — *Knoda, Vidloda* med *o* i stället för *å*, af *kno, lod*, änskönt *o* icke kan ordentligen hafva det ljudet i sådan stafbyggnad. Ty alla språk, sade man, hafva sina *nödvändiga etymologiska grunder*, på hvilkas kännedom man öfverallt satt ett stort värde, och hvilka således böra af kunnigt folk följas i skrifningen.

Ingenting har ett större sken af grundlighet och så liten verklighet deraf. Se här sakens utredda och sanna förhållande.

Orden i ett språk kunna betraktas under tvenne hufvudsakliga hänseenden, nemligen till *ljudbyggnaden* och *stafteckningen*. Hvad den förra eller *ljudbyggnaden* ännu bibehåller af gamla eller främmande ord, det kan kallas språkets verkliga etymologiska grunder; ty det ingår på ett väsendligt sätt i ordens formation och utgör en del af deras redbara beståndsämne. Men icke på lika sätt förhåller det sig med den sednare eller *stafteckningen*. Ty hvilka och huru många bokstafstecken man vid skrifningen vill låna af de gamla eller främmande orden, antingen såsom likljudande med dem, hvilka ordljudet innehåller (t. ex. *o* i stället för *å* i *knoda*), eller såsom tillägg för ögat derutöfver (t. ex. *d* i *Tydsk*) — det är en sak, som varit länge beroende af hvars och ens tycken eller enskilta grundsatser, och från den ena tiden till

Digitized by Google

den andra omskiftat efter olika bruk och meningar. Deraf är klart, att de så kallade *etymologiska grunder*, som kunna möjligtvis uppletas och följas af den ena eller andra vid stafteckningen, icke höra till språket på ett lika nödvändigt och ovillkorligt sätt som de, från hvilka sjelfva ordens väsendtlighet, det vill säga, deras *ljudbyggnad* uppkommit. Deraf blir åter klart, att, när man talar om språkets verkliga etymologiska grunder, man icke borde under denna allmänna term sammanblanda dessa tvenne olika slag.

Upplysom detta med något exempel. Af det gamla ordet *hlutr* utgör bokstafslemningen *l* och *t* den etymologiska grunden för sjelfva ljudbyggnaden af vårt *lott*. Ovedersäglig är visserligen numera denna etymologiska grund, emedan dessa tvenne bokstafsljud höra på ett väsendtligt sätt till ordets formation och kunna utan dess omskapande icke bortlemnas eller ombytas. Men om nu t. ex. några Etymologer hade företagit sig att vid stafteckningen af detta ord skrifva det med *h*, *hlott*, efter dess ursprung, likasom man skrifver *hvad*, *hvilken* m. fl., så vore väl dertill oförnekligt också en etymologisk grund; men, som hvar och en strax finner, af helt annat slag och helt olika myndighet; och hvarföre? Derföre att detta *h* icke ligger i sjelfva *ordljudet*, icke nödvändigt ingår i ljudbygg-

Digitized by Google

naden, och hör således icke till ordets väsendtliga beståndsämne, utan vore blott ett af skrifningen derutöfver för ögat tillagdt ursprungstecken, hvilket, såsom ännu villkorligt och beroende af närmare öfverenskommelse, icke kan få någon absolut nödvändighet, utan på samma sätt som i *hvad* och *hvilken*, genom brukets enhälliga makt.

All etymologisk stafning är af denna natur. Den består alltid af *flera* eller *andra tecken för ögat, än sjelfva ordljudet innehåller*, lånade från hågkomsten af de äldre eller främmande ord, hvarifrån man förutsätter att de nya orden härflutit. Då det just är frågan om behofvet eller onödvändigheten deraf, synes man ej kunna, i god logik, begynna med att förutsätta deras nödvändighet. Men man synes hafva trott, att dessa utgjorde språkets enda etymologiska grunder, och att det hade inga andra.

Man hade likväl kunnat och bort finna, åtminstone torde nu finnas af det redan anförda, att det låg under allt detta en dubbel betydelse af ordet *etymologisk*, hvars begge meningar man förblandade, och hvars tvenne myoket skiljaktiga slag man derigenom obehörigt tillade samma nödvändighet.

Om detta föregående äger sin riktighet, har man visserligen haft orätt att anse alla språkets

etymologiska grunder såsom misskända och förkastade, tillika med den så kallade etymologiska stafningen. Enligt hvad vi derjemte sett, utgör denna sistnämda ingenting annat, än en utvidgning af etymologiens mening och fordringar, utöfver ordljudens närvarande innehåll för örat, till hvad den gamla eller främmande skrifningen utvisar för ögat. Sålunda, upprepom det, borde man skrifva *heldst* med *d*, af *hald; ekta* med *e*, af *ehe, lex, jus; skrifva* med *c*, af *scribere;* och hvarför icke med lika skäl *hlott*, af *hlutr*, att ej uppräkna flera? Men hvar blir här gränsen? Och huru måste man böra anse en stafningslag, föreslående bokstafstecken af så alldeles villkorlig natur, att sällan tre personer kommit i deras bruk fullkomligen öfverens, och att dessa bokstafstecken, till antal och användning omskifteliga efter tycken och tider, blifvit slutligen i nästan alla språk, äfven i vårt eget, mindre och mindre synliga? Ifrån verkliga ortografiska lagar måste man väl alltså billigt åtskilja dessa blotta etymologiska anledningar, hvilka väl stundom kunna följas och blifvit följda, men äga dock i sig sjelfva ingen befallande nödvändighet.

Men hvarföre, frågar någon, skulle de ej medföra den? Eller hvarföre skulle den ej kunna dem tillsägas? Dertill svaras:

1) Emedan dessa etymologiska hänvisningar på

långt när ej kunna äga rum vid alla ords skrifning, utan blott händelsevis vid det enas eller andras; hvarigenom de blifva till sjelfva sin natur tillfälliga. Man må, t. ex., tro sig genom stafningen med *d*, *gasse*, utmärka närmare än genom stafningen med *o*, *gosse*, att detta ord har sitt ursprung från *gwas*. Men genom hvilket stafstecken vill man på ett lika bokstafligt sätt äfven utmärka för ögat att, t. ex., *bryn* kommer af *bra*; *tiga* af *thaga*; *träd* af *trie*; och att *y*, *i*, hafva i de två förra orden *a*, likasom *ä* uti det sistnämda, *i* till stamvokal?

2) Emedan dessa stafningsgrunder bero, till en alltför stor del, af gissningarnas riktighet eller oriktighet.

3) Emedan de oftast ej på minsta sätt bidraga hvarken till klarare eller hastigare begrepp om sjelfva ordbetydelsen, hvilket likväl synes vara det förnämsta, om ej det enda redbara ändamålet dermed.

4) Emedan de skulle göra en allmän ordning för skriftecknens bruk omöjlig; att förtiga alla öfriga skäl, som till högsta grad förminska icke allenast *nödvändigheten*, utan äfven *tjenligheten* af dessa etymologiska stafningsgrunder.

Men häremot torde vidare invändas: att, om man i stafningsläran ej vill förstå med *nödvändig etymologi* annat, än blott den bokstafsleming af

Digitized by Google

de gamla orden, som ligger af sig sjelf och på ett nödvändigt sätt qvar i sjelfva ordljuden, och icke räkna dertill äfven det etymologiska valet af skriftecken, så ofta de möjligen kunna användas, så skulle det blifva omöjligt att genom skrifningen närmare utmärka ordstammarna, än genom blotta uttalet; man skulle i tidens längd svårligen leta sig fram till de rätta ursprungen, och den etymologiska kunskapen skulle efter hand försvinna, af brist på ledande kännemärken.

Härtill svaras, att man behåller alltid samma väg öppen till kännedom af ordens ursprung genom tvenne goda medel, nemligen: 1:o *Ordljudet samt sjelfva ordbetydelsen,* hvilka vid sådana undersökningar vanligen äro de bästa och säkraste ledare. 2:o *Bokstafsförvandlingens merendels likställiga gång.* Man skall finna denna likställighet föga afbruten, äfven genom sednare förvandlingar, och vanligen derigenom blott ett tillagdt steg att göra för undersökningen. Ty derigenom att man t. ex., stafvar nu för tiden med *å någon,* och icke med *o nogon,* synes det ej blifva på minsta sätt svårare att leta sig fram till stamordet *nockur,* då det är en i språket vanlig sak, att det gamla *o* förvandlar sig i *å,* icke blott till ljudet, men äfven i skrifningen, så ofta i någon stafvelse sjelfva ljudvigten hufvudsakligen hvilar derpå.

Digitized by Google

Men hvad helst den etymologiska ordforskningen skulle härigenom försvåras eller ej, så är detta en sak, hvilken här ej bör komma i betraktande. Ty det är väl oemotsägligt, att de nuvarande fastställda ordljuden böra, efter så långt bruk i tal och skrift, anses såsom ändtligen utgörande ett eget, sjelfständigt och genom sig sjelf begripligt språk, utan annat nödvändigt beroende af hvilka äldre eller främmande ord det må vara, än så vida någon hänvisning på dem i skrifningen skulle någon gång ännu behöfvas för *tydligheten.* Alla bokstafsval, som ej fordras till denna sistnämda, bör således fullkomligt underkastas lagarne af en till allmänna reglor bunden stafningsordning, och ortografien deri hufvudsakligen bestå. Ty nyttan och afsigten med en ordentlig stafningslära är ej, och bör ej vara, att tjena forskningen till grund för gissningar om ordens gamla eller främmande stammar, eller att förvara minnet af de lärdas upptäckter derom. Det gifves andra vägar och medel till begge dessa syften, och ett språks förädling, hvaraf stafningen utgör en ej obetydlig del, har andra och vigtigare ändamål. Icke heller befinnes af de mest odlade språks efterdömen, att man i dem på sådant sätt förblandar den etymologiska lärdomen med stafningsläran, hvilket skall nedanföre tydligare ådagaläggas.

Digitized by Google

Men om man genom detta föregående velat visa, att ett språk kan ganska väl äga och behålla sina behöriga *etymologiska ordgrunder*, utan att alla tid efter annan föreslagna *etymologiska stafningsgrunder* böra under samma rubrik inbegripas, och utan att existensen af de förra innebär nödvändigheten af de sednares antagande; så har man likväl ej velat derigenom bestrida nyttan och behöfligheten af all etymologisk stafning. En förvillelse tyckes väl sålunda vara undanröjd, men en annan återstår. Ty då den etymologiska stafningen, fast ej i sig sjelf ovillkorligt nödvändig, likväl blir af vissa skäl oftare behöflig, så uppkommer frågan om bruket och missbruket deraf, och till hvad grad det må anses rätt att använda den. Beklagligen härleder sig härifrån ett nytt missförstånd. Ty äfven då behofvet af etymologisk stafning ömsesidigt medgifves, öfverensstämmer man nästan aldrig i begreppen om hvad detta medgifvande verkligen innebär; åtminstone låta gränsorna derföre föga bestämma sig genom etymologernas fordringar, hvilka nu betydligen inskränkas, nu åter ganska mycket utvidgas, allt som de finna sig mer eller mindre trängde af motsägarens grunder. Ty då man genom följderna visar dem otjenligheten att oupphörligt söka regeln för den närvarande språkskrifningen, antingen i egna gamla

Digitized by Google

förgätna stamgrunder, eller i andra språk, främmande till vårt eget, ropa de, att man förnekar och vill förstöra all etymologisk rättskrifning, som likväl är af så oumbärlig nytta, då, t. ex., *vigt*, af *väga*, tydligen är ett annat ord än *vikt*, af *vika*; *dugtig*, ursprungligt af *duga*, icke af *duk*, *duka*; *stött* och *rött*, preter. af *stöta* och *röta*, andra ord än *stödt* och *rödt*, af *stöda* och adj. *röd*, att ej nämna flera exempel af lika beskaffenhet. Här inskränka de sig således till sjelfva ordmeningens fordran, till ordens igenkännelighet och behofvet att åtskilja deras grammatiska böjningar, hvaraf nödvändigheten faller en hvar med lätthet i ögonen. Men sedan detta blifvit utan svårighet medgifvet, hvilket ingen förnuftig språklärare underlåter att göra, stadna de ej dervid, utan löpa fram så långt banan öppnar sig för deras etymologiska nit. Då är det icke mer fråga om hvad som behöfs till ordmeningen eller ej behöfs dertill, om hvad den grammatiska ordningen fordrar eller ej fordrar, med ett ord, om ändamål och nytta, utan om lärd skrifning, hvarigenom man åtskiljer sig från de i fornspråken mindre kunniga. Då måste t. ex. *makt* skrifvas *magt*, af det urgamla ordet *magan*; *embete* nödvändigt skrifvas *ämbete*, af *ambot*; *hellre* nödvändigt *häldre*, af *hald*, *god*; *tåla*, *tola*, af *tuhlan* och i likhet med *tolerare*; *såla*, *sola*, i lik-

Digitized by Google

het med det Holländska *zoo*, *trag*, *trog*, i likhet med det Engelska *trough* o. s. v.; fastän det hvarken har något minsta ändamål af verklig nytta, eller någon alltid säker grund af härledning, eller, hvad värst är, kan förenas med staftecknens ordentliga bruk i hela det öfriga språket. Ifrån det nödvändiga och medgifna löpa de således öfver, innan man föreser sig, till det ytterliga, och, när man visar dem otjenligheten deraf, vända de åter strax tillbaka och skydda sig under det erkända behofvet af något slags etymologisk ordning i språkstafningen.

Man förblandar således ej blott *etymologien af ordljudet* med *den af bokstafstecknet*. Sjelfva bokstafs-etymologien och fordringen på dess iakttagande har, som man häraf ser, sin ganska tvetydiga sida. Gränsorna för dess användning i stafningen kunna mycket både inskränkas och utvidgas. Och då man ej så lätt märker denna förändring af frågan, uppkommer deraf en strid, som ej slutar; emedan den i grunden ej har något fastställdt föremål. Man måste således söka att bestämma frågan till ett visst afgjordt innehåll; man måste åtskilja med tydlighet det slags etymologi, som af alla förnuftiga strax medgifves, ifrån det slag deraf, hvarom man egentligen tvistar, och så derefter pröfva tjenligheten af detta sistnämda.

Till

Till det förstnämnda af dessa slag räknas billigt allt sådant bruk af stamtecken, som kan med något skäl anses behöfligt till sjelfva ordmeningens klarhet, i synnerhet der två ord af lika stafning skulle annars möjligen kunna medföra någon tvetydighet. Sådana äro, t. ex., *vigt* af *väga*, till skillnad för ögat från *vikt* af *vika*; *slagt* af *slag*, till skillnad ifrån *slakt* af *slak*; *ryckt* af *rycka*, till skillnad ifrån *rykt* af *ryka*; *brädtom* af *bräd*, icke *brättom*, flera att förtiga. Äfven der ingen tvetydighet vore att befara, eller der meningen upplyser den, fordrar dock tillbörligheten, att man helst nyttjar den bokstafven, som visar stammen, när nb. stamordet finnes qvar i språket och ligger för tanken, sändeles när sjelfva den verkliga stambokstafven kan i skrifningen återkallas utan omslighet med den allmänna stafordningen, t. ex., *trettton*, *grensle*, *fleste*, *rensa*, af *tre*, *gren*, *fler*, *ren*, icke *trättton*, *grännle*, *fläste*, *ränsa*; (det är annat, när frågan vore om tillläggning af någon bokstaf öfver uttalets fordran, men hvars bibehållande skulle göra språkljudet hårdt, t. ex. *jemnföra* i stället för *jemföra*). Äfven höra till detta slag af föravarlig etymologi alla de ursprungstecken, som behöfvas till utmärkande af ordens grammatiska böjningar, t. ex., *glädt* af *glad* eller *gläddja*, icke *glätt*; *tornt*, icke *tort*; *kallt* af

kall, icke *kalt*; *blödt*, pret. af *blöda*, icke *blött* såsom af *blöt*, o. s. v. Man ser, att det åtskiljande kännetecknet af detta slags etymologi ligger i hufvuddelens befintlighet i det närvarande språket, i tankens fordran på dess utmärkande, i behofvet deraf för tydligheten, och i nödvändigheten af ordentliga grammatiska böjningar. Så många sammanstämmande skäl för denna etymologi, och så tydlig aflägsenhet ifrån alla ovissheter och all öfverdrift, göra den förtjent att med ett utmärkande namn kallas den *förnuftiga*.

Det är åter helt annat med den lärde etymologien, om hvars behof för språket och hvars användlighet i stafningsläran man egenteligen tvistar. Den består i att skrifva orden efter uppsökta stamgrunder, som antingen ej finnas i det närvarande språket, eller förmenas ligga i vissa påstådda slägtskaper emellan bokstäfverna, hvarifrån språkskrifningen redan mycket aflägsnat sig och hvartill den svårligen skulle återföras: stamgrunder, okända för det allmänna bruket, hvilka således ej ligga för tanken, ej tjena till ordmeningen, och på intet sätt behöfvas till ordens igenkännelighet. Den består i att ur Isländskan, Mesogötiskan, Anglo-Saxiskan, Celtiskan, Belgiskan, Engelskan m. fl. äldre eller nyare språk, afgöra, hurn en del af våra ord böra stafvas efter ursprung och slägtskaper, antingen

bruket så vill eller ej, antingen dessa språkforskningar med visshet träffat sanningen eller ej; och antingen ett sådant stafsätt låter förena sig med någon viss allmän ordning för skrifteckenens bruk, eller ej låter förena sig dermed.

Någon torde invända härvid, att, då en staf-ordning likväl blir nödvändig och reglor för bokstafsteckнen således måste sökas någonstädes, tyckás de grundligaste vara de bästa, och sådana reglor framför alla andra förtjena detta namn af grundliga, som låta leda sig, att så må sägas, ur språkets egen natur, det är, hafva sitt ursprung i sjelfva första stamordet, i sjelfva grundbetydelsen deraf, dragande derifrån lagarna för stafteckнens bruk; att ordén af ett språk böra, så långt möjligt är, icke vara blotta ljud för örat, tomma på all annan betydelse, än den de fått genom vanan att beteckna vissa saker, utan medföra, i och genom sjelfva ursprungsgrunderna, något begrepp för tanken, någon föreställning för inbillningen; och att en stafning, som redan genom sjelfva valet af bokstafstecken bidrager dertill, tyckes förtjena företrädet framför den, som man ville grunda på intet annat än blotta ordljudens noggranna, mekaniska uttryck i teckningen. Härtill kan läggas, att, om det dagliga bruket af ett språk gör, att man fullkomligen väl känner genom blotta vanan alla ordens bety-

Digitized by Google

delser, utan behof af förklaringar, hämtade från deras ursprung; om man, t. ex., rätt väl vet hvad ordet *hysa* är, och har en ganska riktig föreställning deraf, utan att tänka på dess ursprung från *hus*, eller hvad *lyfta* är, utan att ens tänka på dess ursprung från *luft* eller dess slägtskap med det engelska *lofty*, *upphöjd*, och vårt *loft*, *vindsrum*; om ändteligen det måste medgifvas, att man känner i allmänhet vida hättre de brukliga svenska orden, än de äldre eller främmande, hvarigenom deras betydelse skulle upplysas; synes det likväl vara en förtjenst mer, då dessa härkommelser och slägtskaper kunna genom sjelfva bokstafsvalet utmärkas för eftertanken. Hvar och en, som talar och läser svenska, vet utan tvifvel hvad ordet *skorsten* vill säga, och gör sig derom en ganska klar föreställning; men icke medför blotta tomma ordljudet samma tillfredsställelse för begreppet, som kunskapen om dess ursprung från *skior*, *eld*, och *sten*, hvadan det fordom har betydt detsamma som *spis*, *eldstad*. — Af det tomma ljudet för örat eller ur den för ögat meningslösa bokstafsmängden, hvaraf dylika ord bestå, uppkommer på sådant sätt och framträder för tanken en bild, som legat intilldess bortgömd, och som visar att ordet har ett visst *verkligt innehåll*. Om någon stafningslära förtjenar bifall och efterföljd, vore det väl alltså, menar man, den, som syftar

att lägga i sjelfva bokstafsvalet dessa ingalunda likgilltiga ordförklaringar.

Det skulle tyckas, af hvad nyss blifvit anfördt till den lärda etymologiens ära, som frågan vore att skapa eller kunna skapa genom blotta stafningen ett helt språk, fullt af bild och tanke i hvar stafvelse: ett språk, hvari orden genom sjelfva tecknens val icke allenast talade till begreppet eller inbillningen, men äfven genom samma medel innehölle ett slags historisk anvisning för vettgirigheten. Sådant är ock i sanning det begrepp, man i allmänhet gör sig om etymologisk stafning; i jemförelse med den blott mekaniska: sådana de fördelar, man lofvar sig af dess antagande, eller fruktar att förlora genom förkastandet deraf.

Men detta resonement lär befinnas vid minsta närmare eftersinnande ganska väl förtjena ett rum ibland de tusende, som man med mycken framgång byggt på vissa allmänna grunder, och som ej svika i något, utom blott i tillämpningens möjlighet. När man från dessa allmänna betraktelser öfver språkstafningen kommer till deras användning, så nödgas man falla i förundran att icke finna fem ord ibland hundrade, hvarpå någon användning deraf kan göras. Låt vara att, t. ex., *näbb* bör skrifvas *näf* af det gamla ordet *nafl*, *cavitas*, och får derigenom en betydelse för tanken, att *säftig*

för samma orsak skrifves rättare *seflig* af *sef*; *qvick*; *äkta*, rättare *ekta* af *ehe*, *lex*, *jus*; *salfva* (*ur skjut-gevär*), rättare *salva* af *salve* och *salutare*; *maskopi*, rättare *matskopi* af *mat*, *socius*, och *skap*, ombytt till *skopi*; *skrubbuk*, rättare *skrupuk* af *puke*, djefvul. Förutsättom riktigheten af alla dessa härledningar och medgifvom, att de låna åt orden ett visst innehåll af förut okänd eller obesinnad betydelse. Men hvartill tjenar att kunna genom sjelfva stafningen utmärka förmeningen af några få ord, om detta på intet sätt låter göra sig med de öfriga, och om hela det öfriga språket måste likafullt förblifva, hvad det är i allmänna bruket, en ofantlig mängd af ordljud, utan någon egen nödvändig betydelse; ty man må genomhvälfva och rådfråga alla etymologiska ordböcker; antalet af de ord, som kunna få genom härledningen en viss afgjord sjelfbemärkelse, blir alltid oändligt ringa emot mängden af dem, för hvilka en sådan innebosnde grundmening låter sig på intet sätt hvarken afgöra, eller genom bokstafsvalet uttryoka. Hvilken bevisad ursprunglig sjelfbemärkelse hafva t. ex. *träd*, *jord*, *gräs*, *blomma*, *sand*, *fåget*, *fisk*, *får*, *hund*, *hår*, *hals*, *hål*, *kind*, *panna*, *vägg*, *dörr*, *golf*, *luft*, *måne*, *stjerna*, *se*, *höra*, *smaka*, *äta*, *röra*, *gå*, *hafva*, *blifva*, *gifva*, *skrifva*, tusende andra att förtiga? Icke att man ju sökt och gissat ursprungen

Digitized by Google

till dessa orden, likasom till alla öfriga. Men sådan är beskaffenheten härvid, att flera lika troliga ursprung gälla beklagligen i likhet med intet; emedan de, just genom sin flerfaldiga möjlighet, hindra tanken att kunna med trygghet fästa sig vid någotdera. Då man säger t. ex. att *gräs* kunnat möjligtvis komma af γράω, comedo, men också af vårt eget *gro*; *kind* af A. S. *cinan*, *hiscere*, men också af Κίνεῖν, movere, eller ändteligen också af χαῦνος, laxus; *panna*, af Celt. *pen*, caput, men också af Cambr. *pann*, poculum; *vägg* af All. *uuintan*, *torquere*, men också af Mes. Göt. *vaddur*, paries; *röra* af ὀρώρειν, excitare, men också af Mes. Göt. *reiran*, tremere, att ej uppräkna flera; så har man dermed egentligen intet annat sagt, än att det rätta ursprunget är obekant, hvarigenom ordet förblifver lika så tomt på bestämd grundbetydelse, som om ingen gissning vore gjord. Tilläggom, att man till en mängd ord funnit dels intet likligt ursprung; sådana äro, bland de anförda, *hår*, *häl*, *dörr*, *golf*, *måne*, *fisk*, *gifva* m. fl.; dels blott funnit deras ursprung eller slägtskaper i andra äldre eller främmande ord, som utrycka just samma saker, hvarigenom svårigheten blott flyttas ifrån vårt till andra språk. Sådana ord äro, ibland de ofvannämda, *träd* af Isl. *trie*; *tiga* af Isl. *thaga*; *äta* af *itan* hos Ulph., eller af ἰδεῖν; *blifva* af Isl. *lefa*; *hund* af Isl. *hund*;

jord af Isl. *jord*; *stjerna* af Isl. *stiarna*; *sand* i likhet med *asena* (sedan *arena*); *hafva* i likhet med *habere*; *gå* i likhet med *eo*; *skrifva* i likhet med *scribere*, o. s. v. Men hvilken hättre upplyst grundbetydelse finnes då i alla dessa främmande ordljuden, än i våra egna? Och hvilken ursprunglig föreställning medföra de väl? Man kan, genom sammansättningar af egen känd stam, lägga ett slags tankebild i vissa ord, t. ex. *förstora*, *gapskratta*, *införlifva* o. s. v., men det blir alltid oundvikligt, att sjelfva den stora grundmassan af ett språk består af ord, utan all annan betydelse än den, som vana och bruk fästat dervid.

Detta föregående är ännu blott sagdt om etymologiska ordledningar i allmänhet, och utan förhållande till deras användning i stafningen. Sådana undersökningar hafva, oaktadt gissningarnas mångfaldighet, visserligen sitt stora värde, så väl i frågan om språkens inbördes förvandtskap, som till deraf följande historiska upplysningar; och häri ligger utan tvifvel den rätta förtjensten af detta lärda kunskapsyrke. Men då frågan vore, att derigenom gifva åt alla orden af ett språk en viss afgjord grundbemärkelse, och att således förena med hvart ordljud en ursprunglig tankebild, som ger skäl till ordets närvarande betydelse, då är lätt att af sjelfva härledningarnas osäkerhet inse fåfänglig-

heten af detta bemödande; så framt annars en falsk eller en sann föreställning om ursprunget icke böra anses för likgiltiga. Men man märker omöjligheten ännu tydligare, då man kommer till etymologiens användning på stafningsläran. Man vill genom stafning efter stammen utmärka ordens ursprung; eller åtminstone, genom detta tecken för ögat, derpå hänvisa eftertanken. Medlet borde då åtminstone vara på något sätt svarande emot ändamålet. Men om de ord, till hvilka någon fullkomligt säker stambetydelse kan i det äldre språket uppsökas, äro af ringa antal emot de öfriga, och ännu mycket färre de, i hvilka ett val af bokstafstecken kan derefter göras; huru oändligt ringa blir ej antalet af sådana ord, i hvilka detta stammens påstådda utmärkande tjenar till sitt föregifna ändamål, neml. att verkligen hänvisa ögat derpå, och derigenom medföra eller applifva kunskapen derom? Uppfylles då detta ändamål tillräckligt genom instickande af någon enda konsonant eller ett vokaltecken, som icke ens är detsamma med det äldre, utan blott förutsättes vara i slägt dermed? Derigenom att man t. ex. skrifver *hämta* med *ä* (som det af andra skäl verkligen bör skrifvas), icke *hemta*, ledes väl ögat af denna enda vokal *ä*, i stället för *e*, till stammen *hand* och dess äldre derivat *handa*, hvaraf *a* blifvit förbytt i *ä*, *n* i *m*, och *d* i *t*? Och för

att med någon minsta tydlighet utmärka detta ords ursprung, borde ej *hämta* nödvändigt skrifvas *handta*, eller åtminstone *händta*? Sedan det undergått en så stor omskapelse; är det ej lika, åtminstone för sjelfva ordmeningen, om ljudet *ä* numera tecknas med denna bokstaf eller med sitt andra tecken *e*? Vidare: då man skrifver *trossbotten* med *o*, säger man väl derigenom åt ögat och tanken, att det kommer från *trodr, lignum*? Och borde ej ordet, för att på något minsta sätt utvisa sitt ursprung, åtminstone skrifvas *trodsbotten*? Huru kan man af blotta *d* i *skuldra* gissa till *sköld*, eller ens påminnas derom? Af blotta *e* i *ekta* till *eho; lex, jus*? Af blotta *e* i *dreng* till *drek, robur*? att ej nämna alla öfriga. Uppfyller väl någonting mindre sitt ändamål, än en så kallad etymologisk stafning, som af två, tre, fyra ombytta bokstäfver i ett ord, icke kan återföra i skrifningen mer än en enda, och ändå icke alltid den rätta, utan blott en annan, hvari den förra stundom ombytes?

. . . . . .

Att af en stafningsgrund, som skulle angå hela språket och knappt angår en hundradel deraf; som skulle, åtminstone i denna ringa del, utvisa ordens ursprung, men kan af de flera bokstäfver, som merendels blifvit i hvart sådant ord ombytta, nästan aldrig återkalla mer än en enda, hvaraf in-

genting kan slutas och ingenting upplysas; — att af en sådan stafningsgrund föga vinst står att hämta; detta torde nu vara genom det förutgående redan tillräckligen klart. Men man stadgas ännu mer i öfvertygelsen derom, då man, utom allt detta, eftersinnar äfven den owisshet och skiljaktighet i stafningen, som från åtföljden af denna stafningsgrund skulle oförbart härleda sig. Ty det är redan ofvanföre tillräckligt ådagalagdt, att sjelfva dessa härledningar, dessa ursprungliga bemärkelser, merendels icke utgöra annat, än mer eller mindre sannolika giesningar, bland hvilka man för hvart ord vanligen har valet emellan flera möjliga stamord, hvarefter ordet (om regeln annars vårdas) skulle i skrifningen stafvas olika. Hvilken kan afgöra med visshet, om t. ex. *gosse* skrifves rättare med *o* af *gute, göde;* eller med *å* af *gvas,* dräng, hvarifrån Ihre tyckes härleda det? Om *forska* bör skrifvas med *o* af det gamla Allemannniska ordet *uortheren;* eller med *å* af *fråga,* sedan *frâsga,* hvarifrån, efter Ihres mening, *forska* per metathesin uppkommit, hvilket således borde stafvas *fårska?* Om man skrifver rättare *pligt* (böter) af *pläga, straff,* eller *plikt* af *plecto,* som innebär samma betydelse; *hätsk* af *hat;* eller *hetsk* af *het; spenslig* af *spene,* eller *spänslig* af *spänd,* som Ihre tror vara rättare? Hvem skall afgöra dessa, med en mängd dylika frågor?

Digitized by Google

Och emellertid, efter hvilken lag skall stafningen rätta sig?

Hvar besinnande läsare dömme, om det lönar mödan, att, med uppoffring af all annan verklig ordning för bokstafstecknens bruk, ideligen yrka en stafningsgrund, hvars hela förtjenst således består i att tillägga eller införa i orden någon enda härledningsbokstaf, som hvarken tjenar till ordmeningen eller kan utvisa härledningen, och som till slut måhända icke ens är tagen från det rätta stamordet, utan lånad från ett alldeles falskt och obehörigt.

Men då så är, huru har Etymologien kunnat från ålder utropas såsom den rätta och högsta rättskrifningsgrund? Svar: på det sättet som man i alla tider ropat om förträffligheten, nödvändigheten af en mängd lärda satser och meningar, utan att, förr än ganska sent, märka deras tomhet på all nytta i tillämpningen. Man har ej velat eller ej kunnat besinna, att all etymologisk ledning, af hvad art det må vara, som språkodlingen kunnat medgifva, digger af sig sjelf qvar i språket, antingen i sjelfva ordens ljudbyggnad, eller genom behofvet af ordskillnader och grammatiska böjningar; men att deremot allt hvad den formkunniga lärdomen derutöfver tillagt såsom regel för stafningen, allt hvad man påstått införa i skrifningen såsom ännu större

etymologisk riktighet, än den af sig sjelf genom ordljudet bibehållna, antingen förfallit genom språkets successiva förändringar, eller blifvit genom andra orsaker merendels obrukbart.

Andra Stycket.

Närmare undersökning om Etymologiens användlighet såsom princip för vår stafning.

Hvad i den allmänna opinionen mest bidragit att skaffa etymologien försvarare, har varit den tanskan, som man sökt underhålla med all otydlighetens konst, att bestridandet af en etymologisk stafningslära vore intet annat än bestridandet af all ordning och grundriktighet i språkstafningen, och ett försök att öfverlemna den helt och hållet åt den okunniga mängdens lösa tycken och förvillelser. Det förhåller sig alldeles tvertom. Det är just etymologien, som medför denna olägenhet, och deremot den mekaniska stafningen, som kan ensam lyckas att kunda alla skrifvande till vissa klart bestämda lagar, och derigenom införa i stafningen en allmän likställighet.

Men man har i detta, som i så många andra ämnen af vigtigare slag, åtnöjt sig med mörka,

obestämda begrepp, som man ideligen upprepat, utan att någonsin göra hvarken sig sjelf eller andra reda för deras innehåll. Man har förblandat etymologiens värde såsom historisk lärdom, och äfven tjenande till upplysning af sjelfva ordens inre betydelse, med dess påstådda behörighet såsom ortografisk princip. Man har vid yrkandet af språkens etymologiska grunder och deras behöriga vård ansett för lika väsendtlig den etymologi, som ligger af egen nödvändighet i sjelfva ordljudet, och den, som man nästan efter behag ger åt skrifningen genom bokstafsvalet. Man har satt all förtjenst af språkstafningen nästan ensamt i denna sistnämda.

Men man hade bort eftersinna, att ordet *rättskrifning* är ett i och för sig sjelf ganska obestämdt ord, hvaraf betydelsen först af allt hade bort utredas och fastställas. Det är visserligen icke afgjordt, att all rättskrifning måste vara etymologisk, eller att all bevislig etymologisk stafning är derföre rättskrifning. Den gamla Fransyska stafningen, *voetre, estre, aultre,* har all etymologisk riktighet, men är i det närvarande språket ej rättskrifning. Likaså etymologiskt riktig vore, i Latinen, stafningen *mitsus, labsus, figsus, scribtus,* hvaraf man åtminstone borde se, att etymologisk rättskrifning är ganska ofta någonting helt annat,

än *ortografisk rättskrifning*, om ett sådant uttryck må tillåtas . . . . . .

Men om det är en falsk grundsats, att vilja intvinga i skrifningen hvart och ett möjligt härledningstecken, blir åter den af några åberopade måttan häruti en högst villkorlig och obestämd gräns, utan andra och närmare grunder derför, än de hittills följda. Stafningen är visserligen bäst och fullkomligast, när den jemt uttrycker ordljudet, sådant det höres i högtidligt uttal. All afvikelse derifrån, vare sig genom tillläggning, förändring eller förminskning af bokstafstecken, måste hafva *sin särskilta, gilltiga orsak*, och blir först derigenom *rättskrifning*.

Sådana orsaker äro i vårt språk flera. Hvar och en lär, till exempel, medgifva, *att ögats och brukets fastställda fordran måste iakttagas*, såsom i stafningen af *hjelte, hvila, ljuf, djup, haf*, m. fl. Detta är då rättskrifning. Dernäst, *att den etymologiska bokstafven användes, med behörighet*, så snart den verkligen behöfves för att utmärka, antingen *vissa ords identitet*, såsom emellan *helig* och *helg*, *en* och *erka*, *gång* och *gängse*; eller vissa andra ords åtskillnad, såsom emellan *sigt* och *sikt*, *trädt* och *trätt*, o. s. v. Detta är då äfven rättskrifning. Lika så, *att förkortning af ljudets uttryck, genom en bokstafs uteslutande*, blir stundom

både nödvändig och lämplig, såsom i *han, vän, kom, salt, lukt,* o. s. v. Detta är då äfven rättskrifning. Ändtligen, *att en viss allmän ordningslag för hvarje del af skrifningen* (t. ex. för bruket af *o* eller *å*), måste efter möjlighet sökas och följas. Äfven detta hör följaktligen till rättskrifningen. Rättskrifning består således ej i blott *etymologisk stafning*, och uppkommer ej genom någon af förenämda fordringar, särskilt följd, utan genom allas väl öfverlagda förening. Den består af fyra hufvuddelar: *fastställdt bruk — behöflig etymologi — lämplig förkortning — viss bokstafsordning;* af hvilka den sistnämda, såsom innefattande äfven de öfriga, visserligen ej må anses för den minst hufvudsakliga.

Sådana äro då den verkliga ortografiens yrke och ändamål. Men dessa hennes ändamål, låta de vinna sig genom etymologiens särskilta stafningslagar för hvartenda ord, hvarvid den kan sättas i fråga? Kunna ens dessa för hvart ord särskilta stafvelselagar möjligen förenas dermed? Man ser häraf lätteligen, att ortografi och etymologi äro till deras natur icke allenast två saker af verklig åtskillighet, utan, hvad med mera rätthet kunde sägas, *två läror af alldeles hvarannan motsatt syftning;* så vida den enas bemödande nödvändigt riktas

på

på den möjligaste generalisation af stafningsgrunder, den andra deremot bekymrar sig om ingenting annat, än om hvart ord särskilt och dess stafning efter något gifvet eller gissadt ursprung; den ena sträfvar att bringa allt till allmännaste mekaniska ordning i tecknens bruk, den andra bryter beständigt denna ordning för särskilta hänseenden. Det är klart, att dessa sträfvanden ej äro ett och detsamma.

De som göra ortografien till ingenting annat, än utförskningen af ordens upprinnelse och deras nogaste bokstafvering derefter, fela således i dubbelt afseende. Först derigenom, att de ej nog undersökt hvad som utgör i allmänhet en stafningsläras verkliga natur och ändamål; men för det andra och i synnerhet derigenom, att de ej besinna hvad hon kan och bör vara i ett språk, som vårt, så långt hunnet i *redan fastställdt bokstafsbruk*.

Man måste nemligen påminna sig, att man icke har en språkskrifning att skapa, utan att ordningställa. Då genom brukets långvariga stadfästelse den största delen deraf ofelbart måste anses såsom redan fullkomligt afgjord, och den anna tvistiga delen afgöras i *öfverensstämmelse dermed*; då sjelfva stafningen således, med undantag af några särskilta fall, visserligen icke är mera att efter

behag göra, utan måste betraktas såsom åtminstone till sina hufvudsakligaste delar redan gjord och gifven; och då problemet följaktligen blir nästan blott och endast att uppfinna en stafningslära, svarande till den genom bruket sålunda förut gifna och afgjorda stafningen: då synes väl temligen begripligt, att en sådan stafningslära ej kan i sina föreskrifter följa och vårda ordens aflägsna upprinnelser, längre eller närmare, än den fastställda stafningen sjelf befinnes hafva följt och vårdat dem.

Frågas nu af någon, hvari ortografien således kommer att bestå, så är klart, att hon i ett sådant språk föga kan blifva annat än ett blott *utletande af den ordningslag, som finnes bäst öfverensstämmande med den af bruket redan antagna stafningen.* Hennes omsorg blir i synnerhet att uppfinna de *kortaste minnesvägar,* som kunna leda så väl till fullständigt begrepp om denna ordningslag, som till allmänt och enstämmigt iakttagande deraf; icke att fördjupa sig i forskningar efter de första ursprungen, ännu mindre att efter dem återkalla ett föråldradt och redan ombytt stafningssätt, under föregifvande af nödvändigheten att följa *de rättaste ortografiska skäl och orsaker,* och att bygga stafningen på sina *sannskyldiga grunder.*

Till dessa sistnämndas antal hör visserligen ej hvar och en etymologisk *anledning,* som kunde vid

Digitized by Google

stafningen förebäras. Man skulle efter sådana anledningar böra skrifva *förvälda, förgylda, bätst, sidst,* men stafningens rätta grunder pålägga det ej. Äfven der, hvarest den etymologiska bokstafvens bibehållande blifvit af bruket stadgadt, såsom i *hjelte, hjerta, hvälfva, djup* m. fl., måste ofta en skillnad göras emellan blotta *begynnelse-orsaken* till ett sådant bokstafsbruk (hvilken merendels igenfinnes i etymologien), och *det närvarande ortografiska skälet,* som tvertom ligger merendels i det fastställda bruket och nödvändigheten af dess bibehållande för ordens igenkännelighets skull. Men man har i stället tagit ursprungets historiska orsak för den enda, som kunde gifvas, den enda, som stafningsläran hade att följa, och hvarpå regeln borde byggas. Deraf har händt, att man beständigt förblandat med hvarandra *stafningsregel* och *härledning,* hållande dem alltid för en och samma sak, emedan de i språkstafningens början vanligen äro det. Men man hade bort finna, att detta *bokstafliga beroende* emellan ett nuvarande språk och ett urgammalt mål under seklers framskridande mer och mer upphäfvas genom uttalets mångfaldiga förändringar, sjelftydligheten af de nyare orden och den nästan totala förgätenheten af de gamla ordstammarna. Man hade i synnerhet kunnat märka, att den fordna etymologiska anled-

Digitized by Google

ningen, nu följd i språket, nu öfvergifven, redan derigenom icke skulle kunna blifva en allmän stafningslag. Den må anses med rättvisa såsom begynnelseorsak till vissa delar af det ännu rådande bokstafsbruket, men såsom närvarande ortografisk orsak, d. v. s. såsom ännu befallande skäl, låter den vid närmare eftersinnande icke antaga sig, utom i några särskilta fall; långt mindre såsom den enda sannskyldiga grunden för hela språkstafningen, sedan 1:o ingenting är mera likgilltigt, än detta noggranna bokstafsförhållande till ett gammalt, förgätet språk; 2:o intet ändamål för stafningsläran deremot är af större vigt, än ordning och enstämmighet i bokstafstecknens användning. Allt, hvad som nödvändigt fordras till dessa sistnämda, utgör stafningens verkliga ortografiska orsaker och sannskyldiga grunder: allt, hvad som ej leder dertill, eller skulle utan all nytta strida deremot, kan ej komma under detta namn.

Det skulle väl tyckas, som åtminstone numera ingenting återstod till vederläggning af deras påstående, som göra etymologien (äfven den äldsta och förgätna) till den högsta, om ej enda, principen för hela språkstafningen. Emellertid har jag hittintills besparat mig ännu ett skäl att anföra, mähända mer afgörande än något af de föregående; åtminstone torde detta skäl blifva mera verkande på

Digitized by Google

deras omdöme, hvilka, med misstroende för alla slags tankegrunder, efter de fordra sammanhållning och eftersinnande, behöfva att finna styrka för sin öfvertygelse i klara, talande efterdömen. Denna nya och yttersta bevisningsgrund ligger i beskaffenheten af andra språks ortografi, i synnerhet de mest fullkomligas, och deras tydliga aflägsenhet från hvad hos oss egentligen förstås med etymologisk stafning, det vill säga: *bokstafvens ombyte ifrån det simpla, mekaniska ljudtecknet till ett likljudande etymologiskt.*

Man öppne blott hvilken grekisk eller latinsk bok man behagar, och man skall finna, kanhända med någon förundran öfver den etymologiska stafningens loftalare, att i dessa begge mönsterspråk för alla öfriga näppeligen något spår till en stafning af denna beskaffenhet låter upptäcka sig. Allt är der mekanisk hopläggning af bokstäfver efter ordljudet, och så blott och simpelt efter ordljudet, att man ej lätteligen skall finna, för derivationens skull, något annat bokstafstecken nyttjadt, än det, som antingen finnes i alfabetet bestämdt för att uttrycka detta ljud, eller genom språkskrifningens mekanik antagits för vissa bestämda tillfällen.

Man invände ej häremot, att i begge språken flera ljud tyckas hafva dubbla bokstafstecken, såsom i Grekiskan ϑ och τ, κ och χ, γ och ν, och

Digitized by Google

att bruket af ettdera ofta synes bero af härledningen, t. ex. bruket af θ i θρέ'ψω (nutriam) till skillnad ifrån τρέ'ψω (vertam), likaså af χ i ἀναχάζω af χάζω (recedo) till skillnad ifrån κάζω (orno). Ingenting visar tvertom mera tydligt, huru litet bokstafvens val i detta språk berodde af etymologien, och huru helt och hållet det deremot berodde af ljudets fordran, än just detta nyss anförda exempel af verbet θρέ'ψω, hvars presens icke efter den etymologiska rättheten skrifves θρέ'φω med θ, utan med τ, τρέ'φω, efter uttalets fordran, som i Grekiskan ej tålte, att två hvarannan följande stafvelser började begge med aspirater (θ, φ), hvadan ock på lika sätt uttalets ἔ'χω i stället för etymologiens ἕχω, hvilket man återfinner i futuret ἕξω, så snart aspiraten χ går bort.

Då det för öfrigt kan bevisas vara fullkomligen falskt, att θ och τ, κ och χ verkligen haft i Grekiskan samma ljud, fastän vi, efter vårt uttal, icke åtskilja dem (på samma sätt som vi, utan särskilt öfning, hvarken kunne uttala Engelsmännens *th* annorlunda än *t*, eller Tyskarnas *ch* annorlunda än *ck*), så förfaller derigenom det anförda inkastet. Bruket af θ eller τ, af κ eller χ blir ej etymologiskt, utan ren, nödvändig ljudstafning, för att uttrycka uttalet, och som genom

Digitized by Google

olika bokstafstecken blott åtskiljer tvenne olika ljud *).

Icke annorlunda förhåller det sig med Latinen. Efter vårt uttal få t. ex. *c* och *s* samma ljud, så att *recipere, emottaga,* och *resipere, smaka af, concessus, tillåtelse,* och *consessus, sittande, samling,* skulle synas blifva derigenom en verklig etymologisk stafskillnad, som utvisar härledningarna, de förra ordens från *capere* och *cedere,* de sednares från *sapor* och *sedere.* Likväl är detta intet annat än en blott bokstaflig teckning af ljudets skiljaktighet; ty det är fullkomligt visst, att *c* i Latinen aldrig uttalats som *s,* utan som *k* i *kan* eller *kär.* *C* i *recipere, concessus* hade, åtminstone nära intill, samma ljud som vårt *k* i *kippa* och *kela,* och kunde derföre, efter blotta mekaniska stafningslagen, icke skrifvas med *s,* hvarföre äfven *excello* och *exerceo,* fastän vårt uttal på intet sätt åtskil-

*) Hvad åter bruket af γ i stället för ν angår, så är numera temligen utrönt, att detta bruk icke äger af etymologien den ringaste anledning, och har till ursprung intet annat än kopisternas vana, att genom förlångning af ν i synnerhet vid hopbindningen med påföljande konsonant, gifva deråt ett utseende af γ. Hvarföre händelsen också inträffar blott i kursiv skrift, der dessa bokstäfver hafva i bildningen någonting enligt. I den äldre uncialskriften, Grekernas egen, finnes aldrig γ i stället för ν. Ἔγγυς skrifves ΕΝΓΥΣ, Ἄγκυρα, ΑΝΚΥΡΑ, o. s. v.

Digitized by Google

ter dem, likväl utsades, det ena *exkello*, det andra *exerkeo*, och således för sjelfva ljudets skull tecknades med olika stafning. På samma sätt med det öfriga, såsom *ph* i *philosophia*, *th* i *thema*, *rh* i *rheda*, *œ* i *mœror*, *mœnia* o. s. v., hvilkas ljud ingalunda var, såsom efter vårt uttal, *t*, *r*, *e*, i *tegere*, *regimen*, *mereri*, utan ganska skildt derifrån, och således denna stafning icke heller vidtagen egentligen för härledningens skull, utan för att uttrycka ordljudens åtskillighet.

När man på detta sätt genomgår hela den grekiska och latinska stafordningen, måste man förundra sig, att i tvenne språk, så fulla af etymologiska ordledningar (deras talrikhet kan af alla lexiker inhämtas), likväl icke, eller näppeligen, finna någon likhet till etymologisk stafning, d. v. s., till en stafning, som, för att visa ordens derivation, *afviker ifrån ordljudets mekaniska, nödvändiga teckning, och nyttjar härledningsbokstafven i stället för den rätta, naturliga ljudbokstafven.*

Skulle någon tänka härvid, att vår osäkra kännedom af dessa språks uttal måhända nekar oss att veta, huruvida ordljuden verkligen blifvit i skrift uttryckta med denna påstådda mekaniska noggrannhet eller ej, då, t. ex. uttalet af den nya Grekiskan så mycket åtskiljer sig ifrån skrifningen, så svaras härtill, att dessa sednare afvikelser högst

Digitized by Google

troligen bevisa ingenting annat, än blott en mellantid af barbariska sekler, som följt efter stora borgerliga omskiften, hvarunder språkvården efter hand upphört, och sjelfva ordljuden småningom afvikit från det rätta äldre språket och den bestämning, de fått i dess fordna skriftliga mästerstycken. Men det är genom sakens natur föga möjligt, att i tvenne så fullkomnade språk, som Grekiskan och Latinen, och på tidpunkten af talets och skrifningens gemensamma högsta odling, begge dessa icke skolat sammanträffa med hvarandra, och skrifningen vara det möjligast nära uttrycket af ordljudet. I språk, sådana som Engelskan, Fransyskan och flera Europeiska, hvarest ett enda enkelt-stafvelseljud ofta tecknas med en vidlyftig sammansättning af bokstäfver, der kan man, om dessa språk med tiden upphöra att lefva, slutligen blifva oviss om deras rätta uttal; men det är ej samma fall med Grekiskan och Latinen, hvilkas mekaniska bokstafvering är väl den mest enkla, som kan gifvas, och i hvilka, till hvart stafvelseljud, aldrig nyttjas flera bokstafstecken, än som nödvändigt behöfvas att formera det. Det är derföre nästan omöjligt, att t. ex. *scribere, amare, lego, regnum, agmen, constare, corripere*, o. s. v. kunnat, åtminstone i det högtidligare uttalet, ljuda annorlunda än sjelfva teckningen utvisar; så att, i fall vi än på tveka om

Digitized by Google

något enda bokstafsljud, kunna vi dock med temlig trygghet antaga, att språket i allmänhet uttalats efter skrifningen. Ett bevis derpå är äfven Romarnes omsorg att ombyta skrifningen efter uttalet, allt som det stadgade sig. *Genæ*, t. ex., skrefs i det äldsta språket *cenæ*, och uttalades nästan med *k*, *kenæ*: det ombyttes, efter uttalets förändring. Prepositionen *a* skrefs i början liksom *af* hos oss. Duodecim Tabulæ hafva *af virod*, i stället för *a viro*. Sedan uttalet bortlagt *f* i *af* och *d* i *virod*, uteslötos dessa bokstäfver äfven i skrifningen.

Ett enda inkast återstår att besvara. Man kunde tro, att i Latinen, genom sjelfva språkets art, inga tillfällen förekomma, som skulle fordrat afvikelse från ljudstafningen för etymologiens skull, i fall denna skulle der iakttagits efter samma stränga fordran, som hos oss följes. Vi vilja ej här inlåta oss i undersökning af de äldsta latinska stamorden, hvarom vi dessutom äga föga annan kunskap, än den som kan hämtas af Duodd. Tabb., några Inskriptioner och några gamla Grammatici. Men det är lätt funnet af alla språks förändring, ifrån den äldsta rå stamteckningen, till skrifning efter det moderna uttalet, att denna förändring, om den skolat ske med utmärkande af ordens äldsta etymologi, föga hade låtit göra sig i Latinen, mer än i andra språk, utan vissa afvikelser från den simpla

Digitized by Google

ljudstafningen. *Mel*, t. ex., härleder sig, enligt Ihres mening, otvifvelaktigt från det Schytiska *Med* ellet *Medd, must, mjöd, håning*. *Melle dulcior* skulle således (efter vårt etymologiska stafningssätt i *stadna* med *d* af *stad*, *frâtsa* med *t* af *fräta*) hafva skrifvits *medle dulcior*. *Confestim* och *festinare*, af *fast (hastig)*, skulle hafva skrifvits, efter våra etymologiska fordringar, med *ä*, *confæstim*, *fæstinare*, o. s. v. Men man behöfver ej gå så långt tillbaka: man behöfver blott kasta ögat på sjelfva den nyare Latinen och dess ordledningar. *Cressus* (Cretensis) af *Creta*, skulle efter etymologisk stafning hafva skrifvits *Cretsus; obsessus, obsedsus* af *obsidere; protensio, protendsio* af *protendere; fatus, phatus* af *Φημι, Εφατον; supplicatio, subplicatio — lectus, cinctus, tactus, tectum*, på samma sätt med *g*, *legtus, cingtus, tagtus, tegtum*, af *legere, cingere, tangere, tegere*. Många flera exempel kunde tilläggas. Man ser då, att Latinen åtminstone icke följt våra etymologiska stafningsgrunder, och det lär svårligen finnas anledning, att den, med uppoffring af ljudets rätta och sanna teckning, följt, i allmänhet sagdt, några sådana.

Gå vi nu ifrån detta språk till andra sednare, fast mindre fullkomliga, t. ex., till det fransyska, så finne vi äfven der, om ej samma noggrannhet i mekanisk stafordning, åtminstone samma

Digitized by Google

syftning och gång till detta ändamål, ifrån språkets första rå och omskifteliga form till dess närvarande odlade och fastställda. Man jemföre med våra dagars Fransyska Montaignes och andra äldre författares. Man skall då förmärka, huru nästan alla de bokstafstecken, som efter hand försvunnit ur uttalet, äfven försvunnit ur sjelfva skrifningen, så snart deras stumma ljud icke ingått i de allmänna stafningslagarna på det alltid likställiga sätt, som t. ex. *ent* i tredje personen af pluralet, eller konsonanterna *r, t, s,* framför det följande ordets begynnelse-konsonant, o. s. v. Således finne vi, att, om *s* gått bort ur *teste, estre, nostre* (som dessa ord fordom skrefvos), så har det skett derföre, att det uttalas i *attester, rester, accoster,* och att ingen mekanisk orsak gafs, hvarföre det skulle höras i viasa ord, och icke i andra med samma stafbyggnad. Men man finner, hvad mer är, och hvad i synnerhet förtjenar anmärkas, att just dessa på sådan grund uteslutna bokstäfver voro tillika just desamma, som gåfvo orden deras *etymologiska igenkännelighet,* hvadan de äfven troligtvis blifvit ifrån början intagna både i talet och skrifningen. Sålunda uteslöts *c* ur *dict, faict, traicter,* som likväl var just den utmärkande etymologiska bokstafven, — *l* ur *aultre* af *alter,* ur *ceulx* af *celui,* ur *faulx* af *falsus,* ur *mieulx* af *melius,* ehuru på lika sätt just

Digitized by Google

den utmärkande etymologiska bokstafven. Man skref *subjet* af det latinska *subjectus, conceptvoir* af *conceptus, asnerie* af *asinus, peust* af *potest, huult* af *altus, cognoiscance* af *cognoscere* o. s. v.; i hvilka fall just den utmärkande etymologiska bokstafven är den, som gått bort ur stafningen; så att det fransyska språkets förändring ifrån den gamla skrifningen till den nuvarande är ej att anse annorlunda, än som en beständig uppoffring af etymologien åt den mekaniska stafordningen *).

Det är äfven genom sakens natur nödvändigt, att så skulle ske, och att denna gång till stafningens fullkomlighet, eller åtminstone förbättring, måste vara, i mer eller mindre mån, alla språks. Ty ett nytt språk må uppkomma antingen genom inblandning af ett främmande, såsom Fransyskan genom tillsatser ur Latinen, eller härleda sig från ett eget äldre, såsom vårt från Götiskan, så finnes alltid en tid, då ordledningarne, mera nya för tanken eller ögat, behöfva att, för tydlighetens skull, behålla ju mer dess hellre af de ursprungliga ordens både ljud och teckning. Man kan då ännu

*) Det är sant, att *e* behålles i *sceau, beau,* m. fl., men detta sker för en *närvarande ordslägtskaps* skull (nemligen den med *sceller, belle* o. s. v.), vid hvilka tillfällen hvart och ett språk har sina egna och särskilta fordringar. Undantag af andra skäl finnas äfven.

Digitized by Google

stafningen; men så snart tydligheten icke längre behöfver denna hjelp af härledningstecken (och följaktligen ännu mer, sedan stamorden blifvit förgatna eller alldeles okända), då uppkommer den mekaniska regelbundenhetens fordran och blir stafningens högsta och rätta grundsats. Hvadan man ser, att *etymologi* och *mekanisk stafning*, fastän tvenne verkliga stafningsgrunder, likväl icke måste betraktas såsom möjliga att på en gång följa, utan såsom successiva principer, af hvilka den första faller med tiden af sig sjelf bort och ger rum för den sednare.

Om dessa betraktelser äro grundade, så följer deraf, i förening med det föregående, 1:o att det *etymologiska* stafsättet är behofvets och den lägre bildningsgradens, det *mekaniska* deremot, den högre språkodlingens; 2:o att i den mån det sednare uppstiger såsom allmän princip, måste det förra falla undan och förvandlas ifrån denna värdighet till en *blott grund för några undantag*, i fall sådana finnas nödvändiga; 3:o att denna etymologiens användning såsom grund för undantag, hvilken således blir dess enda bruk i stafningen, likväl föga kan äga rum vid andra tillfällen, än då vissa ordskillnader behöfvas för ögat, såsom emellan *flykt* och *flygt*, *slakt* och *slagt*, m. fl. sådana, eller på

det

det högsta, när man (nb. i sammanhang med den allmänna stafningsordningen) finner någon gång tillfälle, att genom den etymologiska bokstafven likasom upplifva för tanken ett ords ursprungliga bemärkelse, såsom t. ex. *rensa* af *ren, elfenben* af *elefant, dugtig* af *duga, ljus* i enlighet med *lysa,* o. s. v. Men som dessa nu mera enda möjliga användningar af etymologien alltid förutsätta stamordets närvarelse i språket och för tanken, och just uppkomma genom åtanken derpå, så visar sig derigenom så mycket tydligare otjenligheten af det slags etymologisk stafning, som tvertom skulle, i trots af både bruk och stafordning, grunda sig på obekanta eller alldeles förgätna ord, vare sig af vårt eget äldre språk, eller af andra främmande.

Tredje Stycket.

Om Vokal-slägtskapen.

Ännu är ej allt sagdt om etymologien, som behöfver sägas. Se här ett slag deraf, af en helt egen beskaffenhet, och som under namn af vokalslägtskap varit länge och mycket inblandadt i vår stafningslära.

Digitized by Google

Akademiens fordne Ledamot, Herr af Botin, den siste, som, innan hennes egen afhandling utkom, skrifvit öfver detta ämne, yttrar sig derom i sin bok: *Svenska Språket i Tal och Skrift*, på följande sätt:

"Som efter *Svenska Språkets art* en slägtskap eller öfverensstämmelse rönes så väl emellan *a* och *ä*, samt *å* och *ä*, som emellan *o* och *ö*, så att det ena ljudet ofta i det andra förbytes, måste sådant också iakttagas i skriften. Således bör man, vid förbytningen emellan *a* och *ä*, så väl efter ljudet, som efter slägtskapen, bruka *ä* men icke *e*, till ex. *gäspa* af *gapa*, *svälja* af *svalg*, *täcka* af *tak*, *tänka* af *tanke*, *händer* af *hand*, *länder* af *land*. Äfvenså bör man, vid förbytningen emellan *o* och *ö*, skrifva *lofva* af *löfte*, *dold* af *dölja*, *rodna* af *röd*, *somna* af *sömn*, *lossa* af *lös*, *dotter* — *döttrar*, *son* — *söner*."

Valet af dessa exempel kan ej annat än skaffa dem bifall vid första påseendet. Som de alla både fullkomligt öfverensstämma med det allmänna bruket, och tyckas äfven, genom en viss likställighet sins emellan, äga någon grund i sjelfva språkarten, är man nöjd att finna en regel, som ger åt bruket åtminstone ett anseende af princip, och kan ej annat än finna sig benägen att antaga den.

Digitized by Google

Men man nödgas snart misstänka, vid närmare pröfning, att denna regel lånar, blott genom valet af dessa och några dylika exempel, ett sken af rätthet, som den för öfrigt ej äger, hvarken i sina grunder eller i sin vidsträcktare tillämpning. Ty om det verkligen synes naturligt att skrifva med bruket: *gapa — gäspa, löfte — lofva, lös — lossa,* då alla de uppräknade orden, och ännu många flera, öfverensstämma i samma bokstafsförhållande, så förekommer visserligen ej såsom lika nödvändigt att skrifva, emot bruket, *äfter* af *apter, älder* af *alla* eller *allar, fiände* af *fiande, lode* (i stället för *löda*), för slägtskapen med *löda; sola* (i stället för *såla*), för vokal-skyldskapen med det äldre *sula; kärf,* såsom slägtord med *karfva; tärftig,* i enlighet med *tarfva; stäck,* såsom troligtvis i skyldskap med *stake* *); o. s. v., att ej uppräkna en mängd andra exempel.

Det synes redan häraf temligen tydligt för hvem som vill märka dertill, att regeln fått sitt anseende af rätthet blott genom exemplens öfverensstämmelse med det fastställda bruket; men att, sträckt derutöfver och till hela språket i allmän-

*) Ihre ger väl ett annat stamord åt *stäck,* nemligen det Grekiska δκκος, men han erkånner dock, att nästan alla etymologer komma öfverens om hegge ordens gemensamma ursprung.

Digitized by Google

het, blir den i sin tillämpning ofta föga möjlig att följa, och måste någon gång synas rent af obehörig, som längre fram skall visas med större utförlighet. Och om således hvarken språkarten tvingar att skrifva *äller, äfter, loda, sola, tårftig, stäck,* af *alla, apter, löda, sula, tarfva, stake,* eller ett sådant stafsätt skulle numera, tvertemot bruket, låta införa sig: huru skulle det vara mera nödvändigt att skrifva med *ä* och *å, ämbete, käjsare, hjärne, gråll,* af *ambot, kajsar, hjarne, grå* *), i fall nemligen både bruket och en bättre stafordning fordra annorlunda?

Detta i allmänhet och vid första öfversigten af regeln: låtom oss nu komma till den närmare pröfningen deraf. Dervid förekommer att betrakta först: *Vokal-slägtskapsläran i sjelfva sin egentliga princip,* och för det andra, *i sin tillämpning på språket,* det vill säga, *i sin förbindelse med den redan stadgade delen af stafsättet.*

1

Vokal-slägtskapsläran, betraktad i sjelfva sin egentliga princip.

Hela tvisten härom, likasom så många andra, synes ej vara grundad på annat än ett missförstånd

*) Ihre skrifver väl *groll* af det Tyska *grollen,* men han tyckes dock antaga *grå* för det egentliga stamordet.

Digitized by Google

af ord och ett tvetydigt namn af slägtskap, gifvet åt tvenne mycket skiljaktiga saker.

Att vissa vokaler verkligen äro hvarandra närmare än andra, och således kunna sägas hafva ett slags skyldskap sins emellan, lär svårligen kunna nekas, och skulle nekas till intet ändamål. Denna slägtskap visar sig, t. ex. ganska tydlig emellan *a* och *ä*, *o* och *ö*, genom en mängd sådana likformiga vokalskiften, som *hand — händer, land — länder, stad — städer, fader — fäder, fot — fötter, rot — rötter, stor — större, bot — böter,* att ej uppräkna flera. På lika sätt förhåller det sig med *e* och *i*, *u* och *y*. *Lefva — lif, illa — elak, hus — hysa, rum — rymma,* m. fl. kunna tjena såsom exempel derpå. Med ett ord: öfvergången emellan vissa vokaler och deras förvandling i hvarandra, det vill säga, deras skyldskap sins emellan, är redan så oförneklig genom sjelfva vanligheten deraf och genom sin märkbarhet för örat, att den behöfver hvarken bevis eller påminnelser.

Men hvad dervid synes böra lika ofördröjligen anmärkas, och hvad mången icke torde hafva besinnat, det är, att en sådan skyldskap emellan vokalerna, egentligen sagdt, hvarken existerar eller kan existera utan genom blotta ljudets enlighet dem emellan, i följd hvaraf några deribland förbytas, under uttalets hvarjehanda böjningar, lät-

Digitized by Google

tare och vanligare i hvarandra, än i någon af de öfriga. Det behöfs ej ett mycket fint öra, för att tydligen urskilja närheten af vokalljuden *fader* och *fäder, tom* och *tömma, kulen* och *kyla.* Om ännskönt språket aldrig skrefs och inga bokstafstecken någonsin gifvits, skulle slägtskapen emellan dessa vokaler likväl alltid vara densamma, emedan den är grundad, icke i något utvärtes tecken, utan i sjelfva ljudets natur, hvarigenom vissa uttryck af rösten omedelbart gränsa intill hvarandra, stundom äfven likasom sammanflyta och derföre i talet vexelvis intaga hvarandras rum.

Sådant är, tvifvelsutan, det enda klara och naturliga begrepp, man kan göra sig om vokalernas så mycket åberopade slägtskap. Den består, ännu en gång påmint, blott och endast i ljudens enlighet, eller, hellre sagdt, större närhet emellan vissa deribland, hvarigenom röstens öfvergångar blifva lättare, ginare, och derföre oftare förekomma emellan dessa vokalljud, än emellan andra.

Man har sökt att af denna verkliga slägtskap emellan vokalerna, det vill säga, ljudens skyldskap sins emellan, draga någon nytta för stafningsläran. Det var på skäl, tagna derifrån, som Lagerlöf, i sin afhandling om Svenska Ortografien, stadgade, att man borde skrifva *rymma* af *rum,* icke *römma; lyfta* af *luft,* icke *löfta;* emedan *u* vanligare och

Digitized by Google

ginare går öfver till *y*, än till *ö*, o. s. v. Ingenting synes naturligare. Så länge verkligen sjelfva uttalet af vissa ord ännu är dolladt, som förmodligen fallet oftare var på Lagerlöfs tid, kan man utan tvifvel sluta med någon grund af vokalernas vanliga omvexlingar, hvilketdera uttalet som förtjenar företrädet. Likväl måste anmärkas dervid, att 1:o uppkommer deraf alldeles ingen säker lag, då språket äfven i sina närmaste ljudskiften så ofta afviker från vokal-slägtskapen, t. ex. i *stå — stod, taga — tog, giſva — gaf, falla — föll, bära — bar — buren* eller *boren*, och då brukets välde på uttalets böjningar måste ovillkorligt erkännas: 2:o blir denna tillfälliga nytta af ljud-slägtskapen emellan vokalerna naturligtvis ganska liten och slutligen ingen, ju mer uttalet hunnit att fullkomligen stadga sig: 3:o angår detta vokalljudets bestämmande på intet sätt stafningsläran, till hvilken det ej mer hör att afgöra, huruvida man bör skrifva *rymma* eller *römma*, *ömkelig* eller *ynkelig*, än huruvida man bör säga och skrifva *feck* eller *fick*, *geck* eller *gick*, *gack bort* eller *gå bort*, *halp* eller *hjelpte*. Allt hvad ej häri beror af den grammatiska ordningen, och äfven, till många delar, sjelfva denna ordning, ankommer på huru talet stadgat sig genom det allmänna bruket:

Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.

Digitized by Google

Vore nu vårt språk i detta afseende ännu att stadga, så att fråga kunde vara om hvilket vokalljud som rätteligen borde *höras* i det eller det derivatet, den eller den böjningen, så hade vokalslägtskapsgrunden visserligen en ganska begriplig användlighet. Men sedan alla vokalljuden i språket blifvit af det allmänna uttalet en gång för alla stadgade, så att ingen förändring deraf, eller ovisshet derom kan äga rum; då synes också all möjlig fråga om vokal-slägtskapsgrunden (i sin rätta mening förstådd) och om dess användning vara nu mera förbi, så framt man ej ville tillägga för skrifningen, att det af uttalet bestämda slägtljudets *egen bokstaf* måste alltid väljas, *såsom dess rättaste och tydligaste tecken.* Så snart åter denna sistnämda lag ej erkännes och antages (hvilket ej i vårt språk sker), då blir i sanning ej lätt att begripa hvad minsta öfrigt inflytande vokal-slägtskapsläran skulle kunna hafva på stafningen, eller på hvilket annat möjligt sätt stafningen skulle kunna rättas efter hennes fordringar.

Men då man ej kunnat draga för språkskrifningen någon betydande hjelp af den verkliga vokalslägtskapen, har man uppfunnit en annan art deraf, som genom en falsk likhet med den förra lätteligen förblandat sig dermed, och blifvit, under samma namn, desto mer intrasslad i stafnings-,

Digitized by Google

läran. Sedan man nemligen behöft söka någon regel för bruket af de likljudande bokstafstecknen *e* och *ä*, *o* och *å*, har man föreskrifvit, att detta bruk borde rättas, i härledda ord, efter bokstafstecknet i stam- eller slägtordet. Således borde man skrifva ljudet *ä* med sin egen bokstaf *ä* i *människa*, för det *a*, som finnes i *man*; men med *e* i *lecker (läcker)*, för det *i*, som finnes i stamordet *lingere*. På samma sätt borde man skrifva *å* med sin egen bokstaf *å* i *skålla* (verbum), för det *a*, som finnes i det gamla *skallda*, men deremot med *o* i *fole*, för det *ö*, som finnes i *föla*, o. s. v. Allt detta, som det heter, för slägtskapens skull emellan vokalerne *a*, *ä* och *å*, *i* och *e*, *o* och *ö* m. fl., hvarmed likväl svårligen annat lär då kunna förstås, än blotta likheten i bokstafstecknens utseende.

Då man betraktar denna stafningsgrund endast såsom ett slags ordningslag för det annars oregelbundna bruket af de likljudande tecknen *e* och *ä*, *o* och *å*, så må den, under sådan åsyn, förtjena något afseende. Valet, i derivater, af den ena eller den andra af dessa vokalbokstäfver fästes åtminstone derigenom vid kännetecknet af vissa andra bokstäfver i stam- eller slägtorden: ett kännetecken, det är sant, icke alltid af ostridig visshet, men dock i många fall lätt och tydligt. Det blir t. ex. ej svårt att af det *a*, som finnes i ordet *hvalf*,

Digitized by Google

strax finna hvilken bokstaf, *e* eller *ä*, man till följe af denna princip måste välja i ordet *hvälfva* *), likasom man af *ä* i *välde* strax påminnes att skrifva med *å* slägtordet *våld*. På samma sätt blifva *ö* och *u*, i *röd* och *muden*, icke tvifvelaktiga kännetecken till bruket af *o* i *rodnad*, *moln*, m. fl. Svårigheten är blott: 1:o att ursprungs- och slägtorden, efter hvilka detta bokstafsval borde rättas, ligga icke alla på detta sätt inom gränsorna af det närvarande tungomålet, utan gömma sig merendels långt bort i det äldre språket eller andra främmande, fordra derföre djupa undersökningar, och kunna ej vetas med visshet, ens af de lärdaste: 2:o att både tydlighetens fordran och det fastställda bruket icke sällan råka i stridighet med denna stafningslag.

Ej heller föreställe man sig, att, emedan den tyckes äga sina vissa etymologiska anledningar, den följaktligen måste vara grundad i sjelfva sakens natur och blifva derigenom till riktig stafning oumbärlig. Vi hafva redan sett i förutgående afhandling, att det gifves i hvart och ett språk, till hundradetals, sådana etymologiska anledningar, hvilka i stafningen med vida större rätthet förka-

*) Så framt annars *hvälfva* icke, hvad Ihre tror, härleder sig ifrån ordet *hvel*, då det efter vokal-slägtskapsgrunden borde skrifvas *hvelfva*.

Digitized by Google

stas, än de skulle iakttagas och följas. Allt ankommer i sådant fall, *först*, på hvad *tydlighetens* behof nödvändigt fordrar; men *derutöfver*, blott och endast på hvilka fördelar af *ordning och allmän enstämmighet* kunna genom den stafningslag, som föreslås, möjligen erhållas.

Såsom en föreskrift af denna sistnämda åsyftning, det vill säga, såsom ett blott *villkorligt förslag till ordningsregel*, kan derföre den ifrågavarande vokal-stafningsgrunden förtjena afseende. Men det är annat, när man utropar och antager den såsom en lag, grundad i vokalernas slägtskaper sins emellan, och derigenom likasom ifrån språkets grund ovillkorligt upprunnen och med dess art införlifvad; ty denna tanke derom innehåller och medför begreppet om språkfel och obehörighet i all afvikelse från slägtskaps-grundsatsen. Det är således ingalunda likgilltigt, under hvad synpunkt denna stafningslag anses och föreställes: om den betraktas såsom ett blott förslag till etymologisk ordningsregel för de likljudande vokaltecknens bruk, eller såsom ett slags naturlag för stafningen, verkligt uppkommen af vokalernas slägtskaper och sjelfva språkartens beskaffenhet. Ty i förra fallet blir dess antaglighet villkorlig och beroende af förslagets tjenlighet; men i det sednare förutsättes redan, genom sjelfva dess natur och namn, rättheten och behörigheten deraf.

Digitized by Google

Läsarn förblande således icke dessa tvenne olika begrepp om vokal-slägtskapsgrunden, utan åtskilje dem med sorgfällighet. Ty att denna stafningsprincip utgör ett förslag till vokalernas bruk efter vissa bokstafsmärken, som kunna synas och få namn af etymologiska, det har redan blifvit nyss ofvanföre anmärkt, och bestrides följaktligen icke. Af detta medgifvande följer likväl ej något vidare, än att ett sådant förslag kan, efter dess mer eller mindre lämplighet, gillas eller förkastas. Men huruvida denna princip utgör eller ej utgör någon sann *vokal-slägtskapsgrund,* det vill säga, huruvida den stafning, som deraf föreskrifves, uppkommer genom fordringarna af en *verklig slägtskap* vokalljuden emellan, och huruvida vokal-slägtskapsgrunden således under denna synpunkt förtjenar eller ej förtjenar sitt namn och sitt anseende, detta är den hufvudfråga, som måste undersökas, och hvilken man, i närvarande stycke, företager sig att efter möjlighet utreda.

Men när man vill, till en början häraf, åtminstone veta hvad med ordet *vokal-slägtskap* här bör egentligen förstås, så är ej lätt att derom erhålla något klart och tillfredsställande begrepp. Ty menade man dermed verkligen detsamma, som vi ofvanföre visat böra förstås dermed, nemligen, *slägtskapen emellan sjelfva vokalljuden, som omvexla*

Digitized by Google

i ett ordskifte (t. ex. emellan ljuden *a* och *ä* i *fast, fästa*), så vore ju vokal-slägtskapen fullkomligt bevarad derigenom, att dessa uttalets beslägtade ljudskiften riktigt iakttogos vid skrifningen och tecknades på papperet med all nödig tydlighet af bokstafstecken.

Utan tvifvel vinnes denna tydlighet bäst och säkrast genom bruket af de omvexlande slägtljudens egna bokstafstecken. Också tyckes det vara just för denna orsaks skull, och knappt kunna vara för någon annan, som Ortograferne uttryckligen föreskrifva bruket af bokstäfverna *ä* och *å*, i *man — människa, skallda — skälla, våld — välde;* men deremot i alla dessa ordskiften enhälligt förkasta bruket af bokstäfverna *e* och *o*, som, ehuru till ljudet lika gällande med *ä, å*, likväl ej utgöra dessa vokalljuds egna och rätta bokstafstecken.

Man skulle således tro, att allt vore härigenom afgjordt och upplyst; att med vokal-slägtskap menades skyldskapen emellan de tvenne vokalljuden, som finnas i ett ordskifte; och att med stafning derefter förstodes bruket af den beslägtade derivatvokalens egna bokstafstecken, såsom det rättaste och tydligaste.

Sådan visar sig, till sin fördel, alltså hittintills den så kallade vokal-slägtskapsläran, eller stafningen efter vokalernas skyldskaper sins emellan.

Digitized by Google

Låtom oss nu se till, huruvida den förblifver sig lik i hela sin tillämpning, och huruvida grundsatserna deraf verkligen äro dessa nyss anförda, eller helt andra stridiga. Till den ändan, tagom först en öfversigt af denna läras särskilta föreskrifter.

Begynnom dervid, för större redighets skull, med upptecknande och indelande af de olika bokstafsvexlingar, som af denna påstådda slägtskap uppkomma och anbefallas. Slagen af dessa bokstafsvexlingar äro tvenne.

Det första är det, som har *a* till slägtgrund, och innehåller omvexlingen af denna vokalbokstaf, nu till *å*, nu till *ä*, eller mellan *ä* och *å* ömsevis, t. ex. *fast — fästa, skal — skål, sälja — såld*, o. s. v.

Det andra slaget är det, som anses hafva *o* till slägtgrund, och innehåller dels bibehållandet af denna samma vokalbokstaf, fast med förändradt ljud, såsom i *kno — knoda;* dels omvexlingen deraf med vokaltecknen *ö* och *u*, t. ex.: *föda — föle, sofva — sömn, spinnen — spånad, bod — budskap*, o. s. v.*)

*) Ännu ett tredje slag kunde tillåggas, nemligen det, som har *i* till slägtgrund, och innehåller omvexlingen emellan denna vokalbokstaf och bokstafven *e*, såsom, efter några fordna stafsätt, i *gilda — gelta, spritta —*.

Digitized by Google

Hvad nu beträffar det första slaget, eller den slägtskap, som man påstår böra i stafningen iakttagas emellan *a* och de begge vokaltecknen *ä* och *å*, eller mellan dessa sistnämnda inbördes, så synes det vara här den sanna vokal-slägtskapen, det vill säga, ljudens slägtskap och teckningen deraf med deras egna bokstafstecken, som regeln verkligen angår. Ty då man besinnar, att bokstäfverna *ä* och *å*, hvilka här föreskrifvas, äro de rätta tecknen för dessa omvexlande slägtljud, och att de följaktligen på ett nödvändigt sätt medföra sjelfva ljuden, så skulle i sanning tyckas, som afseendet på sjelfva ljuden och på deras rättaste, tydligaste teckning, äfven hufvudsakligen inginge i föreskriften.

Emot vokal-slägtskapsläran, tagen i denna alldeles rätta och begripliga mening, blir följaktligen ej heller någon invändning att göra, utom blott den, att stafning efter vokal-slägtskapen blir derigenom fullkomligt samma sak med *ren ljudstafning*, hvilken, ehuru visserligen önskelig, icke nu mera låter

---

spretta, slinga — slenda, m. fl. Flera exempel deraf hafva redan blifvit anförda, men då denna bokstafsvexling nästan alldeles försvunnit ur skrifningen, och, ehuru med samma skäl yrkad som de tvenne ofvannämnda, likväl ej iakttages nu mera, ens af vokal-slägtskapsgrundens ifrigaste anhängare, så har man ej ansett nödvändigt att dervid särskilt uppehålla sig. Den skall dock i det följande tillfälligtvis ihågkommas.

Digitized by Google

införa sig öfverallt i språket. Icke heller åsyfta vokal-slägtskapens förfäktare att åstadkomma en sådan ljudstafning, hvilket genom tillräckliga exempel skall snart visa sig. Svårigheten blir således endast, att förlika deras skiljaktiga föreskrifter i den förra och sednare hälften af deras vokal-slägtskapslära. Låtom oss nu komma till denna sistnämda.

Denna utgöres af det andra slaget af bokstafsvexlingar, eller sådana som anses hafva *o* till slägtgrund, såsom *kno — knoda, föla — fole, spunnen — sponad.* Man frågar här, hvarföre vokalljudet *å* i derivatet ej tecknas med sin rätta bokstaf *å,* på samma sätt som i *fälla — fåll, stata — ståt,* utan med den till ljudvexlingen främmande bokstafven *o?* Dertill svaras: för vokal-slägtskapens skull emellan *o* och *ö, u* och *o,* bevisad i språket genom ett stort antal ljudskiften, såsom t. ex. *mor — mödrar, blod — blöda, flod — flöda, stod — stödja, rot — rötter, bot — böter, bog — bugt, skjuta — skot,* o. s. v. Men ser man då ej, att det är i dessa exemplen och alla sådana sjelfva vokalljuden *o* och *ö, o* och *u,* som förbyta sig i hvarandra, och att bokstafstecknen *o — ö, u — o,* ingå här blott såsom dessa vokalljuds *egna och rättaste* skriftecken? Deremot i sådana ordskiften, som ifrån *kno* och *knoge* till *knåda,*

från

Digitized by Google

från *löda* till *vidlåda*, från *föla* till *fåle*, från *flyga* och *flugen* till *fågel*, och från *bud* till *båda*, *budskap*; huru ser man icke, att det ingalunda är sjelfva vokalljuden *o* och *ö*, *o* och *u*, som öfvergå i hvarannan, utan helt andra, nemligen *o* och *å*, *u* och *å*? Hvarföre fortfar man då att, det oaktadt, skrifva *vidloda*, *knoda* m. m., alldeles som ägde der intet ljudskifte rum? Och om det icke kan nekas, att det nya vokalljudet är — till det minsta sagdt — beläget *närmare* intill *å* än till *o*, hvarföre utmärker man ej ljudvexlingen med det noggrannare vokaltecknet, utan föredrager i stället att med den aflägsnare vokalens bokstaf skrifva *föle*, *fogel*, *bodskap*? Eller skulle, genom slägtskapen emellan sjelfva vokalljuden *o* och *ö*, *u* och *o*, blotta bokstafstecknen fått med hvarannan en så oföränderlig sammanhörighet, att de, i trots af vokalljudens förändring, likväl böra hvarhelst annorstädes tillhopaföras och omvexla med hvarandra?

Men det fordras i sanning föga eftersinnande, för att uppfatta den verkliga grunden till denna oreda. Det kan ej nekas, att alla dessa ljudskiften, hvari *o*, *u* och *ö* nu ombyta sig till *å*, fordom utfallit med ett närmare intill *o* liggande vokalljud; ty på annan grund hade bokstafven *o* visserligen aldrig inkommit i skrifningen af förenämda

Digitized by Google

ord och blifvit sedan bibehållen. Sådan var då verkligen, i språkets råare tider, vokal-slägtskapen i dessa ordskiften; stafningen derefter bestod då, ej mindre vid öfvergången ifrån *ö* eller *u* till *o*, än vid öfvergången ifrån *a* till *å* eller *ä*; i bruket af de vokaltecken, som *närmast* uttryckte ljudvexlingen, det vill säga, i ren ljudstafning. Men sedan under tidernas längd, genom en annan lika så nära och naturlig öfvergång i uttalet, ljudskiftet utföll närmare intill och i många ord alldeles sammanträffade med sjelfva *å*-ljudet, har i dessa närslägtade ord — hvem vill bestrida det? — en annan *lika gilltig vokalvexling* uppkommit genom språkförmildringen, och den förra upphört att finnas. Emellertid när man, det oaktadt, likafullt föreskrifver att i ordens teckning bibehålla *o*, utan afseende på det närvarande uttalet, hvad gör man då annat, än förklarar derigenom detta sistnämda för *en afvikelse ifrån rätta språkarten*, hvarpå i teckningen intet afseende bör hafvas, under det att den gamla, rå ljudvexlingen emellan *u* och *o*, *ö* och *o*, deremot antages såsom alltid utgörande den sanna och äkta vokal-slägtskapen? Ligger ej alltså hela förvillelsen deri, att man af ett öfverdrifvet ålderdoms-nit ansett den äldre och nu upphörda ljudvexlingen såsom endast utgörande *en riktig och äkta vokal-slägtskap*, men deremot den sed-

Digitized by Google

nare såsom *falsk och felaktig?* Annars, hvarföre med förkastande af den vokalvexling, som i dessa ordskiften för det närvarande verkligen finnes och höres, intruga, genom bokstafs-ritningen, blotta skuggan af en längesedan försvunnen? Eller måste två vokal-slägtskaper på en gång erkännas i samma ordskifte? En äldre, som utvisas genom bokstafstecknen, och en annan yngre, som utgöres af sjelfva den nuvarande ljudvexlingen?

Vokal-slägtskapens hufvud-idé blir, efter dessa betraktelser, icke svår att uppfatta. Hela hennes föremål är nemligen att teckna för ögat språkets *första ursprungliga vokalskiften,* utan afseende på förändringarna deraf genom det nyare, nuvarande uttalet, och att teckna dem med deras egna egentliga bokstafstecken. Således uttrycker hon ljudvexlingarna emellan *a* och *ä, a* och *å, ä* och *å,* med sjelfva bokstäfverna *ä* och *å,* såsom i *hand — händer, gaf — gåfva, välde — vålde* o. s. v., icke emedan dessa ljudvexlingar äro annan det *närvarande* uttalets, utan emedan de *ifrån början* funnits i språket. Derföre göres ock, i denna lära, intet afseende på sådana genom det sednare uttalet uppkomna vokalljud, som *ä* i *beskärma* eller *å* i *båda, fåle, båge,* emedan den äldre, ursprungliga ljudvexlingen gått från *i* till *e* uti *skirma — beskerma;* ifrån *u* till *o,* uti *bud — boda;* eller från *ö* till *o*

Digitized by Google

i *föla — fole;* eller ändtligen behållit, i stam och derivat, samma vokalljud, såsom i *bog — boge.* Derföre är det också blott dessa *äldre* ljudvexlingar, som hon i sådana ord vill hafva tecknade: således, *beskerma, boda, fole, boge;* icke *beskärma, båda, fåle, båge,* såsom bättre motsvarande nutidens uttal.

Härnti består alltså hela den så kallade vokalslägtskapsläran, uppfattad i sitt enklaste och kláraste begrepp. Hvad alltså angår bruket af *likljudande vokaltecken* och hennes förordnanden derom, så erkänner och antager hon dem väl, men blott till någorlunda betecknande af sådana nyare ljudvexlingar, som nu för tiden i språket förekomma, och om hvilka hon föga bekymrar sig; men alldeles icke vid teckningen af de äldre och ursprungliga, som utgöra hufvudämnet för hennes sorgfällighet. På denna grund vill hon väl, t. ex. att i *löda — loda, bud — boda, föla — fole* m. fl., detta sednare *o* skall gälla för *å,* och, så godt det kan, uttrycka det närvarande språkljudet; men tillåter deremot alldeles icke, att man skrifver med *o,* i stället för *å, skorpa, skolla,* af *skårp* och *skallda.* På lika sätt vill hon väl, att i *sprecka* af *spricka, gella* af *gill,* och *lecker* af Latinens *lingere,* tecknet *e* må föreställa det *ä,* som höres i uttalet *spräcka, gälla, läcker;* men

Digitized by Google

kan ingalunda medgifva, att samma *e* må föreställa detta *ä* i *hjerna, menniska,* utan fordrar, att man må skrifva *hjärna* och *människa,* af fornspråkets *hjarne* och *mannişke;* emedan, väl förstående, språkets äldre och primitiva ljudskiften såsom ifrån *a* till *å* och *ä,* eller från *i* till *e,* eller från *u* och *ö* till *o,* måste, *antingen de höras i uttalet eller icke,* alltid synas i skrifningen med sina egna, rätta bokstäfver, under det att, när så behöfves, samma bokstäfver få, såsom antagna likljudande tecken, beteckna, så godt de kunna, det närvarande uttalet.

Men utgör detta väl någon sann vokal-slägtskap? Och höra ej till den lika så väl språkets yngre som äldre vokal-skiften, när sjelfva ljuden stå med hvarandra i en verklig skyldskap? Vokalljudets första öfvergång, t. ex. ifrån *ö* till *o* i *föla — fole,* är den mera en slägtskap, än dess andra, sednare öfvergång ifrån *o* till *å* i *fåle,* såsom det nu för tiden uttalas? Hvarföre skulle då vokalslägtskapen mera fordra, att skrifningen alltid uttrycker med deras egen bokstaf språkets första ljudskiften, än de sednare? Hvarföre skulle bruket af likljudande tecken vara mera lofligt i dessa sistnämda, än i de förra; och *båge* väl kunna skrifvas med *o, boge,* men icke *skålla* med *o, skolla;* eller på lika sätt *gälla* med *e, gella,* men icke

Digitized by Google

hjärna med *e, hjerna,* om ännskönt en bättre bokstafsordning tydligen fordrade det?

Huruvida de föreskrifter, som utgöra denna stafningslära, således uppkommit af en redig föreställning om *Vokal-slägtskapens* väsende och äga deri sin grund, det är hvad jag tror mig hafva i detta föregående tillräckligt undersökt. Huruvida åter denna princip, falsk eller sann, rätt eller orätt benämd, likväl i sjelfva verket legat till grund för skrifningen, vare sig af andra språk eller vårt eget, och måste således vid sin helgd bibehållas, detta är hvad ännu återstår att afgöra, och hvad vi uti det påföljande stycket af denna afhandling skola finna tillfälle att undersöka.

2

Vokal-slägtskapsläran, betraktad i sin tillämpning på språket.

Såsom en stafningslag, uppkommen af *vokalernas* slägtskap med hvarandra och följaktligen grundad i sjelfva språkarten, förfaller sålunda den så kallade vokal-slägtskaps-principen, och blir under detta namn förtjent af intet afseende. I sin rätta bemärkelse tagen, det vill säga, såsom en skyldskap emellan sjelfva *vokalljuden,* finnes samma vokal-slägtskap nödvändigt äfven i andra språk, och skulle böra i deras ordstafning lika så väl iakt-

Digitized by Google

tagas som i vår. Både Tyskar och Danskar skrifva *menniska* med *e*, och behöfva ej något *ä* för att genom likheten med *a* påminnas om slägtskapen emellan *man* och *mensch*, *man* och *menneske*. Likaså litet förgäter man i Tyskan skyldskapen emellan *engel* och *angelus*. Göra dessa exempel ej tillfyllest, påminne man sig blott: *nahme — nennen, brand — brennen, lager — legen, gedanke — denken, maass — messen, schwall — schwellen, wachen — wecken*, med en oändlig hop dylika. Ej mindre väl inser man i Tyskan skyldskapen emellan sådana ordskiften, som *wage* och *erwogen, sprache* och *gesprochen, dar* och *dort*, fast man ej har något *å* för att dermed utmärka härledningen från *a*.

Man har icke heller, som man i allmänhet inbillar sig, auktoritet på denna stafning ur de mest odlade främmande språk; ty den bokstafslag, som vid deras ljudskiften iakttages, är på intet sätt densamma med denna. Grekiskan och Latinen hafva, likasom vi, tvenne tecken för *ä* (*ε*, *η*, *e*, *æ*); Fransyskan tvenne tecken både för *å* och *ä* (*au*, *o*; *ai*, *e*); men de använda dem efter helt andra grunder. Af *βαινω* kommer t. ex. *εβην*: det är, säger man, vårt *a* förbytt till *ä* i böjningen, likasom *hand, händer*. Ja, det är samma ljudskifte (om annars uttalet af *η* varit detsamma som af vårt *ä*), men icke ett bokstafsbruk efter samma lagar.

Digitized by Google

Bokstafven η (förutsättom dess ljud af *ä*) står ej här derföre att stamordet har *a*, utan derföre att den på detta ställe ensam kunde uttrycka det verkliga uttalet, det vill säga, *den längre uthållningen af ljudet ä*. Ty tecknet *e* kan väl också stundom uttrycka ljudet *ä*, men blott den korta uthållningen deraf, som existerar framför dubbelt konsonantljud, t. ex. i ἔγχος, φέρτερος, o. s. v. Huru litet i detta språk göres afseende på det *a* i stamordet, hvaraf ljudet *ä* uppkommer, det bevises tydligen genom χρεια af χράομαι, φέγγος af φάω, βεγθος af βαθος, och många flera exempel af lika beskaffenhet.

Bruket af Latinens *æ* (i fall det antages motsvara vårt *ä*) rättar sig likaså litet efter *a* i stamordet, äfven då detta *a* verkligen finnes der. Det finnes, medgifvom det, i καικιας, och Romaren skref *caecias;* i παιδαγωγος, och Romaren skref *paedagogus;* i den gamla genitiven *animaï, terraï, pennaï*, och Romaren skref *aninae, pennae, terrae*. Men sedan både det Grekiska αι och det gamla Latinska språkets *aï* antagit i den moderna Latinen uttalet af *æ* eller *ä*, gafs ej annat tecken, hvarmed samma ljud kunde i dessa ord riktigt uttryckas. *E* skulle i denna stafbyggnad icke mer hafva fått ljudet af *ä*, än i *lego* eller *bene*. Man skref således *cœcias, pædagogus, animæ*, för det att uttalet

Digitized by Google

så fordrade, icke för det *a*, som fans i stamorden. Äfven i sådana ord, som *præsto, præstantia,* kunde *e* ej hafva gällt såsom *ä*, efter stafdelningen var *præ-sto, præ-stantia,* icke *præst-o, præst-antia.* Beviset att ifrågavarande ljudskifte, från *a* i stammen till *ä* i böjningen eller härledningen, aldrig af annan orsak än för ljudets nödvändiga uttryck tecknades med *æ*, finner man i sådana ord, som t. ex. *parco, peperci; tractare, contrectare; patior, perpessus; pars, expers; candere, incendere,* o. s. v. Med ett ord: hvar man ser i Grekiskan eller Latinen, finner man aldrig ljudskiftet från *a* i stamordet till *ä* i härledning eller böjning någonsin tecknas med *æ* för den orsak, att *a* var stamvokalen, utan, när det skett, alltid derföre att ljudet hade ej på dessa ställen något annat tecken, som uttryckte det. Ingen latinsk Grammaticus föll någonsin på den tanken att teckna med *æ* det *ä*, som höres i *contrectare, incendere, expers, perpessus* o. s. v., derföre att det härleder sig från *a* i *tractare, candere, pars* och *patior,* ehuru *æ* i Latinen, likasom vårt *ä*, till sjelfva ritningen uppkommit af *a.* Denna omständighet utgör likväl, till den betydligaste delen, naturen af vår så kallade vokal-slägtskapslära. Men det kan hardt intill bevisas, att äfven hos oss denna art af bokstäfvers sammanpassning i språkets ordskiften är ett påfund, mycket yngre än språk-

Digitized by Google

skrifningens egentliga formation, hvilken äfven i sina öfverensstämmelser dermed likväl ingalunda synes hafva uppkommit deraf. Hvarom mera nedanföre.

Gå vi nu ifrån Latinen till Fransyskan, så finna vi, att detta språk har, likasom Svenskan, tvenne tecken för ljuden *å* och *ä*, nemligen *au* och *o*, *ai* och *e*, men hvilkas bruk ej heller på något sätt rättar sig efter sådana bokstafslagar. Teckningen af ljudet *å* i *automne, auspices, augurer*, är, tillika med orden, helt rakt tagen och bibehållen från Latinen, och har förmodligen länge uttalats såsom diftong, *au*, innan ljudet blifvit sammandraget till *å*. Likaså är omikron i *porte, offense, ostentation, observer* m. fl., blott ett bibehållande af samma omikron, som finnes i de Latinska orden *porta, offensa, ostentatio, observare*. På samma sätt förhåller det sig med *e* i *terre, rester, être, exister*, m. fl. af *terra, restare, esse, exsistere*. Det är här alltid *hela ordet*, taget från Latinen på en gång med ljud och bokstaf, och icke frågan om vokalens förvandling i någon så kallad slägtbokstaf. Endast i sådana ord, som *faire, plaire, abstraire, claire*, är det ett slags *ä*, som kunde synas åsyfta tillkännagifvandet af det *a*, som finnes i stamorden *facere, placere, abstrahere, clarus*. Detta skulle således tyckas vara något, som liknade vår vokalslägtskap. Men utom det

Digitized by Google

att flera ord, som hafva *a* i sitt Latinska ursprung, t. ex. *mère, frère, père,* af *mater, frater, pater,* icke skrifvas med *ai,* kan på god grund förutsättas, att, vid öfvergången från den Latinska till den Galliska munarten, det *a,* som finnes i en mängd Latinska ord, blifvit verkligen förbytt i sjelfva uttalet till diftongen *ai* och på den grunden inkommit äfven i skrifningen af de fleste sådana ord, fast det sedermera blifvit genom tiden sammandraget till enkelt *ä*-ljud. Detta slags *ä* står då ej heller här för att utmärka *a* i stamordet, utan för det att uttalet varit från början af skrifningen sådant, som sjelfva bokstäfverne *ai* utvisa.

I alla dessa tre odlade språk finnes då ej likhet till någonting sådant, som vår påstådda bokstafsförvandtskap och vokaltecknens bruk derefter i stafningen. Men det gör tillfyllest, påstår man, att vårt eget språk bevisar verkligheten af en sådan stafningsgrund. Man må hafva haft rätt eller orätt (kunde någon säga), att härleda den från en slägtskap emellan vokalerna och att derefter benämna den; namnets riktighet må vara underkastad någon fråga, men sjelfva stafningsgrundens existens är det ej. Det gör nog, att den är verkligen till, och att språkskrifningen befinnes grundad derpå. Det är sanningen af detta påstående, som nu förekommer att undersöka.

Digitized by Google

Läsaren finner, såsom föregifna bevis härpå, en stor mängd exempel sammanletade i en utgifven granskning af Akademiens Ortografiska afhandling, under namn af *Anmärkningar vid Svenska Språkets skrifsätt* *). Uppställom dem här i en viss lämplig ordning, för korthetens skull och tydlighetens. Man finner således, enligt påstående, följande bevis, att stafningen af vårt språk formerat sig efter meningen om en viss förvandtskap emellan vokaltecknen:

1:o Vokalskiftet emellan *a* och *å*. Exempel: *slag — slå, gack — gå, stat — stålig, gaf — gåfva, tvang — tvång, sprang — språng* m. fl.

2:o Vokalskiftet emellan *a* och *ä*. Exempel: *man — män, fader — fäder, hand — händer, land — länder, rand — ränder, strand — strändar, small — smälla, fall — fälla, fast — fästa, saga — säga, adel — ädling, mala — mäld, makt — mäktig, val — välja, stark — stärka, lat — lättja* m. fl.

3:o Vokalskiftet emellan *å* och *ä*, eller tvertom. Exempel: *våld — välde, sälja — såld, gång — gängse, väga — våg, stång — stängsel, mäta — mått* m. fl.

4:o Vokalskiftet emellan *o* och *u*, eller tvertom.

*) Af Herr Arkiatern, sedermera Presidenten, David von Schulzenheim, år 1807.

Digitized by Google

Exempel: *lock — lucka, mol — mullen, skott — skjuta, dof — dufven, bog — bugt, kung — konglig* m. fl.

5:o Vokalskiftet emellan *o* och *ö*. Exempel: *bonde — bönder, moder — mödrar, rot — rötter, rof — röfva, lod — löda, blod — blöda, gro — gröda, krok — kröka, somna — sömn, döf — döfva, skott — sköt* m. fl.

6:o Vokalskiftet från *u* till *y*. Exempel: *kulen — kyla, hund — hynda, sur — syra, full — fylla, hugga — hygge, lust — lysten, mull — mylla, knut — knyta* m. fl.

7:o Vokalskiftet ifrån *y* till *i*. Exempel: *klyppa — klippa, try — tri, styl — stil* m. fl.

Innan jag företager mig att härtill svara, blir nödvändigt att först återkalla läsarens uppmärksamhet till sjelfva *frågans beskaffenhet*, hvarom alla dessa hopade exempel visa, att anmärkaren icke gjort sig ett begrepp, så fritt ifrån all oreda, som bevisningen af hans påstående, och i synnerhet ämnets upplysning, verkligen fordrade.

Frågan är här icke den, huruvida vissa vokalljud i ordens böjningar eller härledningar byta sig temligen enständigt i vissa andra, och huruvida följaktligen ej en slägtskap emellan vissa vokaler verkligen finnes, som röjer sig genom dessa oftare öfvergångar dem emellan. Ingen, som talar Svenska

Digitized by Google

språket, kan vara okunnig derom. Men annat äro sjelfva *vokalljuden,* som i ett ordskifte omvexla med hvarandra, annat åter hvad *bokstafstecken* man brukar för att i skrift uttrycka någotdera af dem, så ofta nemligen val gifves emellan tvenne bokstafstecken. Hela tvisten angår detta val, och huru det bör göras. Deraf följer, att hvarest intet val gifves, hvarest bokstafven är genom sin alfabetiska natur den enda möjliga, der bevisas också genom exemplet ingenting annat än blotta ljudens öfvergång i hvarandra, hvilken aldrig varit bestridd. Tvisten om den ena bokstafvens rättare bruk än den andras får deraf ingen upplysning, och alla exempel af nyssnämda beskaffenhet äga dermed ej den ringaste gemenskap.

Frågan, i sin rätthet framställd, blir således klarligen denna följande: *när ett vokalljud har två bokstafstecken,* t. ex. *å — o,* eller *ä — e, huruvida det tecknet då befinnes i härledda ord och böjningar verkligen hafva blifvit valdt vid skrifningen, som man, rätt eller orätt, ansett stå i en viss förvandtskap eller sammanhörighet med sjelfva stamtecknet, och blifvit valdt för den orsakens skull?* Ty deraf skulle således följa, att vokal-slägtskapsprincipen, väl eller illa så kallad, likväl verkligen legat till grund vid formationen af vår språkstafning.

Digitized by Google

När man nu genom anförda exempel vill bevisa, att man bör välja den så kallade slägtbokstafven, emedan *så skett och sker hela språket igenom*, så är klart, att detta ej låter göra sig genom sådana exempel som *frid — fred, sur — syra, klyppa — klippa, mor — mödrar* m. fl., hvarest intet val af bokstafstecken äger rum. Dessa ordskiften bevisa en slägtskap emellan vissa ljud, men de bevisa ingenting för bokstafsvalet; ty deraf att bokstäfverna äro här de samma som ljuden, följer visserligen ej, att de i en del ordskiften böra vara andra än ljuden: det vore snarare motsatsen. Om derföre de exempel, som i denna mening anföras, skola höra till saken och verkligen bevisa något, så lär finnas nödvändigt att de innehålla: 1:o möjligheten af ett val emellan tvenne likljudande vokaltecken; 2:o eftersyn att, af dessa tvenne, det vokalteknet blifvit brukadt, som räknats för att stå i närmaste bokstafsförvandtskap med stamteknet. Utom dessa tvenne nödvändiga villkor bevisa exemplen ingenting annat, än misstag om sjelfva frågans beskaffenhet.

Man måste således begynna med att från den åberopade exempelmängden afdraga de fyra slags ljudskiften, som ej angå frågan. Dessa fyra ljudskiften äro det emellan *y* och *i*, såsom *klyppa — klippa, try — tri, styl — stil*, m. fl.; det emellan *u*

Digitized by Google

och *o*, såsom *kung — konglig, svurit — svordom*, m. fl.; det ifrån *o* till *ö*, såsom *mor — mödrar, fot — fötter, flod — flöda;* samt det ifrån *u* till *y*, såsom *hus — hysa, hund — hynda, funnit — fynd*, o. s. v. Hela denna ordmängd är, såsom exempel, alldeles otjenlig, emedan deraf ingenting annat följer, än blotta slägtskapen emellan ljuden (hvilken aldrig blifvit satt i fråga), utan att något val af bokstafstecken dervid äger rum, eller någon eftersyn derifrån kan dragas, huru ett sådant val bör göras och blifvit tillförene gjordt.

Sedan denna afdragning skett af det ej hithörande, följer att undersöka hvad styrka anmärkarens påstående vinner af de öfriga, hvilka äro: vokalskiftet från *a* till *ä* eller *å* (ex. *hand — händer, stat — stätlig);* vokalskiftet emellan *å* och *ä* (ex. *våld — välde, låt — läte);* vokalskiftet emellan ö och *o*, omikron, (ex. *lös — lossa, sömn — sofva*); samt vokalskiftet emellan *u* och *o*, omikron, (ex. *mulen — moln, klufven — klofva*). Ty dessa ensamt, så vida det är dervid fråga om val emellan tvenne bokstafstecken och om eftersyn huru det blifvit gjordt, kunna anses såsom exempel, talande för anmärkarens påstående.

Det skulle tyckas följa af dessa exempel, att bokstafsförvändskapen verkligen varit i språket be-

beständigt erkänd och legat till grund för stafningens nuvarande beskaffenhet. Men se der en slutsats, som likväl torde, vid närmare besinnande, finnas något för hastigt gjord. Ty deraf, att en mängd exempel i språket tyckas instämma med den ena stafningsgrunden eller den andra, följer likväl ingalunda, att språkskrifningen i allmänhet verkligen formerat sig derefter. Öfverensstämmelsen kan härleda sig från helt andra orsaker. Man kan i allmänhet, i frågan om ett språks formation och de lagar, som dervid blifvit följda, ej vara för enkel i sina gissningar, och man kan med tryggbet antaga, att ju mer konstbunden en princip är, ju mer den röjer en ogagnelig finhet, ju mindre är han den, som blifvit följd vid sjelfva den verkliga språkdaningen, hvilken merendels alltid grundar sig på sakens egen materiella nödvändighet.

Läsaren behagade tydligen påminna sig, att det är här frågan, hvarföre man stafvat med *å, ä, o,* en mängd sådana ord, som *fäder, stät, välde, moln;* icke *stät* med *o,* icke *fäder* med *e,* icke *mön* med *å;* hvilket påstås hafva skett för det *a,* som finnes i *stat* och *fader,* det *å,* som finnes i *våld,* och det *u,* som finnes i *mulen.* Vore nu denna orsak den rätta och sanna, så vore derigenom temligen bevist, att den så kallade vokal-

Digitized by Google

slägtskapsprincipen, rätt eller orätt sålunda benämd, likväl verkligen legat till grund för daningen af vår språkskrifning.

Men det är ej svårt att finna till denna åberopade stafning en långt annan orsak, och den så enkel, så naturlig och sjelfnödvändig, att den föregifna bokstafs-förvandtskapen måste synas, i jemförelse dermed, konstlad och i hög grad misstänkelig.

Denna orsak är, hvad exemplen *stå̈t, fäder, välde* och alla sådana beträffar, att *ä* och *å* voro de rätta, naturliga bokstafstecknen för dessa ljud, i synnerhet i *långt ljudmått*, hvarförutan af *stå̈t* och *fäder* skulle hafva blifvit *stot* och *feder*, likasom *hot* och *leder*. Det låter fråga sig, hvarföre man i en stafning icke nyttjar det rätta bokstafstecknet; ty dertill fordras någon särskilt orsak; men att uppsöka en konstorsak, hvarföre man i en mängd ord nyttjar det rätta tecknet för ett ljud, det synes vara öfverflödigt. Så naturligt och nödvändigt som någonting kan vara, är väl att bruka bokstäfverna *å* och *ä* till deras bestämda ändamål, nemligen att uttrycka ljuden *å* och *ä*, der de förekomma. På sådant sätt har man skrifvit med *å* eller *ä fäder, länder, fästa, stå̈t, förså̈t*, icke *feder, lender, festa, stot, försot*, lika så naturligen som man skrifvit *stå, gå, förmå*, icke *sto, go,*

Digitized by Google

förmo, nemligen af ingen annan eller konstigare orsak, än att ljudet varit sådant, och tecknet bestämdt att uttrycka det. Att tro, att man brukat *ä* i *länder* för slägtskapen med det *a*, som finnes i *land*, eller *å* i *försåt* för slägtskapen vare sig med *ä* i *sätta* eller *a* i *satt*, när man har dertill en så gin och talande orsak, som den, att tecknet var det rätta och intet annat lika säkert tecken för hand, det vore att söka till det nödvändiga andra skäl, än sjelfva nödvändigheten.

Icke annorlunda förhåller det sig med det bokstafsbruk, som man iakttager i ljudvexlingarne *mulen — moln, dufven — dof — döf, klufven — klofve — klöf, besufven — sofva — söfd*, oaktadt bokstafstecknet *o* här icke synes vara det rätta och naturliga. Det är nemligen redan i det föregående anmärkt, att alla dessa *o* (omikron) troligen hafva mera närmat sig till *o* (omega) i det äldre uttalet. Det är samma *o* i *doppa* som i *dop*, i *klofve* som i *klo*, i *norr* som i *nord*, i *godt* som i *god*, i *kock* som i *koka*. Vokalljudet i dessa ord har då tvifvelsutan varit från början mera likartadt, fast det i derivaterna sedermera, med tidens längd, förändrat sig till *å*. Antingen detta *o* i uttalet uppkommit genom en äldre ljudvexling från *u*, som någon gång torde vara fallet, t. ex. *bughe — boge, buga — bucka — bocka, niu — nio*,

Digitized by Google

— *nionde* m. fl., eller varit sjelf ursprungligt, som det synes vara i *god, nord, koka* och flera ord, så är sannolikt, att uttalet deraf varit fordom på alla ställen nära intill det samma, som tillhör bokstafven, och att man i det äldre, hårdare språket verkligen uttalat efter ljudet *klo — klofve, bog — boge, bod — bodskap,* o. s. v. *Biltog,* t. ex. säges ännu ömsevis *biltåg* och *biltog, odla* ömsevis *ådla* och *odla,* hvilket bevisar språkljudets öfvergång från *o* till *å* i sådana ord. Det är klart, att, så länge man uttalade dem med *o,* och äfven så länge uttalet ännu vacklade emellan *o* och *å,* kunde man ej skrifva annorlunda än *boda, boge, fole, fogel, hog,* med det *o,* som hördes eller troddes böra höras i sjelfva talet. På sådant sätt har denna stafning till en början, långt ifrån att vara någon stafning efter bokstafs-förvandtskapen, det vill säga, *ett val emellan tvenne tecken, med hänseende på slägtbokstafven,* tvertom varit, likasom *ä* i *fäder, länder, fästa* m. fl., eller såsom *å* i *stå, försåt* o. s. v., blott en nödvändig teckning af sjelfva ljudet, som hördes eller troddes böra höras i talet, med den enda bokstaf som gafs för att uttrycka det. Att samma bokstaf, efter ljudets afgjorda och tydliga förändring, blifvit genom illa förstådda vokal-slägtskapsreglor bibehållen, äfven i många ord, der *o* verkligen icke kan, utan felak-

Digitized by Google

tighet mot all stafningsgrund, äga ljud af *a*, bevisar ingenting annat, än alla felaktiga vanors mycket svåra och långsamma förändring.

Dessa korta undersökningar, angående vokalstafningens formation, underlåta ej att hafva sin nyttiga märkvärdighet. De styrka tydligen, hvad man redan af det föregående torde hafva gissat, att nemligen stafning efter vokal-slägtskapen i sin första grundsats förmodligen ej varit annat, än ren simpel ljudstafning, utan konstigare syftemål, än det att uttrycka hvar och en ljudvexling med sin egen rätta alfabetiska bokstaf. De visa dernäst, att de nu påstådda vokal-slägtskapsreglorna således utgöra en mycket yngre stafningslag, troligen uppfunnen för att hämma det alldeles oregelbundna bruket af våra likljudande vokaltecken, och för att i den delen äga åtminstone någon bestämd föreskrift.

Felet vid allt detta har, hos våra språklärda, alltid varit, att de lemnat för liten uppmärksamhet åt det nyare språket i dess fortgående sjelfdäning, och blott haft ögat på det gamla, eller på sina egna grunder, som de velat göra åtlydda. Om man, i anseende till dessa sistnämda, åtminstone gifvit akt på hvad af bruket med allmän öfverensstämmelse blifvit verkligen antaget, eller hvaråt det synbarligen vägrat samma allmänna fastställelse, och antingen rent af ombytt eller

Digitized by Google

lemnat ovisst och vacklande, så skulle man af blotta skillnaden emellan dessa fall hafva kunnat leda nyttiga upplysningar.

Man skulle då, först och främst hafva funnit, att alla de ord, hvilka man ur det närvarande språket tror sig kunna framställa såsom klara exempel af en sådan sammanhörighet emellan vissa vokaltecken, som man yrkat under namn af vokalslägtskapsgrund, äro alla af den art, att de merendels blott förändra sin grammatiska form, antingen från singularet till pluralet, eller från nomen till verbet o. s. v., men förblifva derunder *tydligen samma ord* både för minnet och begreppet. Sådana äro t. ex. *man — män, land — länder, hand — händer, strand — stränder, makt — mäktig, stark — stärka, knapp — knäppa, sank — sänka, hvalf — hvälfva, fall — fälla, lat — lättja,* med ett ord, nästan hela mängden af dem Anmärkaren uppräknat. Men man skulle, i fall man följt språkets förändringar, ej hafva dröjt att tillika finna ett helt annat förhållande i sådana ordskiften som *happ* (Isl. *Lycka*) — *hoppas, hald — hellre,* hvari seklers längd redan upphäft för minnet gemenskapen emellan stammen och härledningen; eller ock emellan sådana närvarande slägtord, som t. ex. *lod* och *låda* — *bota* och *båta* — *råge* (fordom *rogé*, en hög) och *rök* (ett antal sädeskärfvar), i hvilka ord en vida

Digitized by Google

åtskild betydelse bortgömmer deras ursprungliga gemenskap *). Och om det således befinner sig, att nästan alla af bruket allmänt fastställda exempel, som vanligen anföras på förvandtskapen emellan vissa vokaltecken och bokstafvering derefter, inskränka sig inom språkets närvarande immediata ordskiften, men att deremot afvikelserna derifrån beständigt inträffa i ljudvexlingarna emellan gamla ord och närvarande, eller emellan närvarande ord af mycket åtspridd betydelse; borde man då ej deraf hafva förts på tanken om en viss olikhet emellan dessa begge fall, hvarefter den påstådda principen kunnat åtminstone så mycket inskränkas i sin tillämpning, som det bättre ledande bruket och vid många tillfällen tydlighetens behof onekligt fordrade.

Men det är väl mer ännu. Man skall finna med förundran, när man hvar för sig undersöker språkets flera ljudvexlingar, att brukets ojäfviga öfverensstämmelser med nyssnämda princip, och de bevis man drager derifrån, hafva ännu mycket

*) Om man icke finner samma afvikelse från vokal-slägtskapsgrunden emellan sådana ord af det gamla och det nuvarande språket, hvari vokal-ljudet *å* är kort, t. ex. i *hlut* eller *hlutr* — *lott*, kommer det icke deraf, att man här mera respekterat nyssnämda stafningslag, utan deraf, att *o* blifvit med få undantag ett allmänt tecken för kort *å*.

Digitized by Google

trångare gränsor än dessa omtalta *immediata ordskiften*, och att man på långt när, icke ens vid alla dessa, iakttagit den föregifna bokstafs-förvandtskapen. Man skall finna nemligen, att nästan alla exempel derpå, som i något betydande antal hafva brukets allmänna bekräftelse, inskränka sig inom den enda ljudvexlingen emellan *a* och *ä*. Således är man rik på exempel, så länge man håller sig endast vid detta ljudskifte, och den så kallade vokal-slägtskapsprincipen tyckes här segra genom brukets tydliga öfverensstämmelse dermed. Men dervid stannar det äfven; och de öfriga ljudskiften röja på intet sätt samma förhållande. Således skrifver man, oaktadt ordens merendels klara identitet, *kras — krossa, knarr — knorra, skal — skolla* (substantiv; äfven *skolla*, aktivt verb, ehuru kanske af olika ursprung), *skarp — skorpa, karfva — korf, knapp — knopp, stack — stocka, tarfva — torftig*, m. fl. Lika så *skära — skorsa, släcka — slockna, sälja — sold* (soldaters aflöning), m. fl. Lika så *bud — båda, struken — stråk, smula — smål, spunnen — spånad, bruten — bråte, krusa — kräs*, m. fl. Ändtligen likaså *böja — båge, töja — tåg, spörja — spår, spröt — språte, strö — strå*, o. s. v. Men ännu långt mindre låter man tvinga sig af vokalslägtskapsregeln i ord af mera åtskild betydelse. Hvem skrifver ej *klåda*, fastän af *klo*; *snål*, fastän,

enligt sjelfva läran, härkommet af *mo*, att ej upprätta flera? Stafningen i dessa fyra ljudskiften kan då ej heller sägas följa bokstafs-förvandtskapen, äfven der, hvarest ordens slägtskap faller hvar och en med tydlighet i ögonen.

Denna märkvärdiga olikhet emellan det enda ljudskiftet från *a* till *ä* och språkets öfriga ljudskiften kan ej annat än leda till en anmärkning, föga förmånlig för den stafningsgrund, som här undersökes. Det synes påtagligt, att, om man vid ljudböjningen från *a* till *ä* haft denna påstådda förvandtskap emellan vissa vokaltecken för ögonen, och om sådan vore den verkliga grunden till brukets allmänna fortfarande i bokstafsvexlingen emellan *a* och *ä*, så skulle man äfven i språkets öfriga ljudvexlingar (åtminstone vid lika immediata ordskiften) hafva följt samma påstådda bokstafslag, hvilket likväl ingalunda finnes vara skedt.

Den allmännare öfverensstämmelse dermed, som man finner i det enda ljudskiftet från *a* till *ä*, bevisar då ej, som man smickrar sig, erkännandet och efterföljden af denna stafningsgrund, utan utgör blott en tillfällig enlighet dermed, härledd från omsorgen för sjelfva språkljudets tydligaste uttryckande, och sedermera genom vanan stadfästad. Ett klart och talande prof härpå kan ännu tillägg-

gas. Det gör nemligen ej nog till bevis om bokstafs-förvandtskapens iakttagande, att ljudet *ä* tecknas med *ä* öfverallt, hvarest det härkommer från ett *a* i stamordet. Det fordrades äfven dertill, att samma ljud *ä* icke tecknas med denna bokstaf, utan med *e* öfverallt, hvarest det härleder sig från ett *i* eller *e* i stamordet. Ty utan detta villkor blir stafningen med *ä* i *hand — händer, stad — städer, fall — fälla, last — läster* m. fl. sådana, icke en följd af det *a*, som finnes i stamordet, utan bevisar blott ett allmänt bruk af bokstafven *ä*, der ljudet är sådant. Också har man ej försummat, att äfven i den delen söka böja språket efter fordringarna af denna bokstafslag. Man har gjort hvad man kunnat, för att införa stafningen *beskerma, dreng, emne, erter, ettika, fleck, flemta, flenga, gella, kerf, heftig, herma, lempa, lespa, sverma*, o. s. v., men bruket har aldrig antagit den. Man har förblifvit vid stafningen med *ä* i alla dessa ord, oaktadt vokalljudets härledning från *e* eller *i*, och bokstafven *ä* har, med vissa särskilta undantag, fortfarit att vara det allmänna tecknet för detta ljud, utan att någon åtskillnad dervid gjorts efter olika härledningar. Ett bevis, tydligare än alla andra, huru litet den påstådda vokal-slägtskapsgrunden blifvit af bruket någonsin erkänd, och följaktligen äfven huru föga den troligtvis varit åsyftad

Digitized by Google

i hela den öfriga mängd af ordskiften, som af anmärkaren åberopas.

Nära intill visshet tror jag mig således hafva fört den ofvanföre yppade misstankan, att denna stafningsprincip verkligen icke ligger till grund för språkstafningen, hvarken såsom ursprunglig lag derföre, eller såsom dermed från äldre tider införlifvad. Så långt jag kunnat röna, utgör den ingenting annat än ett nyare påfund, bygdt på vissa hastigt bemärkta anledningar och ett mycket ofullkomligt iakttagande af språkets verkliga beskaffenhet: ett förslag till stafningsgrund, hvarefter några lärde män väl sökt att för sin del jemka stafningen, men som visserligen haft derpå ett vida mindre allmänt och fortsatt inflytande, än man tyckes vanligen föreställa sig.

Hvad af allt detta följer, det är att denna princip således åtminstone icke står med sjelfva språkarten i någon sådan oskiljaktig förening, som man tyckes hafva velat utmärka genom det namn, man gifvit deråt. Det återstår följaktligen intet annat försvar för dess lagmyndighet, än så vida den icke dessmindre kunde tänkas tjenlig såsom ordningsregel för skrifningen, och såsom den bästa föreskrift för bruket af våra likljudande vokaltecken, hvilket, om det skall rättas efter annat än

Digitized by Google

slump och godtycke, nödvändigt behöfver en viss ordningslag. Sådan har också tvifvelsutan varit den egentliga afsigten dermed hos de lärda män, af hvilka den blifvit uppfunnen. Det är således (påminnom det ännu en gång) icke mera fråga om denna princip såsom ovillkorligt förbunden med sjelfva språket, utan blott såsom tjenlig regel för bokstafsvalet, det vill säga, såsom ett förslag att följa, hvarefter de dubbla vokaltecknens bruk i skrifningen tros kunna bringas på bästa sätt till allmän och stadgad likställighet. Huruvida den uppfyller detta sitt nödvändiga ändamål och derigenom äger, såsom ordningslag för språkstafningen, större tjenlighet än den, som blifvit af Akademien antagen, det är således hvad ännu återstår att pröfva.

Men en sådan större tjenlighet, huru skulle väl vokal-slägtskapsgrunden kunna berömma sig deraf, då sjelfva denna förmenta bättre ordningslag icke synes äga någon viss grund? Ty hvilken är denna grund? Nu det äldre språket, nu åter slägtskaper i det nyare: stundom Latinen, stundom andra närskylda språk. Det är föga möjligt, att ej dessa grunder skola komma att ofta motsäga hvarandra.

Då afseende skall hafvas på det *äldre språket*, så frågas: Hvilket är detta äldre språk? Hvar bör-

Digitized by Google

jar eller slutar det? Är det det, som finnes i GottlandsLagen, SkåneLagen, VestgötaLagen m. fl., så ofta åberopade af våra Etymologer? Eller förstår man dermed sjelfva stamspråket, sådant det finnes i våra gamla Isländska Sagor, eller hos Ulfilas, lika ofta åberopade? Bör man, i stafning efter vokalslägtskapen, lägga till grund det rätta första stamordet, eller dess sednare förändringar i uttal och skrifning? Man skrifver t. ex. med *å, gård* af *gard,* som det i det äldre språket verkligen uttalades. Det rätta äldsta stamordet är likväl, som många påstå och som sakens natur tyckes utvisa, *gyrda (cingere),* hvaraf *gjorda, gördel. Gård* skulle således böra skrifvas med omikron, *gord,* efter vokalslägtskapsgrunden, både i afseende på det rätta stamordet och på det närvarande slägtordet *gördel.* Bör man skrifva *ämbete* af *ambot,* som finnes i våra gamla Lagar, eller *embete,* som ordet verkligen hette i det Isländska språket? Vore det åter det sednare uttalet och skrifningen, som borde läggas till grund, hvarför skrifver man då *kora, utkora,* af det gamla Isländska *kiora,* icke *kåra* af det yngre *kår,* som finnes i ÖstgötaLagen och annorstädes? Hvarföre finner man hos Ihre och andra, *kåfna* med *å,* af det gamla Isländska *kafna,* icke *kofna,* då likväl ordet i medeltiden uttalades *kufna,* och äfven finnes så skrifvet i GottlandsLagen och fler-

Digitized by Google

städes? Om man härvid har afseende på det ännu bibehållna slägtordet *kaf* eller *qvaf*, hvarföre följer man ej samma princip och skrifver *knárra* med *á*, af det närvarande slägtordet *knarr*, utan *knorra* i enlighet med det Tyska *knurren*, och det Isländska *knurra*? Hvilken princip har man följt i allt detta, och hvilken gifves att följa? Böra t. ex., egna äldre stamord gälla framför slägtskaper i främmande språk, eller tvertom? I fall egna äldre stamord böra gälla främst, hvarföre skrifves då, hos Ihre, *báll* efter Tyskan, Belgiskan, Fransyskan, icke *boll* af det egna gamla stamordet *bollur*? Är det åter slägtskapen med andra, nyare språk och deras allmännare öfverensstämmelse, som måste föredragas framför ett gammalt stamord, hvarföre finner man t. ex. så oundgängligt att skrifva *människa* efter det gamla Isländska *manneskia*, då de flesta närskylda språk stafva detta ord med *e*? Ännu mer: när sjelfva stamspråket har två stafningar, åt hvilkendera skall man gifva företrädet? Bör man skrifva *hálla* af det Isländska *hallda*, eller *holla* af det lika Isländska *holdnu*, i talesättet *med heilu oc holdnu, hel och hållen*? *Märke* af *maerki*, eller *merke* af *merki*, begge delarne i det äldre språket lika vanliga? Exemplen kunde utan möda förökas; men hvem som vill söka sådana, finner dem lätteligen.

Digitized by Google

När åter härledningar göras blott och endast från främmande språk, äldre eller nyare, efter hvad grund mäter man företrädet? Borde man ej snarare skrifva *gårr* med *å* af det Latinska *garum* (fisksås), än *gorr* af det Grekiska ἰχώρ? Om man skrifver rättare *socker* af det närmare Tyska *zucker*, rättare *lång* af *lang*, än *sàcker* af *saccharum* och *long* af *longus*; hvarföre skrifver man icke äfven *engel* efter den närmare Tyskan, utan *ängel* af det Latinska *angelus*? Hvarföre *mästare* af *magister*, och icke *mestare* af det närmare Tyska ordet *meister*? o. s. v.

Ändtligen: Hvarföre följer man ibland härledningen med den största noggrannhet, oaktadt de svårigheter, som dervid uppkomma vid läsningen, då man åter i en mängd lika fall afviker derifrån? Då man påstår sig böra skrifva *fora (sulcus)*, icke *fåra*, af det Latinska *porca*; *boda* icke *båda*, af det gamla *bod* eller *byda*, hvaraf sedan *bjuda*; hvarföre skrifves då icke äfven *knoda*, i stället för *knåda*, af det gamla *kno*; *pola*, i stället för *påla*, af det gamla *pul*, *labor*; *blonor*, i stället för *blånor*, af det gamla *bluan*; *brote*, i stället för *bråte*, af *bryta*, *bruten*; *dose*, i stället för *dåse*, af det gamla Isländska *dusse*, och slägtordet *dosmer*? Hvarföre skrifver man icke *bevogen* i enlighet med det Tyska *gewogen*, icke *klåster* af *Claustrum*, icke *klopare*, i stället för

Digitized by Google

klåpare, af de gamla Fransyska orden *clop, cloper,* eller af det forntyska *kloppen?* o. s. v. Hvilken princip har man följt i allt detta, och hvilken bör följas?

När man också ej talar om härledningar från de äldre språken eller främmande, hvilka oviss-heter inom vårt eget, nuvarande! Skall man skrif-va *bränna* med *ä* af *brand,* eller med *e* af *brinna? Spräcka* i enlighet med *sprack,* eller *sprecka* af *spricka? Skärsa* af *skära,* eller *skorsa* af *skuren?* Då man påstår sig böra skrifva *sponad* i enlighet med *spunnen,* icke *spånad* af imperf. *spann;* hvarföre skrifver man *tvång* af imperf. *tvang,* då det på alldeles lika grund skulle skrifvas *tvong* af *tvinga, tvungen?* Hvarföre *stångas* med *å,* då det likväl är beslägtadt med *stinga, stun-gen,* och skulle således böra skrifvas *stongas?* Är det i allt detta annat än godtycke och alldeles ingen princip?

Men antagom, att någon verkligen gafs, och att man dereſter ville rätta sig; hvilka förändrin-gar skulle ej derigenom föranledas, eller kunna ef-ter behag åtminstone försvaras? Ty eſter samma lag, som bjuder att skrifva *fole* för slägtskapen med *föla, boge* för slägtskapen med *böja,* skulle man ej

böra

Digitized by Google

böra skrifva *förmoga*, både för slägtskapen med *förmögenhet*, och i anseende till det gamla *moga*, *kraft*? Skulle man ej böra skrifva *dona*, snarare än *dåna*, för slägtskapen med *dön*, *dunder*? *Song*, icke *sång*, för slägtskapen med *sjöng* och *sjunga*? *Strok*, icke *stråk*, af *stryka*, *struken*, *strök*? Flera exempel af detta slag hafva blifvit anförda, redan i det föregående.

Men det är ej nog med förändringar: hvilka tvetydigheter skulle ej derifrån härleda sig? Sådana äro, t. ex. *bota* i stället för *båta* (begge af *bot*); *loda* i stället för *låda* (*låda vid*), af *lödd*; *söla*, *sollåder*, i stället för *såla*, *sållåder*; *bogen* i stället för *bågen*; *trogen* i stället för *trågen*; *bolåt* i stället för *båtar*: antalet är ej ringa, och många af dessa tvetydigheter större än de redan anförda. Man skulle t. ex. skrifva *bola* i stället för *båla*; *bosen* i stället för *båsen* (af *boose*, *stabulum vaccarum*, hvadan *boss*, *bosshalm*); *romare* i stället för *rämare* (af *romr*, *vociferatio*); *förhonas* i stället för *förhånas*; *loge* i stället för *låge* (af det Isländska *log*, *logi*), och åtminstone lika så rätt *snor*, som *snår*, emedan stammen är *sno*, *snöre*. Också skrifves hos Ihre *snor*, *funis*.

Hvilken stafordning skulle då detta vara? Kan den jemföras med den af Akademien upp-

gifna, som respekterar etymologien i allt hvad som hör till ordens tydlighet eller grammatiska böjningar, och innehåller för öfrigt intet annat än en pålitlig observation på språket, ett utletande af dess allmänna och stadgade öfverensstämmelser? Kan man ombyta hvad bruket fastställt, det vill här säga: kan man bortvända bruket ifrån den väg, det en gång synbarligen tagit, i synnerhet då den är gillad af det sundaste förnuft? Hvad gäller, emot allt detta, en gammal lärd hypotes, full af oredbar finhet, och som aldrig haft annat ändamål, eller åtminstone aldrig annan verklig nytta, än blott att skilja dem, som läst Glossarier och kunna disputera om ords troliga eller möjliga ursprung, ifrån dem, som icke äga dertill hvarken tillräckliga insigter eller nödvändig minnesgåfva?

Digitized by Google

Afhandling om Bruket.

Första Stycket.

Svenska Akademien har, i sin utgifna Stafnings-Lära, lagt till grund för alltsammans, att det allmänt stadgade bruket måste noggrant vårdas och bibehållas, och hon tror detta i synnerhet nödvändigt, så ofta frågan angår någon större del af stafordningen, det vill säga, några vidsträcktare ordklasser. Ingen princip lärer böra finnas riktigare; endast måste betydelsen af hvad man kallar *allmänt bruk* fullkomligen bestämmas. Utan tvifvel måste dermed böra förstås det sätt att teckna orden, hvarom antingen alla, utan undantag, förenat sig, t. ex. *verld, djup, han, sin* (icke: *värd, jup, hann, sinn*), eller hvarifrån åtminstone någon afvikelse låter så sällan märka sig i allmänna skrifter, att den icke kan få namn af ett verkligt bruk, utan måste anses såsom en egenhet hos någon, eller några enskilta. Ty på annat villkor skulle väl aldrig något bruk kunna få namn af allmänt och stadgadt, då det nemligen alltid blir möjligt, att hos någon eller några kunde väckas infallet att

Digitized by Google

stafva annorlunda. Således förblifver det t. ex. alltid en af det allmänt stadgade bruket antagen lag, att skrifva *gifva, lefva, dessa, fiende, komma, konung,* oaktadt någon då och då skulle förmärkas, som funne för godt att skrifva *giva, leva, dässa, fiände, kåmma, kånung,* o. s. v. Då man visserligen ej kan säga med sanning, att bruket i dessa ords stafning är ännu obestämdt, och då sådana afvikelser följaktligen icke kunna föras under rubriken af *verkligen deladt bruk,* böra de ej heller, när de någon gång möta, anses annorlunda än som enskilta personers godtycken, hvilka ej hindra det fastställda brukets allmännelighet.

Sådan är då, en gång för alla, meningen med hvad jag kallar det *allmänt stadgade bruket;* och det är åt bruket, i detta förstånd taget, som man bör tillerkänna den högsta lagmyndighet i stafningsläran. Icke på det sättet, att man skulle göra sjelfva bruket till *stafningsregel,* hvilket vore att hafva ingen annan, än vanan och ett osäkert minne; utan i den meningen, att det allmänna, stadgade bruket måste sättas till synpunkt och rättelse för sjelfva stafningsläran, hvarefter hennes reglor böra lämpas, och hvarmed de böra öfverensstämma.

Men icke på lika sätt förhåller sig med hvad man så ofta hör åberopas, såsom det *allmännare* eller *allmännaste bruket.* Det är stor åtskillnad emellan

Digitized by Google

detta och det förut omtalta, och man kan på intet sätt tillerkänna detta sistnämda samma lagmyndighet, som det förra. Det är nemligen klart, att, när någon säger det *allmännare* eller *allmännaste bruket,* så gifves genom ordets komparativa grad redan tillkänna, att ett annat bruk finnes jemte detta, ännu i språket gällande, och som således äfven är *ett bruk,* ehuru måhända mindre allmänt, än det förra. Vid tillfällen af en sådan brukets delning, vore visserligen ingenting mindre välbetänkt, än att vilja grunda utslaget på en beräkning af rösternas antal, som hvarken låter med visshet göra sig, eller, om den kunde göras, skulle bevisa något till fördel för det större antalet. En fullkomligt allmän och odelad öfverensstämmelse må kunna med skäl antagas såsom ett bevis på *rättheten,* eller åtminstone en stark förmodan derom; ty en sådan allmän och odelad öfverensstämmelse uppkommer svårligen annorlunda, än genom sakens tydligt insedda behörighet; men i tvistiga ämnen, och när meningarne dela sig, är det ej alltid rättheten, som skaffar mängdens efterföljd, och det mindre antalet har ej derföre det minsta förnuftet. I sådana fall gifves då ej annat medel, än att dömma efter verkliga språkgrunder, vare sig etymologiska, eller om några finnas bättre och lämpligare. Det är efter sådana, t. ex. som

Digitized by Google

Svenska Akademien i sina arbeten skrifver *mest* af *mer*, *fleste* af *fler*, *helsa* af *hela*, och som hon fördubblar konsonanten i *ställt* af *ställa*, i *visst* af *viss*, i *till*, *att*, *upp*, *sitt*, *ett* m. fl., tilläfventyrs ännu utan enhälligt bifall, men säkert efter de bästa språkgrunderna. Man kan icke heller säga, att detta strider emot Akademiens antagna grundsats om brukets lagmyndighet, då meningen förmodligen aldrig varit, att denna lagmyndighet borde tillhöra det *delade bruket*, utan blott det *allmänna och synbarligt stadgade*. Man må nemligen åberopa sig det *allmännare bruket* eller det *allmännaste*: det är i begge fallen alltid ett *deladt bruk*, som sjelfva uttryckets natur tydligt intygar.

Någon torde invända: det har varit en tid, då man skref allmänneligen *roos*, *beete*, *fliit*, *ähra*, *vähra*, *nampn*, *sampt*, *femb*, *vapn*, *vatn*, *gjöra*, *gjenljud*, o. s. v.; skulle då ej detta stafsätt följaktligen hafva bort blifva bestående, derföre att det var på sin tid allmänt antaget? Men dertill svaras, att till ett allmänt stadgadt bruk i den mening, som bör fästas dervid, fordras icke allenast, att det varit eller är på någon viss tid gällande, utan märkbar delning i anseende till de skrifvandes antal; men äfven att det blifvit *stadfästadt genom sin varaktighet*, det vill säga, förblifvit från så lång tid tillbaka beständigt fortfa-

Digitized by Google

rande, att det kan slutligen anses såsom fastställdt och med språket likasom införlifvadt. Af denna beskaffenhet var aldrig ofvannämda stafning. Men sådan är, utan motsägelse, stafningen *gifva, blifva, verld, djup, herre, hvilken,* o. s. v. . . . . .

I den beständiga fluktuation af stafsättet, som vanligt äger rum i ett ännu rått språk eller som först begynner att bilda sig, gifves ännu föga någonting allmänt stadgadt och fastställdt, knappast den enklaste ljudstafning, såsom *få, gå, bo, fly, mer, träd,* o. s. v. Nästan allt blir ett ämne för olika meningar och skiljaktiga bruk, hvarvid val slutligen måste göras emellan det rätta och orätta, så framt skrifningen en gång skall komma till riktighet och stadga. Man har följaktligen gjort väl, att tid efter annan företaga sådana undersökningar, och att derefter ombyta det oriktiga i stafningen, hvilket, ehuru kanhända för någon tid gällande såsom allmänt bruk, likväl aldrig kunnat sägas vara det *verkligen stadgade.* Det finnes då ej heller i dessa förbättringar af det äldre stafningsbruket någon stridighet emot den ifrågavarande grundsatsen, och man har kunnat med goda skäl bortlägga vokalernas onödiga fördubbling, eller det Tyska *ch,* eller det onödiga *p* och *b* i *nampn, sambling, femb* o. s. v., utan att derigenom rubba principen om det verkligen stadgade brukets ovillkorliga lagmyndighet.

Digitized by Google

Sedan ett språk åter hunnit till den grad af odling, som vårt ungefärligen redan äger, förhåller sig med det allmänna bruket och den helgd det fordrar, på ett mycket olika sätt. Ty det är då, som ett verkligen *stadgadt bruk* icke allenast kan finnas, men äfven måste vördas och gälla framför sjelfva språkregeln, i fall den (särdeles i någon ordklass af större vidd) skulle finnas i stridighet dermed. Men härvid uppkomma naturligen tvenne frågor. Den första: ur hvilka skäl det följer, att, äfven vid odlingens högsta möjliga grad, en stafning icke bör undergå förändring och rättelse, i fall den skulle befinnas af bruket utan skäl antagen? Den andra: på hvilka kännetecken man kan någonsin med visshet bestämma, att en stafning verkligen är att anse såsom fullkomligt stadgad, och sådan, som den bör och måste förblifva; så vida nemligen sjelfva odlingens grad är svår att förutse, och svårt att veta, huruvida ett språk både i stafning och annat icke kan med tiden förändra sig till något ännu bättre, än det närvarande?

Den första af dessa frågor (huruvida ett felaktigt, men allmänt, bruk skulle böra förblifva orubbadt) behöfver ej ett vidlyftigt svar. Fallet kan förutsättas såsom möjligt, men man kan med trygghet antaga, att det i sjelfva verket sällan inträffar. Erfarenheten ger nemligen, som förut är

Digitized by Google

visadt, stor anledning till den förmodan: att *ett allmänt, odeladt och länge fortsatt bruk i språkskrifningen också är, för det mesta, bygdt på goda och grundliga skäl;* hämtade, om till äfventyrs ej från fullkomligt utredda begrepp, likväl nästan alltid från en viss allmän och mångfaldigt upprepad erfarenhet af sakens natur och rätta förhållande. Detta rätta förhållande beror ofta af vidsträcktare hänseenden, och uppkommer af en mängd särskilta fall, som tid efter annan möta bruket och derigenom formera det, men som ej derföre strax alla tillhopa falla i tanken på den språklärda, som gör en stafningslära. Det händer deraf, att ett bruk kan lätteligen synas vara utan tillräckliga skäl och äfven ogrundadt, som likväl, skådadt och granskadt under detta vidsträcktare hänseende, verkligen är det mest förnuftiga. Sålunda tyckes, t. ex. ingenting vara oriktigare, än vokalens förändring från *å* till *o*, i *bloss* af *blåsa;* men det befinnes likväl, efter närmare pröfning, att bruket häri tänkt vidsträcktare, än den vanliga etymologiska regeln, och omfattat flere och större skäl, än den. Att på första tycke af någonting rättare, förändra hvad bruket i sådana fall stadgat, bör derföre gifva så mycket större farhåga, som lättsinnigheten deri troligen skulle föra till långt flera och större oriktigheter, än dem man ville förbättra. Man torde

således kunna utan otillbörlighet antaga, att icke allenast det fastställda och långvariga bruket, om det felar, åtminstone felar i ganska få och föga betydliga afseenden, men äfven, att dess fel emot vissa smärre grunder förvandla sig verkligen till rätthet, så snart de instämma med någon större och vigtigare ordningslag. Så kunde väl, t. ex. af vår förtjenta Botin, med någon anledning tadlas, att bruket icke genom stafningen utmärker ljudskillnaden emellan sådana ord af tydligen skiljaktigt uttal, som *qvalt* och *salt*, *öst* och *höst*, *bart* och *svart*, m. fl. Men det har blifvit visadt, och skall i det påföljande ännu tydligare ådagaläggas, att bruket härvid haft ögat på en vida större och förmånligare ordningslag, än den, som nyssnämda språklärde man trodde sig böra införa genom bokstafstecknets fördubbling i *sallt*, *hösst*, *svarrt*, och alla sådana ord. Det är ej nog. Äfven brukets blotta godtycken eller mindre grundade fastställelser, i synnerhet om de blifvit genom allmän vana införlifvade med någon större del af språket, äga mot förändringar ett stort och gällande försvar i nödvändigheten af det fastställda brukets helgd; hvarförutan, att så må sägas, ingen fast punkt någonsin kunde gifvas i språkstafningen, och omöjligt blef att komma till den ordentliga öfverensstämmelse deri, som är, mer än den hår-

Digitized by Google

fina rättheten, ändamålet för allt bemödande i detta ämne. Af sådan art är, t. ex. stafning med *f* uti *gifva, blifva, hafva, sofva* m. fl., ehuru i sig sjelf oriktig genom sin onödvändighet; sådan äfven den med *o* för att teckna långt *å*-ljud i *moln, sorla, dof, hof, lof* m. fl., ehuru i motsägelse med det öfriga bruket af detta vokaltecken. Begge delarnas förändring skulle i språkskrifningen medföra en märkbar rubbning, som, en gång begynt, skulle kanhända ej stanna dervid. Den stora rättheten i all stafning ligger derföre, som redan blifvit anmärkt, i hufvudprincipens bibehållande, nemligen aktningen för det redan enhälligt stadgade, och i förnuftet att ej uppoffra denna fasta punkt, hvarvid man har att hålla sig; så vida annars lätteligen kunde ske, att man i sin fortgång från småsak till småsak, genom en alltför sträng omsorg för hvarje liten onyttig riktighet, slutligen kastade alltsammans i omgörning och oreda.

Hvad åter angår den sednare frågan, eller på hvilka kännetecken man kan veta, att en språkstafning är verkligen att anse såsom stadgad och oföränderlig, så besvaras den till en del af det föregående, så långt nemligen några sådana af ett allmänt och varaktigt bruk stadgade öfverensstämmelser verkligen gifvas. Ty änskönt det ej är utan exempel, att en allmän och långvarig öfverens-

Digitized by Google

stämmelse i något enda visst fall undergått förändring, så lär man likväl näppeligen hafva sett sådant inträffa med en hel språkstafning i allmänhet, eller någon större och hufvudsakligare del deraf. Men detta kännetecken är ej det enda, och ett annat finnes ännu att förena dermed. Detta kännetecken inträffar, när en nation hunnit så långt i sin odling, att den i vettenskapliga, i synnerhet talrika vittra produktioner, kan någorlunda tåla jemförelsen med dem, som anses för att hafva hunnit höjden deri. Ty allt står här med hvartannat i ett ofelbart inre sammanhang, och man kan med trygghet antaga, att, hvarest geniet, talangen, smaken, behagen, begynt att till en viss fullkomlighet visa sig i sammansättningen, der hafva de ej heller lemnat i sin oskapliga råhet sjelfva ämnet, hvaraf de arbeta, det vill säga, sjelfva språket, och att en beredning deraf föregått, som redan gjort deruf, i det ena afseendet liksom i det andra, hvad ungefär möjligen kunnat göras. Ehuru höjden, skönheten, lifligheten af tankar och bilder, uppå intet sätt kunna bero af bokstafstecknen, hvarmed de ritas på papperet, finnes dock i en förvirrad stafning en vanprydnad och förödmjukelse, ett bevis af vårdslöshet och råhet, som, i fall de på vissa tider möjligen kunna stå tillsammans med fenomenet af något enda framblänkande snille, lik-

Digitized by Google

väl aldrig funnits förenade med en utbredd odling och förtjensterna af en allmännare vitterhet. Man har, sedan tidepunkten deraf, aldrig sett hos något folk språkstafningen betydligt omskapas. Hvarken Ciceros eller Virgilii, Horatii, Ovidii språk har, efter dem, undergått någon särdeles förändring i detta afseende, eller det Fransyska sedan Ludvig XIV:s, eller det Engelska sedan Drottning Annas tidehvarf. Hvarföre? Derföre att ett språks ordentliga stafning är i sin natur en blott lägre grad af odling, som antingen föregår den högre, eller nödvändigt födes tillika med den.

Man kan således med temlig säkerhet förutsäga en språkstafnings bestånd och varaktighet, när samma språks vitterhet i andra delar hunnit till en viss jemförlighet med de mest berömda språkens. Jag vill ej afgöra, huruvida detta kännetecken hos oss inträffar. Hvad i synnerhet tyckes kunna med något skäl invändas, det är den olikhet i meningar om sjelfva stafningsgrunderna, som ännu till någon del råder bland våra språklärda. Men med all denna skiljaktighet i grundsatser, stafvar man likväl språket, när få undantag göras, ungefär på samma sätt, hvilket bevisar, att man verkligen i det mesta kommit till den rätta föreningspunkten, fastän man dömmer olika om vägarna dertill. Det gifves för öfrigt äfven vissa inre

kännetecken af en mer eller mindre fullkomnad språkstafning, som härvid kunna rådföras, och det är till undersökning deraf, som jag bestämt det påföljande stycket af denna afhandling. Man skall, som jag hoppas, deraf finna, så väl att bruket varit häri den bästa och säkraste ledaren, som äfven huru långt hunnen på vägen till detta mål, och huru nära derintill, vår språkstafning för det närvarande verkligen befinner sig.

Andra Stycket.

Sedan ett språk hunnit så långt i sin odling, att dess uttal stadgat sig, och att man t. ex. icke säger mera, som fordom, *liger (läger), andelik (andelig), hnapp (knapp), hräka (vräka), godvilluger, thessa,* o. s. v.; sedan man dernäst begynt, både i tal och skrift, att undvika hvad som skulle göra språkljudet hårdt och stötande, antingen genom bokstäfvers tilläggning öfver behofvet, såsom t. ex. *Tydsk, sidst, bätst,* i stället för *Tysk, sist, bäst,* eller genom deras saknad, der de behöfvas, t. ex. i *tekn, vatn, vapn,* i stället för *tecken, vatten, vapen;* ändtligen, sedan genom vissa bokstafs-ombyten, ljudförmildringen i allmänhet tagit företrädet fram-

Digitized by Google

för den alltför stränga uttryckligheten, så att man t. ex. icke mera skrifver, efter ursprungets bokstafliga fordran, *förvålda, förgylda,* utan efter det lindrigare uttalets, *förvålla, förgylla,* och äfven ser skrifvas mindre ofta *frâtsa, stadna, trödska, gildra,* än *frâssa, stanna, tröska, gillra,* o. s. v.; då kan man redan dömma deraf, att språkskrifningen är nära att bilda sig, och att bruket redan mycket verkat genom sina tre första språkdaningslagar: ordljudens stadgande, deras förmildring, och skrifningens enlighet med det ädlare uttalet.

Denna enlighet, tagen i sitt första, absoluta förstånd, består i skriftecknens fullkomliga motsvarighet till sjelfva uttalet, både i ljud och antal af bokstäfver, så att man t. ex. icke skrifver med helt andra bokstafstecken *imellan, illak, hug,* då man verkligen uttalar *emellan, elak, hâg;* eller nu med färre, nu med fleva bokstäfver än uttalet, *begrep, vetenskap, sambling, nampn, nämnligen,* då man likväl säger *begrepp, vettenskap, samling, namn, nämligen* (eller *nemligen*), o. s. v. Också ser man, att bruket redan till större delen bortnött denna föga prydande skiljaktighet emellan uttalet och skrifningen.

Häri består hvad man kunde kalla verklig *naturstafning* eller stafning efter ordljudet, hvartill ej fordras annat, än att välja de bokstafs-

Digitized by Google

tecken, som riktigt uttrycka ljudet, och så många, som jemt behöfvas dertill. Ingenting synes i sig sjelf lättare och förnuftigare; hvarföre det äfven alltid befunnits vara ett af brukets vanliga språkdaningsmedel, att småningom förenkla skrifningen till ren ljudskrifning, så långt det för andra skäl möjligen låtit göra sig.

Men svårigheten är, att sådana skäl öfverallt förekomma, som lägga hinder för den enkla ljudstafningen. Efter den skrifver man, det är sant, med god framgång, *vara, ära, vård, se, menighet, vid, uti, tid, sluten, förbryta,* med alla öfriga af lika beskaffenhet. Men efter den skulle också skrifvas *värd (verld); runnt* i stället för *rundt; senare (tardior)* i stället för *sednare (posterior); sidt* af *sid,* såsom *sitt (suum); juta, jorde,* i stället för *gjuta, gjorde; juden* i stället för *ljuden; sackt, lackt, brackt,* i stället för *sagt, lagt, bragt; stött* af *stöda,* såsom af *stöta; dött,* particip, såsom *dött,* preteritum: efter den skulle skrifvas *hann, mann, vänn, minn, sinn, dinn; äfter, äller, dässa, härre, älljes; kåmma, såmm, åmm, kånung, drättning, håv, såva, någånn, åffänntlig; tällt, ällska, förrste, sallt, svarrt, krafft, tafft, safft, lusst, sysster,* o. s. v., hvilket likväl icke sker eller kan ske, för orsaker så allmänt kända, att de ej behöfva upprepas.

Häraf

Häraf har uppkommit ett slags stafning, som man kunde kalla *konst-stafning*, till motsats af den blotta naturliga ljud-stafningen. Ty antingen tillägger den bokstäfver utöfver hvad som behöfves, för att uttrycka uttalet, t. ex. *hjelm, gjuta*, icke: *jelm, juta*; — eller tar den bort någon af dem, som behöfdes till ljudets rätta teckning, t. ex. i *han, kan, vän, älska, saft, svart*; — eller ombyter den ljudets naturliga och egentliga bokstafstecken i ett annat mindre naturligt och egentligt, såsom i *flygt, jagt, komma, konung, eller, herre*, o. s. v. I dessa tre punkter består hela konst-stafningens åtskillnad från blotta ljud-stafningen.

Sedan tvenne slags stafning på detta sätt i ett språk uppkommit, nemligen *ljud-stafning* och en derifrån afvikande *konst-stafning*, då uppstår, som man lätt finner, äfven frågan om gränsen för hvardera, och om rätta lagarne för den sistnämda. Det är derom, som i vårt språk så många och långa tvister förevarit. Men man måste tillstå, med all tillbörlig aktning för några berömda mäns bemödande, att konst-stafningens natur och gränsor blifvit efter hand, af det allmänna Bruket, mycket bättre utrönta och stadgade, än af alla våra lärda Lagstiftare. Orsaken dertill är, att desse sistnämde alltid velat göra en lärd stafning, antingen efter

Digitized by Google

deras djupare etymologiska kunskaper, eller efter andra språks grammatiska ordningar, då deremot det allmänna bruket varit blott och endast verksamt att lämpa konstreglorna efter språkets verkliga behof, och att mer och mer undanrödja all konst-stafning, som varit onyttig till något redbart ändamål.

För att nu kunna så väl med öfvertygelse visa denna brukets förtjenst, som äfven på hvilka kännetecken man kan veta, när en språkstafning, i synnerhet vår egen, verkligen uppnått sin rätta och stadgade beskaffenhet; så blir nödvändigt, att först och främst bestämma de ändamål, för hvilkas skull ljud-stafningen måste åsidosättas, och till hvilkas ernående konst-stafningens biträde kan förnuftigtvis behöfvas. Ty det är klart, att, när dessa konst-stafningens egentliga ändamål först blifvit riktigt utrönta, och sedan befinnas efter möjlighet uppfyllda, då kan man också med trygghet veta, att konst-stafningen gjort all den tjenst man kan af den äska; att all vidare utsträckning deraf vore utan ändamål, och att språket i anseende till stafningen då kan sägas hafva uppnått den gräns, der ingen förändring mera bör lätteligen förmodas.

Det är ej meningen, att här göra en filosofi öfver konst-stafning i allmänhet. Som det är för det närvarande blott fråga om vårt språk och om

Digitized by Google

konst-stafningens ändamål deri, skall man åtnöja sig att framställa hufvudpunkterna i deras enklaste påtaglighet. Det blir på intet sätt nödigt att dervid inlåta sig i sådana abstrakta finheter, som, utom att de svårligen kunna hafva i dessa ämnen någon särdeles redbarhet, vanligen ej tjena till annat, än till förlängande af begreppens och meningarnes skiljaktighet.

Första Ändamålet.

Sjelfva ordmeningens tydlighet; hvartill genom stafningen bidrages på tvenne särskilta sätt:

Först, genom bibehållande och iakttagande af vanans och ögats fordran, i anseende till vissa ords redan fastställda skrifning. Ty ögat skulle knappt igenkänna *jelm, jelte, jerta, varken,* utan deras tillagda *h.* Ännu mindre skulle hela denna mängd af ord förändras till simpel ljud-stafning i *tjön, tjinkig, sjena, sjede,* med alla öfriga, utan att medföra för ögat och tanken en stötande förvirring.

Dernäst, genom utmärkande, när det kan ske, af den ursprungliga identiteten emellan vissa ord, såsom emellan *tre* och *tretton, helig* och *helg, en* och *enkling,* att ej nämna flera.

Ändtligen, genom utmärkande af skiljaktigheten emellan vissa andra ord, hvilken skiljaktighet

Digitized by Google

utmärkes antingen medelst iakttagande af simpel stafningsvana, såsom emellan *hvad* och *vad, hjul* och *jul, ljuden* och *juden*; — eller genom nyttjande af den tydliga etymologiska bokstafven i härledda ord, såsom i *flygt* af *flyga*, till skillnad från *flykt* af *fly*; — eller genom grammatiska böjningens likstafvighet med stamformen, t. ex. i *gladt*, neutrum af *glad*, till skillnad från *glatt (slät)*; *ledt*, perfektet af *leda*, till skillnad från *lett*, perfektet af *le*, o. s. v. I dessa förenämda tre fall har ordmeningens klarhet fordrat biträde af *konst-stafningen*, hvilken dertill använder dels tillagda bokstäfver utöfver ljudet, dels förändrade.

Andra Ändamålet.

Bokstafsmängdens förminskning. Man har nemligen derigenom sökt den dubbla fördelen både af handens mindre möda och af ett tillbörligt behag för ögat, hvilka begge alltid befordras genom den möjligaste fåtalighet af bokstafstecken. Sålunda skrifver man: *han, vän, sin, din*, icke: *hann, vänn, sinn, dinn*; — *fram, stam, skam*, icke: *framm, stamm, skamm*; *tält, taft, slant, ärt*, icke: *tällt, tafft, slannt, ärrt*; — *köpman, efter, afton*, icke: *köppman, efftter, affton*, o. s. v.

Digitized by Google

Tredje Ändamålet.

Ordningslag för bruket af de tvåljudande vokaltecknen e och o. Afsigten med detta bruk må hafva varit, på någon tid, att utvisa härledningen eller slägtskapen, och att derigenom befordra ordmeningens tydlighet; men sedan i en så stor mängd af ord härledningen antingen alldeles förlorat sig, eller är osäker, eller ej kan af minnet behållas, men *e* och *o* med ljud af *ä* och *å* likafullt qvarblifvit i skrifningen; sedan i synnerhet ur främmande språk så många ord tillkommit med *e* och *o* i stället för *ä* och *å*, och sedan genom allt detta ett nästan allmänneligen förblandadt bruk uppstått af dessa likljudande tecken: så har äfven behofvet uppkommit af någon fastställd ordningslag för dessa teckens användning; någon lag, som ej besvärades med så många och stora svårigheter, som den osäkra kunskapen, eller det osäkra minnet af hvart ords särskilta härledning; hvaraf synes, att, sedan ändamålet för konst-stafningen med *e* och *o* icke mera är eller kan vara sjelfva ordmeningens upplysning, har man visserligen ej haft orätt att ombyta detta ändamål till det enda förnuftiga, som vid en sådan stafning numera tyckes kunna åsyftas, nemligen blotta erhållandet af en viss ordning i denna vidsträckta del af språkskrifningen.

Digitized by Google

Dessa tre ändamål: *Ordbetydelsens klarhet — Bokstafsmängdens förminskning — Ordning för tvebruket af e och o* — dessa tre ändamål äro då verkligen för all konst-stafning i vårt språk de enda redbara och förnuftiga, efter de äro de enda nödvändiga, de enda, hvarföre någon afvikelse från rena ljud-stafningen kan möjligen fordras; med ett ord, de enda, som tydligen uppkomma från språkets egna, verkliga behof.

Det blir nu frågan, 1:o huruvida dessa ändamål ännu blifvit så uppfyllda, att språkskrifningen kan anses såsom någorlunda stadgad; 2:o af hvem de blifvit uppfyllda, och af hvem bättre: af våra lärda lagstiftare, eller af det allmänna bruket?

Man kan ej skilja dessa begge frågor åt. Man kan ej utstaka, huru långt konst-stafningen närmat sig till dessa sina ändamål, utan att tillika visa hvad dervid blifvit gjordt, antingen af lärdomen eller det allmänna bruket. Dessa frågor, sålunda med hvarandra inflätade, måste derföre tillhopa undersökas. Det blir följaktligen här nödvändigt, att i sammanhållna taflor framställa och jemföra språkstafningens gång till eller ifrån dessa ändamål, under den olika ledningen, dels af enskilta lagstiftare, dels af bruket. Man skall deraf nödgas finna, kanhända med någon förundran, att nästan

Digitized by Google

alla de lärde, som efter enskilta satser gjort reglor för stafningen, dels haft om sjelfva dessa ändamålföga tydliga begrepp, dels följt dem utan ordning och samband, det ena med öfverdrift, det andra med efterlåtenhet; under det att deremot Bruket, fastän långsamt och obemärkt, alltid följt dem samfällt och oåtskiljligen, men hvardera med ett hof, en måtta, som hållit dem i ett afpassadt beroende af hvarandra: ett förfarande, hvarigenom Bruket synes hafva tillvägabragt en språkstafning, just sådan, som den kanhända i de flesta fall verkligen bör vara, och måste i de öfriga tålas, för nödvändighetens skull.

Hvad således angår det första ändamålet för konst-stafningen, eller *Ordbetydelsens klarhet*, så skulle väl tyckas, som våra ortografer haft framför allt annat detta ändamål, i anseende till det nit för stafning efter ordens härledningar, hvari de vanligen öfverensstämma. Man kan ej neka, att ju etymologien, åtminstone i allmänhet, tyckes åsyfta sjelfva ordmeningens upplysning och äfven synes böra tjena dertill. Men för att vinna ett ändamål, som sökes, lär väl böra besinnas och pröfvas, först, huruvida det äger, vid det ifrågavarande tillfället, verkligen rum, eller ej; sedan, hvilket medel som tjenar dertill, eller ej; äfvensom hvarest medlets bruk, sträckt öfver behofvet, blir

Digitized by Google

antingen fruktlöst eller hinderligt för andra lika nödvändiga ändamål.

Våra språklärde hade således bort, först af allt, utreda och afgöra, hvilka delar af språkstafningen egentligen vore i behof af etymologiens hjelp till ordmeningens tydlighet, samt hvarest den blef öfverflödig eller otjenlig. Ty man skall finna, vid ringaste uppmärksamhet på sjelfva språket, att detta förhåller sig ingalunda på ett öfverallt likställigt sätt. Tydligheten har behof att man skrifver *blått* af *blå*, *sagt* af *säga*, *trädt* af *träda*; men det är för den fullkomligt likgiltigt, antingen man skrifver *gässe* eller *gosse*, *båll* eller *boll*, *närstan* eller *vestan*, o. s. v.

Dernäst, och i följd häraf, hade bort bestämmas, hvilket slags etymologi det egentligen var, som kunde vid stafningen bidraga till ordmeningens upplysning, nemligen blott den, som sökes af tanken, det vill säga, som behöfves för att inse identiteten eller åtskillnaden emellan bekanta, närvarande ord, och som kan med någon synbarhet för ögat utmärkas genom bokstafstecknet. Men vida skild från sådan betänksamhet, har man genom allmän etymologisk stafning öfver hela språket, så långt den kunnat intvingas, hopfört och sammanblandat i skrifningen allt slags etymologi, närvarande, urgammal, främmande, utan besinnande:

Digitized by Google

1:o att bokstafsenligheten emellan nuvarande ord och orden af ett gammalt, förgätet stamspråk, blir både onyttig till ordmeningen och merendels omöjlig att anmärkunda än högst ofullkomligt bibehålla; 2:o att bokstafsenligheten emellan våra ord och orden af främmande, oss mindre bekanta sidospråk, blir till ordmeningen vanligtvis lika så onyttig som den förra, men derjemte ännu mer otjenlig, genom stafarternas skiljaktighet i olika språk.

Sålunda och utan afseende på dessa skäl har man sett våra språklärda icke allenast fordom stafva *macht, achtung, ächta,* efter Tyska bokstafveringen; *crona, cammare, scrifva,* o. s. v., efter Latinen; men man ser dem ännu rådföra ett gammalt Islandskt, Geltiskt, Anglosaxiskt eller Belgiskt ord, huruvida man bör skrifva *trog* eller *tråg, mon* eller *måu, sola* eller *såla, tog* eller *tåg, bos* eller *bås,* o. s. v., ehuru ett sådant stafsätt, långt ifrån att på minsta sätt tjena till ordets tydlighet, tvertom ofta förstör den genom uppenbara tvetydigheter, både i ljud och betydelse.

Huru har nu deremot bruket förhållit sig i detta afseende? Jo, det har respekterat etymologien, men blott så långt den tjente till sitt förnuftiga ändamål: *ordmeningens tydlighet.* Eller rättare sagdt: det har upptäckt detta enda verkliga ändamål för etymologiens bruk i stafningen, genom

Digitized by Google

en lång och fortsatt erfarenhet af all annan etymologisk stafnings, dels onytta, dels oförenlighet med nödvändig ordning. Sålunda ser man bruket hafva vårdat den etymologiska bokstafven, och ännu göra det, så ofta stam- eller slägtordet finnes i det närvarande språket, ligger nära inpå derivatet, och derföre sökes af tanken; t. ex. i *rensa* af *ren*, *slagt* af *slag*, *dugtig* af *duga;* eller då den etymologiska bokstafven tjenar till behöflig ordskillnad, såsom emellan *flygt* och *flykt*, *sigt* och *sikt*, *slagt* och *slakt;* eller då den fordras på en gång både till grammatisk ordning och skillnad emellan ord af lika ljud, såsom i *glädt*, *rödt*, *stödt*, *ledt*, att ej uppräkna flera.

Icke af något etymologiskt skäl, men af blott hänseende på tydligheten, behåller bruket på lika sätt det gamla etymologiska stafsättet i ett visst antal ord, hvarest denna stafning blifvit genom en lång vana ett villkor för ordens igenkännelighet, såsom i *hjelte*, *hjerta*, *djup*, *ljuf*, o. s. v., eller behöfves till deras åtskiljande från andra ord af lika ljud, såsom i *hval*, *hjul*, *hvarf*, o. s. v. Deremot befinnes bruket alltid efter hand hafva öfvergifvit etymologien, vare sig för den simpla ljudstafningen, eller för allmän ordning i stafningen, så snart den etymologiska bokstafven ej behöfts eller kunnat bidraga till tydligheten, det vill säga, 1:o så ofta

Digitized by Google

stamordet varit gammalt eller förgätet, t. ex. i *bära* af *berian*, *äkta* af *ehe*; — 2:o då det, ehuru icke svårt att igenfinna i ett främmande språk, skulle, utan nytta för tydligheten, hafva medfört en från vår språk-art skiljaktig stafning, t. ex. *aktning, riktig, trakt*, icke: *achtning, rictig, tract*, fastän af *achtung, rectus, tractus*; — 3:o då ursprungsordet, ehuru närvarande i språket och dagligen hördt, likväl funnits till betydelsen så långt åtskildt ifrån derivatet, att intet biträde till ordmeningens upplysning derifrån kunnat hämtas, särdeles då den etymologiska bokstafvens bruk skulle tillika motsagt både ljudets fordran och tydlighetens. Exempel härpå finner man i stafningen *låda (låda vid)*, fastän af *lod, löda*; *båta*, fastän af *bot*; *knåda*, fastän slägtord med *knoge:* hvari bruket på goda skäl afvikit från den lärda stafningen *loda, bota, knoda*; ty hvarken finnes emellan *lod* och *låda, bot* och *båta*, den identitet af bemärkelse, som genom det ena ordet upplyser meningen af det andra, eller skulle *o* i *loda, knoda, bota*, kunna utvisa något annat uttal, än i *bloda, goda, förmoda, hota, mota, rota*; hvaraf både för ögat och tanken otillåtliga tvetydigheter således skulle förorsakas.

Men icke allenast i dessa tre fall har bruket öfvergifvit etymologien, såsom antingen onyttig för tydligheten eller stridande deremot. Det har, hvad

mer är, bortkastat härledningsbokstafven äfven der, hvarest derivationen är alldeles immediat, så snart ett lindrigare språkljud eller en bättre stafordning fordrar det, och ingen förvillelse varit derigenom att befara. Sålunda skrifves, t. ex. *bäst*, icke *bätst*, fastän af *bättre; besk*, icke *betsk*, fastän af *bets*. På samma sätt har den gamla stafningen med g i *högd, nögd, bögd*, oaktadt den omedelbara förvandtskapen med *hög, nog, bog*, blifvit förvandlad till den nu antagna stafningen *höjd, nöjd, böjd*, emedan *g* i dessa ord ej lämpligen skulle kunna få annat uttal, än i *dygd, sagd, blygd* m. fl.; och emedan genom förändringen af *g* till *j* ingenting förloras af ordmeningens klarhet, då de öfriga bokstäfverna, hvaraf dessa ord bestå, utvisa tillräckligt deras härledning och hvad betydelse de draga derifrån. Det skulle i dessa och sådana fall hafva varit en öfverdrift af tydlighetens fordran, i fall man, utan behof, hade velat sträcka den ända till uppoffring af tillbörlig stafordning.

Man måste i sanning förundra sig, att finna bruket på detta sätt hafva gått med jemn åsyftning fram till ett af konststafningens hufvudsakliga ändamål: *Ordmeningens tydlighet*, och ur mörjan af det etymologiska bokstafsgrälet hafva utletat och behållit hvad till detta ändamål venkligen tjenade, under det att våra språklärdas reglor (må det sägas

utan förtörnelse) tyckas knappast åsyfta något ändamål, utom det enda, att vittna om en oförtruten forskning i det äldre språket och de främmande. Bruket kan således verkligen sägas hafva gifvit filosofiska lagar åt språkstafningen; ty vilde man ock använda all möda att uttänka sådana, hvilka andra skulle de väl blifva, än dessa följande: att i stafsättet föredraga språkljudets regelbundna teckning, det vill säga, ordningens och enstämmighetens värde framför utbredandet af otjenlig lärdom: att således ej vilja sätta etymologisk stafning i hela språkmassan, hvilket blir af hundrade skäl lika så onyttigt, som oförenligt med all bokstafsordning, utan blott der, hvarest den behöfves och tjenar till sjelfva ordmeningens tydlighet, första villkoret för all språkskrifning: att följaktligen urskilja hvilket slags etymologi, som dertill borde användas, nemligen icke urgammal eller främmande, utan blott egen och närvarande: ändtligen att bestämma fallen, då sjelfva denna egna och närvarande etymologi verkligen *behöfves* (nemligen till ordskillnader och grammatiska böjningar), eller *må nyttjas* (såsom till påminnelse om vissa ords egentliga betydelse, t. ex. *grensle* af *gren*, *enka* af *en*), eller *bör tvertom åsidosättas* för bokstafsordningens och sjelfva klarhetens större orsaker, såsom i *båta*, *råge*, *låda*, o. s. v. Se der brukets lära om konst-

Digitized by Google

stafningens första ändamål. Man jemföre den med de vanliga reglorna, och dömme dem emellan.

Ifrån *ordmeningens tydlighet* låtom oss nu komma till konst-stafningens andra ändamål: *Bokstafsförminskningen.* Det gör ej här tillfyllest, som hvar och en lätt finner, att efter slump och godtycke utesluta ur orden vid skrifningen, nu den ena, nu den andra bokstafven, utan bekymmer huru teckningen svarar emot ljudet, och med anförtroende af ordens uttal helt och hållet åt minnet och vanan. Till en ordentlig språkstafning fordras, att bokstafsförminskningen, när man tillåter sig den, icke allenast har sin fullkomligt gilltiga orsak, utan äfven göres med den ordning, som både förekommer uttalets ovisshet, och ger åt skrifningen, för likställiga fall, en anständig öfverensstämmelse. Villkoret för all bokstafsförminskning är således: 1:o att ordljudet likafullt behåller sitt vissa tecken, om ej mer i *bokstafven för ögat,* likväl i *minnesregeln;* 2:o att minnesregeln (fast med tillåtelse af undantag) omfattar de likställiga fallen i språket, eller åtminstone någon viss bestämd ordklass. Huru dessa villkor blifvit uppfyllda af våra lärda lagstiftare, samt huru de i allmänhet förhållit sig i anseende till konst-stafningens andra ändamål, *Bokstafsförminskningen,* det är lätt att inse, så väl af de principer och satser, hvilka härvid

Digitized by Google

blifvit lagda till grund, som i synnerhet genom sjelfva tillämpningen deraf och de särskilta stafningsreglor, som deraf uppkommit.

Lemnom ett ögonkast först åt principerna. En af dessa har varit, *att en vokal icke kan inspirera mer än en enda konsonant;* och likväl inspirerar den och måste nödvändigt inspirera två, tre till fyra, hela språket igenom. *Sturskt, falskt* m. fl., äro klara bevis härpå. Och hurudan skulle språkskrifningen blifva, om denna princip antogs såsom allvarlig i tillämpningen? Konsonanternas tvåskrifning skulle derigenom ej blott förminskas, utan nödvändigt helt och hållet borttagas. Man skulle böra skrifva *hop, trop, mat, sät, kal, stät, hat, gran, fan,* i stället för *hopp, tropp, matt, sätt, kall, stätt, hatt, grann, fann,* o. s. v., till stor förvillelse både för ögat och tanken. Ännu mer: sådana genitiver, som *mods, fars, barns;* sådana neutrer, som *brunt, lent, klart;* sådana verbala böjningar, som *jäst, närt, hört, läst,* skulle alla, efter principen, blifva omöjliga att teckna.

En annan grundsats har varit och upprepas ännu, *att det är vokalens längd eller korthet, som gör konsonantens enkla eller dubbla ljud, hvarföre man kan umbära tvåskrifningen.* Denna finhet, så ofta upprepad, synes emellertid lika så falsk, som onyttig. Så långt klar urskillning följes, är det

Digitized by Google

tvertom just nödvändigheten att låta höra konsonant-ljudets fördubbling, som gör att vokalen i stam-stafvelser måste förlora sin uthållning och således blifva hvad man kallar *kort*. Lägg till, utom den konsonant, som redan finnes, en konsonant mer, som skall höras i slutet af stamstafvelsen (lägg, för exempel, till *p* i *släp*, ännu ett *p*, såsom i *släpp*), och vokalen kan omöjligen låta höra sig så länge i det sednare ordet, som i det förra. Hvar och en vokals längd eller korthet bestämmes sålunda i stafvelser, hvarpå tonvigten hvilar, af det enkla eller dubbla konsonant-ljudet, som följer derpå i slutet af stafvelsen. Att vilja finna tvertom, i vokalens korthet, orsaken till konsonantens dubbla ljud, det är att påstå, att den ena skålen af en vigt går ned, icke för den tillagda tyngd, som kommit derpå, utan derföre att den andra går opp. Låt likväl konsonantens dubbla ljud i nyssnämda stafvelser sjelfkrafdt uppkomma af vokalens kortare uthållning: men hvad kännetecken har då språket för att utmärka denna vokal-ljudets korthet? Den utmärker sig sjelf, utan dubbel konsonant, i alla ändelseformer, såsom i *ätit*, *druckit* (hvarför äfven stafvelsens korthet i dessa sistnämda blifvit ett minnestecken för konsonantens enkla skrifning); men huru skulle den utmärkas i långa stafvelser,

och

Digitized by Google

och huru skulle man, utan tvåskrifning, åtskilja *stått* ifrån *stat*, *fall* ifrån *fal*, *grann* ifrån *gran*, eller ljudet af *tratt*, *sett*, *ärr*, *gill*, *dock*, *skadd*, *ägg*, *spann*, *hopp*, ifrån ljudet af *rot*, *fet*, *när*, *pil*, *dok*, *glad*, *väg*, *van*, *rop*, o. s. v. Dessa meningar om vokalens uthållning eller ej-uthållning och konsonantens deraf beroende enkla eller dubbla ljud, hvad innehålla de då annat, än spekulationer för nöje och finhets skull, lämpliga till hvad man annars behagar, endast ej till reglor för Svenska språkskrifningen.

Ett slags tredje grundsats för bokstafsförminskningen har varit, *att konsonanten har i några ord ett visst half-ljud emellan dubbel och enkel*, det vill säga, ett icke alldeles dubbelt ljud. Således påstår man, att konsonantens ljud i *att* icke är detsamma som i *skratt*, i *till* icke detsamma som i *grill*, i *upp* icke detsamma som i *tupp;* hvarföre *det icke alldeles dubbla ljudet påstås böra tecknas med enkel konsonant.* Såsom en bevisande anmärkning i detta ämne har blifvit anfördt, att ordet *till* ljuder helt annorlunda i *tilltaga*, än i *taga till; upp* helt annorlunda i *uppkomma*, än i *komma upp*, o. s. v. Men om ej meningen är, att man följaktligen borde skrifva samma *till* på olika sätt i *tilltaga* och i *taga till*, samma *upp* på olika sätt i *uppkomma*

Digitized by Google

som i *komma upp*, så är svårt att se hvad af denna anmärkning följer. Hvad visserligen hvar och en ser vid minsta besinnande, det är att samma ord är alltid samma ord, och att, om i en viss ordställning, det dubbla ljudet bättre höres, än i en annan ordställning, så följer ej deraf, att ordet ju icke alltid har i sig sjelf och i sitt rätta uttal, detta dubbla ljud, utan blott att konsonantens dubbelhet måste höras starkare, då den oratoriska accenten trycker derpå. Man kunde för öfrigt med lika goda skäl påstå, att konsonantens ljud i *hatt, satt,* icke vore af naturen dubbelt, emedan *hatt* har ett helt annat och lindrigare ljud i *hattfoder,* än i *man för sin hatt; satt* ett helt annat och lindrigare ljud i *satt af, satt in, satt ut,* än i *besatt, försatt,* o. s. v. För öfrigt, om *att, till, upp* m. fl., icke ljuda alldeles dubbelt, och böra för den orsakens skull ej skrifvas med dubbel konsonant, så ljuda de tvertom ej heller alldeles enkelt, och böra för den orsakens skull ej heller skrifvas med enkel konsonant. Men huru skola de då skrifvas? Och hvad redbar nytta medföra väl alla dessa finheter?

Sådana hafva emellertid principerna varit, i anseende till bokstafsförminskningen. Nu borde man väl också vänta sig, att i sjelfva språkstafningen möta någon allmännare tillämpning af de

Digitized by Google

grundsatser, som sålunda varit antagna och försvarade; men det är ej på det sättet, som den saken blifvit förstådd. Dessa grundsatser hafva aldrig, eller åtminstone af ganska få bland våra språklärda, blifvit ansedda såsom allmänna och verkligt gällande stafningslagar, utan blott såsom skäl att framdraga och nyttja, när man stundom, vid vissa tillfällen eller för vissa ord, funnit för godt att använda bokstafsförminskningen. Sålunda försvarar man väl ännu, såsom grundsats, det påståendet, att konsonantens dubbla ljud, efter det på ett sjelfnödvändigt sätt uppkommer af vokalens förkortning, icke behöfde tvåskrifvas, eller, hvad som är alldeles detsamma, *att konsonantens ljud verkligen icke fördubblas, utan att det är blott vokalens, som höres kortare* — men fortfar icke dessmindre att öfver hela språket tvåskrifva konsonanten, likasom principen alldeles ej existerade; några fall undantagna, då man kommit öfverens att låta den gälla för det eller det ordet, den eller den stafvelsen. Det är ej underligt, om ortografiens lagar för bokstafsförminskningen derigenom kommit att i vårt språk utgöra blott en samling af små särskilta tycken, antagna såsom reglor, ehuru med all möjlig brist på förtjenst till detta namn. Ingenting är i sanning hvarken mera stridande med sig sjelf eller med språkets verkliga

Digitized by Google

behof, än dessa tycken eller reglor, huru man vill kalla dem. Således, under det en stor del af våra ortografer med nit yrkat bibehållandet af bokstäfver, verkligt öfverflödiga till teckningen af uttalet och till tydligheten, såsom, för exempel, af *n* i *nämnligen, jemnföra, jämnlike* *), (då likväl ingen skrifver *jämnväl, jämnte,* o. s. v.); af *t* i *bätst, dants, frätsa;* af *d* i *heldst, mindst, stadna;* af *c* i *ackta, plickta, flyckta, ricktig,* o. s. v. — har man deremot sett dem och ser dem stundom ännu med den yttersta karghet pruta på en vokal eller konsonant, fastän oemotsägligt nödvändig till ljudets uttryckande eller åtskiljande, och, af sparsamhet på bokstäfver, antingen fordrat omöjligheter af uttalet, såsom i *vatn, vapn, sägn, botn,* eller onödigt motsäga det, såsom i *vetenskap, vetgirighet, begrep* — i pluralerna *otacksama, verksama* — i genitiverna *krops, tops, brots, strafs,* att ej här nämna den nödvändiga bokstafsskillnaden, som bör uttrycka ljudets olikhet emellan *ställt* och *qvalt, kysst* och *myst, släppt* och *dräpt, tryggt* och *blygt, torrt* och *stort,* m. fl., och som af dem alldeles förnekas. Korteligen — man skall finna, vid undersökningen häraf, att bokstafsförminskningen, långt ifrån att såsom ett af konst-stafningens hufvudsakliga före-

*) Efter Akademiens stafsätt: *nemligen, jemföra, jemlike.*

Digitized by Google

mål, åsyftas och verkställas efter ordentlig plan och bestämda grunder, tvertom ägt i våra åberopade föreskrifter verkligt inga andra lagar, än slumpens, godtyckets, högst vanans: merendels förkastad, hvarest den fann billigt rum, men antagen och yrkad, hvarest den hvarken tjente till något ändamål, eller kunde göras regelbunden. Man behöfver, för att härom öfvertygas, blott kasta ögat på de egentliga bokstafsreglorna, sådana de blifvit hittills föreskrifna, antagna och upprepade.

Det har varit en deribland, att bortlemna fördubblingen, icke allenast i partiklarna *at, til, up,* men äfven i flera andra enstafviga verbala eller pronominala ord, såsom *skal, al, vil, sit, mit, dit, et,* ehuru uttalet verkligen ej är detta, eller minsta skäl synes vara för handen, hvarföre det här skulle motsägas af skrifningen. Ty hvad man vanligen anförer emot mängden af sammanträffande konsonanter har visserligen ej den ringaste lämplighet, åtminstone till orden *skall, vill, mitt, sitt, ditt,* m. fl., då det tvåskrifna *ll* och *tt* nödvändigt måste tålas öfver hela det öfriga språket, och bör så mycket mer tålas i dessa ord, som det här ej följes eller kan följas af någon annan tillagd konsonant i samma stafvelse, på det sätt som i genitiverna *valls, bolls, hatts, rätts,* och andra ord. Det är alldeles samma förhållande med partiklarna *att, till, upp,*

Digitized by Google

när de blifva brukade såsom särskilta ord. När de åter sammanbindas med andra, såsom i *tillkomma, tilldraga, uppsätta, uppklarna, uppskrifva,* utgöra de alltid två åtskilda stafvelser, hvarvid flera konsonanters möte — efter det i sådana fall icke är rart hvarken i Latinen, såsom i *constrictus, constratus, exsplendesco,* m. fl., eller ens i sjelfva Grekiskan, såsom i ἀνθρωπος, σκηπτρον, σπλαγχνον, ενστρεφω, o. s. v. — icke heller tyckes böra stöta våra nordiska ögon. Men man har i detta, som i andra fall, gjort lag, mindre efter behof och grunder, än efter tycken och enskilta vanor, hvaråt man velat skaffa efterföljd.

En annan så kallad regel för bokstafsförminskningen har varit, *att konsonanterne m och n icke fördubblades i slutet af ord och stafvelser.* På sådant sätt förblandades det rätta med det orätta, och regeln, som i anseende till *m* verkligen ägde grund, utsträcktes till *n,* utan besinnande af begge fallens olikhet *). Efter den skref man

*) Denna olikhet består deri, att det enkla ljudet af *m* i slutet af ord eller stafvelser inträffar blott i några få fall (*tam, lam, ram,* m. m.), som följaktligen kunna genom undantag bestämmas, och *m* i allt det öfriga antagas såsom sjelfdubbelt; men att deremot både det enkla och det dubbla ljudet af *n* äro så utspridda öfver hela språket, och så blandade om hvarandra, att ingen åtskillnad dem emellan skulle utan tvåskrifning kunna gifvas.

Digitized by Google

således *tvintråd, tvinsilke,* likasom *tvinsjuka; qvinlig, sinlig,* likasom *pinlig; linkläder, spinrock,* likasom *vinglas; kanstöpare, pankaka,* likasom *trankokning, planläggning; penknif,* likasom *benbrott.* Man har till och med försökt att skrifva *ran, fan, försvan, san,* likasom *van, tran, kran;* men man har derigenom ej vunnit annat, än att sätta onyttigtvis skrifningen och uttalet i stridighet emot hvarandra, och att råka i oenlighet med sig sjelf och sin egen regel; ty man har blott kunnat följa den i en del fall, och på långt när ej i hela ordmängden. Ingen har kunnat skrifva *grangård, granstuga,* i stället för *granngård, grannstuga; finved, pinvagn, skrinfart,* i stället för *finnved, pinnvagn, skrinnfart; försvin, fin, vin,* i stället för *försvinn, finn, vinn; ten* i stället för *tenn, brun* i stället för *brunn, lön* i stället för *lönn, rön* i stället för *rönn,* o. s. v. Hvartill har då regeln tjenat? Och hvilken rättelse har man deraf haft i denna del af stafningen?

Vidare har varit antaget såsom regel, *att konsonanten ej borde fördubblas vid stafskillnader inuti orden, utom då en vokal begynner nästföljande stafvelse,* såsom i *straff-embete,* eller *då den dubbla konsonanten fördelas emellan begge stafvelserna,* såsom i *skatta, hålla, släppa, svimma,* o. s. v. Således har man skrifvit, *tryghet,*

Digitized by Google

bygnad, vitne, lätnad, bulra, bitra, inbilning, befalning, besätning, föreställning, bestrafning, utsträkning, handräkning, grundlägning o. s. v., alltid fortfarande i den öfvertygelsen, att man på ett märkligt sätt bidragit till språkets glans, så snart man blott undangömt för ögat den dubbla konsonanten, som likväl här ej orsakar annan skada, än det i alla språk vanliga mötet af tre konsonanter, fördelade på två stafvelser. Man har dervid på intet sätt beräknat de större och vigtigare olägenheterna, hvarken af ljudets och teckningens omotsvarighet till hvarandra, eller af omöjligheten att ej nödgas i många fall vika från regeln, eller af den förvillelse, som deraf måste uppkomma, både vid barn-undervisningen och hos främlingen, när uttalet ej har, åtminstone i allmänhet, sina bestämda minnestecken. Det är ej ett svar på den sistnämda punkten, att vissa af de nu för tiden mest berömda språk tyckas hafva några ungefär lika svårigheter. De böra i alla språk afhjelpas, så ofta det kan möjligen ske; aldramest då det kan ske med lätt möda. Dessutom, hvarken lär man sig vårt språk med samma sorgfällighet som dessa, eller äro svårigheterna i dem så mångfaldiga som i vårt, i fall man, hvad bokstafsljudet angår, hvarken vårdade bokstafstecknets egen betydelse, eller bekymrade sig om någon minnesregel.

Digitized by Google

Men hvilken minnesregel skulle väl här kunna gifvas för åtskillnaden emellan *tryghet* och *blyghet, bitne* och *vitne, släthet* och *läthet, afsilning* och *inbilning, anmälning* och *förestälning, öfverilning* och *försnilning, begrafning* och *bestrafning, uträkning* och *handräkning, afvägning* och *grundläggning?* En stor mängd exempel kunde ännu tilläggas.

En fjerde regel för bokstafsförminskningen har varit, *att ännu mindre, än i slutet af ord och stafvelser, fördubbla konsonanten inuti stafvelsen.* Så att på samma grund, som man skrifver *fält, salt, taft, bröst,* bör man äfven skrifva *stält, gält, hält, släpt, knapt, hväst (hvässt), tort (torrt).* Man har ej urskilt den stora olikheten af begge fallen, och man har ej ens insett, att här vore två särskilta fall för handen. Begäret att ej, eller ej utan högsta nödtvång, visa för ögat någon tvåskrifven konsonant, har varit grunden till denna regel, likasom till den föregående, och den har varit åtföljd af samma svårigheter. Det lönar i sanning ej mödan att tala om stafningsreglor, i fall tecknens bruk ej behöfver äga något fastställdt förhållande till ljudets uttryck, och i fall uttalet af hvart särskilt ord, som skrifves, måste lemnas åt blotta vanan och minnet.

Läsaren finner i detta föregående en kort öfversigt af vår, egentligen sagdt, lärda språkstafning,

Digitized by Google

så väl i anseende till allmänna grundsatser, som särskilta reglor för bokstafsförminskningen. Ordningen fordrar nu att visa brukets förhållande härvid, och att jemföra det med ofvannämda föreskrifter. Man skall finna, som jag förmodar, företrädet icke svårt att afgöra.

Änskönt man icke kan föreställa sig bruket, såsom uttänkande ett system och begynnande med att fastställa principerna dertill, har det likväl, icke mindre än våra språklärde, haft och följt sådana, ehuru på olika sätt uppkomna och af mer användlig beskaffenhet. Med sitt okonstlade, men sunda omdöme, har det således känt (fastän icke i hvart särskilt fall med lika enhällighet):

1:o Att hvar och en bokstafstilläggning i skrifningen, som hvarken lät höra sig i det ädlare, högtidligare uttalet, eller vore genom ögats vana ovillkorligt fastställd, eller behöfdes till skillnad emellan ord och böjningar, borde, såsom öfverflödig, bortläggas. Man borde således skrifva *prins, dans, glans, bäst, besk,* o. s. v., icke med det onödiga *t, prints, dants, glants, bätst, betsk; — nemligen, jemlike, jemföra,* icke med det onödiga *n, nemnligen, jemnlike, jemnföra; minst, helst,* icke med det onödiga *d, mindst, heldst,* o. s. v.

2:o Att likasom ingen sådan onyttig bokstaf kunde utan ett slags pedanteri tilläggas, så kunde

Digitized by Google

ingen till sjelfva ordljudet hörande bokstaf, utan ännu större oriktighet, uteslutas. Man borde således skrifva *vatten, tecken, botten, vapen, vettenskap, vettgirighet, begrepp, tacksamma,* icke *vatn, botn, vapn, vetgirighet, vetenskap, begrep, tacksama,* o. s. v.

3:o Att då vi i vår skrifning endast äga tecken för konsonantens enkla eller dubbla ljud, så måste konsonantens ljud också på alla ställen antagas för antingen enkelt eller dubbelt, men icke något påstådt mellanljud inkrånglas i stafningen, för hvilket intet tecken finnes eller kan finnas.

4:o Att fastän bokstafsförminskningen är, i vårt språk, ett af konst-stafningens ändamål, så vore den likväl ej det enda, och borde ej sökas med glömska af andra vigtigare; att följaktligen det öfverdrifna undvikandet af samma konsonants fördubbling vore en falsk omsorg för prydligheten, så snart ordningens och tydlighetens redbarare fordringar dervid åsidosättas; och att intet uteslutande af till ordljudet nödvändig bokstaf borde således äga rum, utom der, hvarest det kunde ske med öfverensstämmelse mellan likställiga fall och derpå grundad minnesregel för uttalet.

Sådana hafva varit brukets principer för bokstafsförminskningen. Att det verkligen haft och följt dem, visar språkstafningens närvarande beskaf-

Digitized by Google

fenhet. Låtom oss nu undersöka denna beskaffenhet, som bruket gifvit deråt, efter samma ordning, som blifvit iakttagen vid anförandet af våra språklärdas ortografiska reglor. Någon likhet af ett upprepande torde dervid böra ursäktas, så vida jemförelsen, det förutan, svårligen låter göra sig. Påminnom oss endast, att under brukets namn inbegripes här icke blott det enhälliga, utan äfven det mindre allmänt följda, så snart det visat sig *lika beständigt fortfarande med det allmännare.* Ty äfven det mycket undertaliga bruket förtjenar i den händelsen uppmärksamhet, särdeles om det, vid anställd undersökning, befinnes hafva på sin sida de bästa språkgrunderna. Det kan nemligen då betraktas, såsom ett i språkstafningen, fast ej rådande, likväl vakande och tillbakahållande förnuft, hvilket åtminstone hindrat oriktigheten att stadgas genom allmän öfverensstämmelse.

Således, hvad först angår *konsonantens ejfördubbling i enstafviga partiklar och andra ord,* såsom *at, til, up, et, sit, mit, skal, vil,* m. fl., så har denna ortografiska föreskrift, ehuru följd af mängden, likväl beständigt funnit sina förnekare, som bibehållit ett motsatt bruk. Stridigheten emellan ljudet och teckningen har af dessa funnits utan skäl och ändamål, då hvarken, som förut är sagdt, konsonantens tvåskrifning kan i hela det öfriga språ-

Digitized by Google

ket undvikas, eller kan finnas mera vanprydlig i dessa ord, än i *håll, kall, torr, knarr, satt, skatt, tapp, rädd, klädd,* och tusende andra. Man invänder förgäfves, att vissa partiklar, såsom *att, till, upp,* ofta återkomma; ty mängden af de ord, hvari konsonanten måste i vårt språk nödvändigt tvåskrifvas, är utomdess så stor, att ett *upp* eller *till,* eller *att* eller *all,* om också flera gånger på sidan återkommande, visserligen icke utgör någon märklig tilläggning. Beträffande åter flera konsonanters sammanstötning i vissa ordfogningar, så har man frågat, hvarföre ögat skulle betrakta med större misshag stafningen med dubbelt *p* i *upphöra, uppkomma, upplägga,* än samma stafning i *trappsteg, knapphål, släpphändt, käppknapp, tuppkam, klapperträd, lappländare, droppflaska, toppsegel,* m. fl.? Och om det dubbla *l* på lika sätt måste tålas i *hållkarl, kallkammare, bollhus, sillfiske, gillstuga, fallrep, tallkott, grillfängare, mullhög, stallrum, trollkarl, ullspånad,* att ej uppräkna flera, hvarföre det skulle nödvändigt uteslutas ifrån *tillkomma, tillsätta, tillgifva,* o. s. v.? Det mera fåtaliga, men sundare bruket, har känt inkonseqvensen häraf, och har derföre ej kunnat instämma i regeln.

På alldeles lika sätt förhåller det sig med den andra regeln om *konsonantens ej-fördubbling inuti orden, vid stafdelningen,* och bruket har redan häri

Digitized by Google

kommit till större enhällighet. Det har känt obehöriheten att skrifva *tryghet* af *trygg*, *ersätning* af *ersätta*, *stälning* af *ställa*, då nemligen hvarken uttalet af dessa ord skulle med sådan stafning kunna åtskiljas från uttalet af *blyghet*, *mätning*, *förmälning*, eller regeln kunna följas i andra fall af alldeles lika beskaffenhet. Ty huru låter det väl göra sig, att skrifva *uthålning* i stället för *uthållning*; *fullhet* i stället för *fullhet*, *tigning* i stället för *tiggning*, *inrätning* för *inrättning*, *slutning* för *sluttning*, *mätning* för *mättning*, *rykning* för *rycking*, *bräkning* för *bräckning*, *sloknad* för *slocknad*, *uträkning* för *uträckning*, *spritning* för *sprittning*, *badning* för *baddning*; *förhopning*, *rapning*, *dalring*, *skotning*, i stället för *förhoppning*, *rappning*, *dallring*, *skottning*, att förtiga hela den öfriga mängden? Ortograferne hafva ej velat gifva akt till dessa svårigheter; men bruket, det vill säga, den upprepade erfarenheten af språkets beskaffenhet och verkliga behof, har blifvit dem efter hand varse och rättat sig derefter.

På ett något skiljaktigt sätt förhåller det sig åter med den ortografiska regeln om *ej-fördubblingen af m och n i slutet af ord och stafvelser*. Det är märkvärdigt, att, i frågan om konsonantens ej-fördubbling i slutet af ord och stafvelser, dessa tvenne fall äro de enda, hvari bruket, åtminstone

Digitized by Google

till en viss del af regeln, enhälligt förenat sig dermed. En sådan brukets och regelns sällsynta förening synes följaktligen tillkännagifva något särskilt skäl för *m* och *n*, som ej äger rum i anseende till de öfriga konsonanterna. Och detta skäl är tvifvelsutan den långa ormslingringen af deras fördubblade skrifning, som vid tät återkomst verkligen skulle förvirra ögat och vanpryda skrifningen, mer än någondera af de öfriga konsonanternas fördubbling. Man skall t. ex. i följande rad föga märka den tätare tvåskrifningen:

Lägg till, att säll och trygg och tillbedd i sitt slott, Han lefde, m. m.

Då ögat deremot ofelbart skulle förvirras och misshagas af att möta en rad, sådan som någon af dessa följande:

Hann ommkomm, somm hann samm i floden, m. m.

eller:

Komm framm, komm framm, minn vänn!

eller:

Femm rumm innomm hvarann honn fann, demm honn bekomm till boning, m. m.

Handen tröttnar att rita, och ögat att räkna de ofta sex efter hvarann följande jemnhöga dragen, hvilket besvär för ögat likväl nödvändigt fordras till läsningen. Ej-fördubblingen blef således här verk-

Digitized by Google

ligen mera behöflig, än vid tillfälle af någon annan konsonant. Också har bruket just här gillat den, icke annorstädes *).

Men brukets bifall till regeln är likväl ingalunda oinskränkt. Detta bifall äger, det är sant, fullkomligt rum i anseende till *m*, sedan vid beräkning af de ord, hvari denna konsonant ljuder enkel, det ringare antalet deraf kunnat beqvämligen göras till undantag, och *m* för öfrigt anses såsom beständigt dubbelt ljudande; men det förhåller sig på helt olika sätt med ej-fördubblingen af *n* i slutet af ord och stafvelser, hvari bruket gjort med stort skäl en betydlig inskränkning. Den ortografiska regeln har nemligen här blifvit grundad på ett ganska flygtigt och ytligt bemärkande af slutbokstafvens ej-fördubbling i några särskilta ord, såsom *man, vän, din, min* o. s. v., hvaraf man utan vidare omsvep gjort en allmän föreskrift, obekymrad huru man sedan kom till rätta med den öfriga mängden, och huruvida det blef möjligt att skrifva *skin* för *skinn, van* för *vann, fin* för *finn, gran* för *grann, brun* för *brunn, rön* för *rönn*, o. s. v. Bruket har känt obehörigheten af ett sådant stafsätt, hvarigenom läsaren lemnas utan allt kännetec-

*) Ännu en gång påminnes, att här talas blott om konsonantens ej-fördubbling i *slutet af ord och stafvelser*.

tecken, som hindrar tvetydigheten, vare sig för uttalet eller begreppet, och har rättat den genom enhälligt förblifvande vid ej-fördubblingen i ett visst antal enstafviga ord, och återkommande till nödig tvåskrifning i alla de öfriga. Bruket har således äfven här gifvit ordning åt ej-fördubblingen, det vill säga, verkligen gjort den sanna ortografiska regeln.

Återstår nu att äfven slutligen betrakta dess förhållande i anseende till den fjerde och sista förminsknings-regeln, den, som påbjuder *konsonantens ej-fördubbling inuti stafvelser,* såsom i *fäst, pant, fält, skaft,* m. fl. Så enhälligt bruket i dessa och en mängd dylika ord öfverensstämt med den ortografiska regeln, så litet har det kunnat, lika ovillkorligt, förena sig dermed i en mängd andra, hvari det befinnes hafva infört och bibehållit ett deladt stafsätt. Sådana äro, t. ex., *ställt, släppt, straffs, kropps, torrt, tryggt,* hvilka, fastän af det större antalet merendels skrifna med en enda konsonant, likväl af andra längesedan erhållit sina fördubblade bokstafstecken, hvarigenom brukets enhällighet i detta afseende förhindrats och tillbakahållits.

Af detta skiljaktiga förhållande i anseende till närvarande föreskrift, slutar man icke utan skäl, att

Digitized by Google

bruket således här bemärkt en skillnad emellan tvenne olika fall, som regeln icke känt, och dem hon följaktligen under en allmän åsyn sammanblandat. Det har nemligen icke blott funnit (hvad äfven några bland sjelfva de lärde tyckas erkänna), att stora tvetydigheter skulle uppkomma, i fall man stafvade på samma sätt, och utan all skillnad för ögat, *rykt* och *ryckt*, *hväst* och *hvässt*, *skylt* och *skyllt*, *bräkt* och *bräckt*; *fullt*, *kallt*, *hålls*, *lotts*, *bocks*, likasom *fult*, *kalt*, *hals*, *lots*, *boks*, o. s. v. Det har märkt, att andra fall funnos af lika förvillande, fast ej af lika stötande beskaffenhet, och att dessa gifvas till ännu större antal, än de förra. Sådana fall uppkomma allestädes, hvarest väl icke meningen skulle blifva, genom ordens fullkomliga likhet, till samma grad tvetydig, men uttalet likväl utan all regel vid läsningen, om ingen bokstafsskillnad dem emellan gjordes i skrifningen; hvarpå må nämnas, såsom exempel, *förmält* och *skrällt*, *dräpt* och *släppt*, *läkt* och *kläckt*, *blygt* och *skyggt*, *skapt* och *slappt*, *kneps* och *skepps*, *grafs* och *straffs*, *båts* och *måtts*, att ej uppräkna flera.

Å ena sidan har bruket således känt behofvet af den frihetens bibehållande, som tillåter att i många ord af denna stafbyggnad ej tvåskrifva konsonanten, oaktadt dess dubbla ljud: å den andra, olämpligheten att utsträcka samma frihet till alla

Digitized by Google

ord af denna beskaffenhet, och nödvändigheten att uppdraga en bestämd skiljegräns emellan den rätta och orätta användningen deraf. För att veta, huruvida en sådan skiljegräns blifvit af bruket verkligen träffad med riktighet (förstå: huruvida den blifvit genom det delade stafsätt, bruket i sådana fall bibehållit, antydd och utvisad), begynnom med att eftersinna, hvari den kunde och borde bestå. Sedan jemförom dermed brukets förhållande.

Vid eftersinnande häraf, begynnom med den nödvändiga anmärkningen, att språket, under denna synpunkt betraktadt, delar sig i trenne klasser af ord, hvilka böra från hvarandra åtskiljas, nemligen:

1:o Sådana, som hafva i den principala formen (nominativen, maskulinet, infinitiven) tvenne olika konsonanter inom stafvelsen, och behålla dem i alla böjningar, t. ex. *höst, lund, stolt, sund, yrka, mista,* o. s. v.

2:o Sådana, som hafva i den principala formen blott en enda konsonant, men få i vissa böjningar tvenne eller flera, t. ex. *blod — blods, hat — hats, klar — klart, skön — skönt, ösa — öst, läsa — läst, rörts, hörts,* o. s. v. *).

*) Till denna klass räknas åfven sådana verber, som väl uti infinitiven hafva tvenne konsonanter, men delade emellan begge stafvelserna, och hvaraf den ena an-

Digitized by Google

3:o Sådana, som hafva i den principala formen icke tvenne konsonanter af olika slag, utan samma konsonant fördubblad, t. ex. *lott, topp, barr, kall, torr, släppa, rycka.* Dessa skulle i vissa böjningar få tre, t. ex. *topps, torrt, släppt,* men skrifvas af somliga med tvenne, såsom *tops, tort, släpt,* o. s. v.

Hvad nu det första slaget beträffar (eller sådana, som hafva i den principala formen tvenne olika konsonanter inom stafvelsen, och behålla dem i alla böjningar, t. ex. *höst, lund, yrka, mista),* så befinnes, att alla sådana ord hafva, efter språkets fastställda uttal, dubbelt ljud på första konsonanten, med blott undantag af konsonanten *r* framför *d, l, n* (såsom *jord, karl, barn, mörda, nörda, sorla, varna),* några ord på *art* och *ort* *), och några få särskilta ord. Då detta tydligt bestämda undantag icke kan vara svårt att i minnet behålla, så behöfves visserligen ej, att konsonanten, till

---

tingen aldrig hôres, såsom i *qväfva, gräfva,* m. fl., eller i preteritet alldeles försvinner (såsom i *tämt, vänt, dolt, valt,* af *tämja, vänja, dölja, välja*): en omständighet, hvarigenom verber af detta slag, fastän med två konsonanter för ögat i den principala formen, likväl blifva till denna klass räknade.

*) Akademien har, i sin Afhandling om Svenska Stafsättet tillagt ännu en ändelse, nemligen *ärt.* Om denna ej här nämnes, sker det af den orsak, att deraf finnes knappast mer än ett eller tvenne exempel.

Digitized by Google

skillnad från de enkelt ljudande orden, skulle tvåskrifvas i alla de öfriga af denna vidsträckta ordklass.

Sådana ord inom denna klass af ömsevis enkelt eller dubbelt konsonant-ljud, som *gäst* och *gärd, sand* och *sorl, bälte* och *perla — lykta, tänka, tvista, lyfta,* och *varna, tornet, barnen, stjerna, portar, arter, hjortar, kartar,* åtskilja sig således lätteligen från hvarandra. Blotta ögat gör nog dertill. Det är nemligen inom denna klass, när man undantager de ofvannämda få särskilta orden, alltid blott *r* framför *d, l, n,* eller stafändelserna *art* och *ort,* som medföra och utmärka det enkla konsonant-ljudet.

Men det gifves i språket (som vi redan sett ofvanföre) ännu en annan klass af ord, med tvenne eller flera konsonanter inom stafvelsen. Det är den andra af de nyss uppräknade, t. ex. *blods, hats, grönt, gult, sökt, rört, hörts, gjorts:* en klass, hvari tvertom den första konsonantens ljud alltid är enkelt. Mindre lätt kunde, måhända, synas att vid läsningen åtskilja det enkla uttal, som åtföljer denna ordklass, ifrån det dubbla, som tillhör den förstnämda. Sådana omvexlande ord af begge klasserna äro, t. ex. *gäst* och *qväst, syster* och *lyste, taft* och *qvaft, gods* och *mods, lots* och *rots, lans* och *plans,* m. fl. Men icke heller detta har

Digitized by Google

någon verklig svårighet. Hela den andra klassen består nemligen af ord, som hafva blott en enda konsonant i den principala formen (t. ex. *blod, far, ren, ösa, lysa, bita, spara, röna),* och få endast genom tillägg i böjningen tvenne eller flera sådana (t. ex. *blods, fars, rent, öste, lyste, bets, spardt, rönts):* hvarföre hufvud-konsonantens enkla ljud äfven i böjningen alltid bibehålles. Då denna *tillkomst af en eller flera konsonanter genom böjningen* blott inträffar i trenne fall, nemligen i *genitiven, neutret* och *preteritet* *), så behöfver ej heller ett sådant ord något annat skiljetecken ifrån andra ord med lika stafning, men med dubbelt konsonant-ljud, än egenskapen att vara en genitiv, eller ett neuter, eller ett preterit, *hvaraf den första konsonanten ensam är i ordet beständig, men hvarje påföljande, en eller flera, tillkommen genom böjningen;* då man deraf strax kan veta den första konsonantens enkla ljud. Undantagen äro af så ringa antal, att de ej kunna blifva förvillande.

Härmed vore således hela frågan afgjord, och skillnadstecknet funnet emellan det enkla eller dubbla konsonant-ljudet i ord, som hafva tvenne eller flera olika konsonanter inom stafvelsen. Det dubbla ljudet ägde, fastän med några undantag, rum

*) Genom sammandragning inträffar den likväl stundom äfven i passivets presens, såsom *förs, gläds, rörs,* m. fl.

Digitized by Google

öfver hela språket, hvarest tvenne eller flera olika konsonanter inom stafvelsen förblifva ordet beständigt tillhöriga, t. ex. *fält, bröst, land, stolt, falsk, bind-a, fäst-a, syft-ning, forsk-ning,* o. s. v.; det *enkla ljudet* (fast lika så med några undantag) deremot, så snart af tvenne eller flera konsonanter inom stafvelsen blott den första är i ordet beständig, och den eller de påföljande endast tillkommit genom böjningen, t. ex. *fars, blods, rent, stort, dolt, qvalt, hörts, sports, gjordt,* o. s. v.

Men till brukbarheten af denna Ordningsregel vore nödigt, att man ifrån de tvenne nyssnämda ordklasser behörigt åtskilde den tredje, som är af helt olik art, bestående nemligen af ord, icke med två olika konsonanter, utan med samma konsonant fördubblad i hufvudformen, t. ex. *lopp, torr, släppa,* m. fl., och hvars böjningar naturligen böra behålla enligheten dermed. Det fordrades alltså, att man icke, genom införandet af en arbiträr bokstafsförminskning i dessa böjningar, helt och hållet förblandade, till stafningen, denna tredje klass med den andra af de begge ofvannämda, t. ex. *lops, kalt, släpt,* i stället för *lopps, kallt, släppt,* hvilka således ej skulle åtskiljas till stafsättet ifrån *rops, smalt, dräpt.* Det är nemligen klart, att man derigenom upphäfver all skillnad emellan de trenne klasserna; då likväl rätta naturen af denna tredje klass är,

Digitized by Google

att genom ren ljudstafning utvisa sitt uttal, och sålunda åtskilja sig ifrån de begge föregående.

Emellertid är det ifrån denna sistnämda ordklass och dess hittills ofta brukade bokstafvering, som alla svårigheter i denna del af stafningen uppkommit. Man har nemligen velat i böjningar af dessa ord, der en ny konsonant tillkommer, såsom i *lopps, torrt, släppt,* utesluta den ena af de dubbla, och skrifva *lops, tort, släpt,* för att undvika tre konsonanter inom stafvelsen. Efter tvenne olika konsonanter medföra dubbelt ljud i andra ord, såsom i *hand, stolt, fäst,* o. s. v., har man trott att detsamma kunde äfven ske i *lops, tort, släpt,* och alla sådana. Men man har ej betänkt olikheten af begge fallen, och att de sistnämda orden höra till en ordklass af helt annan beskaffenhet, än de förra. Sådana ord, som *hand, stolt, fäst,* med de öfriga af första klassen, behålla, upprepom det, alltid utan förändring, samma tvenne olika konsonanter i böjningarna, som i hufvudformen, och det dubbla konsonant-ljudet tecknas i dem aldrig med tvåskrifven bokstaf. Dessa ord kunna således sägas hafva väsendtligen tvenne olika konsonanter inom stafvelsen, och det är om dem, som det rättligen gäller, att tvenne sådana konsonanter medföra dubbelt ljud på den första. Men det är ej så med orden af den tredje klassen, såsom *lops,*

Digitized by Google

tort, släpt, o. s. v. Dessa häfva i hufvudformen ingalunda två olika konsonanter inom stafvelsen, utan blott samma konsonant tvåskrifven, t. ex. *lopp, torr, släppa;* och få blott genom böjningen en tillagd olika konsonant, t. ex. *lopps, torrt, släppt.* Men det är ej i sådant fall och under sådana villkor, som tvenne olika konsonanter inom stafvelsen kunna blifva kännetecken af dubbelt ljud; de måste till den ändan vara *beständiga i ordet,* såsom i *stolt, hand, bröst, lyfta, verka, smälta,* o. s. v. Så snart de uppkomma blott i någon af böjningarna, såsom *blods, hats, rent, rart, öst, qvalt,* bevisa de, öfver hela språket, tvertom just motsatsen, nemligen enkelt ljud på den första konsonanten: ett uttal, hvarifrån det dubbla konsonant-ljudet i *lops, tort, släpt,* således skulle genom intet kännetecken åtskilja sig *).

*) Att man efter Akademiens egen regel skrifver *stams, grymt, stämt, — mans, väns, hans,* ånskönt dessa ord, genom slutkonsonantens dubbla ljud i hufvudformen, tydligen tillhöra den tredje klassen, kommer deraf, att i dessa orden det dubbla ljudet åfven i sjelfva hufvudformen icke tecknas dubbelt. Man vet att *m,* utom emellan tvenne vokaler, aldrig tvåskrifves, lika som *n* i slutet på ett visst antal enstafviga ord. När man således aldrig ser i hufvudformen annat än enskrifven bokstaf, såsom i *stam, vän, man, den, kan,* så fordrar man ej heller att den tvåskrifves i genitiven, och uttalar *m* i *stams* likasom i *stam, n* i *väns*

Digitized by Google

Men nu, då enligt hvad redan är visadt, blotta egenskapen att vara ett ord med tvenne eller flera olika konsonanter inom stafvelsen, hvaraf standom mera än en tillkommit genom böjningen, kan, med lätt hågkomst af några få undantag, för öfrigt tjena, vid läsningen, till ett allmänt och säkert kännetecken af den första konsonantens enkla ljud; då, och vid sådant förhållande, besinne man, huruvida det vore väl sörjdt för språkstafningens ordentlighet, i fall detta nyttiga kännetecken genom en förvillande likstafvighet, der den minst borde finnas, utan behof tillintetgjordes. Men skulle nu äfven ord af tredje klassen, sådana som *knall, stygg, knäppt,* m. fl., tecknas i genitiven, neutret och preteritet, med två konsonanter i stället för med tre, och skrifvas *knalls, stygt, knäpt,* så finge derigenom af tvenne konsonanter inom stafvelsen, äfven fastän den sednare tillkommit genom böjningen, likväl den *första af dem* lika så ofta ett dubbelt, som ett enkelt uttal, hvarigenom det mest säkra och behöfliga skiljemärket på konsonantens enkla eller dubbla ljud i denna stafbyggnad, till ringa vinst för språket, alldeles upphäfdes. Man skall troligen

---

likasom i *vän.* Det är ej så med *lops, knapt, släpt:* man skulle taga dem för helt andra ord, än böjningar af *lopp, knapp, släppa.* Så visst är, att ögat vill i böjningen igenkänna hufvudformen, och att uttalet alltid rättar den förra efter den sednare.

Digitized by Google

ej kunna bestrida riktigheten häraf. Men i det fallet är ock härigenom den begärda skiljegränsen emellan ordklasser af denna stafbyggnad, som fordra eller ej fordra tvåskrifning, tydligen funnen och utvisad.

Jemföre vi nu härmed brukets förhållande, så finna vi det fullkomligt enligt härmed. Det har, enligt hvad redan blifvit anmärkt, enhälligt och beständigt öfverensstämt att bortlemna fördubblingen i sådana nominer och verber, som hafva i nominativen, maskulinet och infinitiven, tvenne olika konsonanter inom stafvelsen, hvaraf alltid följer, *att de förblifva ordet beständigt tillhöriga.* Således har man skrifvit och skrifver allmänneligen, *taft, lukt, fält, tröst, våld, stark, fast, krank, rusta, märka, vänta, hjelpa, brista, lyfta,* med alla öfriga, utan konsonantens fördubbling, och utan fruktan att någonsin förblanda dem, till uttalet, hvarken med sådana ord af samma klass, som *barn, jord, karl, fart, port, varna, sorla, vörda,* m. fl., eller med likstafviga ord af den andra klassen, såsom *hats, mods, rent, gult, öst, lärt, sökt, tält, dräpt,* o. s. v. Vanan har nemligen lärt, att, i ord med tvenne eller flera olika konsonanter inom stafvelsen, från dubbelt ljud undantaga den första af dem i alla sådana, hvarest *r* påföljdes af *d, l, n,* samt i vissa ord på *art* och *ort,* likasom äfven

Digitized by Google

i *genitiven, neutrer, preteriter,* enär af dessa tvenne eller flera konsonanter inom stafvelsen blott den första väsendtligen tillhör ordet, och den eller de, som påfölja, endast uppkomma genom böjningen.

Deremot befinnes bruket hafva iakttagit ett helt olika förhållande med nominer och verber af den tredje klassen, det är sådana, som hafva i nominativen, maskulinet och infinitiven samma konsonant fördubblad (t. ex. *lopp, torr, släppa),* och synes tillräckligt hafva insett den förvillelse, som skulle kunna uppkomma, så väl stundom af sjelfva meningen, som i synnerhet hvad uttalet beträffar, i fall deras genitiver, neutrer eller preteriter, icke skulle åtskiljas från genitiver, neutrer, preteriter af den andra klassen genom konsonantens fördubbling, der den höres sådan, utan skulle skrifvas *tops* likasom *hops, stygt* likasom *hygt, släpt* likasom *dräpt.* Det är sant, att bruket i denna fördubbling icke enhälligt öfverensstämmer, och kanske äfven, att de, som icke antaga den, utgjorde icke längesedan det större antalet. Men det är redan märkvärdigt, att icke allenast en beständig delning häri underhållits, som hindrat enhälligheten i det mindre rätta, och likasom motsträfvat den yttersta fastställelsen deraf, men äfven att denna delning aldrig till någon märkbarhet visat sig i andra fall af samma stafningsfråga, utan en-

Digitized by Google

dast i genitiver, neutrer och preteriter af den tredje ordklassen. Man eftersinne således blott och sammanlägge så väl hvad bruket i detta afseende genom enhälligt bifall verkligen stadgat, som hvad det, om ock genom undertaliga röster, likväl alltid hållit öppet för bättre öfverläggning, och man skall endast behöfva räkttaga och åtskilja bägge delarna, för att befinna sig likasom stående på den mest noggranna skiljegräns emellan konsonantens tillbörliga fördubbling och ej-fördubbling inom samma stafvelse.

Med hänseende på tvenne af konst-stafningens ändamål, neml. *Ordmeningens tydlighet* och *Bokstafsförminskningen*, hafva vi således jemfört *regelns* och *brukets* olika vägledning. Det skulle återstå, att nu fortsätta jemförelsen med hänseende till det tredje af konst-stafningens ändamål, nemligen *Ordningslagen för e och o, nyttjade såsom likljudande bokstafstecken med ä och å;* men hvad redan härom blifvit i det föregående utförligen sagdt, lemnar föga öfrigt att derom tillägga. Så framt Läsaren, i afhandlingen om *Vokalslägtskapen*, behagat följa, med någon uppmärksamhet, undersökningen af denna så kallade ortografiska princip, lär han hvarken sakna tillräckligt ljus om sjelfva föreskriftens ringa tjenlighet, eller underlåta att med bifall och loford anse brukets enkla och för-

Digitized by Google

nuftiga utväg ur dessa svårigheter. Denna utväg, i hvad först angår nyttjandet af *o* för *å*, består, som bekant är, i användningen af denna bokstaf blott såsom kort tecken för nyssnämda ljud; men detta (sagdt med några tillbörliga undantag) öfver hela språket, enstämmigt och oföränderligen. Eller hvilken annan utväg gafs här att välja? Månne att verkligen binda stafningen vid de sällsamma lagarna af en efter behag antagen bokstafs-förvandtskap? Men man har sett ofvanföre så väl falskheten af denna stafningsgrund, som omöjligheten att verkligen följa den. Månne då att helt och hållet bortlägga ur stafningen nyttjandet af *o*, såsom lika gällande tecken för *å*? Men detta blefve äfven så omöjligt, utan att till en alltför stor del omskapa språkskrifningen. Man nämne således någon rättare och klokare utväg, än den bruket vidtagit: någon regel, som på en gång bättre bibehåller stafningen vid hela sitt redan antagna skick, och ger åt denna vidsträckta del deraf en klarare, kortare, ordentligare bokstafslag? Ty, för att hålla oss här vid sjelfva ljudets teckning, hvaraf all rättelse för uttalet beror — huru har man kunnat någonsin föreskrifva att nyttja *o* såsom tecken för den längre uthålfningen af ljudet *å*? Hvilken finner ej, i fall begäfvad med någon urskillning eller erfarenhet af vårt språks beskaffenhet, att våra tvenne ljudvex-

Digitized by Google

lande vokaler *e* och *o* vid längre uthållning, det vill säga, framför en enda konsonant i stamstafvelser (såsom i *bok, mod, sed, hes),* lika så naturligen behålla sitt eget slutna ljud, som de vid kortare uthållning, vare sig i stam- eller tilläggningsstafvelser (såsom i *lott, skott, eller, mest, något, dygder),* naturligen förlora det? Härvid möta, det är sant, åtskilliga undantag, dels sådana, hvilkas orsaker lätt inses, t. ex. *skett* af *ske, trott* af *tro;* dels sådana, dem man endast genom hänvisande till bruket kan försvara; men då fråga är om en allmän språkregel, tyckes man i sanning hvarken kunna eller böra såsom sådan föreskrifva det orätta och naturstridiga. Den ortografiska lärdomen har ej vårdat att gifva akt härtill, och har derföre befallt att skrifva *boda, tog (tåg), skoda, loge (låge),* med samma vokaltecken som *förmoda, blod, klok, goda, loge (sädesloge).* Men bruket har (med några få fastställda undantag, såsom *konung, välboren, sofva,* o. s. v.) ombytt denna felaktiga stafning, och har ej blott ombytt, utan gifvit deråt den på en gång enklaste, och, som det synes, rättaste ordningsregel.

Hvad åter beträffar bruket af *e* såsom likljudande tecken för vokalen *ä,* så har denna del af stafningen ett från de öfriga helt åtskildt förhållande och ännu större svårigheter. Man läse härom

Digitized by Google

hvad Sv. Akademien i sin afhandling om Stafsättet omständeligen yttrat. Visserligen har bruket af *e* som *ä*, ej mindre än stafningen med *o* som *å*, sin vokalslägtskaps-regel, hvilken bjuder att skrifva med *e* allt ljud af *ä*, härkommet från något *i* eller *e* i stamordet; men man kan säga, att denna regel blifvit gjord mera för forms och syns skull, än till allvarlig efterföljd; emedan någon stafning derefter aldrig varit gällande annorlunda, än som ett motsträfvadt och innan kort förkastadt försök. Bruket har förblifvit vid bokstafven *ä* eller återkommit dertill, såsom det rätta tecknet för detta ljud, hvadan *ren ljudstafning* i denna del af språk-skrifningen till det mesta uppkommit. Bruket må häri, vid nogare pröfning, befinnas hafva följt de bästa och enklaste grunderna, då nemligen hvarken etymologien eller stafbyggnadsgrunden låta här såsom regel använda sig; men vid denna punkt synes ock brukets omsorg hafva stannat. Ty man måste tillstå, att det i nyttjandet af *e* som *ä* (hvilket i ett temligt antal ord likväl vunnit häfd) icke synes, på lika sätt, som i stafningens öfriga delar, hafva följt någon viss princip, eller röja någon syftning åt verklig ordningslag. Förmodligen härleder detta sig derifrån, att någon sådan i detta fall näppeligen torde stå att finna, utan genom slutlig öfver-

Digitized by Google

verenskommelse om nyttjandet af *e* såsom *ä* i ett visst antal ord, efter särskilta grunder. Några af dessa grunder, såsom *uttalets tvetydighet, bokstafsanalogien, egna härledningar* *), synes bruket likväl med tillräcklig uppmärksamhet hafva insett och känt, så att det häri ej tyckes helt och hållet hafva följt en blott slump. Men detta är också allt. I den öfriga stafningen med *e* i stället för *ä* tyckes deremot råda endast vana eller godtycke. Man skulle således lätteligen tro, att bruket här, i brist på möjlig eller funnen princip, endast väntat på någon föreningspunkt, stadgad genom öfverenskommelse. Svenska Akademien har, i sin *Afhandling om Stafsättet*, framlagt sitt förslag i detta ämne, hvaröfver det tillhör tiden och pröfningen att fälla deras slutliga dom.

Sådana hafva varit den ortografiska lärdomens, sådana brukets vägar till konst-stafningens trenne ändamål.

Vid omdömet öfver deras bästa uppfyllande gör ej nog, att en stafning verkligt synes enlig med någotdera af dem. Det fordras derjemte, att den, af onyttig ensidighet för detta enda ändamål, hvarken motstrider något af de öfriga tvenne, som kanhända bättre behöfde vårdas, eller utan nödvän-

*) Se Svenska Akademiens Afhandling om Stafsättet.

Digitized by Google

dighet, bryter och förvirrar den allmänna ordningsplan för stafningen, som utgör det högsta villkoret och syftemålet för all stafningslära, och från hvilken derför aldrig bör, utan redbara skäl, afvikas.

Sålunda tyckes väl, t. ex., sorgfälligheten för den påstådda etymologiska bokstafvens bibehållande vara bidragande till ordbetydelsens upplysning, och derigenom befordra ett af ändamålen, men blir ett verkligt fel, så ofta den (såsom i *boda, sola, loda,* o. s. v.), utan att på minsta sätt tjena till detta ändamål, blott förvirrar eller tillintetgör den enda möjliga ordningslagen för bruket af detta vokaltecken. På samma sätt tyckes väl den ena konsonantens bortlemnande i *släpt, räkt,* m. fl., befordra bokstafsförminskningen, men kan ej förnuftigtvis gillas, då detta ändamål här skulle vinnas, ej allenast på bekostnad af det ännu större ändamålet: *tydligheten,* utan äfven med uppoffring af sjelfva det nyttiga skiljetecknet emellan konsonantens enkla eller dubbla uttal. Allt ankommer således på den möjligaste förening af de trenne ändamålen, så väl sinsemellan, som med den stora hufvudsakliga åsyftningen: *Allmän stafordning.* . . .

Hvilkendera af begge, *Regeln* eller *Bruket,* röjt, i detta afseende, den djupaste och finaste urskillning af språkets behof och beskaffenhet, eller den beständigaste försorg om dess redbara för-

Digitized by Google

delar, torde, efter föregående jemförelse, icke blifva svårt att afgöra. Icke heller lär det böra väcka förundran, om brukets företräde här skulle betydligen utmärka sig, då våra flesta så kallade stafningsreglor datera sig från en temligen aflägsen tid, och då äfven den bästa ortografiska Lagstiftare, i pröfning och jemförelse af möjliga fall, svårligen lär kunna, på en äldre tid, mäta sig i rätthet och fullständighet med hela seklers längre uppmärksamhet på språket, längre användning deraf, och den säkrare erfarenhet af det tjenligaste, som derigenom måst slutligen erhållas.

Hvad ändtligen beträffar den frågan, huruvida vår språkstafning redan hunnit sin rätta stadga, eller huru långt den åtminstone kan sägas hafva närmat sig derintill, så torde, efter hvad redan blifvit visadt, upplösningen af detta problem icke blifva alldeles omöjlig. Hela pröfningen angår här konst-stafningen *), och huruvida den är eller ej är hvad den verkligen bör vara. Men derom kan ej dömmas annorlunda, än efter ändamålen derföre. Hafva dessa ändamål i det föregående blifvit riktigt afgjorda och utvisade, så låter sig och derefter, med mättligt eftersinnande, pröfva och skönja, huruvida de kunna anses såsom

*) Man erinre sig, att med konst-stafning alltid förstås det från ordljudet afvikande bokstafsvalet.

Digitized by Google

nöjaktigt uppfyllda, både så långt de inbördes tillåta, och med det möjligaste afseende på en allmän bokstafs-ordning. Befinnes nu detta hafva dels redan skett genom brukets enhälliga fastställelser, dels kunna, till det öfriga, lämpligen ske genom antagande af någotdera af de delade stafsätten, så synes man i det fallet också kunna med temlig trygghet förutsäga både oföränderligheten af hvad bruket redan enhälligt stadgat, och huru valet måste utfalla i anseende till det, hvari bruket ännu delar sig.

Ehuru i detta sistnämda hänseende den afgörande enhälligheten ännu felar, och med all den tvekan och tvetydighet, som således ännu kunde påstås qvarblifva i vissa delar af vår stafning, låter sig likväl härigenom någorlunda förutse, hvad den, i sin fullbordan, kan, bör, och troligen äfven måste blifva; så vida man nemligen med större skäl räknar, i sådana ämnen, på det allmänna förnuftets, än på blotta slumpens medverkning och öfvervälde.

Den stora del af språkskrifningen, som består af nödvändig ljudstafning, kan nemligen icke vara numera någon förändring underkastad. Vid all afvikelse åter skall man nödvändigt eftersinna behofvet, nyttan deraf, det vill säga, ändamålet, och dervid komma till något af de tre ofvannämda.

Digitized by Google

Det är föga troligt, att, till *ordmeningens tydlighet*, andra afvikelser ifrån ljudstafningen skola i en framtid hvarken billigas eller ens yrkas, än de, som antingen blifvit en ögats fordran till ordens igenkännelighet, och bestå i vissa konsonanters tillägg-ning eller förändrade ljud, såsom *h* i *hjelte, hvad, hvilken; st* i *stjerna, stjelk, stjäla, stjelpa; g* i *gö-pen, göl, genom,* o. s. v., eller tjena till behöflig ord-skillnad (äfven i grammatiskt afseende), såsom emel-lan *sigt* och *sikt, flygt* och *flykt, bleck* och *bläck, dödt* och *dött, glatt* och *gladt,* o. s. v., eller låta, utan stafordningens förvirring, använda sig till ut-märkande af identiteten emellan vissa närskylda ord, såsom emellan *duga* och *dugtig, slag* och *slägt, mer* och *mest, hel* och *helsa, helig* och *helgon,* o. s. v.*). Äfven torde antalet af alla dessa föga vara någon förminskning underkastad.

Lika föga troligt synes, att de afvikelser, som utgöra *Bokstafsförminskningen,* en gång riktigt stad-gade, lära mycket utsträckas öfver ej-fördubblingen af *m* i slutet af ord och stafvelser; af *n* i vissa,

*) Några afvikelser förena tvenne af dessa orsaker, eller alla tre på en gång. Sålunda skrifves t. ex. *stjelpa* både för ordets igenkännelighet och för att utmär-ka identiteten med böjningen *stalp; skott — skjuta, lysa — ljus, gunst — gynna,* likaså för begge orsakerna. *Stjäla* förenar dermed ordskillnadsgrunden, genom be-hofvet att i sitt presens *stjäl* åtskiljas från *själ,* o. s. v.

Digitized by Google

redan fastställda ord, och af den dubbelt ljudande konsonanten i sådana verber och nominer, som i alla böjningar behålla tvenne olika.

På samma sätt låter förmoda sig, att de afvikelser, som blifva nödvändiga till erhållande af viss ordning i bruket af *e* och *o*, såsom *ä* och *å*, föga skola förändra sig från sin närvarande beskaffenhet. Det är troligt, att bokstafven *o* alltid lär, i vår stafning, förblifva det allmänna tecknet för det korta ljudet af *å*, äfvensom bokstafven *å* för den längre uthållningen: begge delarna med ungefär samma undantag, som redan funnits nödvändiga. Hvad bokstafven *ä* åter beträffar, så synes dess bruk såsom det allmänna tecknet för detta ljud tillräckligen stadgadt, och blott öfverenskommelsen om vissa afvikelser derifrån (förstå: bruket af *e* såsom *ä* i en del ord) ännu återstå att med noggrannhet fastställa.

I dessa få hufvudpunkter (med tillägg af vissa brukets egenmäktiga stadfästelser, såsom *f* i *haf*, *bref*, *skrif*, *gaf*, och några öfriga) innehålles likväl hela konst-stafningen i vårt språk, sådan den antingen redan är, eller synes närma sig att blifva. Efter all liknelse står således vår stafning, för det närvarande, ej längre från sitt bestämda mål af varaktig enhällighet, än att detta mål kan med tydlighet skönjas af hvem som deråt lånar någon

Digitized by Google

uppmärksamhet: en station, hvarifrån vägen till slutlig stadga sällan är lång och dröjande. Man kan förmoda tilläfventyrs någon obetydlig bokstafsförändring, t. ex. uteslutandet af det etymologiska *d* i *skildra, skuldra, skyldra,* o. s. v., då nemligen denna bokstaf, sedan den försvunnit ur uttalet, småningom äfven kan komma att bortnötas ur skrifningen. Det kan likaså vara ännu ovisst, huru bruket stadgar i vissa andra särskilta fall, t. ex. i anseende till fördubblingen af konsonanten *n* i vissa verber och neutrer, såsom *spännt, bränt, grannt, sannt,* o. s. v., en fördubbling som Akademien sjelf i sin Stafningslära icke vågat tillstyrka. Äfven torde stafningen med *o* som *å* i några ord af vokalens längre uthållning, såsom *fogel, honing,* oaktadt det nu varande brukets märkbara öfverlägsenhet, med tiden ombytas till den rätta ljudbokstafven: ännu andra förändringar kunna möjligen förmodas; i synnerhet behöfver bruket af *e* såsom *ä* en närmare granskning och stadfästelse. En sådan närmare granskning torde möjligtvis frångå eller tillägga till Akademiens förslag i detta ämne ett eller annat ord, i fall man annars ej är lycklig nog att finna en verklig princip för denna del af stafningen, som nb. tillika inträffar med det redan stadgade bruket (hvilket likväl föga synes vara att hoppas); men ehvad som ock i dessa

Digitized by Google

särskilta afseenden må kunna förutses och inträffa, så synes i sanning föga troligt, att Svenska Språkets närvarande stafning, till dess öfriga hufvudsakliga delar, skulle betydligen förändras från hvad den antingen redan är, eller visar sig snart böra blifva, vare sig genom det allmänna brukets enhälliga stadfästelser, eller genom någotdera af de ännu delade stafsättens insedda öfverensstämmelse med konst-stafningens rätta och väsendtliga ändamål.

Digitized by Google

HANDLINGAR

HÖRANDE

SVENSKA AKADEMIENS

HÖGTIDSDAG,

DEN 20 DECEMBER 1836.

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Direktörens Tal och Berättelse om Sammankomsten.

Äreminne öfver Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf, af Carl Thomas Järta.

Gustaf II Adolf, Skaldestycke af Georg Gabriel Ingelman.

Minne af Fält-Öfversten Grefve Nils Brahe, af Franz Michaël Franzén.

Digitized by Google

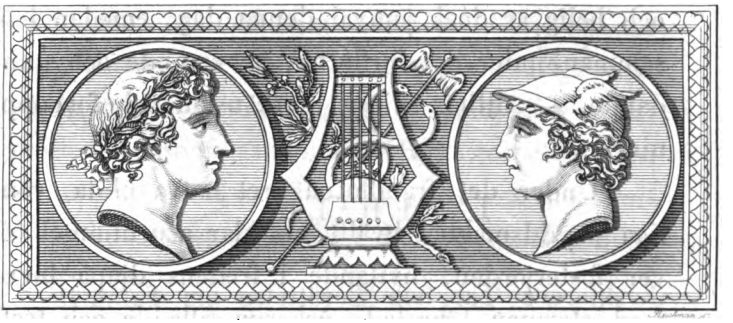

Den 20 December 1836, Svenska Akademiens Högtidsdag, hade Akademien på stora Börssalen offentlig Sammankomst, hvilken DD. KK. HH. KronPrinsen och KronPrinsessan täcktes i den vanliga Lektaren bivista.

Akademiens n. v. Kansler, Herr Enberg, tillkännagaf, att Akademien denna dag måste beklaga frånvaron af sin Direktör, Herr Valerius, hvilken genom en enskilt sorglig förlust var hindrad att i Akademien tillstädesvara; men att vid den helsning, hvarmed Ordföranden ägde öppna sammankomsten, likväl endast Herr Valerii stämma skulle saknas, enär han redan meddelat det Tal, han för detta tillfälle författat, och som nu af Ordföranden upplästes:

Svenska Akademien, som vid vårens ankomst firat sin half-sekularfest, samlas nu, första gången der-

Digitized by Google

efter, till sin årliga vinterhögtid. Betydelsefull och helig är dock jemväl denna dag, emedan han sammanbinder det förflutna, närvarande och stundande, — tillhör minnet, erkänslan och förhoppningen.

Under det framflutna året hafva blida, vänliga skyddsmakter hvälft en klar azurhimmel öfver fosterjorden, hvilande i fredens djupa lugn, med stormen fängslad, åskorna afledda och trefnaden bofast.

Milda sommarvindar öfverförde till vår strand de nära Anförvandterna af Skandinaviska Konungahuset, — Modern och Syskonen till den ädla Thronarfvingens hulda, dyrkade Gemål, — Makan och Ättlingarna till den själsstore Eugene, hvars sjelfförvärfvade odödlighet bröt sig till en strålkrans, icke blott återskimrande från den store Fosterfaderns, utan glänsande med ett eget, rent och ovanskligt ljus. De älskliga likheterna, Sydländska uppenbarelser för den Nord, som med stolthet återbördar deras anor, spanades af längtande blickar, möttes af förtjusta, följdes af kärleksfulla och försvunno från tårhöljda.

Tacksamt delande och njutande den allmänna stillheten och glädjen, har Svenska Akademien sett sig hugnad med dyrbara nådbevisningar af den krönta Hjelte, hvars oaflåtna frikostiga omsorger

Digitized by Google

inom Sverige uppmuntrat och belönt det förskände, diktande och bildande Snillet. Det höfdes ock en sådan Konung att icke blott anslå ett årligt pris, att tillerkännas någon mognad förtjenst eller någon gryende förhoppning inom Svenska Vitterheten, utan äfven uppkalla fäderneslandets ärorikaste hågkomster, i skildringen af två fräjdade Regenter, hvilkas förut länge åtskilda egenskaper sammanställdes i täflingsämnet, redan då mera icke deras enda föreningspunkt. Så, sedan Apollo slungat mot Pyton den säkra pilen, kastade han bågen, upptog lyran i evärdligt hägn och skänkte, oaktadt Kalliopes äldre anspråk, samma vård och ömhet åt hennes yngre Systrar.

Bland Svenska Akademiens ljusa öden har nyss inträngt sig den bedröfvande och oväntade förlusten af en aktad Ledamot, den siste af sitt ryktbara och inom Akademien oförgätliga namn. Utrustad med öfverträffande anlag och ledsagad af lyckliga stjernor, uppnådde han den högsta värdighet, som kan af Kyrkan erbjudas, och, på hennes vägnar, af Statens Öfverhufvud utdelas. Naturen hade danat honom till talare: Embetspligten och Riksdagskallet utbildade honom dertill. I det offentliga lifvet visade han sig en man af sant mod, dristigt kämpande mot hindren, sällan vägande farorna och aldrig öfvergifvande saken för

Digitized by Google

det hon besegrats. Såsom enskilt var han, med ett enda ord, enligt den Romerske författarens uttryck, menniska och ej främling för något menskligt; under medgången anspråkslös och välgörande, under bekymren tålig och stark, under alla skiften from och försonlig. Hans hvila vare ära och — fred!

Ordföranden öfvergick härefter till den redogörelse för högtidsdagen, som Akademiens stadgar föreskrifva.

Antalet af de till Akademiens granskning öfverlemnade täflingskrifter var större, än som förefunnits under de sednast förflutna trettio åren. Tjuguåtta skrifter hade blifvit inlemnade, nemligen i Vältaligheten 8 och i Skaldekonsten 20. Bland de förstnämde hade Akademien funnit N:o 5: *Äreminne öfver Konung Gustaf II Adolf och Konung Carl X Gustaf*, med valspråk: *Svenska folkets historia är dess Konungars*, vara af den förtjenst, att Akademien ansett sig böra tilldömma detsamma det af Hans Maj:t Konungen i Nåder stiftade pris, Etthundrade Dukater. Af detta äreminne upplästes så mycket tiden medgaf.

Digitized by Google

ÄREMINNE

ÖFVER

KONUNGARNE
GUSTAF II ADOLF

OCH

CARL X GUSTAF,

AF

HERR CARL THOMAS JÄRTA,
Historiarum Lector vid Westerås Gymnasium.

Belönadt af Svenska Akademien, 1836.

Digitized by Google

Svenska Folkets historia är dess Konungars.

GEYER.

Digitized by Google

En häfdatecknare, mäktig att tränga till kärnan af sitt ämne, har yttrat: *då jag skrifver Svenska Folkets historia, känner jag bättre än någon, att det är dess Konungars.* Dessa ord innehålla en djup sanning, bekräftad öfverallt i våra häfder, *der* de vittna om ärofulla tider, om verk af en hög anda. En *Konungslig* historia är Sveriges, och bättre, kraftigare, än i någon Styrelse-lära, framställes der nyttan af ett monarkiskt tänkesätt, sådant det alltid beredt Svenskens ära, oftast hans lycka, och gång efter annan hans räddning. Främst i striden och uppoffringarna lyste de store Konungarne, men tätt slutet till dem stod hela folket, som de styrde, aldrig modlöst i faran, aldrig sviksamt i trohet mot dem och fosterjorden. Landets fader och dess barn — äro de enkla uttryck, som från fordna tider allt framgent betecknat den Svenske Konungens förhållande till sitt folk; de igenfinnas i offentliga handlingar, de höras ännu från allmogens läppar. Hvilken klandrar, om i en ädelsinnad, aktad slägt priset för dess bestånd och heder

Digitized by Google

först lemnas fadren, hvars vishet, kraft och mod skapade dem? Hvi skulle då icke bland våra minnen högst skattas denna lysande Furste-rad, som är deras yppersta, mest oförvanskliga prydnad? Tag bort, om det vore möjligt, ur vår historia Gustafvers och Carlars bragder; tänk för en stund, att deras inflytelse på folket varit ingen; det blefve mörker och natt öfver de häfder, hvilka nu strå-la af det rikaste ljus. Endast en småaktigt sjelf-visk lära, som harmen öfver allt stort i verlden, på thronen eller nedanför densamma, först diktat, har någon gång predikat den tro, att det vore för folkens ära och sjelfständighet menligt, om de der-för hade att tacka stora Furstar och deras liksin-nade tjenare; att frihetens högsta villkor låge i upp-häfvandet af det ädlaste tvång, tacksamhetens. An-norlunda trodde den tid, som var dessa bedrifters icke blott vittne, utan äfven fostrare; den trodde, *att det är tvenne ting, som förlöpa emellan en Konung och hans undersåter. Det första är allenast ett utvärtes tecken och en ceremoni, det andra är en invärtes förpligtelse emellan Konungen och undersåterna, som har sin grund i sjelfva hjertat; och om det icke är sådant, som det bör vara, Konungens emot undersåterna och undersåternas emot Konungen, så är den förpligtelsen, som göres genom skrift eller annat utvärtes tecken, fåfäng och*

Digitized by Google

kraftlös *). Sådan var denna *hjertats förpligtelse* hos en nation, hvilken i vördnaden för de stora Konungarnas bud uppfyllde sin käraste skyldighet, i troheten mot dem såg sitt bästa värn, i aktningen för deras minne räknade sin yppersta ära. Och vi, som utan egna uppoffringar skörde frukterna af de hädangångnes mödor och strider, — vi, ett yngre slägte, men dock det äldres ättlingar — skulle vara blinde för det Kongliga i vår historia, för det Furstevärde, som stämplar den! Eller är tacksamhetens börda redan så tung, att den ock må föras bland de gärder, dem ett fritt, sig sjelft beskattande folk, kan efter godtycko afskaffa!

Men ej i bragder och hugstora företag allenast, äfven i tacksamhet för de tillförene utförda, har Svensken fått hämta föredömet från sina Konungar. Den Andre Gustaf skref den Förstes lof — ett äreminne på en enda sida! Carl den Tionde valde till mönster Gustaf Adolf, men erkände sin oförmåga att likna honom **); efterverlden har dömt

*) Dessa ord, yttrade af M. G. De la Gardie uti Rådet, läsas i Palmsköldska Saml. Pol. II, pag. 1041.

**) *Edv. Philipson Ehrenstens* Personalier öfver Kon. Carl X Gustaf bland Nordinska Samlingarna. Detta exemplar är försedt med följande, författarens egenhändiga anteckning, in margine: *Autore Edvardo Ehrensteen, Approbatore Senatu Regio, ut videre est ex Protocollo mensis Octobr. 1660 Holmiæ.*

Digitized by Google

annorlunda. Gustaf den Tredje bestämde till högtid för den Svenska Akademien årsdagen af den mest Svenske Konungs födelse, och invigde med sin prisskrift öfver Torstenson, — på en gång Konungalärlingen och Konungaläraren — den vältalighetens belöning, som han sjelf stiftat. Och nu, hvilken föresyn gifves oss från thronen! Konungen med de egna anorna, Hjelten, som, ehuru vår, dock icke föddes ibland oss, Stamfadren för en ny Fursteätt, lemnar oss exemplet af vården om våra höga minnen, af aktningen för *de Store från fordom; och den väckelse till beundran, som tvenne af lysande bragder ryktbare Konungar ingifvit folken,* vill Han — Sjelf, såsom de, sin samtids ärorikaste Monark — *lifva* i Svenska sinnen.

Den tid, som närvarande betraktelse bör omfatta, är Gustaf den Andre Adolfs och Carl den Tionde Gustafs. Fäderneslandets häfder hafva ej att framställa någon ålder, mer fruktbar på ädla bedrifter och stora skapelser, än dessa Konungars. Här antager vår historia sin högsta furstliga karakter, icke såsom vore all förträfflighet att söka endast på thronen, utan derför att den der lyste högst och renast, midt i omgifvelsen af mannamodet, storsinnet och ädelheten hos sjelfva folket. Det är ett förhållande, hvilket ingen opartisk man kan förneka, att från Konungaborgen utgick den anda,

Digitized by Google

som genomfor hela nationen under ett tidehvarf, då Sveriges historia tillika var Europas, och inom Svenske mäns församling, vare sig vid rådsbordet eller i Ständernas salar, bereddes än krig, än fred åt verlden. Och hvad man kunde kalla det inre hjeltemodet, dristigheten att, utan farhåga för medlens ringhet, börja stora företag till fäderneslandets uppkomst och förkofran; snillets vågsamhet på förut oförsökta banor till alla ädlare krafters utveckling; känslan och behofvet af samhällets framgång i all riktning af mensklig verksamhet, gjutna ända ned till de lägsta folkklasser; hoppet, som aldrig förtviflar, alltid återförnyas, lefvande inom Svenska hjertan: med få ord, planen till ett *nytt Sverige* inom det gamla, hvar alstrades, hvar uppväxte den, om ej inom de Kongliga bröst? hvarifrån ympades den i folkets sinne, om ej från Gustaf Adolfs, från Carl Gustafs? Det ansågs för den största dygd i Roms bättre tider, *att aldrig tänka lågt om fosterlandet;* Sverige blef ett annat Rom under denna ålder. Kallom det gerna för ovislig stolthet att icke rädas någon fara eller sky någon uppoffring; men är det försigtiga klenmodet bättre, hvilket beräknar hvarje börda, utom slafveriets, och fruktar den minsta förlust, utom i frihet?

För Svensk frihet och ära kämpade de tvenne Furstar, hvilkas bilder den Kongliga frikostigheten

Digitized by Google

velat framkalla, ej endast till vitter täflan, utan till efterdöme och lärdom åt sednare åldrar. Det var Konungens höga vilja, att den tafla, som borde teckнas, skulle framställa de båda Hjeltarne gemensamt och i samma omgifning, det Svenska folkets. De borde skildras i hel storhet, men dertill är utrymmet för inskränkt. Endast de starkare frambrytande dragen i hvarderas lynne, de mera synbara skiftningarna i bådas öden, den rikare sammanställningen af utmärkta personligheter, den ljusare dagern af ädla intressen, endast det hufvudsakliga af teckningen, eller utkastet till en skildring, kan här försökas.

Om det är tillständigt att söka inträngа till meningen med den höga föreskrift, som bestämde, att Gustaf Adolfs och Carl den Tiondes minnen skulle i ett sammanhang skrifvas, torde afsigten böra förmodas hafva varit, att det enahanda i bådas storhet, det sammanstämmande i bådas sträfvande, framför allt skulle utmärkas. Säkerligen har det icke undfallit den snilleblick, som fattar det inre af våra häfders betydelse, huru de mer än i ett afseende befryndade Furstarnas historia bör, för att rätt begripas, betraktas i ett helt, och icke, såsom ofta skett, söndras i hvar sin del. Ty icke blodsbandet förnämligast, utan än mer sinnelagens öfverensstämmelse i stora planer och

Digitized by Google

höga syftemål förenade Gustaf Adolf och Carl Gustaf. Genom bådas regeringar, med mellanlänken af Christinas, fortgår samma vilja, samma kraft till nationell utveckling, omskiftande efter tidernas art i särskilta riktningar, men väsendtligen dock enahanda. Upprättaren af storverket var Morbrodern, men att fullfölja detsamma blef i flera mål Systersonens kall. Likväl var deras lott så olika, och om med den förres slut mången ofulländad herrlig förhoppning afskars, kunde den andres lefnad, bland mängden af bedrifter, knappast bringa mer än en *enda* till fullkomlig mognad. Ty hvad hann icke Gustaf Adolf, ynglingen på Sveriges thron, att under en tjuguettårig styrelse utföra, då Carl Gustaf, redan man, innan han emottog spiran, föll ifrån henne, förrän sex år förflutit! De bortrycktes båda i sin ålders halfva dagar, och ingen mensklig klokhet kan afgöra, hvar bådas väg hade gått, om Försynen unnat dem en längre lifstid. Men om icke all gissning sviker, så är dock troligt, att Carl Gustafs historia, i fall den blifvit flerårigare, haft vida mer bragdrikt att förtälja, då åter Gustaf Adolfs, när den slutade, tyckes stå vid hans äras middagshöjd. Dock — hvarför fortsätta denna jemförelse, såsom vore det afsigten att höja den ena och sänka den andra storheten? De äro ej fiendtliga sins emellan, dessa

Digitized by Google

de Svenska minnenas Väldigheter, hvilkas enda täflan var nitet för Svenska Folkets väl. Carl Gustafs rätt till ett rum vid Gustaf Adolfs sida är obestridlig, ehuru ej alltid erkänd; och blott en högre mätningskonst, än den, som föll på dödligas lott, kan rätt bestämma den enes företräde framför den andre.

Till tiden var dock Gustaf Adolf Carl den Tiondes föregångare, och ett mellanrum af mer än tjugu år skiljer dem åt. Huru annorlunda var icke sakernas skick, då den sednare valdes till Sveriges Konung, än då den förre, i kraft af arfsrätt, dertill hyllades! Här synes icke rätta stället vara att undersöka skillnaden i Rikets tillstånd vid den ena eller andra tidpunkten; ty nu får ej betraktelsen stadna vid sådana ämnen; den hänryckes till ett personligt föremål, och — med ringa eller ingen skicklighet — *Gustaf Adolf den Stores* dygder och värf böra först tecknas. Dock huru beskrifva det så ofta beskrifna, men likväl alltid obeskrifliga!

Sällan, kanske aldrig, har innanför en Konglig mantel klappat ett hjerta, sådant som Gustaf Adolfs, och säkert lika sällan har kronan fått pryda ett hufvud, jemförligt med hans. Det var ej

Digitized by Google

utifrån, icke från spirans glans, som han emottog sitt ljus, sin utmärkelse; skenet, hvilket förherrligar honom, bröt fram *inifrån,* och slog från hufvud och hjerta gemensamt sin gloria kring honom och hans folk. Historien känner flera Furstar, hvilkas mildhet och dygd vunnit folkens kärlek och tillgifvenhet, och den har äfven att omtala Kongliga snillen, dem tidehvarfvens beundran fräjdat. Men detta hjertats snille eller i motsatt uttryck, denna hufvudets ädelhet, den innerliga föreningen af menniskonaturens begge grundkrafter, är en sällspord gåfva, åtminstone i det rika mått, som blef Gustaf Adolf beskärdt. Samtiden hade knappast röster nog att förtälja det intryck, som uppenbarelsen af en sådan mensklig förträfflighet uppväckte. Stridsropen tystnade, hatet saktade sig, afunden förstummades, för att talet om den Svenske Hjelten skulle fritt höras kring verlden, och uti den allmänna, otvungna vördnaden för hans namn, hos vän eller fiende, Svensk eller främling, Protestant eller Katolik, gick fram i sjelfva fejdens stund en flägt af försonlighet, ett andedrag af den frid, som det ädla, det stora, det sköna, ja det menskligt heliga, gjuter öfver en smäktande jord. Också stegrades denna beundran till en grad, som väckte den fromme, christligt ödmjuke Konungens egen farhåga, hvilken han yttrade i de mest rö-

Digitized by Google

rande ordalag *); och, när han kort dereſter dog, skyllde hans egna predikanter folkets *afgudiska dårskap* för hans bortgång **). Om han varit vår samtida, huru hade vi handlat? Månne annorlunda? Eller äge vi, i vantron om det stora, ett värn mot allt känslans afguderi? Men var ej Gustaf Adolf, hvad hoparne om honom trodde, en Guds utkorade Stridsman; en Herrans Smorde bör han dock kallas. Sin högsta förtröstan satte han alltid på ett gudomligt bistånd, och trogen sitt valspråk: *Ju mer bön, desto mer seger* ***), företog han aldrig något större värf, utan att först anropa Försynen om hjelp. Också dog han segrande, glad att

*) *Fryxells* Berättelser, 6:te Del., p. 457.

**) «Då allt som bäst tillstod, alla gjorde sig säkre, men-«te det vore omöjligt, en sådan hög, vis och tapper «Konung skulle omkomma, så tog Gud bort denne «berömlige hjelten, den de tröste uppå; hade de in-«tet varit så förmätne, Konungen hade lefvat än i «dag; men för vår förmätenhets skull och för berör-«de förtröstan på köttslig arm, si, så är Gud föror-«sakad vorden att straffa både oss Tyskar och hela «Sverige, hans fädernesland.» Hofpred. D:r' *Fabricii* Likpredikan öfver Kon. Gustaf Adolf, utur hvilket tal dessa ord äro af den bekante Prosten i Mora *J. Boethius* öfversatta och uti dess försvarslibell till K. Svea Hof-Rätt 1698 införda.

***) "*Je mehr Betens, je mehr Sieges.*" Palmsköldiana, Act. ad hist. R. Gustavi, Tom. V., pag. 3137.

Digitized by Google

att efter önskan få med eget blod besegla sitt oskrymtade nit för den lära, hvars sak han förfäktat. Men äfven den äldre bönen, *att hans död icke måtte blifva hans fäderneslands död**), hördes; ty Sverige stod upprätt, fast dess försvarare föll, och hjeltens anda gaf kraft och mod och vishet åt de män, som uppehöllo hans verk. Gudsfruktan var kärnan i Gustaf Adolfs sinnelag, hvilket förenade i sig alla de dygder, som utgöra frukten af den renaste menniskelighet. Ville man uppräkna alla hans utmärkta egenskaper, hvilken bland dem borde väl främst skattas? Månne hjeltemodet, som icke skydde någon fara, eller ihärdigheten, som bröt så många hinder, eller den själshöghet, hvilken aldrig glömde sitt kall, eller det allvar, som höd vördnad, eller visdomen i allt hans handlings- och tänkesätt? Och, från en annan sida, de blidare dygderna, mildheten, försonligheten, blygsamheten, nedlåtandet, ädelmodet, bildningsnitet, känslan för allt skönt och godt, vänskapens trofasthet, oegennyttan

*) «När Kon. Gustaf Adolf en gång uppå Upsala «Kungsgård kom till tal om sin ende Hr Bröders, «Hertig Carl Philips, saliga död, har H. Mt bland «annat tänkvärdigt, så snart denne Hertigens död «var kunnig vorden, sagt: *Jag bad, och bad Gud, «att icke min död måtte vara mitt fäderneslands död.*» Laur. Ol. Wallii Likpred. öfver Hert. Carl Philip, Ups. 1624.

Digitized by Google

i gränslösa uppoffringar — åt hvilken af dem bör företrädet lemnas? Men de kunna icke skiljas från hvarandra, för att särskilt betraktas; i den innerliga förening, som gör deras högsta värde, bilda de den karakter, hvilken vi med ett främmande konstord kunna kalla sant *harmonisk*. Så har Gustaf Adolfs namn blifvit, hvad en snillrik författare kallat det, *minnets ljufvaste välljud;* sådant var det för hans samtida, som med stolthet visste uppskatta lyckan att tillhöra hans tidehvarf. Också, när uppgick en ung Furste på thronen med så många förhoppningar fästade vid dess person, och när har han nedstigit i grafven med en så herrlig löftenas fullbordan? *Han skall göra Sveriges väl* *): så hoppades en undansjunkande ålder; *han gjorde det*, är all eftertids vittnesbörd.

Med Gustaf Adolfs regering börjar ett nytt samhällsskick i Sverige; både vår inre och yttre historia antager ifrån hans styrelse ett annat lynne, som närmar henne till den allmänna Europeiska. Det är icke här tillfälle att undersöka och utreda, hvad Gustaf Wasa och hans ende, ej från honom vanbördige, son, Carl, verkat till en bättre samhällsordning. Reformationen, begynd af den ene, fullbordad af den andre, och spirans ärftlighet, äfven bådas bedrift, äro, jemte frälsningen

*) *Ille faciet.*

Digitized by Google

från Danskt eller Polskt förtryck, de stora värf, som vid dessa Furstars minne evigt skola fästa Svenske mäns tacksamhet. Ej heller bör förgätas, huru de tvenne Konungarne förberedt, hvad Försynen bestämde deras i detta fall lyckligare ättling att utföra; huru under invertes skakningar och yttre stormar uppammades den ungdomliga kraft, hvilken blef Gustaf Adolfs biträde vid dess stora företag; huru ämnena till den skapelse, som är hans verk, voro till en betydlig del samlade redan under en föregående ålder. Det förringar icke en stor mans förtjenst, då man medgifver, att äfven han haft föregångare; att icke heller han står enstaka i sin verksamhet, står utom förbindelsen af den allmänna naturlag, som oupphörligt sammankedjar verkan vid orsak, grund vid följd. Nej, den odödlige Konung, hvars ära ingen Svensk må vilja nedsätta, behöfver icke höjas på kränkningen af andras rätt till erkänsla. Men de elementer till en förbättrad samfundsordning, hvilka Gustaf Adolf fick emottaga, voro spridda, mångstädes gömda och vida färre, än den nya Statsbyggnaden kräfde. Ej heller voro de krafter, som han kunde hafva att påräkna, sins emellan eniga, och icke ens alla väckta ur den dvala, i hvilken de hvilat, sedan sekler. Dock ägde den sjuttonårige Fursten, strax omhvärfd af trenne krig och

Digitized by Google

af fordringarna i ett växande samhällsskick, inga andra medel att tillgå, än dem en föregående tid beredt; det var först under de sednare åren af sin regering, som han kunde handla med en större tillgångarnas sjelfständighet. En yngling var den Konung, i hvars hand Försynen lade Sveriges spira, då den mognade visheten och den i ständig kamp grånade erfarenheten ej mer kunde uppehålla henne. Men denne yngling ägde redan full manlig kraft och klokhet, och Sverige var i begynnelsen af en ungdomlig styrka. Att utveckla, att rikta densamma, det blef Gustaf Adolfs värf.

Ehuru det var en ärftlig krona, som Gustaf Adolf hade emottagit, ansåg han sig dock i början af sin regering för en *utvald* Konung *). Allmänt känd är den högsinnade oegennyttа, hvarmed Carl, äfven uppoffrande sin egen ätts, utaf folket erkända, anspråk, hade i sitt testamente vårdat hvad han trodde vara den äldre, ej från Sverige afbrutna, Wasa-grenens bättre rätt till spiran. Det är ett ädelt drag, som öfverskyler mången fläck på denne Furstes minne, att han, ej dårad af hjertats röst, bevarade med sträng helgd sin myndlings, Hertig Johans, rättigheter. Åt sin son, som, utan motsägelse af dess frände, hvilken hvar-

*) Ända till kröningen 1617 kallade sig Gustaf Adolf för *utvald* eller *utkorad* Konung.

Digitized by Google

ken lynne eller natursgåfvor bestämt till regent, snart emottog styrelsen, hade Konungen beredt den tillfredsställelsen att, obesvärad af hemligt missnöje, eller ens billig klagan öfver bristande grannlagenhet, kunna tillträda en thron, dit rättvisa och inbördes förtroende ledde hans steg samt der förebådade hans framtida trygghet. Men ehuru frågan om thronföljden blifvit med en berömlig enighet och sjelfuppoffring afgjord, voro dock icke derigenom aflägsnade alla de farhågor, som den tidens ännu vådliga begrepp om Kongliga Furstars rätt och underhåll ständigt alstrade. Till Sveriges Konungahus räknades, vid Gustaf Adolfs anträde till regeringen, utom tvenne då oförmälda Prinsessor *), hvilkas utstyrsel och hemgift likväl snart skulle besörjas, två EnkeDrottningar **) med hvar sitt, efter tidens språk benämda *lifgeding*, och slutligen de begge ArfFurstarne, Johan och Carl Philip, försedde med Hertigdömen, dem de fordrade att innehafva under Konungslig rätt eller efter föreskriften i Gustaf Wasas testamente. Rummet tillåter ej att

*) Catharina och Elisabeth, Carl IX:s döttrar; den förra förmäld år 1615 med PfaltzGrefven Johan Casimir, den sednare 1612 med sin frände, Hertig Johan.

**) Gustaf I:s EnkeDrottning, som dog på Strömsholm 1621, 86 år gammal, och Christina, Gustaf Adolfs Moder, död i Nyköping 1625.

Digitized by Google

upprepa, hvilka bekymmer just ur denna krets ofta uppgingo för Gustaf Adolf: moln, som endast en med vislig kraft parad mildhet förmådde skingra, men hvilka derförutan kunnat sammandraga sig till mer eller mindre farliga stormar. Med den yngre vännens grannlaga uppmärksamhet för den äldres förmenta klokhet och erfarenhet, gjorde han, så mycket Rikets väl det tillät, Hertig Johan delaktig af styrelsen, kallade honom, som ej kunde rätt stödja sitt eget hus, *Statens Pelare,* och hade den fröjd att finna sitt förtroende besvaradt. Åt Carl Philip skänkte Gustaf Adolf en broderlig tillgifvenhet, som icke moderns väld för den yngre sonen, eller några orimligt uppstegrade fordringar, hvilka, i hans namn framställda, så ofta oroade Konungen, mäktade att qväfva. Hertigen uppväxte, värdig sin Konungslige broder, och, när en förtidig död bortryckte den unge Hjelten, ansåg den efterlefvande sin och fäderneslandets förlust vara oersättlig *). Dock stärktes, genom de båda Hertigarnes afgång utan manliga arfvingar, thronens säkerhet, ökades Kronans inkomster, och för framtiden var den lärdom gifven, *att Riket kunde bättre af en, än af många regeras* **), äfven då,

*) Stockholms Magazin, III, p. 203.

**) Hertig Johans egna ord, då han afsade sig förmynderskapet för Gustaf Adolf.

Digitized by Google

när desse *Länsfurstar* voro män af de tänkesätt, som utmärkte Johan och Carl Philip. Men äfven den hand, hvarifrån de minst borde befaras, strödde i ymnigt mått törnen på den unge Konungens bana: hans Moder, den qvinnligt herrsklystna, men tillika manligt dristiga Christina, gaf honom stundeligen anledningar till bekymmer och ledsnad. Kanske finnes i hela Gustaf Adolfs förhållande, både regentens och den enskilte mannens, intet, hvilket så uppdagat hela storheten af hans ädla sinnelag, som hans uppförande mot sin moder. Så långt, som en son kan från thronen nedstiga i ödmjukhet för föräldramakten, nedsteg Gustaf Adolf; blott då det ytterligare steg, som äskades, skulle äfven nedsätta Majestätets höghet, stannade han. — Men vändom blicken från konungaborgen, för att betrakta de förhållanden, hvilka der nedanför väntade Gustaf Adolf.

Ensam kunde den unge Konungen föga uträtta. Hvar sökte han då sitt biträde? — Närmast honom i börd stod en Adel, väl glesnad genom de inhemska stridigheterna, eller drifven utom landets gränser af det agg, som icke skiljer fäders sak ifrån barnens; men den var dock mäktig att väcka oro, att fordra aktning för sina rättigheter, och framför allt att vid sin uppkomst fästa villkoret af fäderneslandets. Äfven Carl den Nionde, hvilken

Digitized by Google

lig ära *). Någon gång har man klandrat Gustaf Adolf för den utsträckning, han gaf åt Ridderskapets rättigheter, då han genom dess och de andra ståndens beslut erkändes för fullmyndig Konung. Men hans bästa försvar emot detta, äfvensom mot så många annat likartadt tadel, ligger i tidernas skick, hvilket betog honom förmågan att lagligen inskränka, hvad förra tiders ärfda bruk eller sed hade redan stadgat. Det är för öfrigt ett märkligt förhållande, att i samma mån, som Konungens regering, förnämligast genom adelns trogna biträde, stärktes, och hans anseende tillväxte, främjadt af de store Riddersmän, hvilka tjente honom, i samma mån ökades hans inflytelse öfver ett stånd, hvilket, särdeles mot slutet af hans lefnad, föregick sina medständer i vördnad och undergifvenhet för hans bud. Ej mindre ogrundad är äfven den beskyllning, att han, i föräringen af krono-

*) «Sådan Konglig mildhet och barmhertighet beviste «denne Konungen emot mången fattig exulant, som «antingen af någon villfarelse eller af räddhåga för «misstankar var förrymd utom riket. Alltså lika- «som solen, efter ett långsamt moln och töcken, «mycket ljufligare kommer igen på himmelen, glä- «der och uppfriskar allt, alltså Kongl. Maj:ts mild- «rika sinne hugnade mångens bedröfvade hjerta och «drog adfectionen till sig, hvilket mer stadfäste hans «Stol, än excubiæ et circumstantia tela.» *Widikindi* Gust. Ad. Hist., p. 190.

Digitized by Google

gods och statens inkomster åt en redan för mäktig adel, bortslösade rikets tillgångar. Det enda Grefskap, som stiftades, gafs åt Jakob de la Gardie, och om icke alla andra förläningar voro lika väl förtjenta, ansåg dem en efterföljande tid så rättvist tilldelade, att de uteslötos från den första räfsten, ehuru de från en sednares allmänna anspråk icke ens af gifvarens stora namn kunde fredas. Dessutom bör icke förgätas, att en betydlig del af dessa förläningar utgjorde den enda lön, hvilken staten lemnade åt dess högste, mest förtjente män; att åter en annan del var ersättning för stora förskott, gifna åt kronan i behofvets stund. Visligen för öfrigt hade den kongliga frikostigheten bestämt de nya gränslandskapen att lemna tillgångarna och grunden till de förnämsta förläningarna; det var minnet af förfäders ärorika bragder, vinsten af deras segrar, som skulle i kommande åldrar — så hoppades hon — hålla ättlingars svärd alltid färdigt till den nya fosterbygdens beskydd *). Annor-

*) «Gustavus Adolphus Rex, parta Livonia et Ingria, «insigniores familias opimis earum provinciarum præ«diis mactabat, earum sibi benevolentiam hoc modo «pignerare gaudens: simul credens, eo acrius Nobi«litatem ad tuendas eas provincias connixuram, quas «servari privatim, quoque ejusdem interesset.» *Pufendorf* Comment. de Rebus Suec., L. XX, c. 37. — Företal till *Duræi* Dagbok, p. LXXXV.

Digitized by Google

lunda tänkte den tid, som, genom missaktningen för ärfda rättigheter, blottade Liffland på inhemske försvarare och röjde väg för Ryska vapen i de trakter, dem Svenska eröfrat! — Är det brott att vara tacksam, då har Gustaf Adolf felat; och bör det skattas för en olycka att hafva stora förtjenster att vedergälla, då var denne Konung, framför andra, att beklaga!

Men om ställningen inom fäderneslandet, farorna utom detsamma, tidehvarfvets anda och Konungens egen böjelse samverkade att befordra adelns uppkomst, blefvo ej heller det öfriga folkets angelägenheter satta å sido eller försummade. Det vore ett alltför inskränkt begrepp om sinnelaget hos den Konung, hvilken nationens samfälta dom tilldelat ärenamnet af *Landets Fader* *), i fall man trodde, att hans tillgifvenhet uteslutande omfattat en enda samhällsklass, och icke sträckt sig, lika varm och hugnande, till dem alla. Så upphöjd var Gustaf Adolf öfver hvad en sednare ålder kallat ståndsanda,

*) RiksdagsBeslutet i Stockholm den 7 Decemb. 1644. För öfrigt kallas Konungen i detta, äfvensom i RiksdagsBeslutet af d. 29 Juli 1634: Gustaf Adolf den Andre och Store. I Palmsköldska Samlingarna, Acta ad Hist. Gust. Ad., T. V, p. 2951, förekommer följande anteckning: «*Magni* nomen titulo regio «Gustavi Adolphi ex sententia Regii Senatus d. 25 «Febr. 1633 lata in decreto comitiali additum in «majorem S. R. M:tis honorem.»

Digitized by Google

fördomar, så mäktig att begripa trådarna af de särskilta intressen, i hvilka sammanhålla ett folk, så vidsträckt i sin kärlek för det Svenska namnet, att han, bättre än någon af hans samtida, visste uppskatta bondens värde bredvid herremannens, borgarens bredvid statsmannens, prestens bredvid krigarens. Hans tal vid de allmänna riksmötena, hans stadgar till skydd för all välfången rätt, hans sträfvanden att understödja all loflig förkofran, röja den omsorg, han bar för alla sina undersåtars välfärd. Några betraktelser, egnade åt Konungens förhållande till de särskilta Ständen, torde tjena att ställa det i en ännu klarare dag.

Närmast adeln i anseende och rättigheter befann sig då, såsom nu, det stånd, hvilket förenade i sin vård religionens och undervisningens angelägenheter. Genom Carls vishet hade uti Upsala Mötes Beslut en säker grund blifvit lagd för den Svenska Kyrkan, och vårt land hade fått en enig tro, ej blott till värn emot Papisters stämplingar, utan fast mer till väckelse af en på en gång from och mäktig folkanda. Det var ej den ringaste af Carls förtjenster, att han med den offentliga lärans endrägt fostrade det mod, hvilket, under Sonens ledning, tillkämpade tanken en allmännare frihet. Presterskapet, hvars makt och anseende under Johans nycker och förföljelser redan

Digitized by Google

hade ökats, fortfor att ännu mer, sedan förtrycket upphört, vidga sitt inflytande. Straxt vid Konungens anträde till regeringen begärde väl detta stånd egna privilegier *), men de inneslötos i den afgifna Konunga-försäkran, eller ställdes endast i allmännare ordasätt om Lutherska Lärans beskyddande. För hennes försvar emot alla inre angrepp visade Gustaf Adolf den mest nitiska omsorg, och med berömlig klokhet afböjde han de försök, som å Calvinismens sida gjordes till en sammanblandning af de båda trosbekännelserna. Dock, när religionsifvern ville förvägra näringsidkare och krigsmän af en främmande lära inträde i riket, hejdade han det ovisliga nitet med den vackra erinran, *att ingen Öfverhet vore mäktig att råda eller regera öfver någons samvete* **). Han visade de andeliga både af klokhet och öfvertygelse en stor aktning, kallade dem folkledare ***), de der bäst kunna *styra och länka menighetens sinnen;* men han ägde äfven kraft och förstånd att stäcka de anspråk, som en och annan gång sträfvade till ett prestvälde, oförenligt med konungamaktens eller de öfriga medborgarnes rättigheter. I afsigt att gifva kyrkans styrelse ett mera bestämdt och med annan

*) *Drivii* Dagbok uti Stockholms Magazin 1780, p. 708.
**) Gustaf Adolfs Konunga-försäkran, 2 §.
***) *Tribuni plebis.* Palmsk. Pol., Tom. I, p. 532.

Digitized by Google

stadgad ordning sammanhängande skick, ville han inrätta en egen ÖfverDomstol, hvars medlemmar äfven skulle till en del blifva verldslige; men då han märkte det motstånd, hvilket mötte hans plan, var han både nog ädel att icke vilja påtruga preste-ståndet en inrättning, som skulle blifva detsamma misshaglig, och nog upplyst att inse skadligheten att, för genomdrifvandet af ett måhända gagneligt förslag, äfventyra kyrkans lyckligt återvunna endrägt *). Med omsorgen för Religionens bestånd sammanknöt GUSTAF ADOLF på det innerligaste vården om den offentliga uppfostringen, och med sin djupt inträngande blick fattade han vigten af den närmare förbindelsen emellan dessa statens tvenne vigtigaste angelägenheter: en förbindelse, hvilken ännu i våra dagar sammanhåller Kyrka och Skola, samt i de yppersta efterdömen skänker åt den förra glansen af snille och lärdom, åt den sednare allvaret och kraften af christlig sanning. Det var *af egen erfarenhet,* som Konungen sjelf *visste, hvad gagn och nytta bokliga konster med sig föra* **); men icke han, utan efterkommande skördade den ej hastigt mognande frukten af hans nit för upplysningens befrämjande. Sveriges Undervisnings-anstalter, från Upsala Universitet till Skolorna i

*) *Paulini Gothi* Hist. Arctoa, L. II, p. 371.
**) *Hallenberg*, GUST. AD. Hist., 2 Del., p. 766.

Digitized by Google

Lappland, äro ett verk, förnämligast af Gustaf Adolf och de män, som jemte honom voro den Svenska bildningens fosterfäder, Axel Oxenstjerna, Joh. Skytte, Carl Carlsson Gyllenhjelm, Per Brahe och — den, ej i yttre värdighet, men i tänkesätt med dem jemstore Joh. Rudbeck. Hvilka föredömen i frikostighet och välvilja mot vetenskaperna och deras idkare Konungen gaf sina undersåter, behöfver ej här upprepas; och Nordens äldsta Lärosäte är på en gång en Gustaviansk och en Carolinsk stiftelse. Uti ingen riktning måhända har det kongliga exemplet *då* verkat så mycket som i bemödandet för själsodlingens förkofran. Under brinnande krig, allmän förlägenhet, enskilta besvär; med nöd, bekymmer, pålagor, mer än dagens arbete och mödor tycktes tåla, glömde man stundens oro och klagan, samt tänkte på *morgondagen,* på gryningen af ljus och bildning. Var det en aning, hvilken hviskade åt Gustaf Adolf, att den hastigt stigande vapenäran en gång äfven skulle sjunka? Eller var det ett hopp, som sade honom, att en ny sol kunde uppgå, blidare, stormfriare och längre dröjande, än den då sunkna? Hvad vete vi! Det allena kunne vi veta, att med själsodling och tankefrihet i Sverige varit föga bevändt utom Gustaf Adolf och de män, som följde

hans

hans efterdöme. Ty icke han ensam, äfven den adel, hvilken då innehade de högre statens embeten, gynnade bildning och sökte sprida dess frukter till alla samhällets klasser. De förde ljusets vapen — äfven mot sitt eget intresse; och det uppoffrande ädelmodet, ej en sjelfvisk försigtighet, styrde de män, som stiftade läroverk och underhöllo dess ämnes-svenner. Gustaf Adolf hade klagat, att *bristen på dugligt folk var större, än på penningar* *) — en talande jemförelse den tiden; och hvem vet icke, att i förra fallet adeln var hans skattkammare! Trettio år derefter kunde redan Christina möta samma ståndsfordran att ensam behålla statens embeten med det svar, att *hon icke behöfde fråga efter sexton anor eller förlita sig till några få familjer och personer* **).

Ofta hör man upprepas, att under krig och vapenbrak vantrifvas näringar och aftynar handel. Samma klagan fördes också under det tidehvarf ***),

*) Kongl. Maj:ts puncta till Prästerskapet d. 11 Maji 1620. *Hallenberg* l. c., IV D., p. 643. — När Ständerna vid 1624 års Riksdag åtogo sig *djeknepenningarne*, hvilka skulle af Kyrkoherdarne uppbäras, *för att emellan de fattige bondebarnen utdelas*, förband sig adeln att gifva *så mycket mera, som deras makt och goda vilja det kräfver och tillåter.*

**) *Palmsk. Pol.*, T. I, p. 541.

***) *Vidikindi* l. c., 424.

Digitized by Google

som nu tecknas, och mången, hvilken läser berättelserna om de oafbrutna fejderna och de tryckande krigsbesvären, skall säkert föras till den öfvertygelse, att dessa fredliga yrken föga kunde fortkomma under en så krigisk regering, som GUSTAF ADOLFS. Men rörelsen, icke hvilan, är själen i all handel, som växer under segerrika vapen *), och hvad Englands exempel i våra dagar, Frankrikes under Ludvig XIV, Hollands under striden emot Spanskt förtryck fyllest bestyrkt, det bevisar äfven, ehuru i mindre mån, Sveriges med den store Konungens styrelse började högre näringslif. Det vore att förorätta CARL DEN NIONDES minne, om man förglömde hans omsorger för Bergverken och hans ifver för Städers förkofran och anläggning. Men den Furste, hvilken ett Svenskt Borgarestånd har att tacka för sin egentliga uppkomst, var GUSTAF ADOLF, åter i en ny gren af den kongliga verksamheten sjelfständigt stor, och alltid med den långt spanande blicken uppmärksam på framtida följder. Att uppräkna allt hvad han gjorde, eller hvad han

*) När i Rådet 1654 röstades för och emot krig, var äfven bland de skäl, som åberopades *pro bello*, ett, hvilket af dåvarande Presidenten i Kommerse-Collegium, Riks-Rådet Frih. Christer Bonde, anfördes, nemligen, att «Commercierna skola äfven florera, «hvilket sker under krig; ty exempla tala mer i den «saken, än præcepta.» *Palmsk. Pol.*, T. II, p. 596.

Digitized by Google

ville, men icke mäktade, icke hann att göra för inhemskt välstånd och fosterländsk konstflit, är ej här lämpligt, och kan endast inhämtas genom en noggrann kännedom af tidens skick och af de stadgar, som då utfärdades. Mången Konungens förordning klandrades och öfverskreds; mången annan befans, efter erfarenhetens pröfning, otjenlig; mången skapades också för tillfälligt behof, ja, för att nedtysta egennyttans dagliga klagan. I flera mål äro äfven lagarne för näringars lif och rörelse nu helt annorledes beskaffade, än *de* voro, som den handlande verlden *då* prisade och regeringars täflan sökte vända sig till godo *). Men ojäfaktigt är dock det vittnesbörd, som Sveriges inre historia lemnar, och hvilket intygar, att handel, konstfärdighet och näringsflit då först började att upplomstra. Stora och förut här osporda voro de företag som försöktes; *de vittna*, säger Gustaf Adolfs lärde och skarpsinnige häfdatecknare **), *om ovanlig verksamhet att uppbringa rikets krafter, vida*

*) Det så kallade *Mercantila* Systemet i näringar och handelsrörelse, hvilket den berömde Colbert sedermera bragte till fulländning, hade nu börjat att antagas af Europas flesta nationer. Oxenstjernas öfvertygelse synes hafva varit, att «om Commercierna «skola uti en Stad florera, måste de vara något för«budne och restringerade.»

**) *Hallenberg*, V, 232.

Digitized by Google

öfver allt hvad förut varit påtänkt, att jemväl, medelst oväntade utvägar, bryta sig genom brist och fattigdom, samt öfvertyga om en tillförene i Sveriges häfder icke synbar förmåga att skåda dylika ämnen i stort och vidsträckt sammanhang. Det låg i tidehvarfvets anda, att befordra uppkomsten af enskilta handelsföreningar, hvilka uppmuntrades med de största förmåner och omgärdades med all annan rätt inskränkande privilegier. Minst må man förvånas att finna sådana *Compagnier* bildas i Sverige, med stöd och hägn af GUSTAF ADOLF, hvilken ville uppoffra allt för att väcka en slumrande näringsflit. I ett fattigt land med få naturalster och små tillgångar på redbart mynt, hos ett i konstskicklighet ännu föga utbildadt folk, hvars allmännare tröghet i uppfinningar eller i deras användande med skäl blifvit tadlad, fordrades en stark uppmuntran för att gifva mod åt en skygg industri, många förespeglingar af en lönande vinst för att framlocka den gömda penningen, och i synnerhet stränga skyddslagar till värn åt de unga, lätt aftynande, företagen. Också mäktade Svenska krafter ensamma föga uträtta *), utan biträde måste lånas af andra länders rikare tillgångar och

*) Ännu 1617 drog Lübeck vinsten af Svenska handeln, och funnos Borgare, som endast derpå samlat sin rikedom. *Palmsk.* Pol., Tom. I, p. 566.

Digitized by Google

redan mognade förfarenhet. Dock var det ej med ringa kostnad, som den främmande konstflitens planta flyttades till Svensk jord, ej utan en stundlig aktsamhet, som den der bragtes till fortväxt. Utländningar voro de, hvilke kommo i besittning af Danmora och Kopparverken, hvilke förpaktade Norrköping och Finspång, hvilka rådde öfver Skeppsbron i Stockholm och öfver Göteborg. Men utländningarne eller deras barn blefvo Svenskar *); och Svensk blef vinsten af deras insigter, mödor och penningar. Det var Gustaf Adolf, som gaf farten åt den verksamhet, hvilken både skulle skapa vår inre sjelfständighet och räcka oss medlen att uppehålla vår yttre **). Ty krigets ständiga behof och kostnaderna för de stora anstalterna till befrämjande af ett förbättradt samfundstillstånd kräfde nya inkomstkällor, hvilka blott en ny idoghet kunde uppleta, och hvilkas flöde borde i konstskapade

*) Slägterna De Geer, De Besche, von der Linde, Funck, Cronström (förut Kock), Reenstjerna (förut Momma), Lybecker, Siegroth, Grill, Geijer m. fl., blefvo kring denna tid fästade vid Sverige.

**) Till ett prof på de föreställningar, som man gjorde sig om handelns förmåga att rikta Sverige, torde här kunna åberopas inbjudningen till deltagande uti det af Wiliam Usselinx inrättade GeneralHandels-Compagni. *Stjernmans* Oeconom. Förordn., T. I, p. 913.

Digitized by Google

rännilar föras till statsverkets drift *). Men icke endast med vidsträcktare planer, hvilkas fullbordan är underkastad så många skiften, äfven med de minsta omständigheter af redan stadgade inrättningar, hvilka utgöra näringslifvets allmännaste, om också lägsta, förhållanden, sysselsatte sig Konungens skarpsynta och välvilliga blick, för hvilken intet var lågt, som kunde gagna en Svensk medborgare, intet likgilltigt, som beredde hela menigheters välstånd. När den Handelsstadga, hvilken han stiftat, ej straxt vann städernas bifall, försvarade han sjelf föreskrifterna deruti med en enkännedom, som tvang tadlet att tystna **); för särskilta skrån, inom hvilka hvar handtering, lik ett spädt träd, måste omgärdas, författade han tjen-

*) Samma bild förekommer äfven i ett Ax. Oxenstjernas yttrande om Städers anläggning, hvilket läses i *Palmsk.* Pol., Tom. I, p. 425: «Många bäckar «göra en stor å, och många åar göra en stor sjö. «När man vill söka en Stads increment, måste man «söka att draga tillhopa, hvaraf Staden kan tilltaga, «tagandes ett simile af canalibus eller en vatturänna; «ty såsom dermed allt vatten löper till hjulet, allt- «så borde en Stad vara satt, att dit kunde gå alla «varor.» — Jemför samme mans märkvärdiga bref till sin broder, Gabr. Oxenstjerna, dat. d. 21 och d. 30 Nov. 1635, angående Preussiska hamnarnas förlust.

**) Öfverläggningarna derom läsas hos *Widikindi*, l. c., p. 424.

Digitized by Google

liga ordningar. — Och den Konung, som sådant uträttade, var tillika Segraren vid Leipzig samt de Evangeliska Ständernas hufvudman!

Ännu återstår att betrakta Gustaf Adolfs förhållande till det stånd, hvilket i mer än en mening må kallas *kärnan* af Svenska folket. Det var naturligt, att tyngden af de utländska krigen, som Carl lemnade åt sin son att utföra, och den allmänna villervalla, hvaruti de inhemska fejderna och missförhållandena hade störtat hela riket, skulle svårast drabba allmogen. Så länge ännu den inbördes striden varade, och massorna deruti deltogo med en lifligbet och en ifver, hvilka erinra om Unionstidens uppträden, glömdes, eller snarare kändes icke så mycket nöden, oredan, förtrycket. Men när den blodiga segern på Carls och fäderneslandets sida var vunnen, när hvilans behof inträdde, och plogen återtogs, i stället för svärdet; då började såren att svida, och ropet på läkedom samt lindring blef allmänt. Och hvem var han, som skulle hela det sargade, bota det sjuka? Den sjuttonårige Konungen, hvilken sjelf ej fick ro, hvilken var torftig på allt, men rik på bekymmer, och hvilken, långt från att gifva, hade mycket att begära. Hvar helst han tog ett steg, mötte honom någon klagan, hvar helst han stannade, omringade honom allmänna eller enskilta

Digitized by Google

besvär; och när han slet sig från dem för att bortdrifva fienden, var icke der hans läger mera fredadt för fordringarna på hjelp och beskydd. Då man läser denna Furstes historia, har man svårt att begripa, hvadan de kommo, alla klagomålen och nödropen, som hvirflade upp från alla håll; ännu svårare är det att fatta, huru de kunde stillas och lugnas, så godt som dock skedde. Äfven här kom oftast räddningen omedelbart från Konungen. I tämlig måtto ägde han ej mera frälsadt, än de andre, ur den allmänna branden; men det andeliga arfvet från hans fader, det aldrig förtvifflande modet, hade han oskadt. Och der mången gammal missströstade, gick den unge fram, med hjelp åt den ene, hopp åt den andre, alltid främjande rättvisa, och, hvar han kunde, lindrande nöden. Visst hände, att, såsom Konungen sjelf yttrat, *allmogen begaf sig esomoftast utan sannfärdigt, lagligt besked till hofs, att der klaga sin sak.**); men merendels voro besvären grundade och bondens rätt kränkt. Ville vi efter vår tids begrepp om rättvisa och lagskipning bedömma det våld och det förtryck, som de då mäktige och rike, ofta onäpste, och ehuru varnade, sällan deraf

*) Rättegångs-Ordinantian, gjord på Riksdagen i Örebro 1614, *Schmedemans* JustitiæVerk.

Digitized by Google

afskräckte *), vågade hopa öfver de lägre folkklasserna, skulle måhända detta tidehvarf synas oss ett lidandets och tvångets. Men det bör skärskådas i sitt eget ljus, ej i en följande ålders; och om det någonsin är en tröst att *taga dagen, som han kommer*, var den nu behöflig och helsosam. Ty hvad annat, än lidande och mödor och uppoffringar kunde väntas efter en tid, sådan som den, hvilken förlupit alltsedan Gustaf Wasa? Också synes, vid Gustaf Adolfs anträde till styrelsen, den inre nöden hafva löst banden af ordning och lydnad; fattigdomen och oredan hade *gjort förtryckets till en vana, och liksom förvandlat till häfd, att lag och rättvisa måste tystna för makt och rikedom* **). Det låg utom Konungens förmåga, att öfver allt hålla lagen uppe och att försvara den värnlöse mot allt slags våld. Men han visade från begynnelsen af sin regering ett allvarligt nit att skydda bondens rätt, och ju mer hans inflytande ökades, desto bättre blef det äfven med ordning och skick uti landet. Sjelf insåg allmogen det ädla i Konungens afsigter och erkände vid alla tillfällen, att det inre lugn och välstånd, som likväl fans ***),

*) Man läse hos *Hallenberg* berättelsen om bröderna Lejonhufvuds m. fl. våldsamheter.

**) *Hallenberg*, V, 146.

***) *D'Ogiers* Dagbok, Stockholms Magazin, Febr. 1780.

Digitized by Google

var ett verk af honom. I sitt uppförande mot de lägre var han en föresyn för de högre, som allt mera lärde sig medgifva, att *bönder äro ett fritt folk och hafva röst uti riket* *). *Ty kunde den icke vara Konung uti Sverige, hvilken de dygder ej visste att vara tillgänglig och vänlig mot alla* **), *emedan en Öfverhet bör följa sitt folks sed.* I dessa vackra ord ligger också gömd hela hemligheten af Gustaf Adolfs makt öfver sina undersåters hjertan och egodelar. Ur mången pung togs sista penningen för att bispringa en Furste, som för egen del behöll af de allmänna tillskotten så litet, att han, äfven mot slutet af sin lefnad, klagade, *det han som oftast icke var en daler allenast till de fattiga mäktig* ***). Och ur stugan gick bondesonen för att tjena en Furste, som försäkrade †), *att han, näst Gud, icke litade till någon annan makt, än den, som af Svenske mäns trohet kommer.* — Visserligen utbröto äfven en och annan gång oroligheter, särdeles i de landskap, hvilkas inbyggare

---

*) Drottning Christina, 1650 i Rådet. *Palmsköldiana*, Pol. T. I, p. 488.

**) *Aditu et adfatu facilis. Palmsköld.* Pol. I, p. 488.

***) I ett bref till *A. Oxenstjerna*, dat. Berlin d. 5 Maj 1631.

†) Konungens tal vid Kröningen 1617, hos *Widekindi*, p. 408—414.

Digitized by Google

ännu bibehöllo sitt fordna sjelfrådiga lynne *); men de voro riktade än mot någon, menigheterna missbagande, åtgärd, än mot fogdars eller krigsfolkets förtryck, aldrig mot Konungens hela styrelse. Mildhet och allvar, dem han i förening använde, stillade snart missnöjets buller, och lugnet återvände. Den förmodan, som ibland blifvit yttrad, att Gustaf Adolf icke varit en af bonden älskad Konung, såsom hans Farfar och hans Far det voro, är tvifvelsutan irrig **), och har måhända haft sin grund

*) Dalarne och Småland. I den förra provinsen var hatet mot adel så stort, att den bland allmogen mycket ansedde Prosten i Leksand, *El. Terserus*, ansåg sig böra till detta ståndts försvar uppsätta en Skrift, benämd *Apologia pro nomine Nobilitatis Suecanæ*, hvilken upplästes från alla predikstolar i orten. *Hallenberg*, III, p. 327. Ännu 1668 yttrades det i Rådet, att man med flit hindrat Dalallmogens barn att avancera till officerare, emedan man fruktade *folkets ingenium, såsom böjdt för rebellion* och farligt, i fall befälet öfver soldaterna anförtroddes landets egna barn.

**) Huru stark allmogens kärlek var till Gustaf Adolf, visar sig bäst i det förhållande, att den älskade Christina just derföre, att hon var hans dotter. *D'Ogier* anför berättelsen om den bonden, som, när han fick se den ännu späda Furstinnan, skall hafva utropat: «Se Konung Gustafs näsa, ögon och panna. Hon «skall blifva vår Drottning!» *Whitelocke* har i sin Dagbok meddelat innehållet af de ord, som Talmanneu för BondeStåndet vid 1654 års Riksdag anförde,

Digitized by Google

i det förhållande, att de mera bemärkta ståndens tillgifvenhet för hans person likasom undanskymt allmogens. Sjelf hyste han den öfvertygelse om *alla* sina undersåters kärlek, att han trodde sig *tryggeligen kunna lägga sitt hufvud neder och hvila på hvars och ens knä**). För öfrigt är det onekligt, att, oaktadt de ständiga krigen och uppoffringarna, som de kräfde, bondens belägenhet med fortgången af Konungens styrelse förbättrades; ödeshemmanens antal synes hafva minskats; städernas tilltagande flor befordrade afsättning åt landtmanna-varor, och sjelfva beskattningens art förändrades till förmån för den fattige. Visserligen minskades genom förläningarna de skattdragandes mängd; men äfven frälsehemmanen buro sin del af bördan, jordens häfd blef upphjelpt genom de nya ägarnes vilja och förmåga att bekosta en bättre skötsel, och med adelns välstånd växte oftast bondens **). Så bildades i flera Sveriges landskap

---

för att afråda Drottningen från sin afsägelse. Der heter det, bland annat: «E. K. M:ts Fader var en «*god Konung, och vi lydde och älskade honom*, så «länge han lefde.»

*) Dessa ord af Gustaf Adolf åberopades af den bekante Lagman Gyllencreutz i dess memorial vid, såsom man trott, 1682 års Riksdag. *Årlig Svensk*, p. 203.

**) Väl bestredo i sin protestation om Kronogodsens indragning, år 1650, de Ofrälse Ständen det förhållan-

Digitized by Google

en välmåga, erinrande om den styrka, som hittills mäktigt sammanhållit Englands mångfaldiga intressen, styrkan på en gång hos välvilliga godsherrar och hos en klass utaf besutne jordbrukare. Ännu en omständighet! Väl hade allmogen begärt, att den icke måtte med allt för täta Riksdagar besväras *), och ej sällan finner man vigtiga angelägenheter beslutade, der dess råd eller samverkan ej synes hafva kommit i fråga; men högst sällan utskrefs någon gärd eller pålaga utan bondens frivilliga samtycke, och den lämpades, så mycket rikets kraf sådant tillät, efter hans förmåga att den utgöra i de jordens alster, som funnos för honom närmast att tillgå.

Så innerligt var det förhållande, hvaruti Gustaf Adolf stod till de särskilta Stånd, som utgjorde det Svenska folket. Redan vid sitt uppstigande på thronen afgaf han en konunga-försäkran, hvilken i flera vigtiga mål tycktes inskränka hans makt, och, i våra dagar lemnad, ofelbart skulle sätta ett monarkiskt välde i stor våda. Att strida om rättigheter, hvilka oftast lågo mer i ord än i sak, var icke *då* stunden, när rikets högsta behof var en-

---

de, att jordens häfd blifvit förhättrad å de egendomar, som voro adeln förlänta; men vid reduktionen lärer sanningen af detta förhållande blifvit uppdagad.

**) *Hallenberg*, Handl. till Gustaf Adolfs Hist., p. 26.

Digitized by Google

drägt, och endast Regentens och folkets samlade kraft kunde afvärja den yttre fiendens angrepp. Detta insåg Konungen, och med en vishet, en sjelfbeherrskning, ovanlig hos en så ung Furste, skänkte han åt ännu måhända misstänksamma Ständers trygghet allt, hvad den kongliga högheten kunde umbära. Det blef en verkan af hans stora egenskaper, att han snart återtog det öfverlägsenhetens välde, hvilket han i början af sin regering ej velat, med split och missnöje, åt sig förvara; och det är åter ett drag af hans höga ädelmod, att han sedermera aldrig sökte att förändra, än mindre öfverträda sin gifna försäkran, hvilken ej heller någonsin blef honom besvärlig. — Det var ock under hans styrelse och förnämligast genom hans medverkan, som sjelfva Ståndsförfattningen, sådan den under tvenne århundradens förlopp väsendtligen oförändrad bibehållit sig, först utbildades. Ehuru redan från Sturarnes tider Borgerskapet och Allmogen voro återställda i sin fordna rätt att vid allmänna riksmöten deltaga uti rådslagen om statens angelägenheter, var dock utöfningen af denna en nations vigtigaste rättighet för dessa stånd mindre betydande, så länge ännu de icke hvart för sig, utan intrång i den fria öfverläggningen, kunde efter en viss stadgad ordning få med lugn och behörig besinning afhandla förekommande mål.

Digitized by Google

Man tänke sig en folkförsamling, bestående af ledamöter utaf de mest skilda villkor och tänkesätt, alla likväl hopade inom ett rum till gemensam rådplägning öfver ämnen, sällan förberedda för ett merendels dock ögonblickligt afgörande; man föreställe sig i spetsen för denna församling Regenten sjelf, blandande högheten af sitt Majestät i de ej sällan låga tvisterna och ordbytena, ofta anklagare och tillika främsta domaren; man besinne derjemte öfverläggningens oroliga gång, då ingen ordning derför finnes föreskrifven, passionernas vilda lopp, som icke hämmas af någon lag, rådslagens oreda under den samtidiga behandlingen af de mest olikartade frågor; man betänke slutligen följderna af ett dylikt rådplägningssätt för folkets frihet, ståndernas rättigheter, den enskiltes trygghet *)! Sådant var Riksdagarnas skick före Gustaf Adolfs tid; och det torde vara svårt att afgöra, hvarthän detta tillstånd af laglöshet, om det fått längre fortfara, kunnat leda. Äfven i detta hänseende framlyser Konungens visligt skapande förmåga, och hans RiksdagsOrdning, ehuru enkel och för den mera invecklade gången af sednare tiders öfverläggningssätt alltför konstlös, innehåller dock hufvudsakligen de ännu orubbade grunderna *så för sammankomsten, som för omröstandet.* Derigenom afskaffa-

*) Ett exempel härpå ses i *Prests-Ståndets Arkiv*, p. 25.

Digitized by Google

des den osed, *som ofta tillförene varit, att Rikssens Ständer hade utan all ordning lupit tillsammans, och mången, som icke varit kallad till herredagen, hade fått tillfälle att der inställa sig* *). De till betryggande af hvart ståndts frihet och af den inbördes enigheten lämpliga föreskrifter, som denna Stadga lemnade, höjde känslan för sjelfständighet, aktningen för alla yrken inom samfundet och vårdsamheten om ett anständigt samt hofsamt öfverläggningssätt. Sjelf gaf Konungen föresynen af förtroende och foglighet, och, då enligt RiksdagsOrdningen honom allena tillkom både rättigheten att framställa de mål, öfver hvilka Ständerna ägde att rådslå, samt att gilla eller förkasta de svar, som å hans framställningar eller, efter tidens språk, *framsättningar*, folkets ombud afgåfvo, begagnade han sig af denna dubbla rätt med den grannlagenhet för alla, mot *hans*, stridiga meningar, med den välvilja för yttrade billiga önskningar, och med den åhåga för bibehållandet af ett godt förstånd emellan honom och hans undersåter, att han oftare iklädde sig skepnaden af en öfvertygande Vän **), än af en beslutande Konung. Men

också

*) *Schönbergs* Bref, 3 fl., p. 271. — Jfr *Widekindi*, Gust., An. Hist., p. 362.

**) Sålunda till exempel, när vid 1617 års Riksdag i Örebro Prästerskapet hade d. 28 Jan. emottagit, och

Digitized by Google

också vedergällde honom hans Folk med samma tänkesätt, och sällan hafva häfderna att framvisa exempel på en sådan likstämmighet emellan den styrande och de styrda. Genom inrättningen af riddarhuset och den särskilta ordning, som för öfverläggningarna inom dess murar stadgades, ådagalade Gustaf Adolf, jemte sin välvilja för adeln, äfven ytterligare sitt sträfvande att öfverallt befordra uppkomsten af godt skick och bestämd lag. Den indelning af berörde stånd i trenne klasser, hvilken han införde, har en gång varit afskaffad, och derefter åter vedertagen, men är nu ånyo upphäfven. Sednare tiders förändrade förhållanden hafva gjort den både mindre lämplig och mindre rättvis; men den var dock, när den upprättades, nyttig, såsom Konungens afsigt äfven lärer åsyftat, att åt de äldre, genom minnen och större jordbesittningar vid statens bestånd mera fästade, ätterna bereda framför de yngre, ofta af utländsk börd härstammande, och för tillfälliga, merendels krigiska, förtjenster adlade, en gagnelig öfvervigt i de

dagen derpå besvarat några «Konungens punkter» eller riksdagspropositioner, erhöll samma stånd derå «en replica af H. M:t» af d. 4 Febr., hvarpå åter följde Ståndets svar af den 7. Inom tio dagar hade sålunda Konungen och Ståndet afgifvit tvenne yttranden hvardera i samma frågor. Se Acta comitialia (för Presteståndet) i Nord. Saml.

Digitized by Google

allmänna besluten *). Hvem igenkänner icke här den grundsats, hvarpå det Engelska Öfverhusets, äfven af folkmassorna gemenligen erkända, anseende och inflytande hvilar! Det är bekant, att den första regeringsform, hvilken i Sverige varit antagen, äfven med all sannolikhet leder sitt upphof från Gustaf Adolf, som vid dess författande nyttjade sin förtrogne Axel Oxenstjernas biträde. Den blef först efter den förres död föredragen Ständerna, som, ehuru de beklagade, att den icke i hans lifstid kunnat *lagligen och ordentligen blifva öfversedd* **), dock icke tvekade att anse den för ett testamente af deras aflidne konungslige välgörare, samt, dels af vördnad för *dess christliga, berömliga uppsåt, som hos få Konungar plägar finnas*, dels emedan Regeringsformen var så *visligen och försigteligen författad*, gillade och stadfästade den. I en sednare tid hafva tvifvelsmål blifvit framkastade, huruvida Gustaf Adolf ägt kännedom af denna stadga för rikets styrelse, som under hans namn framställdes och antogs; men samtiden synes ej hafva tviflat på ett sådant förhållande ***), helst

*) *Schönbergs* Bref, 3 fl., p. 276.

**) Regeringsformen af d. 29 Juli 1634, *Stjernmans* Riksd. och M. Besl., II.

***) *Paulinus Gothus*, Hist. Arctoa; *Palmsköld.* Saml. passim.

Digitized by Google

den erkände, att Konungen redan under sin lefnad börjat att *derefter rätta sin regering* och till sina förnämsta rådgifvare samt tjenare ofta yttrat enahanda *tankar och uppsåt* *). Längre medgifver icke tillfället att här vidröra denna fråga; allt lägger dock i tydligaste dag, huru GUSTAF ADOLF af egen hjertats drift och ej af en tvingande nödvändighet bevektes att blifva sitt folks lagstiftare. Hörom ett samtida vittnesbörd! *"När har en regent varit större i majestät och höghet än GUSTAF ADOLF? Men han ingick sjelf ett fördrag med sitt folk, bekräftade det med högtidlig försäkran, höll denna troget och satte intet åsido, som han trodde kunna föröka folkets frihet och väl, äfvensom majestätets och rikets ära. Aldrig bortgick en Konung så saknad, så sörjd af sina undersåter: en billig gärd åt honom, som, medan han ännu var i lifvet, för deras räddning aldrig sparade sitt blod och hvad han kärast ägde, den ädle fursten* **)!" Och vår

*) Uttryck i ofvan anförda Riksdagsbeslut.

**) *Lenæus* de jure regio, diss. Ups. 1633. «Potuitne «ullius principis majestas et celsitudo amplior esse? «At pactum ipse cum populo iniit; id ipsum jure-«jurando confirmavit, fideliter servavit nihilque omi-«sit, quod ad libertatem et commoda populi suæque «majestatis et regni amplificationem spectare intelli-«geret. Numquam decessit Rex, qui tantum sui desi-«derium, tantum luctum subditis reliquit; nec mirum,

Digitized by Google

tid, om dess röst får blanda sig med grafvarnes, skall instämma och på sitt språk kalla Gustaf Adolf en *lagbunden och konstitutionell Konung.*

Äfven i de förnämsta grenar af styrelsens förvaltning införde den store Konungen vigtiga och till en del ännu orubbade förbättringar. Han är den egentlige stiftaren af de allmänna embetsverk, som benämnas rikets *Collegier,* och bilda mellanlänken emellan sjelfva regeringen och de för särskilta verkställighetsåtgärder bestämda myndigheter. Redan i Gustaf Adolfs konungaförsäkran upptagas de fem Riksembetsmännen, ehuru då ännu icke funnos de Collegier, för hvilka de sedermera blefvo ställde i spetsen. Småningom skapades genom i början tillfälliga föreskrifter och för särskilta fall gällande ordningar den erfarenhet, som under den följande minderårighets-styrelsen skänkte fäderneslandet dessa behöfliga embetsverk. Sålunda hade genom Axel Oxenstjernas visa försorg rikets Kansli, hvilket den tiden med största rätt kallades *statens själ* *), redan erhållit sin bestämda inrättning med ett visst antal af tjenstemän och en viss fördelning af göro-

---

«qui eos vivus tantopere dilexit, ut pro eorum salute «vitam, et quæ habuit carissima, tanto periculo ex«posuerit, excelsi animi princeps.»

*) *Anima regni, Palmsk.* Pol. I, p. 338.

Digitized by Google

målen *). Det blef en plantskola för män, som med pennan försvarade det anseende, hvilket andre hade med svärd eröfrat, och namnen Oxenstjerna, Bjelke, Brahe, Adler Salvius, Rosenhane, Grubbe med flera andra **) lysa värdigt vid sidan af Horn, Banér, Torstenson, Tott, Liljehök och Wrangel. Må ingen invända, att äran af ett sådant det Svenska Kansliets ***) lysande skick, särdeles under de sednare och för vigtiga underhandlingar mera märkvärdiga åren af Konungens regering, icke till en högst märklig del tillhör honom. Sjelf afgjorde han, ehuru med råd af sin Kansler och andre statsförfarne män, de flesta angelägenheter †), förde en vidsträckt brefvexling, och förmådde genom sin öfvervägande statsklokhet och sin skarpa blick in i de stora angelägenheterna för da-

---

*) *Hallenberg*, l. c. I, p. 270. — *Hartmansdorff*, om Styrelseverken, 2, p. 28. — Riksarkivet leder sitt ursprung från denna tid, då Bureus förordnades, genom ett Konungens memorial af d. 20 Maj 1629, till rikets *Häfdesökare*.

**) Bland dessa hade några äfven förvärfvat sig utmärkta krigsförtjenster.

***) Det innefattade både *Kansli* och *Kabinett*, efter våra begrepp om dessa embetsverk, som, ehuru det förra äfven nu inbegriper det sednare, dock i den vanliga meningen pläga skiljas.

†) Ett exempel derpå hos *Hallenberg*, Del. V, sid. 409.

Digitized by Google

gen att ofta omvända sina understundom olika tänkande rådgifvare. Långt efter Gustaf Adolfs död plägade ock de store män, som varit hans samtida eller ärft deras tänkesätt, offentligen och enskilt upprepa kärnspråk och yttranden af denne Furste; de utgöra likasom kungsådran i den flod af visdom och snille, hvilken genomlöper och befruktar Sextonhundradetalets Rådsprotokoll.

Men samma själ, som lifvades af de omvexlande sysselsättningar, politiken erbjuder, hade äfven i annan riktning blifvit af naturen utrustad med vilja och förmåga att fatta de mål, hvilka hörde till ett rikes drätselverk. Man må ingalunda vänta sig, att det Svenska då kunde vara i god ordning. Den reda deruti, som det lyckats Gustaf Wasa att åvägabringa, liknade mer en enskilt godsägares omsorger för sina sätesgårdars afkastning samt för den der lämpligaste hushållningen, än den alltid invecklade och mångfaldiga konsten att ordna ett helt rikes inkomster och utgifter, äfvensom att i den mån, som ett utvidgadt samfundstillstånd ökar de sednare, derjemte uppdrifva de förra. Emellertid var denna icke fyllestgörande reda, som fordom hade varit, genom de ständiga inre och yttre oroligheterna skingrad, och Carl, hvars skicklighet att upphjelpa den allmänna hushållningen hans hertigdömes styrelse har ådagalagt, hade, sedan

Digitized by Google

han öfvertagit rikets, under de återstående åren af sin verksamhetsålder, så många andra bekymmer och värf, att han föga kunde uträtta till gagn för statens drätselverk. Också befann sig detta i ett på en gång så utblottadt och förvirradt skick, att vår tid, som merendels brukar räkna penningeangelägenheterna för de vigtigaste i ett samhälle, skulle tro en Konung i dylik förlägenhet vid sitt anträde till regeringen handla klokast, om han försakade spiran. Det var ej heller utan skäl, som Oxenstjerna försäkrade, att *orsaken, hvarföre* CARL DEN NIONDE *fick slag och* GUSTAF ADOLF *gick sent i säng, var åhågan, huru staten skulle blifva med nödiga medel uppehållen* *). Men om dylika bekymmer icke sällan störde den unge Konungens hvila, rubbade de likväl ej hans mod, och hans förslagenhet att upptänka utvägar för att bana sig fram genom hindren växte dagligen. Kammaren — så hette det embetsverk, hvilket innefattade alla dem, som nu hafva vården och uppsigten öfver den allmänna hushållningens särskilta grenar — erhöll af GUSTAF ADOLF en Stadga **) för uppbörden af kronans räntor; och föreskrifter rörande Landtstyrelsen med dess underordnade tjenstemän hade förut blif-

*) *Palmsk.* Pol. I, p. 381.

**) Ordning, hvarefter Kronans räntor skola uppbäras, den 27 Juli 1624. *Hallenberg*, V, s. 156.

Digitized by Google

vit gifna *). Ehuru penningebristen fortfor under hela Gustaf Adolfs regering, var dock en betydlig förbättring åstadkommen uti bokföringen af medlen och uppsigten öfver deras intägt samt förvaltning. Det var ej Konungens fel, att han icke mäktade skapa lysande finanser; det är en bland hans odödliga förtjenster, att han ändock kunde utföra de största bedrifter och stifta anstalter, merendels utmärkande ett tillstånd af blomstrande välmåga. Ej heller bör han klandras derför, att han af omständigheterna tvingades att ofta förringa summor bortpakta Kronans inkomster. Nödens lag är hård, men den måste, såsom all annan, följas; och någon gång vann äfven staten, då den återkräfde de förpantade länen eller bergverken, i dessas förmerade afkastning **). Ibland missförstodos eller misslyckades Konungens välvilliga afsigter. Så visar sig, särdeles mot slutet af hans styrelse, ett sträfvande att öka tullarnas indrägtighet, och att på förbrukningen af alla slags varor öfverflytta en beskattning, som, annars utgående i ständiga pålagor eller tillfälliga gärder, ofta blef högst ojemt tryckande. Men de nya *accis*erna, som de plägade kallas, orsakade mycket miss-

*) *Hallenberg*, IV, s. 840. — *Geijer*, Sv. Folk. Hist., III, s. 77.

**) *Fryxells* Minne af Louis de Geer, Sv. Akad. Handl.

nöje och vällade i den allmänna rörelsen tidsödande uppskof, i uppbörden hvarjehanda kostnader och svek. Dock var meningen med detta beskattningssätt, *att varan eller godset skulle gifva tullen, så att knappast skulle märkas, att något besvär derpå hängde* *); och framför allt, *att de fattige måtte känna någon lisa, och de förmögne, som hade bättre råd och kräsligare ville lefva, draga så mycket svårare börda* **). Det är dessa bägge skäl för ett sådant skattesystem, hvilka äfven af sednare statsekonomer, när de för öfrigt icke godkänt detsamma, blifvit ansedda såsom de enda gilltiga. Flera af de tillfälliga bevillningarna blefvo väl sedermera ständiga skatter; de fortfarande krigen och en långlig vana, redan från tider före Gustaf Adolfs, gjorde dem stående. Men den tyngsta bland alla pålagorna, *Elfsborgs lösen,* utkräfdes icke länge efter den fastställda tiden ***); och för öfrigt bör anmärkas, att oftast söktes till dessa gärder, emot förra tiders sed, folkets bifall. I våra ögon förefalla de svårare, än de måhända voro, emedan de vanligen utgingo i då lågt gällande natur-alster, hvilkas lättare afsättning nu höjt deras värde i

*) Riksdagsbeslut d. 7 Maj 1622.

**) Riksdagsbeslut d. 2 April 1625.

***) *Stjernman*, I, 688. — *Faut*, de oneribus publicis Sueciæ sub imperio Regis Gust. Adolphi, Ups. 1784.

Digitized by Google

hänsigt till penningens. Fordrade i gångbart mynt, skulle dessa skatter hafva blifvit odrägliga; och märkligt, till en del oförklarligt, blifver det alltid, att, oaktadt dessa tryckande gärder, allmogens belägenhet icke var usel eller väckande främlingens medlidande *). För öfrigt bevittna dessa beviljade skatter Svenska folkets kärlek till en Furste, som ej lättsinnigt förslösade de framburna håfvorna, och hvars hjerta djupt suckade under tvånget att nödgas begära dem.

Gladare likväl är den anblick, hvilken från en annan sida af Gustaf Adolfs regering erbjuder sig åt efterverlden. Rättvisans sol, strålande från sjelfva thronen, gjuter här sitt sken med en värma, som, lifvande och tröstande, framtränger ända till kojan. Jemte så mycket annat hade, under de oafbrutna oroligheterna, då våldet ofta gällde högst, lagskipningen råkat i stort förfall, och Konungen möttes, straxt från sitt anträde till styrelsen, af *oändeliga klagomål* **). De lägre domstolarna voro icke *vid den myndighet, som de efter lagen borde;* och de högre, *räfst- och rättaretingen,* hade antingen fallit i förgätenhet eller höllos högst ojemt. Ingen ordning iakttogs med rättegångarna, utan allmogen, *som sig rättlös kla-*

*) Se den förut anförde *D'Ogiers* Dagbok.

**) RättegångsOrdinantian af 1614.

Digitized by Google

gade *), sökte genast Konungen och ville sällan gå den lagliga vägen. De rike och mäktige skötte föga stämning, svaromål eller dom, och å en gång gifna utslag måste för deras bestånd begäras idkeliga bekräftelser. Allt visade behofvet af en bestämd rättegångsordning, och en sådan utgafs äfven af Konungen med Ständernas bifall, redan på tredje året af hans regering. Der framlyser öfverallt en berömlig omsorg att främja lag, att återgifva domstolarne sitt tillbörliga anseende, förbättra rättegångssättet och hindra deras oskick, hvilka genom *föreklagan i sin vederparts frånvaro* ville befordra sin sak. I sammanhang med den nya rättegångsordningen, inrättades äfven den första ständiga Öfverdomstol, Svea Hofrätt. Till ledamöter der insatte Konungen flere för lagkunskap och redlighet väl kände både frälse och ofrälse män, samt använde all sin makt och inflytelse att förskaffa dem och deras embete aktning. Dock hade han förbehållit sig utöfningen af den gamla rättigheten att bryta orättvisa eller hårda domar **), och det var med en noggrann uppmärksamhet, som han följde Hofrättens sätt att fullgöra sitt kall, samt, der han fann fel vara begångna eller lagen orätt

*) Gustaf Adolfs egenhändiga Lefvernesbeskrifning, *Bergius*, p. 104.

**) *Skrock- och offsockner. Hallenberg.*

Digitized by Google

förstfödd, ändrade domarna. Väl skedde ofta vid domstolarna misstag så väl i sak som i form; väl fortfor uti rättegångssättet en lamhet och en oordentlighet, hvilken ej kunde hastigt afhjelpas. Men instiftelsen af Hofrätterna, då äfven en för Finland sedermera inrättades, var en stor välgerning, och vackrare lof kan dem icke tilldelas, än den, som vid Gustaf Adolfs graf dem lemnades i dessa ord: *Hvad bemälte Rätter hafva gagnat, vittna alla landets inbyggare, höge och låge, fattige och rike, den ene med den andre, som hjertligen önska, de måtte till Guds ära och landets välfärd, så hädanefter som härtill, allt framgent, vid makt hållne blifva* *). Denna fromma önskan har ock blifvit hörd, ty Sveriges Hofrätter hafva väl vårdat sitt kall *att orättvisan styra och dämpa* samt *hvarjom och enom lag skipa* **). Men icke rättegångsordningen och den henne förklarande stadga, som under benämning af *rättegångsprocess* året derefter utgafs ***), voro de enda vittnesbörd om Konungens ifver för en förbättrad lagskipning. Ett ännu mera talande bevis derpå lemnade han i de krigsartiklar, dem

*) *Joh. Bothvidi* Likpredikan öfver Kon. Gust. Adolf.

**) *Axel Oxenstjernas* tal, när han på Konungens vägnar inställde Svea Hofrätt, eller, såsom det ock af honom benämdes, *Parlament* i sitt kall.

***) 1615 den 23 Juli.

Digitized by Google

han anses hafva med egen hand författat, och hvilkas efterlefnad han med den stränghet besörjde, att hans läger erböd friden af en tingsstad och hans här tryggheten af en rättvisans, icke en våldets makt. Stadslagen, försedd med Gustaf Adolfs stadfästelse, blef af trycket utgifven, och från denna tid härleder sig den på en gång praktiskt fruktbara och teoretiskt bildade skola af Svenska juristar, hvilken äfven gjorde sig känd i Europa. Ifrån Konungen sjelf kom väckelsen till en sådan bildning, och utom de intyg om hans insigter i lagfarenhet, hvilka i offentliga handlingar ännu förvaras, ådagalägger den aktning, som han hyste för den nyare allmänna rättslärans stiftare *), och den ifver, hvarmed han studerade dennes berömda verk om *rätten i krig och i fred*, huru djupt han hade inträngt äfven i denna vettenskap.

En stor ära åt Gustaf Adolfs minne har också det sätt, hvarpå han behandlade de underkufvade provinserna, rättvisligen beredt. Hans öfver

*) *Hugo Grotius* eller *van Groot*, sedermera Svensk Ambassadör i Paris, och i denna befattning, oaktadt Richelieus missnöje med honom, bibehållen af Axel Oxenstjerna. Gustaf Adolf hade redan 1632 gifvit Salvius uppdrag att söka förmå Grotius, som då äfven vistades i Hamburg, att ingå i Svensk tjenst. Saken kom dock ej, förrän efter Konungens död, i verkställighet. — *Palmsk.* Pol. I, p. 338.

Digitized by Google

all ensidighet höjda själ sysselsatte sig icke med ett småaktigt sträfvande att tvinga till likhet med Svenska lagar och inrättningar dem, som förut tillhörde dessa landskap. Ständerna i Lifland, Estland och Ingermanland bibehöllo sina fordna rättigheter, och, ehuru åt den der bosatte adeln inträde inom det Svenska Riddarhuset lemnades, fortfaro dock landtdagarna. De män, hvilke genom krigstjenst eller i andra befattningar ville förbinda sig med det nya fäderneslandet, förlorade ej de friheter, som de åtnjutit i det gamla; slägterna Wrangel, Falkenberg, Wrede, Wachtmeister, Taube, Rosen, med flera, äro Svenska, ej af nödtvång, utan af fri vilja. Äfven åt städernas angelägenheter egnade Gustaf Adolf sin omsorg, och de fingo icke endast bevarade, utan också utvidgade, de förra privilegierna. Största förbindelsen emot den Svenska regeringen hade dock bonden. Väl mäktade icke Gustaf Adolf att göra dennes belägenhet så god, som den Svenskes, hvilken var *fri och kronans undersåte;* väl vågade han ej borttaga lifegenskapens band, som tryckte dessa länders allmoge; men han lossade på bojorna, och gaf genom föreskriften, att den stränga halsrätten skulle upphöra, och att vad skulle äga rum i vigtigare mål till Hofrätten i Stockholm *), en lindring i

*) *Hallenberg*, V, 38.

Digitized by Google

det förra förtrycket. För befordrande af gudsfruktan, bildning och godt skick gjorde han allt, hvad tidens belägenhet medgaf *). Johan Skytte förordnades till den förste GeneralGuvernör öfver de trenne Östersjöprovinserna, och Johan Rudbeck skickades af Konungen för att der ordna Kyrkostyrelsen och Undervisningsverken **). Svåra hinder mötte härvid de välvilliga afsigterna, mest från de infödddes sida; men, innan Konungen dog, ägde dessa landskap trenne Gymnasier, flera Skolor — hvaribland en, inrättad af Skytte på dess gods Duderhof, der äfven Estniska och Lifländska tungomålen lärdes ***) — christliga läroböcker på dessa språk, och stadgar, gynnande uppkomsten af en bättre kyrkotukt. Visserligen blef en stor del af landet genom förläningar upplåten åt Svenske män; men dessa gods voro antingen kronans eller hade tillhört ädlingar, som ej ville följa *deras* exempel, hvilke, underkastande sig segraren, sutto qvar vid sina egendomar. Ännu fortlefver i dessa trakter minnet af den tidens säkerligen mildaste eröfrare, och frukterna af Svensk rättvisa och bildning hafva

*) *Hallenberg*, V, 432, ff.

**) Se Biskop J. Rudbecks lefverne, författadt af *Herveghr*, i Linköpings Bibl. Handl. — Rudbecks Minne af *Franzén* i Sv. Akad. Handl.

***) *Hallenberg*, V, p. 170.

Digitized by Google

ej upphört att mogna, fastän Svenska bud der icke mera lydas.

Det är i ljuset af fredliga värf, som Gustaf Adolf hittills blifvit framställd, och säkert skulle den dager, som de sprida öfver hans namn, vara tillräcklig att freda det från glömskans mörker. Men högst i häfderna och vidast kring verlden strålar hans fältherre-rykte, hvilket, aldrig fördunkladt af något nederlag, ständigt växte allt mer och mer. Om uti den inre kampen för ordning, rätt och välstånd i Sverige, honom mötte mycket motstånd, som han icke kunde öfvervinna, många hinder, dem han ej förmådde undantränga, var han dock i striden mot de yttre fienderna, i bedrifterna utom fäderneslandets landamären, alltid segraren. Var det en nyckfullhet af lyckan, att hon ej sällan missunnade honom framgång uti inhemska företag, men slösade oupphörligen sin gunst på hans vapen? Eller hade derför en sviksam Norna gjort hvilans bädd så törnströdd, att han skulle oroligt jagas i en evig fejd; och åter lagt en sådan trollkraft i hans svärd *), att det sist skulle draga honom en blodig död till mötes? Kanske hade naturen mera ämnat honom till en krigisk, än en fredlig

Ko-

*) Man erinre sig folktron om Gustaf Adolfs förtrollade svärd!

Digitized by Google

Konung? Kanske var lagern denna tid lättare att skörda, än oliven? Kanske . . . men oss är icke tillåtet, att följa en dold skickelse i spåren, och till det mest outgrundliga i verlden hörer alltid frågan om store mäns bana, om arten af deras kallelse. Dock ligger så mycket uppenbart i Gustaf Adolfs hjeltelif, att det var för de ädlaste ideers, för frihetens och upplysningens seger, som han fäktade med framgång, som han föll, okufvad.

Onekligt var denne Furste ett af dessa stora krigare-snillen, hvilka knappast födas ett på århundradet, men hvilka verka för sekler. Likasom all annan, räknar äfven krigets konst, då den icke blott är ett foster af rå tapperhet eller en förening af list och vapenöfning, sina skiften, och fortgår, för hvart af dem, till utbildning och regelmässighet. Så blef Gustaf Adolf genom sitt efterdöme den förnämste läromästaren i detta yrke för det tidehvarf, som förlöpte intill Fredrik II:s uppträdande på segerns bana. Den Svenske hjeltens mönster och föregångare var Mauritz af Oranien *),

*) Det var denne Furste, som hade uppgjort den anfallsplan i Tyskland, hvilken 1625 vunnit Konungens bifall, och i följd hvaraf han sjelf skulle angripa Kejsarens arfländer, och Konungen i Danmark gå emot den Ligistiska hären, samt åter insätta Kurfursten, Fredrik V, i Pfaltz. *Hallenberg*, V, 338.

Digitized by Google

hvars utmärkta skicklighet i befästningskonsten han så tillegnade sig, att han blef sin tids förste genieofficer. Han ägde den för en Konung med hans inskränkta tillgångar högst vigtiga förmågan att med små medel vinna de största ändamål. Den här, som han öfverförde till Tyskland, utgjorde icke mer än femtontusende man, och väckte i början mera fiendens löje, än fruktan. Knappast mer än dubbla antalet synas de Svenska tropparna länge hafva utgjort, förrän segern vid Leipzig förenade under deras fanor större stridskrafter, jemförliga med den förut merendels öfvermäktiga fiendens *). Men också rördę sig Gustaf Adolf med

---

Mutatis partibus, följdes denna operationsplan efter slaget vid Leipzig.

*) I början af år 1631 säger väl Konungen, att han då kunde räkna under sitt befäl, på särskilta orter fördelade, nittiosex-tusende man, «af allehanda nationer och tungomål.» Bref till Rådet, dat. Neu-Brandenburg d. 3 Febr. 1631. *C. Adlersparres* Saml. I. c. 3, p. 285. — Men harmen öfver Rådets tröghet att anskaffa medel till kriget torde hafva något förstorat antalet. Näst före slaget vid Leipzig bestod Konungens egen armé blott af 13,000 man fotfolk och 8,850 ryttare. *Chemnitz*, I, 203. Jemte bekräftelse af denna uppgift innehåller en relation af Adler Salvius om berörde slag, att, oaktadt en förlust af 2,100 man, styrkan af Konungens fotfolk få dagar derefter uppgick till 18,000 man, emedan en ansenlig del af de besegrade fiendtliga tropparna öfvergingo i Svensk tjenst. *Stockh. Magasin* för år 1781, sid. 323.

Digitized by Google

den största försigtighet; han framryckte aldrig, förrän han väl försäkrat sin ställning, så att både rygg och sidor voro betäckta. Dock var linien af hans rörelser icke så svag, att han för ett fiendens lyckade angrepp på en punkt eller på någon dem skyddande fästning äfventyrade härens säkerhet, eller hastigt nödgades öfvergifva gjorda framsteg. Den ställning, han gaf åt sina troppar, var merendels så vald, att ej blott de stödde sig vid punkter af ett naturens eller konstens försvar, utan de bildade styrkan af en väl anlagd fästning, der, om äfven utanverken betvingas, motståndets kraft ökas i samma mån, som det drager sig tillbaka. Denna taktik, hvilken gjorde hans läger till en ointaglig borg, och hans rörelser till tågande försvarslinier, hade han redan försökt uti slaget vid Wallhofen *), den första drabbning, som han anförde alldeles utan ledning af de, då frånvarande, mera krigskunnige höfdingarne. Samma grundsatser använde han äfven i de Preussiska fälttågen, hvilka voro för Gustaf Adolf, likasom de Italienska för Napoleon, både ärofulla och följdrika läroår. Ännu mer röjde sig under det Tyska kriget detta ständiga Konungens bemödande att betrygga, hvad i den nyare krigskonsten benämnes *operations-*

*) *Hallenberg*, V, 426.

Digitized by Google

*basen.**). Också har man någon gång förebrått honom en öfverdrifven varsamhet, hvilken förmenas hafva betagit honom många tillfällen att gifva sina vapen ännu hastigare och större framgång, än de verkligen erhöllo. Blott den högre krigserfarenheten tillkommer det att afgöra denna fråga; men till Gustaf Adolfs försvar mot denna troligen ogrundade anmärkning torde här böra nämnas, att han var en på folk och penningar föga rik furste, som måste framför allt spara sin här; att han, aflägsen från sitt fädernesland, icke kunde lätteligen derifrån understödjas, men snarare afstängas; att han hade lemnat bakom sig afundsamma grannar; att han var omgifven af ljumma vänner och fega bundsförvandter, hvilka snart vid en större motgång skulle öfverlemna honom åt en förföljande fiendes öfvermakt; och att han behöfde än ytterligare vänja sina troppar vid ett långvarigare fälttågs alla försigtighetsmått och nya förhållanden, förrän han dristade gå en sådan motståndare, som Tilly, till mötes, eller inträngа i länder med de försvarsmedel, som Kejsarens och den Bäjerska Kurfurstens. Detta högst kloka och beräknade operationssystem, hvilket baserades på floder och fästningar, gaf styrka åt den Svenska härens framträngande; i stället för

*) *v. Bülow*, Gustaf Adolf i *Tyskland*, en författare, som för öfrigt är högst orättvis mot denne hjelte.

Digitized by Google

att försvagas genom den allt mer nödvändiga utsträckningen af dess rörelser, vann den dagligen större trygghet mot faran att blifva afskuren från sina skyddspunkter eller på sidorna kringgången. En så mycket högre beundran förtjenar också denna Gustaf Adolfs varsamhet i alla rörelser, som den, långt ifrån att utgå från någon personlig räddhåga, tvertom var förbunden med det dristigaste mod, när det gällde verklig, förberedd strid. Samme härförare, som uppehöll sig ett år med att försäkra sig om Odern och nedra Elben, och hvilken, för att hindra Tilly att efter nederlaget vid Leipzig åter repa sina krafter samt att kasta sig emellan Svenska hären och KurSachsen *), hellre valde att tåga till Rhentrakterna, än rycka genaste vägen in i Kejsarens arfländer, samme hjelte tvekade ej att gå öfver Lech och att storma Wallensteins förskansningar vid Nürnberg.

Men det var icke endast uti det stora operationssättet, som Gustaf Adolfs krigiska snille framlyste; äfven i de mindre rörelserna, sådana de i ett fältslag erfordras, införde han vigtiga förbättringar, hufvudsakligast bestående uti förminskningen af de stridskolosser, hvilka, svårt handterliga och hinder-

*) Detta skäl för tåget till Rhen, sade Ax. Oxenstjerna en gång i Rådet, Konungen hafva sjelf för honom uppgifvit. *Palmsk.* Pol. I, 436.

Digitized by Google

liga för angreppets eller försvarets hastiga förändringar, allenast gagnade genom sin krossande tyngd, när denna kunde användas. Ytterligare ökades de Svenska tropparnas rörlighet genom en ändamålsenligare beväring och en större skyndsamhet i alla handgrepp, förnämligast skjutningen. Åt fotfolket, hvars värde redan Mauritz hade insett, gaf Gustaf Adolf, synnerligast genom försöket att späcka rytteriet med musketerare, en allt mera ökad brukbarhet och vigt. Det var en fosterländsk uppfinning af hans på utvägar alltid rika hufvud, att den Svenska hären, hvars rytteri hvarken kunde vara så beridet eller så lätt ersatt som det fiendtliga, alltmer, utan fara för underlägsenhet, bragtes till fotfolk, och endast behöfde bibehålla den kavalleristyrka, hvilken ett naturligt förhållande af de båda delarna gjorde nödig. Till artilleriet sträckte också Konungen sin förbättrande hand, och under honom blef detta vapen det främsta af sitt slag. På Leipzigs slätter vann det sin första Europeiska fräjd; och der har det äfven i våra dagar, under en Konglig Härförares befäl, skjutit en segerlösen till minne af den Hjelte, som först skapade dess ära.

I ett tidehvarf, då ännu soldatens väl vanligen blott så vida kom i fråga, som han kunde öka anförarens ära, eller blifva ett verktyg för dennes

Digitized by Google

afsigter, och då den egentliga omsorgen för manskapet bestod i beredande af tillfällen till riklig plundring eller tygellös lefnad i qvarteren, i denna tid af elände och bekymmerslöshet äfven inom lägren, var Gustaf Adolf sina krigares far. Med den mest outtröttliga omsorg sörjde han för deras beklädnad, föda och hushållning, och der han icke kunde afhjelpa behofven, gaf han dock trösten och uppmuntringen af ett ömt deltagande hjerta. Det är ett rörande drag i det allmänna faderliga sinnelag, hvilket utmärkt Sveriges Konungar framför andra rikens, att de delat ljuft och ledt med soldaten *), och att han fått äga, ej blott i segrens och ärans, utan ock i mödornas och försakelsernas dagar, en dyr föresyn uti sin Konung. Denna omvårdnad för sina krigares väl inskränkte icke Gustaf Adolf inom bekymren för kroppens nödtorft; äfven det andeliga elementet, hvarförutan

*) Vid Stettin försakade Konungen hvilan i det hertigliga slottet, för att tillbringa natten om bord med sina troppar. *Ligger Konungen på matrosbädd, är soldaten nöjd med en halmkärfva*, var hans ord till Bogislaus; (*Fryxell*). *Chemnitz* säger ock: «Nicht «allein im fechten, sondern auch in allen travaglien «ging Er seinen Landsknechten selbst mit gutem «exempel vor, stand bey denselben hunger und durst, «frost und hitze, regen und undgewitter, gutes und «böses aus; Er nandte sie seine Cameraden, seine «Spiesgesellen, seine Brüder.» I: 476.

Digitized by Google

krigshären blott blifver en löslig sammangyttring af lätt söndrade delar, stärkte och sammanhöll han med det allvarligaste nit. Gudsfruktan, manstukt, lydnad, mensklighet ingöt han äfven i den råa värfvade knektens sinne, och den mildaste man i hela hären var, när några afsteg från dessa pligter spordes, merendels den obevekligaste att dem bestraffa *). Hvilken ordning han bröd sina troppar att iakttaga, äfven inom fiendtligt land, behöfver icke mångordigt beskrifvas. Öfverallt hvar han framtågade, möttes han af förtroende, och följdes vid sin bortgång med saknad **). Ty den makt, som han förde under sitt befäl, tycktes vara väpnad

*) «Seine Soldaten liebten Ihn zwar als einen freundlichen Cameraden und Bruder, ehreten Ihn als einen gütigen Vater; fürchteten Ihn auch darneben als einen gestrengen Handhaber der Justiz und Erhalter militarischer disciplin und ordnung.» *Chemnitz*, l. c.

**) «Neque horum militum parum Suecis profuit modestia ad alliciendos incolarum animos; non enim rusticos exactionibus gravabant, vel extorquebant edulia, sed qui habebant pecuniam, ea sibi cibum emebant, nummis carentes acquiescebant iis, quæ ultro sibi suppeditabantur. Sic patientiâ et labore militum Rex se munivit, alacritate hostes deterruit, modestiâ incolas sibi amicos conservavit.» — Dessa ord äro lånade från en opartisk författare, *Burgus*, som var katolik och tjenade i den kejserliga hären. Se hans Mars Sueco-Germanicus, Coloniæ 1640, p. 49.

Digitized by Google

egentligen till värnlösas skydd emot de krigareskarors öfvervåld, hvilka, då han landsteg i Tyskland, öfversvämmade det och bragte förstörelse samt elände lika öfver vän, som öfver fiende. Om äfven till den ifver, hvarmed Konungen sökte att bevara en sträng krigstukt, mycket bidrog hans åhåga, att *icke undersåtarnas tillgifvenhet skulle afvändas, byar och städer göras öde, alla medel afskäras att soldaten framdeles underhålla, och denne vänjas vid motvilja och tygellöshet,* var likväl förnämsta bevekelsegrunden till hans handlingssätt den inre känslan, att en *kavaljer, hvilken dygd och ära mer än allt annat sökte* *), icke annorlunda kunde uppföra sig. Först sedan Gustaf Adolf stupat, och det allmänna förräderiet, hvilket, lössläppt efter slaget vid Nördlingen, öfverallt omringade hans troppar, hade förbittrat både anförare och knektar mot de affälliga, otacksamma Tyskarna, öfvergick också det Svenska krigssättet till en hårdhet, som nödvändigheten af sjelfförsvar och sjelfuppehälle till en del ursäktade.

Gustaf Adolfs krigshär erböd, särdeles under hans sednare fälttåg, en högst brokig anblick, och de tungomål, som der talades, voro mångahanda.

*) Gustaf Adolfs bref till Generalen af kavalleriet, *Åke Tott*, dat. Werben den 16 Juli 1631. Nord. Saml.

Digitized by Google

Redan från Gustaf Wasas tid, då det Svenska krigsväsendet först ordnades på en stående fot, hade behofvet af skickliga stridsmän, alltid färdiga att möta fiendens anfall, tvungit Regenterne att hålla betydliga troppar af utländskt, värfvadt krigsfolk. Detta kostsamma bruk hade fortgått ända till Gustaf Adolfs tid, och de oupphörliga fejder, hvaraf hans regering upptogs, äfvensom utvidgningen af det Svenska området både till gränser och fästningar medgåfvo ingalunda någon förminskning af de förut varande stridskrafterna. Utom adelns rusttjenst, hvilken oftast utgjordes högst försumligt, och med den ständigt växande eftergiften af rustningsräntan icke uppbragte någon betydlig styrka *), var utskrifningen, som till en viss tid och ett bestämdt mantal af Ständerna beviljades, nästan det enda medlet att uppställa en inhemsk här. Dock mötte dervid stora svårigheter, dels härflytande af allmogens ovana vid de långväga och fleråriga fälttågen, dels af den enskilta fattigdomen, som ej medgaf anskaffandet utaf nödig beväring och utrustning. Äfvenledes föll denna *folkskatt* — ty såsom sådan kan den väl betraktas — högst ojemt och tryckande, samt vållade, tvertemot Konungens afsigter, månget ödeshemman. Förgäfves hade Gustaf Adolf försökt att bringa menigheterna till öfver-

*) Den lärer icke utgjort öfver 3000 man.

Digitized by Google

tygelsen om nyttan af en *ständig* rotering, eller, såsom det den tiden benämdes, utskrifning *efter gårds-talet* *). Endast inom några landsorter **) lyckades det att i sådant skick införa denna förändring, men försöket hade ingen vidsträcktare framgång, och den allmänna obenägenheten hos folket mot nyheter ***) förhindrade antagandet af en inrättning, som nu utgör ett af stöden för Sveriges väl. Så ofullkomligt ännu det tillstånd var, i hvilket rikets inhemska krigsmakt då befann sig, utgjorde denna likväl kärnan af den på sin tid mest segerrika här i Europa, och den Svenska samt Finska knekten förvärfvade stor ära i kampen mot

---

*) *Hallenberg*, V, 122.

**) Deribland först Dalarne.

***) *Palmsk.* Pol. I, p. 499. År 1642 öfverlades i Rådet, hvilken utskrifning vore att föredraga, *den efter man- eller efter gårde-talet.* Skäl för den sednare uppgåfvos: «1:o en vissare militie, 2:o större bil-«lighet (emedan I:o persuasio facit, non cogit mili-«tem, och II:o hemkallet är hos flere), 3:o bruket re-«dan i Konung Johans tid, och 4:o fås mognare folk.» Men skälen deremot voro: «1:o folkets långliga vana, «2:o försöket haft ingen långvarighet, och 3:o för-«gäfves försökt af Kon. Gustaf Adolf.» — Jfr *Geijers* Sv. Folk. Hist., III, p. 51 s. f. — Att berörde tredje del af det historiska mästareverket ännu icke hade utkommit, innan denna prisskrift var nära fullbordad, har dess författare allt för många skäl att beklaga.

Digitized by Google

Vallonernas förut oöfvervinnerliga falanger. Likväl var måhända mer än hälften af den här, hvilken Konungen använde i det Tyska fälttåget, värfvad *) samt sammanbragt ofta af troppar, hvilka förut fäktat mot honom. Men deruti röjde sig Gustaf Adolfs oförlikneliga öfverlägsenhet öfver de flesta fältherrar, att han mäktade bilda uti den af så många olikartade ämnen sammanfogade massan en gemensam, en enig, en *Svensk* anda **).

Vidt utseende var fäderneslandets belägenhet vid Gustaf Adolfs uppstigande på thronen. Trenne ofullbordade krig, bland hvilka det vådligaste var nyss börjadt, hade fadren öfverlåtit på sin son, som hvarken kunde eller ville göra sig urarfva från förbindelsen att rädda riket. Modigt grep han till vapen, och blott en gång var icke jernet hans medel att vinna fred. — Dock fick han aldrig fred, utan en ständig fejd upptog hans regering. Så blef Gustaf Adolf krigare, och det fordrades för Sveriges frälsning och framtida lycka, att dess spira nu uppbars af en arm, mäktig att också föra svärdet. Först mot slutet af sin lefnad ägde han i sin

*) I början af kriget lära dock Svenskarne utgjort mer än hälften.

**) «Vulgus militum Gustavum Adolphum non ut regem, «sed quasi numen venerabatur,» säger *Burgus*, p. 14. Jfr *Chemnitz*, I: 476.

Digitized by Google

makt friheten att rådslå, om han borde låta vapnen hvila eller icke; derförinnan hade försvaret mot en fiende, hvilken hvarken ville allvarligen kriga eller uppriktigt sluta fred, nödgat honom till ständiga rustningar och fälttåg. Kunde han stadna på sin en gång af nödvändighet beträdda bana? Kunde han, för att nyttja en krigisk bild, göra återtåg från den ställning, som han vid utbrottet af det Tyska kriget innehade, utan att äfventyra de vunna fördelarna — Sveriges förskansningar — eller thronens säkerhet — den Svenska frihetens bästa bålverk i alla tider? Han kunde det icke — säger historiens röst; och detta vittnesbörd må vara tillräckligt för att öfvertyga oss derom, att, såsom hans tid var en stridens tid, och hans kall en hjeltes kall, så kunde hans bana ej heller slutas med fred. Moget derför var icke det folk, som han styrde; ty ännu jäste i dess sköte ämnet till oro och kamp, hvilket, för att ej verka menligt på det invertes lugnet, måste kastas utåt. Ännu en gång kunde tvedrägtselden, glimmande i askan, uppblossa för att antända samhälle och kyrka. Men det gafs ett medel att dämpa lågan, eller afvända den från eget hem, eller ock att byta dess brand i en välgörande värma. Huru den menniskokärlek, som var hemligheten af Gustaf Adolfs inre statskonst, visste att förbinda medborgares sin-

Digitized by Google

nen, är redan sagdt; men det bör jemväl besinnas, att utan ett *yttre* mål, dit från olika håll i hvar sin riktning det nyskapade Sveriges unga krafter och viljor kunde sträfva, enigheten varit svår, kanske omöjlig att bibehålla. Ännu var icke stunden kommen, då detta mål borde egentligen sökas *inom* fäderneslandet; *utom* det vid Newas, Dünas, Weichselns stränder, på Tysklands jord, der sattes det Svenska baneret, föreningstecknet för skilda medborgareklasser, af den Konung, som för samma orsak lät sitt blod spillas på främmande mark. Men vi må ej längre uppehålla oss vid allmänligheten af frågan, om Gustaf Adolfs krig voro nationliga, eller om de fördes för hans enskilta ärelystnad. En blick på dem, om ock hastigare än deras vigt det förtjenar, skall fyllest upplysa, hvilketdera svaret blifver det rätta.

Sednast i upphof och först slutadt, men närmast i läge och vådligast genom förräderiets följder, var bland de ärfda trenne krigen det *Danska*. Verkliga eller inbillade anledningar till missnöje hade upptändt det emellan tvenne Konungar, jemlika i häftighet, men den ene ungt öfvermodig, den andre åldrigt vresig. Carl rördes af slag, innan döden träffade honom, och den sexton-årige Gustaf Adolf hade under fadrens sista lefnadsår fått till försvar för fosterbygden, som den gamle ej längre

Digitized by Google

förmådde värna, draga det svärd, hvilket han efter ridderlig plägsed nyss hade högtidligen emottagit. Han förde det straxt med framgång; och Christianopels förstöring samt Ölands återtagande — ringa förebud till segern vid Leipzig och tåget öfver Lech — voro de bästa Svenska bragder i detta krig. Förlusten af Kalmar, som enskilt svek och hat mot Carl uppgaf, hade redan, förr än Gustaf Adolf blef Konung, bestämt krigets gång olyckligt för Sverige. Emot en fiende, så rustad som Christian IV, och försedd med tillgångarna af ett land, hvilket njutit fyratio års oafbruten fred *), hvad förmådde Sveriges unga Furste att uträtta, han, *som med tvenne toma händer kom till ett rike* **), sönderslitet af femtio års inre och yttre fejder! Det gällde icke här att göra eröfringar och vinna segrar; det stora, det hjeltemodiga, det beprisliga var att kunna försvara egen jord och att afböja nederlag. Från Kalmare-sund till Göta-elf måste gränser skyddas, och när fiendens angrepp var motadt på ett håll, kom ilbudet med fordran om hjelp på ett annat. Än var det Wexiö, som brändes, än Skara; än sköflades Småland, än Westergötland. Nu hotades Jönköping, der Konungen sjelf låg sjuk; nu Stockholm, då han icke fans när-

*) Från Stettinska freden 1570 till krigets utbrott 1610.

**) *Joh. Bothwidi*, Likpredikan öfver Kon. Gust. Adolf.

Digitized by Google

varande till dess försvar. Här gick Öland åter förloradt, der föll Elfsborg i fiendtligt våld. Och under allt detta, huru ensam, nästan blott med sin nya Kansler, stod icke ännu *då* Gustaf Adolf! Jakob De la Gardie och Evert Horn kämpade i Ryssland; de andre befälhafvarne, utom Stjernsköld, voro för gamle eller för litet öfvade att föra krig mot troppar, som gått i Tysk eller Nederländsk skola. Den krets af hjeltar, hvilken under Polska och Tyska fälttågen omgaf Konungen, hade ännu icke hunnit bildas. Penningebristen, nöden, ovanan vid lydnad och manstukt, oredan i alla inre förhållanden, allt förenade sig att göra detta krig osammanhängande och planlöst. Konungen endast höll werket samman, så godt som ske kunde; och med kännedom af alla de svårigheter, hvilka mötte honom, måste man, ej utan djup beundran öfver hans mod, klokhet och raskhet, erkänna, att freden, så tryckande den i *ett* fall blef, dock var i det hela fördelaktigare, än den kunnat förväntas. Deyg i högsta måtto var den lösepenning, hvarigenom Elfsborg räddades åt Sverige; men Göteborg återskänkte sedermera med god vinst det gjorda förskottet.

Detta krig är det sista, hvarmed Danmark kan sägas hafva ägt någon öfverhand öfver Sverige. Det

skulle

skulle i framtiden blifva ett ombytt förhållande, och frågor af större betydenhet, än en numera tom vapentvist *) och anspråk på Lappsk Konungatitel, komma att åter locka svärdet ur skidan. Behofvet af en sydlig strand och fördelen att slippa strida på egen botten hade den lyktade fejden visat Svenskarna, alla andra retelser att förtiga, som väckte hos dem lusten efter Skånes, Hallands och Blekinges eröfring. Likväl var det fred med Danmark under hela Gustaf Adolfs lifstid, ehuru ofta gnistan var färdig till utbrott. Kriget med Ryssland och Polen samt farhågan för Kejsarens öfvermakt höll Sveriges Konung från angrepp, särdeles då Christian IV kämpade för Protestanternas sak. Att afunden emot Gustaf Adolf förtidigt dref Christian uti fält mot Katolikerna, hafva äfven Danska författare mäst medgifva **); och den Svenske Konungen hade mycken anledning befara, att han lemnade en fiende i bakhåll ***), då han gick öfver till

*) Tvisten om rättigheten att föra tre kronor i riksvapnet afgjordes väl till Danmarks förmån, men utan några detta land medgifna Unions-anspråk.

**) *Jahn*, Hist. om Danmarks Deeltagelse i tredive-aarskrigen; Kiöbenhavn 1822, p. 117.

***) Redan innan Gustaf Adolf hade landstigit i Tyskland, sökte Danmark att uppvigla emot honom England och Holland, med förespeglingar om faran för

Digitized by Google

Tyskland. De Svenska vapnens framgång derstädes var på intet sätt tjenlig att tilldraga det slappa vänskapsbandet; och redan 1631 förespådde Oxenstjerna, att, *så framt det Tyska kriget fullföljdes, Sverige utan tvifvel i krig med Danmark också måste råka; men huru hastigt eller sent, det visste han icke annorlunda, än att det skulle ske, eftersom lägenheten och tillfället sig begåfve* *). Likväl dröjde det tretton år **), förrän fejden utbröt, och Rikskansleren, som ledde Svenska regeringens beslut att hellre gifva än emottaga första slaget, kunde då verkställa sin till Gustaf Adolf föreslagna plan, att både från Tyskland och Sverige anfalla Danmark, ehuru det blef först Carl Gustaf

---

Östersjön. *Fegræi* Bref till Konungen, dat. Helsingör d. 6 Juni 1630, i C. Adlerspparres Hist. Saml., 3 Del, — *Geijers* Sv. Folk. Hist., III, s. 175 ff.

*) *Axel Oxenstjernas Betänkande*, dat. Elbingen d. 8 Jan. 1631, om hvad som kunde företagas emot Danmark och dess förehafvande. — *Nordinska* Saml. Den afskrift, som här varit att tillgå, är dock mycket felaktig.

**) Den 11 Dec. 1643 gick Torstenson öfver Danska gränsen, men det Svenska Krigsmanifestet utgafs först den 16 Jan. 1644. Regeringen hade, såsom Oxenstjerna tillstyrkte i det ofvannämda Betänkandet, *umgåtts med saken stilla och den tysteligen till rättan tid beställt*, så att Danmark icke var mäktigt till motvärn, utan en stor del af dess länder intagen, förrän det hunnit bereda sig till försvar.

Digitized by Google

förbehållet att *antasta hufvudet, som är Sundet och Köpenhamn* *).

Af Sveriges krig med sina grannskapsriken var, vid CARL DEN NIONDES *död, det Ryska ärorikast* **). Inhemska oroligheter och den inre svag-

*) I ofvanberörde vigtiga Betänkande, hvilket innehåller en, måhända utöfver den dåvarande förmågan att den utföra, stortänkt plan till Sveriges försvar, särdeles medelst flottan, uppgifver Oxenstjerna anfallsplanen i dessa ordalag: «Alltså der något begynnes eller E. K. M:t af vigtiga orsaker sjelf derhän resolverar, då menar jag att det första slaget «är det bästa, och att på det fallet E. K. M:t kriget i Tyskland ordnade, så godt som ske kunde «till defension, försörjandes de förnämsta orter och «pass, och dem med en eller två armeer värjde, «men vände på Danmark all sin kraft till land och «vatten, kallade flottan tillsammans, på det E. K. «M:t måtte vara Danmark till sjös åtminstone lik, «hvar icke öfverlägsen, med lådjor, skutor, pråmar, «strutzar och båtar, sättandes öfver i hans öar och «helst antastandes hufvudet, som är Sundet och Köpenhamn; att vid samma tid Marsken (Jakob De la «Gardie) med Fältmarskalken (Herman Wrangel) «samlade allt Svenska folket och gingo till Skåne, «attakerandes Malmö och Helsingborg, till att skingra Danmarks råd och krafter; att en god karl sändes till Lifland, som med landsåterna och 1000 knektar, utur garnisonerna tagna, toge in Ösel, och «att en god kapiten försökte sin lycka på Jemtland «med Helsinglands och andre Norrlands bönder», etc. Med undantag af det *hufvudsakligaste*, angreppet på Köpenhamn, utfördes denna plan i kriget 1643—1645.

**) *Hallenberg*.

Digitized by Google

heten hade fört främmande härar in i hjertat af Ryssland, och äfven Svenska fanor svajade en gång från Moskwas murar. Nästan alla de norra landskapen af detta rike hade förenat sig uti den begäran att få en Svensk Furste till Tsar, då Carls död gjorde Gustaf Adolf till arfvinge af den Svenska kronan, och förhoppningarna om den Ryska öfverflyttades på dess tretton-årige broder, Carl Philip. Länge väntade man både i De la Gardies läger och i Nowgorod att se den unge Prinsen ankomma; men han dröjde. — Orsakerna till hans dröjsmål äro för väl kända att här behöfva upprepas, och om äfven *Enke Drottningens moderliga hjertelag emot hennes yngsta och då ännu omyndiga son synes vara det högsta skäl, som hindrade, att han skulle sändas utom landet* *), var dock detta icke det enda. Huru ostadig den Ryska benägenheten för Sveriges Konungahus verkligen var, inhemtas af det förhållande, att, när Carl Philip hade öfverkommit till Finland, underrättelse mötte honom, att en sexton-årig ädling **) blifvit utkorad till Storfurste och föga annat än tvungen att låta sig dertill upplyftas ***). Nu var Gustaf Adolf

*) *Widikindi*, Gust. Adolfs Hist., p. 144.

**) *Michael Romanow.* Om hans val se en utförlig berättelse hos *Strahlenberg*, Europa und Asia, pag. 205 ff.

***) *Hallenberg*, III, p. 61.

Digitized by Google

icke längre bunden i sina afsigter att nyttja framgången till sitt rikes fördelar, icke till sin slägts upphöjelse. Här sammanstämde väl icke hans planer med De la Gardies, men Fältherrens fingo vika för Konungens. Denne försakade ärgn att skänka Ryssarna en regent emot tillfredsställelsen att kunna förskaffa sitt fädernesland en betryggad gräns, som dock ej utan nya uppoffringar och segrar kunde vinnas. Sjelf gick han öfver till Ryssland och gaf åt krigets utförande en verksamhet, hvilken påskyndade freden. Att erhålla den var äfven Gustaf Adolfs önskan, ehuru han ej sökte den, annorlunda än *under hjelmen*. När Holländske och Engelske medlare *) inställde sig för att mäkla förlikning, visade han sig dertill uppriktigt benägen, och ådagalade, vid fredsvillkorens bestämmande, att han hade framtidens gagn mera än stundens nytta i sigte. Då Ryssarne i början nekade att afträda en *fotsmån jord*, men bödo lösen för de förlorade fästningarna, ville Konungen, ehuru tryckt af det svåraste penningebehof **), icke dertill samtycka.

*) Holländske Sändebudet, *van Meerode*, hemreste af missnöje med Ryssarnes tröghet att afsluta freden. Engelske Ministern *Merich* bemedlade den.

**) Se Konungens bref till Rådet af d. 31 Mars 1616 i *Nordins* KrigsSaml., 2 Del., p. 25 (synes vara samma bref, som i *Geijers* Sv. Folk. Hist., III, p. 108 finnes anfördt under dato 26 April). Detta bref ut-

Digitized by Google

Det skulle då hafva synts, yttrade han till Ständerna *), *såsom de Svenske af Ryssen tvungne varit eller allsintet förmått! Eller att han, som var Sveriges Konung, hade varit så klenmodig, att han icke vågat förtro Gudi, det han dess rättvisa sak till en god ända förhjelpa och föra skulle;* återlemna fienden den lägenhet, hvilken han förut ägde att skada Sverige, *det kunde ingen förståndig man och särdeles den, som fädernesländet älskar, någonsin gilla!* Dessa ord falla mångdubbelt tunga på den glömska af fosterlandets intressen, hvilken lät Peter I fästa sig *vid Ladogasjön i de stora morasen* och *slippa in i Liffland* samt bygga flottor

---

visar, att Gustaf Adolf i början varit böjd att taga en penninge-ersättning, hvilken dock bestämdes till det betydliga beloppet af 4 millioner Riksdaler eller fyra gånger Elfsborgs lösen. Måhända tvifiade han på Ryssarnas förmåga att utgöra denna summa. Konungen hade dock redan ändrat sin tanka, då han skref detta bref. Rådet afstyrkte alldeles all penninge-ersättning, «särdeles emedan summan, så «stor och ansenlig den syntes, så var det dock in«tet annat än penningar, hvilka äro både farande «och kommande, de der ock lätteligen inom en kort «tid igenom allehanda tillfällen kunna förskingras «och förfaras.» *Joh. Skytte* hade egenhändigt uppsatt Rådets svar, som är af d. 5 Maj 1616. — I freden erhölls, utom fästningarne och de dem tillhörande län, blott en summa af 20,000 rubler, af hvilka 4000 genast bortskänktes.

*) Vid Riksdagen i Örebro 1617.

Digitized by Google

vid Östersjön och Finska Viken. Gustaf Adolfs statskonst blef förgäten, och så upprycktes *gränsestenen* emot Rysslands öfvermakt.

Till ursprunget var, bland Gustaf Adolfs krig, det *Polska* äldst, men slutades likväl sednast, ehuru mer eller mindre långvariga vapenhvilor gjorde deruti några afbrott. Fastän ett slägtkrig, med tvisten om Lifland till biorsak, handlade det dock icke endast om Dynastiers bättre rätt till spiran; det var äfven å Sveriges sida ett national-krig, en folkets strid emot den afsatta Konungaslägten, såsom sedermera Englands mot Stuarts hus. Om också Gustaf Adolf någon gång kallade denna fejd en *barnlek*, var den likväl en af de lekar, som sätta mäns ro och lugn på spel. Sigismund, hvilken både för grundsats att vägra allt, men våga intet, använde mot sin frände denna både mattande och oroande politik, hvilken medgifver hvarken krig eller fred *), utan ständigt synes vänta på lägenhet till ett angrepp, som dock aldrig verkställes. Derför har äfven Sverige i kriget mot Polen blifvit ofta framställdt såsom det anfallande riket **),

*) Freden är en ting, som Polacken nästan till evig tid från oss skiljer, skref Gustaf Adolf till Ax. Oxenstjerna d. 20 Nov. 1622.

**) Så till exempel nyligen af *Stenzel* i dess Geschichte des Preussischen Staats: en författare, som annars

Digitized by Google

ehuru blott en skyldig omtanka för dess egen trygghet förmådde det att gripa till vapen. Icke Sigismund begär efter hvilan, utan hans oförmåga till en verksamhet, värdig en öppen fejd, hade Sverige förnämligast att tacka, för det att den Polska flotta ej lemnade Dantzigs redd och försökte ännu en gång att flytta striden inom vårt fädernesslands landamären. Hemlige uppvigiare *) skickades, den ene efter den andre, för att locka, än hela menigheter, än enskilte män, jemväl sjelfva Konungahusets medlemmar, till affall och otro. Smädeskrifter kringspriddes både inom och utom riket. Andra med den Polska i religionen liksinnade makter retades till hatskhet emot Sverige, och redan innan Gustaf Adolf bestigit thronen, var uppgjord planen, att en Spansk flotta skulle sätta sig i besittning af Sundet samt förhjelpa Sigismund till återbekommande af Svenska kronan **). Den andra Habsburgska grenen lemnade sedermera Sigismund ett ännu verksammare biträde, och gaf åt de sista årens krigsrörelser en liflighet, som förebådade en allvarligare mening, än förut blifvit spord å Polens sida, med detta trettioårta-åriga krig.

---

gör Gustaf Adolf full rättvisa i den något besynnerliga sammanställningen med Wallenstein.

*) Se Plakatet emot de Polnische *Lutranier* eller Spioner hos *Schmedeman*, sid. 169.

**) *Hallenberg*, I, 97.

Digitized by Google

Men, hvad åsyftades med denna strid från Gustaf Adolfs sida? I första rummet, Kronans försvar mot Sigismunds anspråk; i det andra, Liflands och Rigas förening med Sverige; och i det sista, ett nytt fäste vid Östersjön, fotadt på de Preussiske hamnarna. Man är merendels böjd att underskatta faran af den belägenhet, hvaruti det Polska Wasahusets afsigter mer än en gång sträfvade att försätta Sverige. Gustaf Adolf — den dristige krigaren mot den både på fältet och i rådsalen obeslutsamme Sigismund — önskade dock alltid fred med Polen, och befallde sina fullmäktiga, äfven när detta lands sändebud förehade endast *spegelfäktningar, att icke afslå underhandlingarna, fastän de skulle ske under vapen* *). Måhända är den förmodan ej grundlös, att, om Sigismund 1616 hyst någon benägenhet för fred, denna kunnat då afslutas, med bevarande af Riga, som sedermera, när fejden

*) Gustaf Adolfs bref till Jakob De la Gardie d. 20 Jan. 1624. I samma försigtiga anda är också affattadt det ofvan anförda brefvet till Oxenstjerna, uti hvilket han säger, att *fredens, om den kan nås, stadfästelse utan tvifvel ju nyttigast är*, och att om *instruktionens punkter ej skulle af fienden anammas, skadade dock icke deras proposition; ty Gud och menniskor, rättvisa och vårt samvete* — skrifver Konungen — *skola då vara våra vittnen, att vi allt hafva gjort, som göras kan om ett fredligt lefverne.*

Digitized by Google

förnyades, gick för Polens krona förloradt. Icke må man finna besynnerligt, att, i mån af den Polske Konungens tröga obeslutsamhet att, med uppoffring af då outtvingbara anspråk, gå Gustaf Adolfs önskningar om en säker fred till mötes, också dem sednares af segrande vapen understödda fordringar växte, och att eröfringen utaf Liffland banade väg till angrepp på de Preussiska sjöstäderna. Dantzig, ehuru mer än en gång i fara att falla i Svenskarnas våld, räddades dock åt Sigismund, hvilken efter Axel Oxenstjernas öfvertygelse genom denna stad bibehölls vid sin spira *). Men Pillau **), och flera andra vigtiga hamnar blefvo Svenska genom det fördrag, som lemnade i Gustaf Adolfs besittning en kust, benämd, ännu långt efter hans död, *Österjöns ögonsten* ***). Med hvilken sveda för den sin Konung efterlefvande Kanslerns fosterländska hjerta denna skatt sedermera rycktes från Sverige, är tillfyllest kändt; äfvensom

*) *Palmsk.* Saml.

**) Pillau, hvars hamn var mera lämplig än Dantzigs för djuptgående fartyg, anses hafva år 1629 gifvit i tull-inkomster, 450000 R:dr. *Upsala Tidningar* för år 1776, sid. 276.

***) När 1655 förekommo i Rådet öfverläggningar, om Danmark eller Polen skulle angripas, förklarade *B. Skytte*, som dock önskade fred, att Preussen var *ocellus maris Balthici*.

Digitized by Google

huru han bittert klagade, att *alla kraftfulla beslut hade tagit en ända* *), när man icke längre vågade bevara Preussen. Mera än en dylik mans vitsord borde icke behöfvas, för att öfvertyga en efterkommande tid om vigten af denna eröfring och gagnelligheten af den derpå grundade plan till ett Östersjövälde. Tadlet, det sällan frånvarande, har ju väl träffat denna Gustaf Adolfs och hans väns gemensamma tanka **). Det var ingenderas fel, att den icke hann att mogna till frukt, och att andra makters afund och hat visste skickligt att föreena sig med de missgynnande omständigheter, hvilka tvenne gånger beröfvade Sverige gagnet af sina begge mest segersälla Konungars statskonst. Men ej en tom krigslust styrde de vapen, som blänkte kring Weichselns stränder, sedan de eröfrat Düna; samt Svensk var den politik, hvilken från Finska Viken till Elben ville bilda en *förmur* för Sverige, en *hällhake* på Ryssland, Polen och Tyskland, samt

*) Axel Oxenstjernas bref till sin broder, Gabr. Oxenstjerna, förut anförda.

**) RiksKansleren berättade 1640 i Rådet, «att bland «kastell, som han hade byggt uti luften, var det, «att han hafver haft intention att beställa för Ko«nungarna i Sverige tvenne residenser, det ena i «Stockholm, det andra i Narva.» *Palmsk.* Pol. I, p. 475.

Digitized by Google

sluteligen en *lycka* för oss till inträde i Skåne och Sundet *).

Ännu återstår att betrakta det fjerde och sista, men derhos det mest ryktbara af Gustaf Adolfs krig: *det Tyska*, hvarigenom han deltog i den stora trettio-åriga fejden. Säkerligen har, sedan historiens begynnelse, intet krig satt så många både äldre och nyare författares pennor i rörelse, och svårigheten att beskrifva det ligger mera i öfverflödet än i bristen på medel till skildringen, mera i urvalets än i forskningens konst. Fåordigheten torde således vara både ursäktlig och lämplig, der blott en utmärktare historieskrifvare han undgå onbehaget att nödgas åter upprepa, hvad förut blifvit sagdt af andra. Det Tyska krigets händelser höra till dem, som inhämtas redan från de första barna-åren, från det historiska sinnets spädaste ålder. Huru Sveriges Konung kom med en *liten hop* **) öfver till Tyskland, att der förfäkta den ädlaste sak; huru han, allt mer och mer främjande och befästande lycka, segrade vid Leipzig, gick öfver Rhen och Donau samt trängde in i hjertat

*) Dessa bilder äro lånade från detta sidohvarfs begrepp om Liflands, Preussens och Pomerns vigt för Sverige.

**) Hans herriga krigspsalm: "Förfäras ej du lilla hop", etc.

Digitized by Google

af Germanien; huru han återvände ännu en gång till Sachsen och der slutligen spillde sitt lif på Lützens slätter för bestånded af renad tro och samvetets frihet: allt detta är bekant för en hvar, som inom eller utom hans fädernesland, åtår anseende att kallas en bildad och om bildning man. Men anledningarna till Sveriges deltagande i det tolf år derförinnan började religionskriget, beweekelsegrunderna till Gustaf Adolfs beslut att framställa sig såsom protestantiernes försvarare i den hårda kampen mot papistisk förtryck, äro ännu, efter twenne seklers förlopp, föremål för skiljaktiga meningar och omdömen. Hvad man minst borde förmoda kunna hända en man, sådan som denne Konung, har dock händt: han har af mången icke blifvit trodd på sina ord *). Han, den ädlaste,

*) En af Tyskands nyaste författare fäller i detta hänseende ord, som förtjena äfven af Svenskar att hjertas. «Alle zeitliche Rücksichten, die etwa in «Betreff der Entschädigung seiner Unternehmung «oder sonst in Folge seiner Fortschritte zur Sprache «kommen konnten, mussten jenem hohen Ziele unter«geordnet bleiben; dafür bürgt die ungemeine *Of«fenheit* des Helden, der jede Verstellung, jeden «Umweg unter seine Würde hielt. In der That dürfte «die letzte Seite, von welcher Gustav Adolph neben «alle Fürsten dieser Zeit hervorragt!» *Pfister* Geschichte der Teutschen, 4, p. 503 (i *Heerens* und *Ukerts* stora Samling af nyare Historiska Verk).

Digitized by Google

den renaste menniska, som en nyare tids häfder hafva att omtala, skulle då, för att förblinda eftervärlden, eller för att öfvertyga den om fåfänglighetens af allt jordiskt värde, hafva tagit en hyklares skepnad, och med *ett* på läpparna, med *annat* i hjertat, framvandrat sin bana, en mästare i bedrägeriets konst! Ve menskligheten, om en sådan misstanka vore grundad! Då borde det, åtminstone inom Svenska bröst, vara förbi med tron på allt högre, än den låga egennyttans beräkningar, allt större, än slughetens småsinne! Ty då blefve all dygd en villa, och endast listen verklighet.

Men tro förtjena, om någons ord, Gustaf Adolfs. Vid flerehanda tillfällen, både före och efter sin öfvergång till Tyskland, förklarade han, att omsorgen för Protestantismens bestånd var förnämsta driffjädern till detta, länge betänkta, omsider dristigt vågade företag. Ehuruväl han visste, att illviljare skulle misstyda hans nit för den Evangeliska läran, tröstade han dock på *sitt samvetes vittnesbörd, att han intet annat sökte, än Guds ära, religionens beskärm och sitt rikes säkerhet.* När han sista gången tilltalade Ständerna, förrän han drog ut till det Tyska kriget, yttrade han, *att såsom mången väl skulle föreställa sig, att han samma krig utan någon gifven orsak sig påtoge, ville han taga Gud den Allrahögste till vittne, uti hvars åsyn han satte,*

*att han detta icke af eget bevåg eller af lust till krig hade företagit, utan att han dertill vore märkeligen uppmanad och förorsakad af åtskilliga anledningar *), men till det högsta af ådagan, att de förtryckte religionsförvandter måtte befrias ifrån det Påfviska oket, hvilket han förhoppades med Guds nåd skola kunna ske.* Det var också den fromme Konungens innerligaste önskan, att genom sin död lemna samtid och efterverld ett ojäfaktigt bevis, huru uppriktigt och ärligt han menat med sina trosbröder **). I samma mening, som Gustaf Adolf, uppfattade äfven hans folk detta kriges vigt och betydelse. *Det vore hvarken för Gud eller*

*) «Såsom den affront de Kejserske hade bevist oss med «våra sändningebud i Lübeck, äfvenså den assistence, «de genom deras Fältmarskalk och en realarmé ha«de gjort våra fiender, de Påler, m. m.» Se Konungens tal, infördt ordagrant i *Gjörwells* öfversättning af *Mauvillon*, I, p. 221—228.

**) «Desgleichen habe S. K. M:t gesagt: «auf das man «sehen möge, wie treulich und wie güte Ichs mit «meiner Glaubensgenossen meine, so will Ich dann «wagen, was Mir am liebsten ist. Nun hab Ich ja, «nächst Gott, nichts lieberes in der Welt, als mein «eigenes Leben. Das will Ich derwegen dran setzen «und gern aufopfern. Darnach mögen die Leute «judiciren, ob Ichs treulich mit Ihnen gemeint habe «oder nicht.» — D:r *Fabricii* Likpredikan öfver Gustaf Adolf. — Jfr Joh. Skyttes bref d. 2 Jan. 1633 till Axel Oxenstjerna, *Fants* Handl., 4 St., p. 100.

Digitized by Google

menniskor förvarligt, om man så plötsligt förlåte bands- och religions-anförvandter, heter det bland annat i Rådets tillstyrkande af kriget vid den märkvärdiga öfverläggningen derom på Upsala Slott *). Också Ständerna, som *hade spört, af hvad begynnelse och till hvad ändamål de Påfviske förde sådant krig, nemligen först till att underkufva alla Evangeliska Ständer i Tyskland, och sedan förmedelst deras undergång gå vidare, samt, om möjligt vore, utrota dem och alla rena Evangeliske Christne,* tvekade ej att *saken Gudi befalla* och uppmana Konungen att *draga kriget, det längsta ske kunde, från Sveriges gränser in uti Kejsarens eget land* **). De hade lyssnat till denna Gustaf Adolfs herrliga förutsägelse, att, om de icke drogo i betänkande att komma sina medbröder i tro och lära till hjelp, *skulle de af hela vida verlden, som nu sina ögon till denna stora sak vändt hade och med längtan dess utgång förbidade, få det ros och anseende, att de ett folk voro, som genom Guds nåd sina saker med allvar, stadighet och makt allt så utförde, som tappre och redlige Svenske män väl och lofligen kunde anstå* ***). Det länder till de mäns

*) Mot slutet af året 1629. — Skand. Sällsk. Handl., I, p. 90.

**) Riksdags-Beslutet d. 9 Juni 1631.

***) Skand. Sällsk. Handl., I, p. 99.

Digitized by Google

oförgängliga ära, likasom till deras Konungs herrömligaste åminnelse, att han mäktade ingjuta en anda i deras sinnen, hvilken dref dem att förran egna bomingar kämpa för frihet och rätt, för samvetens ro och lagars helgd. Det lilla enige folket utförde ett verk, som stora nationer, men söndrade, ej förmådde åstadkomma. Derför prisar också verlden det Svenska namnet och skattar det såsom frihetens ädlaste lösen.

Likväl utgjorde icke religionen den *enda*, ehuru den, efter vårt omdöme, *förnämsta* driffjädern till Gustaf Adolfs företag. En af den nyare tidens mest skarpsynte författare har anmärkt, att denne Furste icke var, hvad mången velat ni honom igenfinna, ett slags *Lutherskt helgon**). Med

*) Man har anmärkt, att i det af Adler Salvius uppsatta Krigsmanifestet, som föregick Gustaf Adolfs deltagande i det Tyska kriget, ingen bland de sex punkter, hvaraf fem omedelbarligen röra Sverige, handlar om Trosförvandterna, utan blott talar om vänner och fränder (såsom t. ex. de fördrifne hertigarne af Mekelenburg). *Pfisters* gissning, att ursaken till den tystnad, hvarmed de Evangeliske här förbigingos, var en nödig varsamhet emot Frankrike, hvars bistånd ej kunde påräknas i ett mot de katolske öppet riktadt religionskrig, är ganska grundad, hvilket bestyrkes af ett Oxenstiernas uttrande, att Konungen ej ville kalla kriget ett *bellum religiosum*, för att icke reta Frankrike. För öfrigt är bekant,

en verklig, aldrig hycklad, fromhet och gudsfruktan visste han att förbinda verldsliga ändamål och afsigter, samt lät ej, såsom flere dåvarande Regenter, dåra sig af en verklös andäktighet eller af ett blindt trosnit. Först sedan hans eget lands angelägenheter blifvit ställda på en trygg fot, och någon större fara för dess inre lugn icke syntes hota, gick han betänksamt, men fast, till verket med protestantismens försvar. Han, som af alla våra Konungar mest förtjent och vunnit andra folks beundran och tacksamhet, han, hvilken i viss mening må anses för en Europeisk Furste, var dock så Svensk, att först fäderneslandets intressen kommo hos honom i fråga, förrän han uppoffrade sig för Tysklands. Dock såg han icke Svensk nytta från

att Oxenstjerna förklarade, det religionen icke var hufvudändamålet med Gustaf Adolfs krig; men dervid bör dock erinras, att Rikskansleren sannolikt yttrade dessa ord i harmen mot Presterskapet, som ville tillvälla sig åran af det Tyska krigets begynnelse. De ord, som Oxenstjerna tillade, eller att «status publicus, under hvilken resorterar ock religionen», var förnämsta anledningen dertill, synas gifva stöd åt en sådan förmodan. För öfrigt kom den fördragsamhet, som Gustaf Adolf i Tyskland visade mot Katolicismens bekännare, troligen ej af politiska skäl eller religions-ljumhet, utan af den, hvilken före hans tidehvarf hedrande, aktning för andras, hittintills rådande, öfvertygelse. Han krigade för att försvara religionsförvandter, icke för att göra proselyter.

Digitized by Google

den inskränkta synpunkt, som endast visar ett folks lägre, timliga gagn, utan utsigt öfver dess högre, andeliga väl, dess ära och dess frihet. Gerna må den, som det lyster, undersöka bland källorna till Gustaf Adolfs handlingssätt, hvilkenderas inflytelse varit starkast, antingen fosterlands- eller religionskänslans. Det är dock säkert, att dessa båda ådror, som i hvarje medborgerligt bröst föra det ädlaste blod, sammanlöpte i Gustaf Adolfs Konungsliga hjerta och gemensamt lifvade alla dess rörelser. Fördenskull är det en lika obefogad beskyllning, då man anklagat honom att för Svensk ärelystnad hafva än mera upptändt det annars måhända lätt släckta kriget i Tyskland, som då man från en annan sida lagt honom till last, att han för en Sverige främmande idé — ridderlig har man medgifvit, men osvensk — slösat sina och sitt folks bästa krafter. Att Gustaf Adolf på en gång tillhörde menskligheten och den nation, till hvars Konung han blifvit född, att han uti sin person förband det fria, det vidgande i den allmänliga kärlek, som omfattar alla menskliga varelser, och det innerliga, det närmare slutna i en sann fosterlandskänsla, att han var den ädlaste verldsman, den trognaste medborgare — se der det höga, det sköna, det förvånande, men jemväl så ofta missförstådda i denna herrliga karakter!

Digitized by Google

Någon gång har man frågat: Var Gustaf Adolf tvungen att tåga till Tyskland? — Äfven om en inre röst icke hade uppkallat honom att hasta till den Evangeliska lärans försvar vid en tidpunkt, då hennes trygghet stod mer än någonsin på spel *), voro de yttre tecken icke fjerran, som bebådade honom och hans rike en snart annalkande fara, hvilken då först blefve rätt vådlig, när den hunne samla sig från flera håll till ett åskmoln, färdigt att bryta ut öfver fäderneslandet. Hans märkliga yttrande i en skrifvelse till Axel Oxenstjerna **), att, *alla de krigen, som i Europa föras, äro blandade uti hvarannan och vordne till ett,* utvisar nogsamt, huruledes han befarade, att, derest icke han ginge vågen till mötes, skulle den närma sig allt mera Sverige; och om äfven den brötes mot dess

*) «Nie war der Lage der Protestanten kläglicher als «in dem Jahre, da Gustav Adolph die Teutsche «küste betrat. Sie wagten nicht mehr auswärtige «Hülfe anzurufen; als diese von selbst kam, wuss«ten sie sich zu keinen Verbindung zu entschlies«sen; ja sie waren eben in Begriff mit den Gegnern «ein schmälichen Vergleich einzugehen. Kurz, sie «hatten das Vertrauen zu sich und zu ihrer Sache «verloren, und kämpften nur noch um die Trüm«mer der Kirchengüter.» — *Pfister* l. c., pag. 511.

**) Redan den 1 April 1628 är det bref skrifvet, som innehåller dessa ord.

Digitized by Google

klippor och skär *), der likväl göra oro och buller. Det är af historien bekant, med hvilken ifver Stralsund både angreps och försvarades, och samma fästning, hvilken Wallenstein ville borttaga; *om den ock vore med kedjor bunden vid himmelen,* var ankarplatsen för Gustaf Adolfs förhoppningar om en lycklig utgång på det förestående *vidtutseende* kriget **). Konungen och dess förnämste rådgifvare, Axel Oxenstjerna, tänkte icke lika i den vigtiga frågan, om Sverige borde afvakta fiendens anfall eller sjelf våga första steget; och det är äfven kändt, att Rikskansleren anság kriget, ifall det skulle börjas med angrepp från Svenska sidan, böra hellre utgå från Preussen, än riktas mot Pomern ***). Men *hans förstånd* nödgades vika för Gustaf Adolfs *snille,* styrdt denna gång, såsom nästan alltid, af en *gudomlig ingifvelse* †), och när han efter dennes död hemkom, medgaf han offentligen i Rådet, att, *om Konungen icke hade begifvit sig med krigs-*

*) Konungens Råd till Axel Oxenstjerna, att, om «man «måste allt förlåta, hålla flottan färdig och lägga sig «sjelf innanför de Svenska klippor.»

**) *Geijer*, Sv. Folk. Hist., 3, p. 165.

***) Med en mästares öfverlägsenhet både i politiska och militära åsigter har Gustaf Adolf, som dock sjelf en tid delade sin vdäs tankar, sedermera vederlagt honom.

†) *Dispositio divina*: Axel Oxenstjernas uttryck.

Digitized by Google

hären dit ut, hade Kejsaren då haft en stor flotta i sjön, och vi skulle aldrig här i Sverige suttit säkre *). Det var dock, efter Oxenstjernas egen och hela folkets öfvertygelse, den första grundsatsen i Sveriges dåvarande stats- och krigskonst, att striden skulle kastas utåt, så långt som möjligt från Sveriges gränser **). Vi behöfve sålunda ej betvifla nödvändigheten af det Tyska fälttåget, då äfven *den,* som kraftigast afstyrkte detsamma, och hvilken Gustaf Adolf ansåg sig icke kunna med förnuftskäl *på papperet,* utan blott med handlingar, *i verket,* öfverbevisa, lemnat sin motståndare ett sådant vitsord öfver visheten af dess företag.

Hvilka voro Gustaf Adolfs afsigter, när han gick öfver till Tyskland? — är åter en fråga, som ännu i dag så olika besvaras och troligen aldrig torde riktigt utredas. Han var en Riddare för trons försvar; men han var en verldslig Furste derjemte, och såsom sådan hyste han planer både för sin egen och sitt lands förstoring. Sträfvandet efter ett Östersjövälde, hvilket under ett helt århundra-

---

*) *C. Adlersparres* Saml., 4, p. 94.

**) Vid öfverläggningen om det Tyska krigets företagande stadnade Rådet i det tillstyrkande, att man ginge offensive åt Tyskland och der *rotfäste* krigets börda. Huru djupt rötterna deraf sedermera fästes i Tyskland, visade krigets långvarighet.

Digitized by Google

de, från Erik XIV:s uppstigande på thronen, till Carl X:s död *), genomlöper, lik en grundidé, vår historia, sysselsatte ständigt Gustaf Adolf. En god början dertill var redan gjord genom de Ryska och Polska krigens lyckliga utgång; hvad som återstod vid Östersjöns södra kust, skulle den nya fejden förskaffa. Det var derföre ej utan vigtiga skäl, som i det manifest, hvilket utgafs, när Konungen för sista gången öfver Baltiska hafvet, herraväldet deröfver förklarades från urminnes tider särskilt tillhöra Sveriges Konungar **). Pommern och Wismar betraktades redan såsom Svenska tillhörigheter, innan de voro af Svenska troppar intagna, och en klok blick beräknade, huru de Preussiska och de Tyska eröfringarna skulle gemensamt skydda hvarandra. Hvilken större eller mindre vigt man må tillägga denna *biorsak* — ty såsom sådan kan den endast anses vid sidan af *hufvudskälet* till kriget, eller af Protestantismens försvar — säkert är dock, att den ej vanhedrar Gustaf Adolf och hans folk, som begärde ersätt-

*) Från 1560 till 1660.

**) *Adler Salvius* berättar i ett bref till Ax. Oxenstjerna, att Konungen ålade honom att på något vis «ad«posite insätta denna clausula om mari Balthico, «nemligen cujus tutela ab immemoriali tempore Re«gum Sueciæ peculiaris fuerat.» — Se brefvet i *Fants* Saml., 1 St., p. 95.

Digitized by Google

ning för sina uppoffringar. Tyske författare *) hafva icke kunnat klandra Gustaf Adolf derför, att han lät sig af vapenlyckan betjenas att stärka sina egna intressen och fästa sin fot i Tyskland. Troligen hade denna ersättning för det stora företaget, att icke säga vågspelet, blifvit annorlunda beskaffad, om Gustaf Adolf fått lefva och afsluta freden. Men den Westphaliska må dock alltid räknas, icke blott för en bland de ärofullaste, utan också för en af de fördelaktigaste, som Svensk hand någonsin undertecknat. De tillhöra oss icke längre, dessa landskap och städer, som Hjeltens svärd eröfrade, och som erkänslan för hans välgerning emot Tyskland aldrig bort missunna Sverige att behålla; småningom hafva de gått ifrån oss, och mången torde vara benägen för det påstående, att deras besittning gjort Sverige mera skada, än nytta. En hvar må hafva sin tro! Det är ej byggmästarens fel, att muren ramlar, när den ena stenen efter den andra

*) *Schiller, Rühs, Pfister* m. fl., instämma alla uti att erkänna billigheten af Sveriges fordran på ersättning, och Pfister, som nämner det svar, hvilket gafs Sverige och Frankrike på deras begäran om skadeslöshet för deras kostnader, nemligen: «das «man den Kronen keine Satisfaction schuldig wäre», tillägger sedermera: «Eine solche Sprache führten «jetzt die Protestanten, ausser den Wenigen, noch «nicht restituirten, gegen ihre Beschützer.» l. c. P. 637.

rykes derutur; och en förmur för Sverige utgjorde dock, såsom förr är sagdt, den kust-stracka, hvilken genom Gustaf Adolfs åtgärd blef Svensk.

Ännu en fråga, och den sista! Hade Gustaf Adolf någon plan att tillvälla sig ett herradöme öfver Tyskland? — Många författare, särdeles utländske *), hafva hyllat den mening, att denne Konungs afsigter ytterst syftade at ett mål, som var intet mindre än Kejsarekronan, och att hans död, i den stund, då den inträffade, var en borgen för Europas frihet. Han, som drog ut från sin aflägsna ö för att värna friheten, skulle inom mindre än tvenne år blifva dess *då* vådligaste fiende! Förunderliga ombytlighet i menniskohjernet, om en sådan förmodan ägde grund! Eller var det för Gustaf Adolfs ärelystnad icke mera nog att kallas Sveriges Konung? Grep hans hand äfven begärligt efter andra spiror, fast icke så fräjdade som den

*) Äfven den ädle *Schiller* har, förledd af en otidig farhåga för den Tyska friheten, slutit sig till den stora skaran, som förklarat Gustaf Adolfs dödsfall för en mensklighetens lycka. Dessa äro hans ord: «Aber es war nicht mehr der Wohlthäter Deutschlands, der bey Lützen sank. Die wohlthätige Hälfte «seiner Laufbahn hatte Gustav Adolph geendigt, «und der grösste Dienst, den er der Freiheit des «Deutschen Reichs noch erzeigen kann, ist — zu «sterben.» — Med skäl kallar *Pfister* detta «die Behauptung einer erkalteten, späteren Zeit.»

Digitized by Google

fosterländska? Här medgifver icke utrymmet någon omständlig pröfning af den så invecklade frågan, hvad Gustaf Adolf hoppades att med sina segrar i Tyskland slutligen vinna. Misstänksamt har man sport: hvi tog han hyllning för sig och Sveriges krona af flera städer och landskap, som han genomtågade? Men sådant var eröfrares allmänna sed den tiden, och folkrättens Stiftare lärde Furstarne dess rättmätighet *). Äfvenledes har man tadlat, att han icke återställde Fredrik af Pfaltz i dess Kurfurstendöme, utan att tvinga honom till förnedrande villkor af beroende och afhängighet. Denna förebråelse mot Gustaf Adolfs minne synes så mycket mera ogrundad, som Fredrik sjelf satte det hopp på Konungens ädelmod, att, enligt den allmänna öfvertygelsen, hvilken då rådde, sorgen öfver sin väns oförmodade död också drog honom i grafven. För öfrigt var väl ännu tiden icke inne, då Gustaf Adolf, utan fara för det allmänna, kunde åt en Furste med den oskicklighet till allt regemente, som den förre Böhmiske Konungen, öfverlåta styrelsen af ett för sin härs bestånd så vigtigt land, som KurPfaltz. Ville man sätta full tro till Katolske

*) «Die Güter und Länder der Papisten, welche der «König im Laufe des Kriegs eroberte, betrachtete «er nach den Grundsätzen seines vertrauten Rathes «*Grotius*, als Eigenthum.» *Pfister*, l. c.; p. 541. Jfr *Grotius* de jure belli et pacis, L. III.

Digitized by Google

historieskrifvares vittnesbörd, hvilkas yttranden merendels här måste förefalla partiska, skulle man lätt kunna ledas till den öfvertygelse, att Konungen redan börjat allvarliga underhandlingar, för att antingen undantränga Ferdinand från den kejserliga thronen, eller åtminstone förvissa sig om möjligheten att honom der efterträda. En inhemsk berättelse tillägger väl GUSTAF ADOLF den önskan, att *en gång kunna antaga titeln af Kejsare öfver Skandinavien, deri inbegripande Sverige, Norrige, Danmark intill Stora Bält och Östersjöländerna;* men samma sägen tillägger uttryckligen, *att icke ville Konungen, såsom det utspridts, blifva Tysk Kejsare.**). Vore också denna sägen trovärdig, lägger den i dagen stora afsigter, väl värdiga en sådan titel; men icke blottar den en ärelystnad, så gagnlös för Sverige, som den, hvilken sträfvandet efter Romerska rikets krona skulle innebära. Huru frikostig man för öfrigt varit att tilldela GUSTAF ADOLF planer på Konungadömen, visar tillfyllest den nog

*) Se Skand. Sällsk. Handl., 2, p. 101. Berättelsen, som funnits bland Dalinska Samlingarna, skall härleda sig från Grefve B. Oxenstjerna, hvilken hört den af Ax. Oxenstjerna. Emot denna sägen kunde invändas, att den gått genom för många munnar, till att vara rätt tillförlitlig; men då den öfverensstämmer med andra historiska förhållanden, synes den förtjena trovärdighet.

Digitized by Google

allmänt utspridda tron, att han också allvarligen eftertraktade Polens spira. I detta fall har han dock sjelf velat befria sig från alla samtidens och efterverldens otillbörliga misstankar *), och blott för att erhålla *en god ändskap på det Polska kriget* önskade han, att Rikskansleren med låtsad enträgenhet skulle framställa honom såsom en medtäflare vid thronledigheten efter SIGISMUND. Icke mera tillförlitlig, än uppgiften om GUSTAF ADOLFS begär efter den Polska konungatiteln, må den ändå till våra dagar fortplantade sägen, att han hyste åtrå efter Habsburgska spiran, skattas. Men om någon ärelystnad bör hos honom rimligen förmodas, synes fordran på ett fortfarande *principat* öfver de Evangeliska Ständerna, på ledningen af det gemen-

*) I bref till Ax. Oxenstjerna, dat. Demmin d. 13 Febr. 1631, skrifver Konungen: «Till det sjunde «märke vi af Eder sista skrifvelse, hvad difficulte«ter J menen vara, att anställa för oss någon com«petition på Polniska kronan. Nu faller väl oss den«na vår regering så svår, att vi icke hafve stor lust «någon vidare börda oss att pålasta; men vår me«ning vore, att J publice väl måtte utsprida, hvad «nytta Polniska kronan och Ständerna deraf hafva «kunde..... på det, fastän intet mera (det vi icke «heller så synnerligen affectere) följde deruppå, «män likväl kunde i deras consilier någon förvir«ring inkasta och bringa dem i factioner, hvilka oss «sedan till god ändskap på det kriget tjenliga vara «kunde.» *Polnsk. Saml.*

Digitized by Google

samma försvaret emot papismen och det dermed förbundna kejsarehusets anslag, på ordförandeskapet för ett Protestantiskt förbund hafva legat inom hans önskningars område *). Och skulle väl en sådan fordran hafva blifvit alltför menlig för Tysklands lugn? Månne dess uppfyllelse, om Konungen fått lefva, ej hade besparat detta olyckliga land många lidanden, som sedermera blefvo en följd af det regel- och hufvudlösa **) i alla sakers gång efter hans död? Månne ändtligen Tyskland någonsin behöft darra af fruktan att blifva en lydstat åt Sverige, utan hade icke tvertom af en sådan förbindelse större farhågor kunnat väckas för det mindre rikets sjelfständighet? Hvad en af Tysklands utmärktaste författare, *Heeren* ***), yttrat om den förmenta faran af ett Svenskt öfvervälde, är högst träffande, och borde för alla tider aflägsna ur häfderna denna dröm af inbillad förskräckelse.

Men *ho kan upplyfta möjligheternas täckelse? — Från statsklokhetens dunkla kretsar, äfvensom från stridens hvimmel, uppsvingade sig* GUSTAF

*) Se derom *Geijer* och *Pfister*.

**) Att här ej åsyftas något tadel af Oxenstjernas eller den Svenska regeringens särskilta ledning uti af kriget, torde lätt inses.

***) Vermischte Hist. Schriften, 1 Th. p. 89.

Digitized by Google

Adolfs själ, ren och ljus *). Der den Odödlige nu lefver i en högre rymd, visserligen bekymrar det honom föga, hvad här dömmes och tänkes om hans gerningar och åfsigter. Men oss Svenskar, jå hela menskligheten, bör det ligga nära om hjertat att oskärad bevara en sådan personlighet, som Gustaf Adolf, att vårda hans minne såsom en helgedom, såsom en skatt, vid hvilken gudakraften af det ädla, det höga i menskliga bemödanden är fästad, från hvilken den än en gång kan sprida sin lifvande eld i ett kommande slägtes sinnen.

Gustaf Adolf föll för Europas frihet, för Sveriges ära, segrande på sjelfva valplatsen! Mörka rykten hafva berättat för samtida och efterkommande, att lönnmördares försåt bragte den i öppen strid ofta sårade, aldrig öfvervunne, om lifvet. Aktningen för menskligheten värde bjuder oss att ej sätta tro till ett så obestyrkt tal, som detta, och att icke uppsöka brottets medverkan till en olycka, hvilken från naturliga orsaker bäst förklaras. På Lützens slätter står en enkel sten upprest, der man först trodde Hjelten hafva stupat. Den bär icke

*) «Wer kann den Schleier, der die Möglichkeiten deckt, «hinweg nehmen? — Aus dem trüben Gebiete der «Politik wie aus dem Schlachtgetümmel entschwin«det Gustav Adolphs Geist rein und hehr.» *Pfister*, l. c., p. 546.

Digitized by Google

hans namn, utan det *Svenska*. Hvilken djup betydelse i detta, måhända tillfälliga, förhållande! *Gustaf Adolfs folk! Han var din i lifvet, i döden.* Det säger dig minnesvården på främmande mark, än mera tacksamhetens hågkomst, lefvande i ditt hjerta.

Segern vid Lützen var i mer än ett hänseende ett nederlag för Svenska folket. Under andra förhållanden än de, hvilka sedermera inträffade, hade Gustaf Adolfs död kunnat bringa på fall icke blott den lysande storhet, som var hans verk, utan äfven fäderneslandets välfärd, hvilken förut syntes så betryggad. En sex-årig dotter efterträdde honom, och en förmyndare-styrelse, alltid vådlig, när den måste vara delad emellan flera händer, hade att öfvertaga vården om den sak, hvilken det fordrats hela den stupade hjeltens personliga kraft och anseende för att tillbörligen upprätthålla. Att tänka på fred i den stund, kriget tycktes hafva förlorat sin ende ledare, hade väl alltid blifvit en rådlös regerings första tillflykt; men den Svenska var icke feg, och dessutom stod fred *nu* minst att vinna med fiender, hvilke, då de ej mer hade Gustaf Adolf att bekämpa, ansågo sig, ehuru nyss slagne, för segrare *). Och erhölles freden, på

*) Memoires de Brandebourg à la Haye 1751, p. 78.

Digitized by Google

[illegible] villkor skulle den kunna fås? Endast med uppoffring af det höga ändemål, för hvilket kriget var börjadt, af den dyrt köpta framgången, af de billiga anspråken på framtida ersättning, af ära och rykte, och säkerhet, för hvilka vigtiga angelägenheter redan så mycket blod flutit, så många ansträngningar, nu måhända förgäfves gjorda, hade vågats af ett under dem suckande folk. Krig måste föras, och om möjligt, med fördubblad kraft.

Det är en bland Gustaf Adolfs största förtjenster, att han, både medvetet och omedvetet, sträckte en ovanlig bildande förmåga till allt hvad honom omgaf. Så uppstod kring honom denna krets af ypperlige män, hvilke redan i hans lifstid dragit halfva bördan af de stora omsorgerna samt företagen, och nu med väldiga skuldror uppburo dess hela tyngd. Framför allt var mod deras utmärkande egenskap, hvilken nu äfven erhöll utrymme att visa sig i sin fulla storhet. — I Tyskland uppträdde Axel Oxenstjerna, efter en sömnlös natt stärkt och fast i sitt beslut att, churu Stiftaren var fallen, icke låta hans verk falla. Samma hjeltelust att kämpa för en annars värnlös sak ingöt han också i Baners, i Torstensons, och i de andra krigarnes bröst. Hemma inom fädernesländet *tog Rådet ett konungsligt sinne, höll modet uppe under den allmänna bestörtningen,*

fullde

fällde icke spiran, utan skyndade sig att, till framtidens betryggande emot alla yttre stämplingar, hylla Drottningen och med förnyad trohetsed fästa vid henne nationen *). Denna var också, såsom en mästerlig tecknare af flera åldrar i vår historia yttrat sig, *det lydigaste, det tappraste och med de bästa lagar och författningar för sin tid försedda folk, hvilket hembar åt hennes barnaålder härlekens offer* **). Nya skatter och utskrifningar beviljades, och ingen tvekade att bidraga till utförande af ett krig, som var *af Salig Konglig Majestät väl begynt och med dess ädlaste konungsliga blod beseglad* ***). Också, ehuru bundsförvandter blefvo otrogne, fiendens makt ökades, känslan af tacksamhet hos de Evangeliska Ständerna svalnade, och lyckan någon gång äfven öfvergaf de Svenska vapnen, fortsattes dock kriget med den framgång, att fred slutligen kunde vinnas på de ärofulla och i det hela för Sverige fördelaktiga villkor, som utmärka den Westphaliska. Ett drag, värdigt den ålder, hvilken efterträdde Gustaf Adolfs och förebådade Carl X:s, var

*) *Pufendorf*, Comment. de rebus Suecicis, Lib. V, pag. 90.

**) Anteckningar om Drottn. Christinas, Carl X Gustafs och Carl XI:s tider i 9:de delen af Handl. till Skand. Hist.

***) RiksdagsBeslutet i Stockholm den 14 Mars 1633.

beslutet att förekomma Danmarks hemliga plan, sedan en längd af år tillbaka, att angripa Sverige, då det låkade i betryck. Torstensons djerfva tåg från hjertat af Tyskland till Holstein och Jutland visade sedermera hans lärjunge vägen till Fyen och Seland; äfvenså blef freden i Brömsebro en föreläpare till den i Roskild. Med sådana värf slutade förmyndare-regeringen sin styrelse; väl för dess egen ära, måhända icke så för fäderneslandet! Christina fattade sjelf spiran vid aderton års ålder, och i helt annat skick befann sig nu det rike, hvilket hon fick att styra, än då hennes Fader, nyss sjuttonårig, emottog vården deraf. Äfven hade hon af en frikostig natur blifvit begåfvad med många konungsliga dygder; och bland fadrens tjenare, bland de män, som så väl förvaltat arfvet efter honom under hennes omyndiga år, voro de fleste ännu i lifvet, färdige att med sin trohet, vishet och kraft uppehålla thronens majestät. Länge hade likväl Christina icke burit kronan, förrän hon kände dess tyngd och började att efterse, hvar hon skulle finna, ej någon, som delade den, utan någon, på hvilken hon, förr eller sednare, kunde den helt och hållet öfverflytta. Det är icke meningen att utvidga dessa betraktelser till undersökningen om de orsaker, hvilka föranledde Christinas beslut att först försäkra sig och riket om en efterträdare, i

regeringen, samt sedan att; få år derefter, öfverlåta åt honom den höga plats, hvarvid hon lefvat, eller der hon icke trodde sig kunna med ära, trefnad och säkerhet qvarstadna. Ännu mindre kan det här blifva fråga om en framställning af de förhållanden, hvilka under hennes regering, likasom af henne sjelf vållade, tillkommit, och som tvungo henne till ett steg, vid hvilket hon dock visste att skickligt bevara utseendet af fri handling. Men det torde icke vara olämpligt att kasta en blick på de omständigheter, som gjorde Carl Gustafs person till föremål för Drottningens val och folkets bifall vid utkorandet af en thronföljare.

Allt sedan Gustaf Wasas tid, då ett talrikt Konungahus måste i dubbelt hänseende gifva anledning till förbindelser med utländska Furste-slägter, hade Tyska Prinsar börjat besöka Sveriges jord, hvilken, särdeles under de första åren af Tyska religionskriget, lemnade gästfrihet och beskydd åt flere, evangeliskt sinnade, och derför från sitt land förjagade Furstar. Väl införde icke hit denna omständighet, men den fästade här Pfaltzgrefven Johan Casimir, hvilken af det oroliga tillståndet inom dess fädernesland föranleddes att hos sin Svåger utbedja sig ett nytt uti Sverige. Gustaf Adolf hvarken ville neka sin älskade Systers, Catharinas Gemål denna förmån, eller fann sig sedermera missbelåten

med den nye landsmannen. Tvertom växte alltmer, med de stora händelsernas stigande kraf på skicklige män, Konungens förtroende för Pfaltzgrefven, åt hvilken han slutligen anförtrodde den högsta värden af de vigtigaste angelägenheter, han ägde näst krigets, den af penningebestyren. Huru Johan Casimir förvaltade dem, visar sig bäst i det förhållande, att efter Konungens död Rådet, som icke gerna såg en, enligt dess föreställning, frammande Furste i utöfningen af så betydelsegifvande värf, dock måste för det allmännas väl länge bibehålla honom vid samma förvaltning. Men det var dock ej penningevärden, som söndrade den furstelige Embetsmannen från de adelsborna, icke heller egentligen afunden, som förnekade en utländning delaktighet i de omsorger, hvilka man trodde Svenske män endast böra draga. En hemligare, djupare rotad, motvilja skilde en stor del af Sveriges Magnater från den i börd dem öfverträffande, men i makt och rikedom underlägsne Tyske Prinsen. Redan tio år före Gustaf Adolfs död födde Catharina en Son, hvilken, ehuru i sitt namn förenande både morfaderns och mörbroderns, ännu *då* ej kunde väcka fruktan för något det Pfaltziska husets syfte åt deras spira. Men när Gustaf Adolf föll undan, lemnande efter sig endast en späd dotter, och när ingen manlig telning fans qvar af den fosterländska Wasa-

grenen; då öppnades spelrumet, här för farhågor och vidt omfattande aningar, der för önskningar och djerfva förbindelser af lyckliga möjligheter. Det torde nu vara svårt att uppdaga alla de mer eller mindre dolda föreställningar om vådan af ett Pfaltziskt intresse bredvid det Gustavianska, hvilka sysselsatte bland andra också Axel Oxenstjerna; det vore en fruktlös möda att följa i spåren alla den tidens mer eller mindre skygga gissningar om en kommande dynastis planer och företag. Ehuru rik på händelser, mäktiga att upptaga äfven tankdigra själars uppmärksamhet, samtiden än var, riktades dock jemväl mot framtiden mången orolig blick, också ur deras krets, hvilke nu stodo högst i samhället. Ofta var dagens dristiga mod förknippadt med en ängslig föresigt af kommande skiften; och för månget öga var det mörkt vid uppgången af en ny Furstestjerna. Dock tillåter icke tiden att längre dröja vid dessa farhågor, uppstigande äfven inom hjeltebröst. Det är af offentliga handlingar ovedersägligen ådagalagdt, att inom de stora slägterna af Sveriges Ridderskap, med få undantag, Carl Gustaf i början icke betraktades såsom en till Sveriges räddning bestämd Furste.

Medan modern vid hofvet förvärfvade sig stora anspråk på sin kongliga myndlings tacksamhet, och fadern från sitt ensliga bo med örnblickar spa-

nade efter tillfällen att framdrifva sonen, uppfostrades denne dels i hemmets lärorika ensamhet, dels i det vigtiga umgänget med den fyra år yngre Christina. Båda växte de upp, hon i rikedomen af en öfverfull samtid, han i hoppet på en långsamt sig utvecklande morgondag. Christina var boren till den då mest ärofulla krona i verlden; — hon dog, blott åtlydd af några enskilta tjenare, under beskydd af sin faders fiende. Carl Gustaf föddes till arf af några qvadratmils land, — och på hans kista låg Gustaf Adolfs spira. Icke välsamma skakningar, icke inbördes split, icke hemliga stämplingar vållade detta ombyte på thronen. Ehuru oföresedt, ehuru knappast i begynnelsen tänkbart, gick det dock i en naturlig gång af förhållanden, fortskridande det ena efter det andra. Stundom ligger det i Försynens plan, att utan baller och oro frambringa den förändring, af hvilken ett folks räddning kan bero. Men samma högre makt, som lät roten till den Carolinska stammen småningom stärkas för att uppbära en storhet, jemnhög med sjelfva Wasa-trädets, skickade dock den, blixt, hvilken slog ned vid Fredrikshall. Skillnaden i de båda ätternas slut är för märkbar att icke väcka en betraktares uppmärksamhet.

Långsamt mognade Carl Gustaf och den lycka, hvilken väntade honom. Hans uppfostran fort-

Digitized by Google

gick i den anda, som väcker i det unga sinnet öfvertygelsen om nödvändigheten att hafva sig sielf, näst Gud, att tacka för sin framtid. När den husliga undervisningen blef för inskränkt, sändes han till Universitetet, der han borde vänjas under fortsatta studier, vid en större krets af viljor och krafter, unga såsom hans, men bidande, såsom hans, på den dag, hvilken skulle bereda deras verksamhet utrymme. Derefter vidtogo utländska resor, öppnande ännu större vidder af erfarenhet och lärdom för den omgripande själen, och närande lusten för segertåg hos en yngling, hvilken dock ännu ej ägde någon följeslagare att påräkna. Hemkommen till fäderneslandet begärde och erhöll han, fast med möda, tillåtelsen att begifva sig ut till Torstensons här, der han länge tjenstgjorde i lägre befattningar, innan han vågade emottaga den Öfverstebeställning, som den store Fältherren erböd honom, och hvartill en synnerlig mandom samt krigisk skicklighet gaf honom den bästa rätt. Så vände han åter till Sverige, hvilket nu styrdes af Christina sielf. Hon emottog sin frände med en utmärkt välvilja, och alltmer riktades på honom den allmänna uppmärksamheten. — Antingen den ynnest, som Drottningen honom betedde, eller hoppet, att hon för hans skull afslagit de flera giftermålsanbud, hon fått emottaga, eller öfvertygelsen,

Digitized by Google

att massan af det Svenska folket lifligt önskade framgången af hans plan, eller allt detta samfält ingaf honom mod; han yppade för Christina sin önskan att vinna hennes hand. Det är bekant, med hvilken enträgenhet han ofta förnyade denna begäran, ja äfven sedan han erhållit hvad mången redan då orättvist misstänkte vara grunden för hans åstundan efter en förbindelse med Drottningen *). Alla dessa försök misslyckades, men de lemnade likväl i ersättning större utmärkelser för Carl Gustaf. Sålunda fick han återgå till Tysklund i egenskap af högste Befälhafvare öfver alla dervarande Svenska troppar. En ny ära förvärfvade honom Prags eröfring, sista länken i den kedja af stora bragder, hvilkas lysande rad hans morbroder hade börjat med segern vid Leipzig. Äfven var det Carl Gustaf förbehållet att sätta slutstenen till det stora fredsverket, genom fördraget i Nürnberg. Under hans frånvaro hade Christina, med list och myn-

*) *Archenholtz*, Memoires de Christine, Tom. I, p. 420, berättar, att L. von der Linde, som beledsagade Drottn. Christina, då hon, efter sin afsägelse reste ur riket, hade sig af Kon. Carl X anbefaldt «de lui offrir encore une fois son coeur & sa «main, afin qu'il ne parut pas, qu'il eut plûtôt am«bitionné le Royaume, que la Reine.» Denna berättelse öfverensstämmer med *Pufendorfs*, de reb. a Carol. Gust. gest., Lib. I, c. 6.

dighet förenade, förmått Råd och Ständer att utkora honom till kennes efterträdare, och ehuru han åter tvingades af omständigheterna och den qvinnliga herrsklystnadens småaktighet till en långvarigare overksamhet, fick han likväl omsider uppträda på den thron, dit faderns och hans varsamma, men rättmätiga steg, under mer än tjugo år, nu hade honom närmat.

Men var det lyckan allena, föreningen endast af gynnsamma omständigheter, som förde Carl Gustaf till thronen? Kallade honom icke dit några egenskaper, jemförliga med dem, som prydt hans närmaste manlige företrädare, Gustaf Adolf den Store? Icke utan skäl har man förebrått historien, att den, vid delningen af minnets gåfva, likasom bestämt endast en halfbroderslott åt den yngre Hjelten, då åter den äldre alltid fått ut sin rätt ominskad. Samtiden erkände, säger man, Carl Gustafs värde, men för hans rykte i efterverlden anses det hafva varit ofördelaktigt, att han erhöll en tröttsamt vidlyftig häfdatecknare. Denna mening, yttrad af en samme Konungs historieskrifvare i våra dagar *), hvars arbete, ofullbordadt, är

*) «Charles Gustave fut moins heureux. Son Histo-«rien, le Baron de Pufendorf, écrivit dans le siècle «des in-folio. Son livre eut d'abord le succès, qu'il «méritait; mais la grandeur du volume et les détails

en anledning blandt de flera att sakna hans mångsidigt vittra penna; må dock lemnas derhän. Måhända kommer den ofta anmärkta likgiltigheten för denne store Konungs förtjenster deraf, att hans planer genom det förtidiga dödsfallet afbrötos. Honom följde ej den lycka, som förut Gustav Adolf, att de äfter fortsattes af en efterkommande styrelse. Så föllo de i glömska eller missförstodos; och det fullbordade storverket, Svenska väldets utsträckning till Öresund, utfördes så snabbt, att det af mången blifvit tillskrifvet allenast slumpens nyck, eller årstidens ynnest. Blott den lycklige eröfraren, *en ny Alarik, som ville föra sina Göter till Rom* *), krigaren för krigets skull, såg man i Carl X, och uti hans plötsliga död trodde man sig finna räddningen af Nordens lugn och Sveriges trygghet. Till ett annat mål, än endast segerns, syftade dock denne Hjeltes hela verksamhet, och åt andra egenskaper, än Fältherrens, lofvades en hans tillika utmärkt af fredliga verf, derest honom förunnats en längre regementstid, än den af icke fullt sex år.

Rikligen hade naturen slösat sina håfvor på denne Furste, hvilken intet synes hafva blifvit

---

«d'une longueur effrayante ont depuis decouragé des «lecteurs.» *Sköldebrand* Hist. de Charles Gustave.

*) Mémoires du *Chev. de Terlon*, p. 155.

Digitized by Google

förnekadt, utom ett längre åldems mått. *Redan hos gossen*, säger Pufendorf, *frambröt den själskraft, att han blef mera ett föremål för fädrens vördnad, än kärlek*: ett märkvärdigt förhållande, helst då man äfvenledes betraktar den sonliga undergifvenhet, hvarmed Carl Gustaf, också vid mognare år och sedan han blifvit utkorad till thronföljare, fogade sig efter sin faders önskningar och sökte dess råd. Det var en synnerlig lyckans skickelse uti denne Konungs öden, att han i flera-handa förhållanden fått lära den svåra konsten att skicka sig efter andras vilja; och på förmågan att lyda grundade han sedermera den att befalla. Han började med att beherrska sig sjelf, och denna uppfostringens största hemlighet har knappast någon Konung bättre förstått att inhämta, än Carl Gustaf. När spiran honom omsider räcktes, emottog han och förde henne med en hand, hvilken tycktes röja lika mycken vana, som styrka. Sällan har en mera sjelfständig man innehaft en thron och vetat att med kraften af sin karakter stödja den. Mer än en gång under sin händelserika, fast få-åriga regering, befann han sig i den belägenhet, att hans lycka vacklade; men han höll sjelf henne uppe med sin orubbliga själsstyrka och sitt oskakade mod. Låtom en samtida röst från hans graf vittna derom! *Emot försåt och list, mot struktan*

och sorg, mot verldens villust och smicker, hafver denne Konungs sinne stått upphöjdt och upprätt. Vid medgången har han sig hugnat med de sina uti måtta och försigtighet; när motgången hafver trängt, då har hans hjerta varit som mest upp-väckt till god förhoppning; och han har burit ett lika anlete i lycka och olycka, fast frimodigare i faror och besvärligheter *). Han gjorde skäl för sitt namn, och om någon, har han förtjent den gamla, ärliga benämningen *karlavulen*. Ty när har en Regent visat sig vara mera *man för sig?* Med denna karakterens sjelfständighet förenade sig alla de egenskaper, som dermed äro beslägtade: hjelte-mod, ihärdighet, arbetsamhet, förmåga att uthärda, styrka att försaka, sjelfförtröstan, som, när den sammanflyter med fromhet, hos Furstar oftast är källan till höga uppsåt och stora handlingar. Det var dock ej på sin egen arm, hvarken främst eller allenast, som Carl Gustaf förlitade sig. Under Guds hand ställde han alla sina tankar och företag, och samma mäktiga hand *afvände ögon-skenligen alla faror och drog honom oskadd der-utur* **). Efter Svensk Konungased var Carl X

*) *Ehrenstens* Personalier. De efter tidens språkbruk ofta förekommande främmande ord äro här förbytta uti motsvarande Svenska.

**) *Ehrensten*, l. c.

Digitized by Google

sitt folks föresyn i gudaktighet, dess *förebildare* på slagfältet, och inom fädernesländet en vaktare öfver helgden af det *Ord, hvaraf inbördes enighet och kärlighet befördras.* De dygder, som af Guds-fruktan pläga födas, ägde han i stort mått. Han var rättvis och betänkte alltid, att *rättrådigheten var den förnämsta Kongliga dygd, och att Konungar till intet annat ändamål sättas i verlden, än att menniskorna under dem måga föras med lag och ett skickligt lefverne* *). Han var hofsam, och redan i ungdomen ådagalade han en blygsamhet, som väckte allmänt uppseende och bifall. Så upphöjd var denne Hjelte öfver ordens skryt, att, när han i ett bref till sin fader berättade förloppet af Torstensons seger vid Leipzig, han icke nämde något om sig sjelf. Det var likväl i denna drabbning, som han tvenne gånger genom sin modgifvande tapperhet förmådde de redan tillbakaträngda Svenska leden att återvända mot fienden, och der hans häst blef skjuten af samma kula, som dödade Fältmarskalkens **). Prinsen hade, då han icke ansåg mödan värdt, att i den ejest omständliga skrifvelsen förtälja sådant för *sin fader*, ännu ej fyllt tjugo år. Med åldern tillkom väl hos Carl Gustaf

*) *Ehrensten*, l. c.

**) För samma kula föllo Lars Grubbe och tvenne andre män.

ett säkrare medvetande af sina krafter; men det yttrade sig mera i handling än i ord, och de stora verk, som oupphörligen sysselsatte hans verksamhet, lemnade icke någon tid öfrig för ett mångordigt sjelfberöm. Dock, när det fordrades, visste han att antaga den stoltaste ton; så svarade han den inbilske och i sin Konungs namn myndigt pockande Terlon: *Förr en gång hafva Göterne varit för Paris, och* — tillade han med ett slag på värjfästet — *än en gång kunna de föras segrande dit.* Hatets oädla känsla var helt och hållet främmande för hans själ; och hvad mången befarade, inträffade ej. Konungen glömde hvad PfaltsGrefven mästa fördraga, och ingen af dem, hvilka hemligen eller öppenbart motverkat hans upphöjelse, blefvo tillbakasatte i skuggan eller beröfvade ett annars välförtjent förtroende. Rättvisligen sades det ock på hans döda mull, *att mycket hade han hört och sett, det han icke så noga hade låtit väga eller förhöja; och att han den ena sidan af sin thron hade bemannat med sitt välde och sin myndighet, och den andra befästat med deltagande och mildhet.* Han var frikostig och sökte gerna tillfällen att belöna, hvarför han ock följde Gustaf Adolfs grundsats att i de eröfrade landskapen utdela förläningar, nu äfven åt män utom AdelsStåndet *). Dock

*) *Fants* Föreläsn. i Sv. Hist., 4 St., p. 16.

var han ingen slösare, som i otid förskingrade statens tillgångar; *ty han ville så gifva, att något öfver blefve, och att, om framdeles några flera skulle göra sig om fäderneslandet välförtjente, han då kunde ännu betyga sin frikostighet och nära den godes hopp samt förtröstan* *). För öfrigt ägde Carl Gustaf en källa, hvilken, när andra upphörde att vara gifvande, aldrig försinade och hvarutur han rikligen öste: ett välvilligt och nedlåtande sinnelag **). Han hade ett Svenskt hjerta och Svenska seder, tvenne ting, som, hos en Konung förenade, ännu aldrig förfelat sin verkan på dess undersåtares tillgifvenhet. Men icke hjertats allena, äfven hufvudets egenskaper voro hos Carl X utmärkta. Af naturen begåfvad med ett skarpt och träffande omdöme, en lätt och klar blick, ovanlig skicklighet att uppsöka en saks alla sidor, en ymnighet på hjelpmedel, merendels hämtade ur hans egen själ, en rikedom på utvägar, hvilken någon gång måhända förledde honom till alltför vågsamma företag, var han ett sådant mönster i klokhet och förstånd, att *hans samtida icke*

*) *Ehrensten.* Dessa ord äro, troligen vid uppläsningen i Rådet, utstrukna, men finnas, ehuru öfverkorsade i det af författaren egenhändigt rättade exemplaret bland Nordinska manuskripterna.

**) Qua donandi facultas deficiebat, humanitas et gratia supplebat. *Pufendorf,* Gesta Car. X. L. VII, c. 3.

Digitized by Google

lunde afgöra, om han var större Statsman än Närförare *). Han hade, när han emottog spiran, samlat en betydligare skatt af erfarenhet och menniskokännedom, än mängden af Furstar, stängde inom de vanliga gränsorna af deras kall, är i tillfälle att förvärfva. Då han ännu var en enskilt man och endast hade den utsigten för sig sjelf att kunna i nödfall *göra sin lycka med värjan* — en utväg, hvilken af mången obemedlad Furste blifvit vidtagen — stod han närmare samhällets alla förhållanden, äfven de lägre, och kom med de särskilta folkklasserna uti en beröring, hvilken han sjelf nödgades återhålla, för att ej uppväcka misstankar för någon afsigt att vilja blifva menigheters ledare, och höfding, förrän deras regent. Den ofta brydsamma belägenhet, uti hvilken han före sitt uppstigande på thronen befann sig, gaf honom tidigt, jemte konsten att kunna styra känslor, tal, anletsdrag, äfven förmågan att läsa andras mening i deras blick och uppsyn. Med denna statsklokhet förband Carl Gustaf en synnerlig skicklighet att uttrycka sina tankar. Christina, hvilkens domsrätt i sådana mål ej lärer kunna bestridas, yttrade till sina förtrogna, *att hon aldrig hört något mera vackert och vältaligt*, än hans svar till henne vid den högtidlighet,

då

*) *Pufendorf*, l. c.

då hon öfverlemnade åt honom kronan *). Samma bifall vanno hans ord, då han ställde dem till Ständerna, eller till sina troppar eller till främmande sändebud **). Äfven i brefvexling eller i författande af föreskrifter för sina tjenstemän vid olika tillfällen, ådagalade han en uttryckets styrka och en tankens grundlighet, hvilka på läsarens sinne gjorde en kraftig verkan ***). Sålunda vanprydde icke heller i detta hänseende Carl Gustaf en thron, hvilken i olika tidehvarf utgjort vårt lands yppersta talarestol, och hvarifrån gång efter annan utgått en konungslig stämma, mäktig att beherrska och förtjusa hela menigheter af höge och låge, lärde och olärde. Hvad naturen hade gjort för denne Furste, förkofrades än mera genom en sorgfällig undervisning, och, utom en förvånande språkfärdighet, ägde han också sådana insigter i de för hans höga plats uti samhället lämpliga vettenskaper och konster, att den berömde Grotius gaf honom, redan då han gjorde sina resor, det

*) Mémoires de *Chanut*, T. III, p. 441. *Pufendorf*, l. c. Lib. I, c. 5.

**) Mémoires de *Terlon*.

***) «Sane, quæ ab ipso concepta sunt, supersunt scripta «plurima, densis sententiis ac solidissimis rationibus «conserta, singularem efficaciam spirant.» *Pufendorf*, l. c. Lib. VII, c. 3.

råd att icke vidare sysselsätta sig med studier, utan hellre vända sig straxt till offentliga värf.

Af Gud och CHRISTINA erkände CARL GUSTAF sig hafva emottagit Sveriges krona *). Om äfven det sinnrikt artiga sätt, hvarpå detta erkännande blifvit åt efterverlden förvaradt, synes antyda, att meningen snarare var att smickra Drottningen, än att förneka Konungens förbindelse till Ständerna, har han dock i hela sitt uppförande mot CHRISTINA ådagalagt, att han ansåg sig genom hennes biträde förnämligast hafva vunnit sin upphöjelse. Också kan det ej förnekas, att, derest icke hon, först genom sin småningom mognande föresats att nedlägga spiran, sedan ännu mer genom sin bestämda välvilja för CARL GUSTAF och sitt ifriga bemödande att genomdrifva hans val, banat honom vägen till thronen, han aldrig hade dit kunnat framtränga **). Men det bör å en annan sida ej heller förgätas, att både ett inre och yttre tvång fästade hennes afsigter och verksamhet vid Pfalz-Grefvens intressen. Hennes ärelystnad, heder, sä-

*) Orden: *A Deo et Christina*, läsas på den kröningspenning, som CARL X lät slå.

**) Sane utut penes Reginam non erat regnum, cui vellet, dare, ac revera consensus Ordinum jus ad regnum contulerat, non poterat tamen viva regina super isto negotio quid moveri et constitui, nisi hacce autore. *Pufendorf*, Gesta CAR. GUST., L. 1, c. 5.

kerhet och framtida underhåll fordrade, att Carl Gustaf blef hennes efterträdare. Derpå hvilade fäderneslandets välfärd, dess räddning ur hotande inre stormar, lugnets bevarande, möjligheten att bibehålla Sveriges stora anseende *). Utan tvifvel kände Prinsen ganska väl dessa förhållanden; men han hade för mycken grannlagenhet att på något sätt låta Christina erfara den betydlighet, hvilken han borde äga samt också ägde i hennes ögon. Samma ädelhet, som besparade hennes qvinnliga fåfänga — en svaghet, hvaraf denna, ofta manligt tänkande, Drottning hade sin icke ringa andel — äfven det minsta medgifvande af hans nödvändighet för henne, gaf honom också styrka att fördraga den ständiga erinringen om all hans lyckas hänkomst från Christina, och att för samtid och efterverld instämma i samma språk. Med en vördnad, deruti man på en gång igenkänner älskaren och undersåten, uppvaktade han Drottningen, förgade sig efter hennes önskningar, stundom efter hennes nycker **), lät utan tecken till missnöje dömma sig till en aflägsenhet ifrån hofvet och alla

*) Ett märkvärdigt bref af Biörnclou, rörande Christinas ställning, då hon afsade sig regeringen, läses hos *Antheuheltz*, Mém., Tom. I, pl. 442.

**) Ett exempel på Carl Gustafs tålmodighet emot verkliga oförrätter från Drottningens sida finnes hos *Skjöldebrand*, pag. 201.

Digitized by Google

regeringsbestyr, hvilken Christinas äfven för skuggan af främmande inflytelse rädda karakter fördrade, samt, när en verklig fara genom den Messeniska tillställningen yppades, lugnade hennes sinne med en, alla stämplingar bestämdt afvisande, trohet. Om man i Prinsens uppförande vid detta tillfälle igenkänner den klokhet och den raskhet, hvilka gemensamt vanligen styrde hans handlingar, bör man ej heller betvifla, att en ädel uppriktighet, som afskydde alla mer eller mindre brottsliga ränkor, var den förnämsta drifjädern till det steg, hvilket han tog, och hvarom en bland hans närmast förtrogne vågade på förhand försäkra Drottningen *). Allmänt känd är också Carl Gustafs ifver att, så vidt icke rikets väl lade några hinder deremot, söka bereda bifall åt Christinas fordringar före afsägelsen, och äfven derefter med kraften af sin nya myndighet gifva helgd åt hennes beslut. Carl Gustafs samtida erkände det ädla i hans förhållande och prisade honom derför, *att*

*) ÖfverStåthållaren, sedermera utnämde RiksSkattmästaren, Baron Herman Fleming yttrade, vid första upptäckten af den Messeniska sammansvärjningen, redan innan Hertigens bref till Drottningen ankom, sin fullkomliga öfvertygelse, att «H. K. H. icke skulle bita på den kroken, utan oförtöfvadt gifva, som en trogen undersåte, H. M:t sina underdåniga tankar tillkänna.» — Skand. Sällsk. Handl., IX, p. 108.

Digitized by Google

han, ehuruväl Arffurste, hade sig till intet fördristat *) *emot sin regerande Drottning, utan med största vördnad och försigtighet uti allt gått tillväga, icke blandandes sig i några regementssaker, utom dem allenast att förrätta, som hon hade honom pålagt och embetrott.*

Men — fortfar den med sin Konungs förtjenster och egenskaper väl förtrogne Ehrensten — *sedan han blef med krona beprydd och hans hand hade fattat spiran, betänkte han väl, att sådant icke var gifvet till hvila eller välllust, utan att det var ett högt och mödosamt embete, under hvilket många tusende själar och hela dess rikes samt de derunder lydande provinsers välfärd och säkerhet borde skylas.* Från det ögonblick, då Carl Gustaf uppstiger på thronen, är han icke mer den enskilte Fursten, omfattande i sin vård blott sitt *goda Öland* **). Sveriges väl är nu hans stora mål, och för fosterlandets angelägenheter är han straxt

*) Originalet, som är *Ehrenstens* ofvananförda Personalier, har ordet *præcipiterat.*

**) I *Palmskiöldska* Samlingarna, Topographica, Småland, Tom. III, p. 843, förekommer en berättelse efter M. G. De la Gardie, att Carl Gustaf under sitt Polska fälttåg ofta tänkt på Öland och då sagt: *Mitt goda Öland, mitt goda Öland! När en gång jag blir trött uti affärerna, vill jag ändock sätta mig der till ro och låta min son slitas med regementet.*

Digitized by Google

färdig att verka och att kämpa. Sällan såg man en Konung så snart hemmastadd i sitt höga kall, så hastigt förflyttad i utöfningen af alla dess särskilta pligter. Vid en flygtig blick upptäcker man i Carl Gustafs regering endast en kedja af krig, och man drages till tvifvel om hans benägenhet eller förmåga att sysselsätta sin själ med andra göromål och värf, än dem den nyväckta, ej förr än efter hans frånfälle lugnade, fejden gjorde nödiga. Men en allvarligare uppmärksamhet på de få fredliga bestyr, som denne Konung hann att utföra, skall lätteligen öfvertyga en sakkunnig betraktare, att den store Krigaren äfven var mäktig af en annan verksamhet, än den omständigheterna honom medgäfvo att utveckla, och att månget frö till ett bättre samhällsskick, mognande först i Carl XI:s styrelse, redan i faderns planer låg gömdt. Dock för att rätt förstå Carl Gustafs, liksom hvarje annan märkvärdig Konungs, historia, är det nödigt att betrakta hans egen ställning till de olika klasserna af folket, hvardera nu framträdande med allt mer bestämda anspråk på Regentens uppmärksamhet och omsorger.

Med rikets främsta stånd hade redan vid denna tid börjat föregå en förändring, hvilken vidare fortskred, i samma mån som krigen blifvit mera omgripande än förut, och äfven statens utbildning

i alla grenar af offentligt lif hade ökats. Den Svenska adeln utgjordes icke endast af de gamla högre ätterna och af åtskilliga på landet bosatta slägter, som i förra tider bildat öfvergången från herremännen till den jordbrukande massan af folket. Inom Riddarhuset hade inträdt en mängd af nya ätter,*) hvilka genom förtjenster med svärdet eller pennan, någon gång genom rikedomars inflytelse, blifvit upphöjda i adlig värdighet. Från de skilda landskapen kommo många frälsemän, och nunne samma utmärkelse, som de der ägde, likaledes i Sverige; och flera i våra häfder fräjdade namn äro af främmande ursprung. Dagens adel, grundad, såsom den gamla, äfven på förläningar, hade likväl ännu icke hunnit sammanväxa med denna i gemensamma intressen och ärfda tänkesätt. De *nye männen* älskade att tillbedja den uppgående solen**), hvars strålar lofvade dem sin glans, och mot Carl Gustaf riktades deras blickar. Det var således med fullt skäl, som Christina befarade, att, om hon länge uppsköte afsägelsen af kronan, missnöje skulle utbryta bland krigsbefälet

*) Under Christinas tid adlades icke mindre än 428 nya familjer. *Eberhard*, Pragm. Hist. öfver Sveriges Adel.

**) *Adorari Solem orientem*, Pompeji bekanta uttryck. *Freinsh.* Suppl. Liv., Lib. LIV, c. 29.

Digitized by Google

och den öfriga, genom sin skicklighet dag från dag mera betydande, tjenstemannahopen, hvilkas tillgifvenhet hon väl visste, att hennes frände sig förvärfvat. Visserligen var genom den förut omnämda klass-indelningen det yngre Ridderskapets inflytelse öfver det äldre och fåtaligare motvägdt; men dess röst var högt gällande hos krigshären och bland ett i anseende växande medelstånd. Inom den högre adeln och vid rådsbordet hade väl Carl Gustaf också sina ifriga anhängare; men de stora slägterna i allmänhet, lyssnande till Axel Oxenstjernas, Per Brahes, Jakob De la Gardies råd och varningar, voro af lätt begripliga orsaker den *främmande Fursten* *) obenägna. Här är icke tillfälle att framställa alla de medel, som de använde, först att i tid afböja det Pfaltziska hussets planer på Sveriges krona, sedermera att hindra dessas fortgång; ännu mindre att utveckla de orsaker, som verkade Aristokratiens ihärdiga sträfvande att motarbeta Carl Gustafs upphöjelse. Uti detta skådespel af höga krafters och ädla intressens inbördes strid, står — såsom nästan i alla den tidens händelser — Oxenstjerna den främste, vare sig

*) *En främmande Furste utan arf och furstendöme* kallades hertig Adolf Johan, Carl X:s broder, äfven af sin egen svärfar, Riksdrotset Grefve Per Brahe. — *Carl Adlersparres* Saml., 3 D., s. 359.

Digitized by Google

till beröm eller tadel. Han försökte, med en redlig mans öppenhet i sitt handlingssätt, att förhindra kronans öfverflyttande från Christinas hufvud på hennes frändes. *Icke *) blott Drottningens egen höga rätt, anseende, välstånd och konungsliga namn hos nuvarande och efterkommande, inom och utom riket, äfven fädernestandets och Ständernas trygghet, lugn, välfärd och aktning, hans egen ära, samvete och pligt förhindrade honom att biträda vid upplösningen af ett band, som var grundadt på födslorätt, arfförening, högtidliga beslut, inbördes löften, eder och förpligtelser, samt med hand och mun upprättadt.* Han, den nu mer än sjuttioårige rådsherren, med den rikaste erfarenhet af verldens gång och skiften, var icke böjd att i *oträngda mål söka efter sådana ändringar, de der sällan till bättrings, men ofta till förvärrings företagas, utan ansåg skäligt och rådligt att åtnöjas med det närvarande, låtandes den, som allt förmår, styra i det öfriga.* Denna varsamhet, så naturlig vid Oxenstjernas ålder, var i det hela högst loflig, och den synes undanröja alla misstankar om

*) De här anförda orden äro hämtade ur *Riksens Råds föreställning* till Drottn. Christina, att icke afsäga sig regementet, ingifven 1654 och uppsatt af Axel Oxenstjerna samt *ex autographo illius* afskrifven bland Palmsköldś *Acta ad Hist. Caroli Gustavi*, Tom. II, p. 137—153.

Digitized by Google

nödla beväkelsegrunder till hans obenägenhet att gynna, hvad Carl Gustaf sjelf kallade ett *quantigt omskifte i rikets styrelse* *). Rikskansleren gjorde rättvisa åt Prinsens egenskaper, och bland de flere Furstar, som begärde Christinas hand, var troligen ingen, åt hvilken han hellre unnade den. Genom en sådan förbindelse hade båda slägternas intressen blifvit sammanknutna, och den äldres för Oxenstjerna så heliga och dyrbara rättigheter funnit ett stöd af den yngres på villkoret af förderneslandets väl grundade anspråk. Men Christinas lynne, som afskydde äktenskapets band, förhindrade uppfyllelsen af en förening, hvilken säkerligen var ett mål, hvartill Oxenstjernas och Carl Gustafs önskningar gemensamt sträfvade. Hvad kunde den gamles vishet uträtta i en sak, der icke den unges enträgenhet något förmådde **)? Men när det icke lyckades Carl Gustaf att erhålla Christinas samtycke till sin begäran, och hon än-

*) *K. M:ts proposition, angående detta rikets närvarande tillstånd, föreställd samtlige Rikets Ständer, Stockholm d. 12 Mars 1655.* Nord. Saml.

**) Att Oxenstjerna och de andre Rådsherrarne icke ogillat Carl Gustafs förmälning med Christina, utmärka flera omständigheter, som här ej närmare kunna utredas. Se *Pufendorf* Comment., L. XX, c. 61; L. XXI, c. 110—112. *C. Adlersparre* Hist. Samk., 2 D., sid. 214, 237, 250.

dock understödde hans val till thronföljare, må Oxenstjerna icke klandras derför, att han satte sig emot så väl detta beslut som ännu mer hettiges afsägelse, hvilken skulle *införa en skiljmessa emellan henne och hennes undersåter.* Enligt dessa grundsatser synas äfven Rikskanslerens medbröder hafva handlat, och vid det tillfälle, då Drottningen uti rådkammaren förebrådde slägterna Oxenstjerna och Brahe att i oädla afsigter förhindra Pfaltz-Grefvens upphöjelse, var det Torstenson, dennes ifrige vän, hvilken med värdighet tog de orättvist beskyllde i försvar.

Men är Oxenstjernas och de med honom likasinnades förhållande i hela denna sak prisvärdt och vittnande om deras tillgifvenhet för *den store Gustafs dotter,* förtjenar icke mindre loford å ena annan sida Carl Gustafs uppförande. Så länge underhandlingarna emellan Drottningen och Rådet fortforo, afhöll han sig från allt deltagande i dem, och i stället för att motarbeta desse mäns inflytande hos Christina, sökte han vid flera tillfällen att personligen understödja det, samt lade ofta sina angelägenheter i deras händer. Gerna må det medgifvas, att klokheten äfven föreskref ett sådant handlingssätt; men får denna dygd ej förbindas med ädelhet, och är det troligt, att den förra utan den sednares biträde kunnat alltid styra ett sinne,

Digitized by Google

så naturligen lifligt, som Prinsens, och ständigt eggadt af nya retelser? Slughetens kraft är stor, men dess pris vare menskligheten! — ännu större är ett ädelt sinnelags. Endast känslan af verklig själshöghet, icke en kall beräkning förmår att verka ett sådant förhållande, som Carl Gustafs till Axel Oxenstjerna! Gustaf Adolfs vän blef en *fader* för den nye Konungen *), och öfver den gamle Rikskanslerans sista dagar kastades åter ett ljus af varm tillgifvenhet och aktning, hvilket på ett mindre smärtsamt sätt, än åtanken af Christina, erinrade honom om de lyckliga dagarna af det kongliga förtroendet, det mest vackra och ärofulla, som ett Svenskt hjerta någonsin fått njuta. — Carl Gustaf vid Axel Oxenstjernas dödsbädd; hvilken bild af det gamlas och det unigas försoning! Och diamanten sänd, räckt af den döendes hand åt den lefvande, som nyss fattat spiran, hvilken påminnelse om det arf af obefläckad ära och trofast storhet, som en hädangående ålder öfverlät åt den kommande! I mer än ett fall blef också Carl X det förflutna tide-

*) *Le Roy de Suède l'appelloit Son père. Chanut*, III, p. 455.

**) När Carl Gustaf tvenne dagar före Ax. Oxenstjernas död besökte honom, erhöll han af Rikskanslern till gåfva den stora diamant, som denne fått emottaga af Ludvig XIII i Frankrike och hvilken värderades till 30,000 R:dr. *Chanut*, III, p. 482.

Digitized by Google

hvarfvets beskyddare ombud det nyas någon gång öfvermodiga anspråk. Den unga andan i Christinas hof var icke alltid förenlig med det högtidliga allvaret af de store Statsmännens och Fältherrarnes umgängessätt; men Konungen skyndade, så snart Christinas skilsmessa från Sverige, utan kränkning af en skyldig aktning för hennes bruk, sådant medgaf, att återföra den fordna tonen af godt skick och flärdfria seder. Den synnerliga uppmärksamhet, som han visade för all äldre förtjenst, på samma gång som han uppmuntrade den yngre, förvärfvade honom allmän vördnad och tillgifvenhet, och sammanhöll adeln med en gemensam täflan uti trohseten mot hans person. Men i ännu vigtigare mål upprätthöll han de stora af fädernesslandet väl förtjenta ätternas samt hela ridderskapets rättigheter. Redan under Drottningens regering hade de ofrälse stånden framgått till thronen med en för adeln olycksbådande begäran *), att, till förökande af kronans inkomster, hvilka årligen aftagit genom de ständigt ökade förläningarna af dennas gods samt räntor, och till en lindring i de öfriga samhälls-

*) *Protestatio trium ordinum de restituendis bonis coronæ* är titeln på den märkvärdiga skrift, hvaruti reduktion af Kronogodsen yrkades, och hvilken ingafs till Drottningen vid 1650 års riksdag. — Den finnes tryckt i *Loenboms* Handl. till Kon. Carl XI:s Historia, 10:de Saml., p. 71.

Digitized by Google

klassernas tryckande skattebördor, en fråfst måtte anställas, och till staten åter indragas de bortskänkta eller förpantade godsen. — Christina, som icke kunde vara okunnig om det verkliga behof, hvilket äfven med stöd af Konungabalken rättfärdigade en sådan begäran, men icke heller ägde mod och hjerta att återtaga sina egna gåfvor, och att stöta ifrån sig det stånd, hvilket hon hade förnämligast att tacka för sin ära och storhet, ägde ingen annan utväg, än att kasta frågan oafgjord på framtiden, och låta den manliga kraften dämpa missnöjet eller förbyta i rätt, billighetens fordringar. Det dröjde också icke ett år efter Carl Gustavs uppstigande på thronen, förrän åter saken bragtes å bane, men icke omedelbarligen af ståndden, utan af honom sjelf *), hvilken enligt dessa tiders statsförfattning var den ende behörige framställaren af alla under Konungs och Folks gemensamma pröfning förekommande mål **). Det beslut,

*) «Rex cum primis negotium isthoc ad liquidum deduci cupiebat, ut quid redituum sibi foret certo nosset, temperando inde erogationum modo.» — *Pufendorf* de R. a Car. Gust. g:s, L. II, c. 5.

**) *Whitelockes* Daghok, p. 718. «Det var ett oerhördt exempel,» säger Grefve G. Bonde i sina anekdoter, «då tre stånd vid riksdagen 1650 qvitterade propositionen, som dem var gjord och föreslogo nya författningar.» *Schönbergs* Bref, 3:dje Fl., p. 274.

Digitized by Google

som vid riksdagen i Stockholm 1655 fattades, var i hög grad billigt, och en skyndsam verkställighet deraf skulle måhända hafva besparat adeln följderna af ett tjugofem-årigt uppskof. Endast Carl Gustafs visa mätta och för Frälseståndets bästa välvilliga benägenhet återhöll de andras genomgripande anslag, hvilka, om de icke blifvit hämmade af den kongliga myndigheten, lätteligen kunnat omstörta hela adelns anseende och makt, samt, i sakernas dåvarande ställning, orsaka de för rikets bestånd farligaste skakningar. Konungens aktning för sin store morbroders minne och för de mäns förtjenster, hvilka denne Regent belönat, beredde Frälseståndet räddningen af alla förläningar, som före den 6 November 1632 blifvit bortskänkta *).

*) I Riksdags-Beslutet af den 25 Juni 1655 heter det: «På det genast i begynnelsen sättes dervid en viss-«het, hvarefter samma reduktion må anställas, och «icke gås för långt tillbaka i sådana tider, som föda «mera irringar och vidlyftigheter af sig igenom de-«ras eget lopp och förändring, än sedan väl och «beqvämligen kunna utredas, *så och för flera vig-«tiga skäl, hvilka i lika fall hafva bevekt Kongl. «Majt till samma termin i en sin på denna riks-«dag gjorda stadga och förordning*; derföre är be-«lefvadt och godt funnet, att den 6 Nov. Anno 1632, «då Konung Gustaf Adolf den Andre och den Store, «vår fordom allernådigste Konung, glorvyrdigst i «åminnelse med döden afgick, skall blifva ställd och «föreskrifven till en viss termin.»

De ofrälse stånden hade till afsigt att utsträcka gränsen för den beslutade räfsten ända till Norrköpings riksdag 1604 *), men Carl Gustaf skydde dåde mot denna fordran adelns sak, och man synes för öfrigt hafva befarat att genom exemplet af rubbning i stiftelser, så helgdbjudande som Gustaf Adolfs, öppna utrymme för ännu vådligare anspråk, mähända slutligen skakande all ägande-rätt **). I allmänhet skulle endast en fjerdedel af de adliga förläningarna återkallas, och denna minskning i Ridderskapets makt och rikedomar var icke större, än att den väl kunde lidas. Någon gång inskränkte äfven Konungen i tillämpningen de grundsatser,

*) *Pufendorf*, R. G. a Carolo X:o, L. II, c. 5, c. 8.

**) Annorlunda kunna svårligen dessa Cl. Rålambs märkvärdiga ord tydas: «Man befarade, att, efter adelns «privilegier voro af Kon. Gustaf Adolf gifna, och «rördes något annat af det han behrefvat hade, kun«de de snart också göras disputabla.» *Palmsk. Pol.*, Tom. II, p. 991. — Ett annat skäl, hvarför de af Gustaf Adolf donerade godsen fritogos från indragning, anför *Pufendorf ex decreto Regis*, nemligen: «quia Gustavus Adolphus Rex aliis provinciis adquisitis supppleverit, quæ hoc modo Coronæ reditibus decesserunt.» — Samma försvar för de icke få af Carl Gustaf gjorda förläningar hade också kunnat åberopas. Märkligt är för öfrigt, att Terserus, en anstiftare af de ofrälse ståndens protest mot de äldre förläningarne, sjelf ej tvekade att emottaga sådana till icke ringa värde utaf Carl X.

satser, på hvilka samma räfst hvilade, såsom när han, andra exempel att förtiga, förklarade, att om *Segersjö ock läge på hans borggård, skulle Torstensons arfvingar det behålla* *). Eljest gjorde krigen och de derunder sig ständigt framteende tillfällen för tappre och skicklige män att sig utmärka nya behof af förläningar, helst Carl Gustav aldrig försummade att *kongligt belöna gjorda verkliga tjenster* **). *Dock* — säger Ehrensten — *hafver han ej med otidig frikostighet förslösat rikets gods, icke dragande om det allmänna den förnämsta omsorgen; förty hans syftemål hafver alltid varit att hålla Kronans inkomster och Staten vid makt, hvarförutan rikets välfärd icke kan mera bestå, än en kropp utan blod.* Ofta finge de män, hvilka bestyret med förläningarnas återkallande blifvit uppdraget, emottaga skarpa förebräelser för sin försumlighet och tröghet att verkställa de för *reduktionen* gifna föreskrifter; och *är det ingen tvifvel, att der Konungen hade fått lefva och veckla sig ur de svåra krigen, såsom han var en god hus-*

*) Segersjö var beläget inom en af de omistandes orterna, som borde reduceras. Andra exempel på en sådan berömlig skonsamhet mot förtjente män finnas i *Nordinska* Samlingarne. — *Reduktionshandl.* N:o 57, omb. in folio.

**) Skand. Sällsk. Handl., 9 Del., p. 129.

hållare och förstod kammarväsendet, han ock hade bragt staten i det stånd, att fäderneslandet hade orsak haft sig deröfver att hugna *). Men de ständiga fejderna, hvilka upptogo Carl X:s korta regering, gåfvo honom föga tid öfrig för de inre angelägenheterna, och icke heller var det rådligt för honom att genast i början af sin styrelse och innan hans myndighet ännu var riktigt befästad, företaga en sträng verkställighet af det fattade Riksdagsbeslutet, helst vid början af ett krig, som komme att draga honom långt från fäderneslandet och tvingade honom att sätta sin största lit på det Stånd, hvilket egentligen drabbades af räfsten och lätt skulle eggas till motvilja mot en Konung, som, då dess medlemmar kämpade för hans försvar, angrepe deras under frånvaron svårt skyddade rättigheter.

Ännu märkvärdigare, än Carl Gustafs förhållande till adeln, var det, hvaruti han stod till de ofrälse ständen. Allt mer började verkningarne af Gustaf Adolfs omsorger för de lägre och medelklassernas bildning, anseende och välstånd att visa sig. Till rikets förnämligare embeten uppsteg en efter annan tillhörande dessa *vanbördige* **), och en stor

---

*) Dessa ord äro i *Ehrenstens* Manuskript öfverkorsade, måhända vid uppläsningen i Rådkammaren.

**) Såsom kändt är, måste Drottn. Christina med en nöjaktig förklaring, helt stridande emot den ur-

Digitized by Google

del af tjenstemännen utgjordes af personer, utgångne från helt andra kretsar, än Ridderskapet. Bredvid de adliga husen reste sig köpmännens, och en borgareson, upphöjd till Riksråd och Friherre *), öfverglänste uti lefnadens prakt och stât, äfven beundrade af utländningar, nästan alla högre ädlingar. En Borgmästare i Stockholm var nu så myndig, att, då han för misstankar om delaktighet i Messeniernas stämplingar skulle tagas uti förvar, regeringen ansåg rådligast att fördubbla alla vakter **). Äfven allmogen hade fått en bestämdare kännedom om sina rättigheter, och åtnöjdes icke med dem den ägde, utan fordrade jemväl privilegier. Inom det andeliga ståndet företedde sig ofta en söndring, icke alltid så vådlig och långvarig, som den, hvil-

---

sprungliga meningen med detta ord, betecknande motsatsen af *välboren*, tysta de ofrälse ståndens vid 1650 års riksdag yttrade missnöje öfver denna benämning, förekommande i de adliga privilegierna.

*) Lorentz von der Linde, son till kronans faktor och köpman, Erik Larsson, en Holländare, hvilken adlades af Gustaf Adolf 1631. Han omnämnes i *D'Ogiers*, *Chanuts* och *Whitelockes* anteckningar.

**) «Comme le Bourgmestre Nilsson estoit assez aimé «de la Bourgeoisie, on fit redoubler toutes les gar«des du Chasteau et de la ville, et mesme on posa «un Corps de garde au fauxbourg du Sud, afin «d'empescher, que l'emprisonnement de cette per«sonne ne put causer des desordres parmi le peuple.» *Chanut*, l. c. 2, p. 356.

Digitized by Google

ken leddes af Terserus, då hela det lägre Presterskapet skilde sig från det högre, och först efter en sex veckors skilsmessa: samt en ordentlig föregången förlikning kunde förmås att åter sammanträda till gemensamma öfverläggningar med Biskoparna. Desse voro väl i allmänhet adeln ej obenägne; men en Biskop hade dock gifvit första efterdömet af dristig frimodighet emot Aristokratiens anspråk *), och en annan prestman, äfven sedermera Biskop, var en bland dem, som, efter uttrycken i en adelns försvarsskrift år 1672 emot de ofrälse ståndens angrepp, *burit oljan till den eld, hvilken allt ifrån Drottning Christinas tid hade dolt sig i askan* **). Det var dock nära, att elden redan *då* hade upplossat; sinnena voro lätt antändliga, och hvilken jäsning kokade i de lägre samhällets klasser under de sednare åren af Christinas styrelse, kunna ännu bevarade anteckningar af samtida män

*) Johannes Rudbeckius, Biskop i Westerås, författare till den bekanta skriften: Privilegia Doctorum &c., om hvilken den annars för aristokratiskt tänkesätt ej misstänkte Joh. Skytte fällde det omdöme, *att intet farligare scriptum hade i Sverige varit publiceradt på 100 år.* Biskop Rudbecks Minne af *F. M. Franzén.*

**) Dessa ord förekomma i det svar, adeln afgaf på de ofrälse ståndens begäran, att Konung Carl XI ej måtte bekräfta de adeliga privilegierna. — Manuskript bland *Nord. Saml.*

Digitized by Google

bäst lägga å dåga. Sålunda måste — för att åberopa ett par vittnesbörd — *Terserus*, den förut nämde, orolige, ehuru välsinnade frihetsvännen, medgifva, *att allt bebådade ett inbördes krig, för hvilket icke bönderna endast, utan äfven borgarena voro benägne, under det att mången bland den rikare adeln samlade sina kostbarheter och beredde sig att flykta undan till säkrare orter* *). En annan skrift **) från dessa tider innehåller icke mindre märkliga uttryck. *Jag ryser* — heter det der — *att förtälja alla hotelser, smädeord, vränga omdömen, hädelser, nidvisor och andra styggelser, som vid denna tid, utan fruktan för Gud eller nästan, lättsinnigt och fräckt kringföras här i Stockholm; ve oss! olycksdigra dagar inbryta; o! att en hvar besinnade sin frid, förrän orättfärdighetens mått är fullt, och Herren besöker oss i sin vrede* ***). — Hvem tror sig icke här finna förebilden till den Franska Revolutionens skräcktid! Den ende, som kunde stilla oron, var Carl Gustaf. Kring honom

*) Ortus et vitæ Cursus *Johannis Elai Terseri*. — N:o 400 in qv. bland inh. *Manuscr. Nordiniana*.

**) Prosten *M. I. Guthræi* Relation om 1650 års riksdag. N:o 376 bland inh. Qvart. af Manuscr. Nordin. — Begge dessa skrifter äro författade på Latin.

***) Jemför med dessa uttryck andra likartade hos Pufendorf, Baazius (Bref-vexling i *C. Adlerspurres* Hist. Saml., 2 Del.), m. fl.

Digitized by Google

samlade sig alla förhoppningarna på en ny regering, på ombyttа styrelsegrundsatser, på inskränkningar i adelns välde, på utvidgning af de andra ståndens rättigheter. Med välvilja och deltagande lemnade han uppmärksamhet åt dessas besvär, och ingöt i sinnena den lugnande känsla, hvilken alltid åtföljer hoppet om rättvisa. Han visste, att han, näst "Gud och Christina," hade dessa folkklassers tillgifvenhet att tacka för sin spira, och han sökte att visa sin erkänsla för detta förtroende genom den åhåga han drog om förbättrande af deras belägenhet i samhället. *Ehrensten,* sjelf härstammande från en ofrälse slägt i medelmåttiga villkor, men lugnad med Carl Gustafs utmärkta ynnest, vittnade efter dess död, *att den gamla Svenska friheten hade Konungen så hållit vid makt, att intet stånd kunde klaga sig vara uteslutet, utan hvarest dygden blef funnen, var dess bestämmelse jemväl erkänd och i värde skattad.* Samma Furste, som skyddade adeln mot oskäliga anspråk, och gaf sitt förtroende åt Christinas förnämsta män, skänkte likväl mera utrymme, än tillförene varit medgifvet, åt utvecklingen af all samfundskraft, ifrån hvilket håll den än utgick, samt beredde åt talangerna och förtjensterna, om också på de lägre stegen kring thronen, frihet att komma högre och närmare hans person, vinna anseende samt sprida gagn.

Digitized by Google

Den stora förändring äfven i sättet och grunden för befordringar, hvilken var af Gustaf Adolf redan börjad, och särdeles genom stiftelsen af offentliga läroverk kraftigt påskyndades, hade fortgått, gynnad af Christina; och Carl X underlät intet för att understödja ett sådant den allmänna bildningens fortskridande, hvilket gjorde honom och hans ätt, dag från dag, mera oberoende af en, förut, genom sin uteslutande skicklighet, till statens embeten nästan allena berättigad adel. Huru denna tjenstemannaduglighetens omflyttning på de samhällsklasser, som förut föga vändt sin håg åt allmänna värf, ytterligare fortsattes under Carl XI:s regering, är icke ett föremål för närvarande betraktelser; men den erinran torde likväl ej här vara otjenlig, att flere bland dennes mest använde och duglige embetsmän hade Carl Gustafs för all förtjenst ljusa blick och fria sinne att tillskrifva sin uppkomst*). I en ädel skicklighetens täflan ville denne Konung tillåta ynglingen ur bondkojan besegra ynglingen från herregodset; och för båda var samma pris utfästadt, uppkomst, inflytande och ära. Men de lönnliga sidohuggen, eller de våldsamma angreppen utan hejd

*) Ascheberg, Lindsköld, Dahlberg, Ehrensten, Gripenhjelm, Thegner, Hoghusen, Lovisin, Eldstjerna, Olivecrantz, Örnstedt m. fl., hade i mer eller mindre mån Carl Gustaf att tacka för den lycka, som de gjorde.

Digitized by Google

af en ridderlig strids föreskrifter, ville han icke medgifva. I detta hänseende står fadren öfver sonen, och när Carl Gustaf nedsteg i sin graf, följdes han blott af välsignelser.

Det är ofta sagdt, att denne Konungs styrelse föga erbjuder af det intresse, hvilket så starkt fängslar betraktaren vid Gustaf Adolfs och Christinas: *förbättringen och utbildningen af statens inre väsende.* Hvad kan man också begära af en så kortvarig regering, upptagen mestadels af oupphörliga krig, hvilka ryckte icke blott regentens tankar, utan äfven hans person ifrån fredliga värf? Det hörde likväl till Carl Gustafs lynne att gömma mera inne hos sig, än det han frambar; samma karakter stämplar äfven hans konungsliga verksamhet, och en noggrann uppmärksamhet på alla de särskilta ämnen till hans historia, hvilka här och der finnas spridda, skall säkerligen uppdaga mycket uttänkt, men icke verkställdt, mycket börjadt, men ej fullbordadt, mycket syftande på en framtid, men hvilken för Carl Gustaf aldrig uppgick. I förmågan, i viljan att ordna Sveriges inrikes skick och bereda dess stigande välstånd, torde denne Furste ej böra ställas så långt efter sin fräjdade företrädare; men att han i verket icke blef, hvad Gustaf Adolf hade varit, vållade tidens korthet och omsorgen för den yttre storhetens bestånd. Litet eller mycket i syfte,

något har dock denna regering uträttat, och detta bör här icke förtigas.

Änna lefde, oaktadt Christinas lättsinnighet och de börjande utländska efterdömena, den fromma, allvarliga anda, som i främsta rummet af samhällets angelägenheter satte religionens. Segrande hade Sverige gått utur den stora kampen, som för den orförfalskade lärans frihet och trygghet blifvit kämpad, och hade vunnit äran att allmänt erkännas för den förnämsta bland de Protestantiska Staterna. Men icke blott i det yttre anseendet, äfven i lärans inre stycken borde fäderneslandet förtjena benämningen af *hennes hufvudland* *). Det kraftigaste medlet att bevara religionens renhet ansågs kyrkans enhet lemna, och oaktadt flera, äfven af inflytelserika män gynnade, försök att med den Lutherska bekännelsen, sådan den var i Upsala mötes beslut gillad och stadfästad, förbinda eller sammangjuta den Calvinska, hade dock den Svenska församlingens tros-satser och kyrkobruk blifvit under de tvenne föregående regeringarna från all blandning med främmande bevarade **). Men en väldig jäsning hade dessa för-

*) *Caput religionis nostræ patria est.*

**) «Conformitet i ceremonierna gör mycket till enig-«heten; ändock ceremonier intet hafva att betyda, «äro de likväl största upphof till förändring i reli-«gionen.» — *Axel Oxenstjerna* i Rådet 1641.

Digitized by Google

sök åstadkommit, upprörd i synnerhet genom tvisten om antagandet af den bekanta Symboliska boken, benämd *Formula concordiæ,* och genom skriften *Idea boni ordinis,* hvars författare, Drottningens fordne lärare och ständige vän *), *Joh. Matthiæ,* starkt misstänktes för att gynna en förening emellan de båda Evangeliska Kyrkorna, hvilken mången rättrogen Lutheran mera afskydde, än återgången till Papism. Carl Gustaf hade begagnat Johannes Matthiæ såsom sin underhandlare hos Drottningen, samt troddes hysa för honom och hans meningar en benägenhet, hvartill äfven hans börd af en Calvinistisk Furste förmentes bidraga. Det var för att lugna farhågorna i detta sednare hänseende, som Pfaltzgrefven redan tidigt hade låtit undervisa sin son i den Lutherska läran och anförtrott honom åt den redan då inom Svenska Kyrkan, sedermera

*) *Archenholtz, Mémoires de Christine,* T. III, p. 55. När förföljelsen vid 1664 skilde den ädle Joh. Matthiæ ifrån sin biskopsstol (i Strengnäs), skref Drottningen ett egenhändigt bref till Carl XI för att utverka dess beskydd åt den förföljde; och till honom sjelf skref hon dessa, dem båda hedrande, ord: «Je prends part à vôtre malheur. Ayez patience et «consolez-vous sur l'assurance, que je vous donne, «que je ne vous abandonnerai jamais et que vous «ne manquerez rien, tant que je vivrai. Fiez-vous «à la parole, que je vous en donne.» *Archenholtz,* l. c. IV, p. 230.

Digitized by Google

äfven i staten betydande Lenæi vidare handledning *). Uti den förbindelse, som Carl Gustaf afgaf, då han utkorades till Arffurste, hade han redan lofvat att hålla sig troget vid den Augsburgiska bekännelsen och Upsala mötes beslut, och i sin Konunga-försäkran måste han förbinda sig att *icke offentligen eller hemligen tillstädja någon annan religionsöfning*, eller låta dem, som vore af främmande lära, *brukas i något rikets embete*. För att ändock ytterligare betrygga Presterskapet samt alla dem, hvilka möjligen af ett dessa tider bland Furstar icke ovanligt trosskifte kunde föranledas till något tvifvel om Konungens fasthet i Lutherska läran, utgaf han samma dag, som riksmötet 1655 slutades, en religionsstadga **), hvilken förmente andra trosförvandter all utöfning af deras lära, *utom i sina hus inom lykta dörrar*, men äfven ålade Predikanter, *dem en sådan främmande af annan religion kunde förekomma, att på allt möjligt sätt, enkan-*

*) Denne skref för Prinsens undervisning den bekanta boken *de veritate et excellentia religionis Christianæ*, 1638.

**) *Pufendorf*, Res Gestæ a Car. Gust., p. 59, säger om denna stadga: «Ista quod ita severe statuerentur, inter alias ea caussa erat, quod Regis pater «Joannes Casimirus Palatinus Bipontinus Reformatorum opinionibus addictus fuerat, quarum suspicionem hoc modo Rex a se amoliebatur.» Stadgan läses hos *Stjernman*, Förordn. om Religionen.

Digitized by Google

nerlägen förmedelst Christliga undervisningar och saktmodiga förmaningar, draga honom, som de sågo fara vill, in på rätta vägen och till vår religion *). Dock visste Carl Gustaf att hämma ett ovisligt nit och gaf, när hans troppar inryckte uti Polen, stränga förbud att icke störa de olika tänkande i deras gudstjenst **). Med ofvanberörde religionsstadga stod också uti sammanhang Konungens afsigt att verkställa den vid flera riksdagar begärda granskningen af KyrkoOrdningen, hvartill äfven Biskop Laurelius, en af de män, som fått sig detta bestyr uppdraget, afgaf ett fullständigt förslag ***); men

*) Märkvärdigt är, att genom ett Rådets bref af d. 27 Sept. 1655 kungörandet af denna stadga någon tid uppsköts, för att, såsom Pufendorf säger, Cromwell, hvilken hade antagit sig de Piemontesiska Valdensernas sak, icke skulle deraf stötas, eller de Katoliker, som i Polen hyllat Konungen, skulle tro, att fri religionsöfning komme att dem förnekas.

**) Konungens bref af d. 12 Maj 1655 till Generalen Grefve *Wittenberg*, då denne tågade till Polen. — «I lika måtto vill jag hafva påmint, att våre predikanter låta blifva de Katolska Kyrkor omolesterade «med predikningar (såsom tillförene hafver varit hos «oss öfligt), der vår armé på papistiska orter kommen är, utan synes fast rådligt och är min vilja, «att våra prester göra sin gudstjenst uti fältet eller «uti husen, hafvandes sina församlingar hos sig «sjelfva, m. m.» — *Palmskiöld*, Act. ad Hist. Car. Gustav., Tom. XXI, p. 1.

***) *Upsala Tidningar* 1776, p. 179.

Digitized by Google

Carl X:s mellankommande död afbröt några vidare, till verkställighet af de frågavarande förändringarna ledande, åtgärder. Äfven synes planen till en Kyrkostyrelse, sådan som Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna velat den inrätta, hafva sysselsatt Konungens uppmärksamhet. — Ett kärt föremål för Carl Gustafs välvilja var jemväl det lärosäte, der han sjelf, ehuru ej med någon större stat, än den tidens förnäme ynglingar, hade tillbragt några månader och aflagt prof på sina insigter *). Upsala Universitet erhöll, några dagar före Konungens afresa till det Polska kriget **), sina äldre, af Gustaf Adolf utgifna, privilegier och ordningar stadfästade samt utvidgade ***). Ibland de första

*) Carl Gustaf höll den 9 Maj 1638 ett offentligt tal *de Sveciæ encomio, præstantia et eminentia.* Prinsen, som året förut på ett kort besök varit i Upsala, vistades nu der från början af Febr. till medlet af Maj. Det är ett misstag af Sköldebrand, då han, troligen i tillit på en Parentation öfver Lenæus, säger, att Carl Gustaf var vid Akademien «au delà de deux ans.»

**) De Akademiska Konstitutionerna äro gifna den 27 Juni, och den 4 Juli begaf sig Carl Gustaf till Dalarön.

***) «Ubicunque opus fuit et quantum præsentis tempo«ris angustia et imminens contra Poloniam expedi«tis Nobis permiserunt, constitutiones latas emen«davimus novasque, sic usu exigente, addidimus,» heter det i början af dessa Stadgar.

anstalter, som Konungen ansåg böra vidtagas för att fästa de genom Roskildska freden förvärfvade landskapens tillgifvenhet vid Sverige, var stiftelsen der af en ny Högskola *). Sådan har den Svenska statskonsten alltid varit, att den på välgerningar, *hvarmed hjertan förbindas* **), och på inrättningar till bildningens befrämjande sökt grunda sitt välde. Äfven Presteståndet vid Herredagen i Göteborg 1658 tillstyrkte upprättandet af en Göta Rikes Akademi ***), och understödde med berömligt nit sin nye medbroders, Biskopen i Lund, Winstrups ifver för samma sak †). Det kort efter freden åter utbrutna kriget, och sedermera Carl X:s förtidiga död, hindrade likväl verkställigheten af det kongliga löftet medan han ännu lefde; men den följande Förmyndare-regeringen gaf uppfyllelse deråt, och *Carolina* blef, till ärofull åminnelse af honom, den nya Akademien benämd ††).

---

*) *v. Döbeln*, Hist. Acad. Lund.

**) *Ehrensten*, l. c.

***) Presteståndets svar på Kongl. Propositionspunkter, gifvet Göteborg d. 21 April 1658, bland *Nord.* Saml.

†) I den berättelse till Kongl. Maj:t, som den förrbemälte Frih. Christer Bonde 1658 afgaf om Skånes, Hallands och Blekinges tillstånd och förbättring, säges *Doktor Winstrup* vara en man, *hvilken det synes rådligt att hålla vid godt humör.*

††) «Caroli Gustavi filius . . . novam hanc Academiam, «ad Parentis gloriosissimi immortalem gloriam, *Caro-*

Digitized by Google

Väl säger ett Romerskt ordspråk, att *ibland vapen tiger lagen,* men sådant var icke förhållandet under denne Konungs krigiska regering. Kärlek till rättvisa var ett bland hufvuddragen uti Carl Gustafs karakter, och han yttrade sjelf, *att dess Konungsliga embete befallde honom gå rätt fram och hvarken för gunst eller värdighet eller någon sinnesrörelse tveka och vika på högra eller venstra sidan* *). Öfver lagskipningen inom fäderneslandet höll han en så noggrann uppsigt, som hans frånvaro derifrån gjorde möjlig; och ehuru politik och krig icke lemnade mycken tid öfrig för lagstiftningens befrämjande, finnas dock några hedrande vedermälen af Konungens nit också för denna vigtiga gren af dess styrelse. De Tyska provinsernas Öfverdomstol sattes i bättre skick **), men vid den der från förra tider gällande rätt gjordes inga förändringar. Till befordrande af god ordning och sedesamhet inom hofvet utgaf Carl Gustaf särskilta artiklar ***), och höll en sträng hand

---

«*linam* in ipso fundationis diplomate die 19 Dec. «anno 1666 vocari jussit.» — *v. Döbeln*, l. c.

*) *Ehrenstein*, l. c.

**) Ordning för Tribunalet i Wismar, tryckt derstädes 1657.

***) *Schmedemans* Justitieverk, p. 300. Förut synas hafva varit gällande de artiklar, hvilka Carl för sitt hertigliga hof 1590 stadgade.

Digitized by Google

öfver deras efterlefnad. I en längre tid hade behofvet af en lagförbättring varit insedd både af regering och ständer. Redan under Drottning Christinas tid hade några lärde och lagfarne män, hvaribland förnämligast Stiernhöök, Stiernhielm och Berling, stiftare af den berömda juridiska skola, hvilken nu gaf heder åt Sverige, fått sig uppdraget att öfverse och till enlighet med en nyare tids förhållanden och fordringar sammanjemka den gamla landslagen. Carl Gustaf egnade äfven åt detta gagneliga arbete sin uppmärksamhet och var angelägen om dess fortgång *).

Långt mera, än det som utfördes, låg i Konungens afsigter; och en vigtig handling **) från dessa tider, innehållande påminnelser öfver flera ämnen, den, som då syntes böra komma i betänkande, utvisar, att Konungen *omginge med ett högst berömligt uppsåt att dels afskaffa det, som ett väl beställdt regemente trycker och hämmar, dels inrätta goda*

*) Se *Stiernhielms* Supplik till Kon. Carl Gustaf i Skand. Sällsk. Handl., III, p. 125.

**) Detta *Memorial* af d. 10 April 1655 är, såsom det uti inledningen säges, författadt af en Rådsperson; samt framställer både bristerna och *remedia* i flera de vigtigaste delar af sjelfva *statsen*, hvarmed man då vanligen förstod det vi kalle *statsskicket*. Memorialet finnes i både *Palmskiöldska* och *Nordinska* Samlingarna.

goda stadgar, lag och seder, samt sämedelst bringa alla saker i ett godt och önskeligt tillstånd. Men döden mellankom! — en anmärkning, hvilken betraktelsen af denne Konungs regering så ofta framkallar.

Med raska steg hade näringslifvet fortgått på den bana, hvilken GUSTAF ADOLFS outtröttliga och visa mödor brutit. I trots af de många klagomålen öfver krigets skadlighet för handelns uppkomst, hade den likväl framskridit med sådan skyndsamhet, att, då vid början af denne Konungs regering Sveriges städer lågo *handelslösa, nedrötta eller kullrifna* *), hade, när Drottning CHRISTINA nedlade spiran, en stor del af dem blifvit ombyggd, och andra nya anlagda till ett betydligt antal. Göteborg växte med förvånande kraft. Åt Stockholm, Sveriges hufvudstad äfven för handeln, måste Kronan, för att återupphjelpa den alldeles afstadnade utrikes sjöfarten, år 1614 upplåta tvenne af sina egna örlogsskepp; men omkring 40 år derefter förklarade Regeringen, *att Sveriges inbyggare uti myckenhet på skepp och farkoster af utrikes anställda och idkade seglationer dagligen förkofrade sig* **). Fabriker och näringar fingo en ny

*) GUSTAF ADOLFS tal till Ständerna vid Örebro riksdag 1614.

**) «Kgl. Mts. placat, angående Skeppstimmerregens fortsättning, så ock egne skepps köpande af de

Digitized by Google

fart, sedan Regeringen började att medgifva i deras drift en större frihet, hvilken förut icke ansetts lämplig. Den politiska makt, till hvilken Sverige uppstigit, hade beredt äfven åt dess flagga ett större anseende, och nästan öfverallt kring Östersjön kunde dess kölar finna skydd. Utom Sundet gingo nu våra köpmansflottor; och den vigtiga fraktrörelsen, som framkallar lifvet på varfven och öfver sjömän för kommande örlog, började att blifva af betydenhet för riket *). Huru stark inflytelse handelns intressen, hvilka med berömligt mål hade vårdats af samma styrelse, som redan då beskyddes för att ensidigt gynna vapnens, utöfvade i frågan om krig, när Carl Gustaf uppstigit på thronen, det kan bäst inhämtas af det förhållandet, att, till stöd för de båda stridiga meningarna i rådet, antingen Polen eller Danmark borde först

---

»främmande,» dat. Stockholm d. 15 Nov. 1652; *Stjernman*, Ekon. Förf., Del. 2, s. 697. Genom detta plakat lemnades åt Svenska och sådana skepp, som för Svenske mans räkning af utländningen köptes, när de voro af ek byggda och bevärade, en tredjedels nedsättning i den in- och utgående tullen. — Nära enahanda förmåner hade förut blifvit beviljade ägare af så beskaffade Svenska skepp genom Privilegii Sjöstäderna af 1647 och K:gl Förordn. d. 27 Juli 1647. Jfr *Modeers* Hist. om Sveriges handel, sid. 78 ff.

*) *Whitelocke*, l. c., p. 732.

angripas, åberopades skäl, rörande sjöfartens vinst af möjliga eröfringar *). Också visar sig under hela fortgången af denne Konungs krig och underhandlingar den stora vigt, som berörde handelsintressen kastade uti vågskålen, hvarutur fred eller fejd utmättes åt Norden.

Men icke blott i den yttre politiken, äfven uti de inre anstalterna vidtogos flera åtgärder för befrämjande af en ökad rörelse och konstflit inom landet. Allt mer hade i Sverige begreppet om penningen, icke blott såsom medel till de stora krigens utförande, utan jemväl såsom villkor för ett raskare och fördelaktigare varubyte, börjat att stadgas; men man klagade öfver ett odrägligt ocker med det redbara myntet, och ännu saknades den inrättning, hvilken bäst kunde afhjelpa detta onda, nemligen en Bank. Stiftelsen deraf hade länge varit påtänkt **), och Gustaf Adolf uppmanade Borgerskapet att i hvarje stad, eller åtminstone i de förnämsta, anlägga en sådan ***). Medellöshet hos mängden och obenägenhet för en slik, räntan nedsättande, anstalt hos de få penningerike, samt framför allt den vanliga farhågan för nyheter, sy-

*) *Pufendorf*, B. G. Caroli X, Lib. I, c. 51 ss.

**) *Schwerin*, Sammandrag af Författningar rörande Bankoverket, p. 360 ff.

***) *Stiernman*, Ekon. Författn., I, p. 714.

nas hafva förhindrat dess verkställighet. En Lifländare, *Joh. Palmstruch*, framställde till Carl Gustaf förslaget *) att inrätta både en Läne- och Växelbank; detta gillades, och ett privilegium derå utfärdades för honom samt för dem, som deruti ville med penninge-försträckning biträda. Här må icke komma i fråga att undersöka de grunder, hvarpå denna inrättning hvilade, än mindre att bedömma, huruvida den för framtiden kunde äga bestånd. Banken föll, men först åtta år efter Konungens död, och sedan man tillåtit sig att genom en obehörig och vådlig kredit-utvidgning öfvergifva den varsamhet, som i grundförfattningen för Banken var beräknad att försäkra dess styrka. Vid riksdagen i Stockholm 1660 förklarade Ständerna, att Banken gjort *stor nytta och gagn*, samt ansågo för nödigt, att den, alldeles såsom Konungen honom inrättat, *blefve försäkrad* **). Det tor-

*) «Fördenskull och emedan Commissarien i Vårt Commercie Collegio Oss älskelig, ädel och välboren *Joh. Palmstruch* sig underdånigst offererat och tillbudit «hafver, der Vi hans förslag gilla och med Vårt Kongliga privilegio i nåder förse och authorisera vele &c.» — *Stiernman*, l. c. 2, p. 800. — Det var ej fråga blott om en, utan om flera Banker, och icke endast i Stockholm.

**) «Alldenstund Vi och med Vårt åtnöje hafve sett och «erfarit den stora nytta och gagn, som Vexel- och «Länebanken med sig allt härtill fört hafver, akte

de således vara utan fog, som man förebrått Carl Gustaf att hafva lånat örat till en förslagsmakares intalningar och löften *); tvertom länder det till denne Furstes synnerliga beröm, att hans omtanka uti stiftelsen af en allmän Bank beredt åt näringarna och rörelsen inom fäderneslandet en möjlighet till framtida oberoende af utländska penningemäns tryckande välde.

En minnesvård af Carl Gustafs omsorger för Svenska konstflitens utveckling och förbättring är den stad, som, i sitt gamla och vidare skick benämd Eskilstuna, likväl ännu bevarar för en af sina delar hans namn. Dit lät Konungen flytta, äfven under en Lifländares ledning **), en mängd

*) «Vi för en nödtorft, att den ock alldeles, såsom «den af Sal. K. M:t Konung Carl Gustaf högförnufteligen inrättades, icke allenast blifver försåkrad, utan ock således authoriserad, som tjenar «till detta nyttiga verkets vidmakthållande.» — *Stiernman*, Mötes Becl. 2, p. 1385.

**) Skand. Sällsk. Handl., IX, p. 113. — En omständighet, hvilken bevisar, att Carl Gustafs afsigt med Bankens stiftelse icke, såsom man påstått, var, att regeringen i nödfall skulle deraf betjena sig — *Ruhs* Sv. Hist., V, p. 362 — är, att, då han förgäfves i London försökte låna 100,000 P. St., han icke snarare gjorde något bemödande att anskränga Banken eller dess kredit.

†) *Reinh. Rademacher*, borgare i Riga, hade redan 1654 erhållit privilegium på jern- och stålmanufak-

utländske arbetare, som anlade denna vårt lands förnämsta verkstad för jernets och stålets förädling. Eskilstuna har haft omskiftande öden; snart efter Kotzingens död råkade denna stad i ett fullkomligt förfall, men återställdes i verksamhet mot slutet af Carl XI:s regering *). Huru bärgslifvet begynte att der åter upplomstra under perioden af de Svenska fabrikernas verkliga frihetstid, och huru det å nyo var nära att kortdö genom ett våldsamt partis strypförsök, hör icke till planen för dessa betraktelser att framställa. Men i en tid, då *Carl Gustafs Stad*, under ett mäktigt högn från thronen, vidgar sina bostäder, ökar handtverkens tal, bjuder nya verktyg åt inhemsk konstfärdighet och lemnar förbättrade vapen till fosterlandets försvar, då minst böra Svenske män förgäta, hvars lof det flitiga dånet medvetslöst förkunnar. Vållade blott en slump, att Bankens inrättning och anläggningen af Eskilstuna inträffade på samma år; eller ville Konungen åt Sveriges förnämsta utförs-vara förskaffa på en gång den tillverkningens sjelfständighet och förädling, som, för-

turer i Liefland; men 1656 flyttade han, enligt Konungens vilja, öfver till Sverige, der han fick plats för sig och 40 inkallade Tyska arbetare, samt derhos andra förmåner.

*) *Loenbom*, Handl. till Carl XI:s Hist., IV, p. 46.

nade, bäst kunna betrygga dess värde.*) I sammanhang med talet om sjöstaden borde ej heller böra glömmas, att Carl Gustafs blick redan insåg nödvändigheten af den Svenska Örlogsflottans flyttning från Stockholm till en lämpligare hamn, och att döden ryckte honom från fullbordandet af ett storverk, som hans sons vishet, efter en kostbar olyckornas lärdom, sedermera utförde.**)

Det inre välståndets uppkomst låg Carl Gustaf nära om hjertat, ehuru *tidens lägenhet* — att bruka de då mest brukliga ordasätt — ej medgaf synnerlig verksamhet för dess befrämjande. Den ungamla Svenska gästfriheten hade, ifrån att utgöra många förfäders förnämsta trefnad, genom förändrade förhållanden, som icke här kunna upprepas ***) och dessutom äro allmänt kända, öfvergått till en af

*) Man minns sig Bankens belåning af jern.

**) I dess till Kon. Carl XII år 1697 afgifna Embetsberättelse säger AmiralitetsCollegium, att flottans flyttning till Carlskrona beslöts icke allenast uti «consideration till de märkvärdiga consilier, som af «Högstsal. Kon. Carl Gustaf i dess regementstid «varit förde om örlogsflottans förläggande ifrån Stock«holm uppå en annan bättre och fördelaktigare ort, «utan och efter Stockholms Hamn till Carl XI:s Hist., XII, p. 119.

***) I sednare tider hade denna ursprungliga gästfrihet öfvergått till ett af nödvändighet rättfärdigadt åliggande, att gifva Kronans embetsmän *förfordringskap*.

deras ättlingars mest tryckande börder. De framfarne Konungarne hade sökt att genom hvarjehanda medel bereda allmogen en lindring i den fria skjutsens och gästningens hårda och ojemna besvär; äfven Förmyndare Styrelsen, särdeles den för bondens väl, om icke i uttryck, likväl i gerning ofta ömmande Axel Oxenstjerna, bemödade sig med oförtruten ifver att åstadkomma en förbättring i de nödiga fortskaffnings-anstalterna *). Vid riksdagarna åren 1642 och 1649 hade Ständerna kunnat bringas att åtaga sig en särskilt bevillning för samma ändamål. Men det onda fortfor likväl, och först Rådet, sedan Konungen sjelf, nödgades att till allmogens fredande från det inrotade misobruket, *hvilket, om bot derför icke funnes, skulle sänka mången i djupaste armod*, utfärda deremot skarpa förbud, der också de, *som häröfver ägde att hålla hand*, förpligtades dertill vid straff *att annars stånda Konungen till svars samt dess hämd och vrede umgälla* **). En högst prisvärd försorg drog äfven Carl X, straxt efter Roskildska freden, om de derigenom förvärfvade landskapens väl. Hans afsigt att skänka dem en Högskola är redan omtalad;

*) *C. Adlersparres* Hist. Saml., 4 Del., p. 99.

**) Konungens förbud mot friskjuts, dat. Cronoborg den 16 Oktober 1658. Rådets Cirkulär till Landshöfdingarne är af Febr. 1657.

derjemte ville han upphjelpa den allmänna hus-hållningen och de genom tvånget under Danmark tryckta näringarna. Till detta ändamål gaf han, under sin vistelse i Göteborg 1658, en af den tidens mest skicklige embetsmän, Presidenten i Kommerse Collegium, Friherre *Christer Bonde* befallning att genomresa de trenne provinserna, och att om deras *tillstånd* samt om medlen att *förbättra detsamma* söka förskaffa sig tillförlitlig kännedom. Frukten af detta uppdrag lemnade Bonde i en ännu bevarad redogörelse *) derför, hvilken på en gång bestyrker klokheten i Carl Gustafs val af person till detta vigtiga värf och de utmärkta förtjensterna hos den man, som gjort sig det kongliga förtroendet värdig.

De betraktelser, som hitintills blifvit framställda, hafva haft till föremål Carl Gustafs karakter, hans upphöjelse på thronen, hans förhållande till de särskilta folkklasserna och hans inre styrelse. De, som återstå, skola egnas åt den krigiska sidan af hans regering, och borde, så framt här vore fråga att lemna en fullständig teckning af denne ovanlige Furstes hela lif, omfatta en större

*) Berättelse om Skånes, Hallands och Blekinges tillstånd och förbättring straxt efter dessa landskaps afträdande till Sverige, införd i Skand. Sällsk. Handl., VI, p. 85—177.

vidd af hans äremine. Ty hvad betyda fredens värf, som denne Regent hann att utföra, mot de krigsbragder, hvilka hopade sig på de få åren af hans konungsliga verksamhet? Mången, som icke anar hvad Carl Gustaf hade mäktat att uträtta, om ett längre ålderns mått varit honom beskärdt, har dock hört berättelserna om segerdagarna vid Warschau och om öfvergången af Bälterna. Dånet af *åskan från Norden* *) gick vida omkring; öfven på afstånd hördes det med häpnad och hufvan. Så uppkom föreställningen om denne Konung, såsom en *krigare till yrket*, den der endast söhte att i strider och vapenskiften släcka sin heta törst efter ära. Vid en icke blott ytlig öfversigt af de krig, hvilka sysselsatte honom, skall man lätteligen upptäcka grundlösheten af dylika förebråelser samt fatta storheten af de planer, som ända till dödsstunden hvälfdes inom hans hufvud.

Carl Gustaf hade nyss erhållit öfverbefälet öfver alla Svenska Kronans troppar, då den Westphaliska freden gjorde ett af alla partier, utom måhäpda af de lejda krigarne, efterlängtadt slut på den långvariga fejden, hvars intressen, särdeles mot slutet deraf, öfvergått från deras ursprungliga, mera oegennyttiga, egenskap till den enskilta vin-

*) *Fulmen Boreale; le foudre de la guerre*: äretitlar åt Carl Gustaf.

ningens, och det otyglade njutningsbegärets drif-fjädrar. Alla författare instämma uti beskrifnin-gen af det elände och förderf, som gaf freden nä-stan like värde för den förlorande som den vinnande. Men ett krig, sådant som det trettio-åriga, ändas ej blott med fördrag; misstänksamheten å den ena sidan, och, å den andra, obenägenheten att uppfylla fredsvillkoren, vållade här, att de stridande mak-terna fortföro ännu en längre tid att hålla sina massor beväpnade. Det var den Svenske Thron-följaren af dess Drottning uppdraget att vaka öf-ver fredens verkställighet, och först på andra året efter dennas afkunnande fick han återvända till Sverige. Jemte honom kommo också dit tillbaka en mängd högre och lägre befälhafvare samt åter-stoden af de derifrån utgångne knektar. Det är naturligt, att detta, om man så må uttrycka sig, *krigiska element*, återkastadt inom fädernesländets sköte, icke skulle vara lämpligt att der bereda en höjelse för freden, en lust att njuta dess frukter. Derför varade icke länge talet om lugnets förtröff-lighet och om hvilans behag, förrän åter började att vid hofvet och rådsbordet predikas, huru *all Sveriges höghet vore af värjan;* huru *med samma medel, som vi vore uppkomne, nemligen med va-pen, borde vi ock oss bibehålla;* huru *man icke borde vänta till dess en, som ej menade godt, hunne*

draga ut svärdet *), och mera dylikt. Visst funnos äfven då *de*, hvilka röstade för fredens bevarande, och ansågo *bäst att sitta stilla samt ej slå till, förrän man vore tvungen.* Förgäfves sökte Bengt Skytte, att stärka benägenheten för fred, bland annat med den sinnrika erinran, att de, *som nära det ena kriget af det andra, likna en sjuk menniska, hvilken låter bära sig från det ena rummet till det andra och aldrig kan hafva ro* **). Jemförelsen båtade intet till lugnets bibehållande; den var dertill nu för mycket grundad. Ty, såsom förut är anmärkt, en häftig jäsning i sinnena var rådande, när Christina nedlade spiran, och alla folkklasser fordrade utrymme för en verksamhet, hvartill ännu ej fans lägenhet *inom* fäderneslandet. Om detta tidehvarf må med rätta kallas de stora bedrifternas, var det i ännu högre mån de vidt omfattande planernas. Man ville oupphörligen gå framåt, utan att så mycket bekymra sig om sättet att befästa den punkt, hvarpå man befann sig. Knappt var Westphaliska freden bekräftad, förrän man tänkte på ett nytt krig, och det — med Ryssland ***).

*) Uttryck, förekommande uti Rådsprotokollen vid öfverläggningarna om kriget efter Carl Gustaf inträde till regeringen.

**) *Palmsk. Pol.*, 2, p. 596.

***) *Chanut*, Mémoires, 2, p. 170. *Pufendorf*, R. G. Lib. I.

Archangel borde eröfras, och länderna emellan Hvita Hafvet och Ladoga göras till Svenska. Dock föll detta förslag snart i förgätenhet, för att afsigterna på landtvinningar från Danmark och Polen skulle desto lifligare förnyas. Freden i Bromsebro, så hedrande och gagnelig för Sverige den blef, lemnade dock Skåne och Blekinge ännu i Danmarks händer; och hvad var Halland — dessutom ej för evärdliga tider försäkradt åt Sveriges Krona — förutan Syskon-provinserna? Stumser-fördraget, under Christinas minderårighet aftvunget Sverige, hade medfört förlusten af de indrägtiga Preussiska hamnarna, som åter blifvit en Polsk egendom. Sålunda var Gustaf Adolfs plan på ett Östersjövälde bruten. Äfven å grannarnes sida var freden icke uppriktig; ty afunden öfver Sveriges stigande makt och ära växte dagligen, och blef stundligen ötåligare att finna tillfällen till utbrott för sin harm. Det yttre lugnet oaktadt, syntes misstron och förtrytelsen öfverallt vara verksamma att skapa Sverige fiender.

Sådan var ställningen, när Carl Gustaf uppsteg på thronen. Han hade väl utmärkt sig i det Tyska kriget, men några alldeles egna lagrar hade han dock icke hunnit att den sköda. Om äfven hans själ brann af den flammande ärelystnad, som den tiden tände alla högre sinnen, och om han längtade att bereda sig ett namn, mäktigt att

göra honom till en värdig medelpunkt för den omgifvelse af hjeltar, hvilken lyste kring honom, icke må man finna en sådan äflan underlig (eller förtjent af tadel. Motsatsen hade snarare varit en förvånande onatur hos en Furste, uppväxt nästan bland vapen och med sin morbroders föredöme till rättesnöre för sin kongliga bana. Men den lågande kärlek till äran, hvilken lifvade Carl Gustaf, hunde dock ej förmå honom att glömma fädernes landets belägenhet, och endast öfvertygelsen, att Sverige ännu icke var moget för fred, eller, med omvändt uttryck, att dennas frukter ej hade mognat för Sverige, förmådde honom att börja kriget. Med berömvärd grannlagenhet undandrog han sig deltagandet i de rådplägningar, genom hvilka frågan om krig eller fred skulle afgöras *); och om också Konungens tänkesätt i detta mål voro allmänt kända, visste hans klokhet, i förening med hans aktning för folkets frihet, att låta Ständerna slutligen afgöra saken.

Men det var ej den nyssnämda frågan allenast, som delade meningarna i Rådet; äfven tvi-

*) Ea deliberatio dum peragitur, Regi in Senatum venire haud placebat, ut eo liberius sententiae dicerentur, neu animadversa ipsius inclinatione necessitatem sibi impositam Senatores quererentur. *Pufendorf*, R. G. a Car. Gust., Lib. I, d. 50.

stades ifrigt om valet af fiende. Anledningar till missnöje och farhågor hade rikets trenne grannar gemensamt *) lemnat, och krig borde efter all sannolikhet väntas med dem, förr eller sednare. Här är icke lämpligt att ingå uti en framställning af de skäl, som anfördes till ursäkt för ett fredsbrott med den ena eller andra makten; några ord i detta hänseende passa bäst vid teckningen af hvartdera krigets orsaker och syftemål. Mot *Polen* riktades först Carl Gustafs vapen. Der regerade sedan sex år tillbaka Sigismunds yngre son, Johan Casimir, hvilken synes hafva ärft fadrens obeslutsamma och likväl oroväckande lynne **). Med afsigt eller icke att vidare fullfölja sina anspråk på den Svenska kronan, hade han, vid Christinas afsägelse deraf, låtit genom ett särskilt sändebud förklara, att han ej kunde medgifva denna kronas öfverflyttelse på en ny Konunga-ätt. Till denna, Carl Gustafs rätt och anseende kränkande, vägran att erkänna honom

*) Westphaliska freden hade gifvit Sverige nya grannstater i Tyskland; men här är fråga endast om de äldre, Danmark, Ryssland och Polen.

**) «Johannes Casimirus, temporibus obsecundare nescius, modo hæc, modo alia consilia agitabat, exitum non inveniens; ac, novis subinde velificationibus Carolum Gustavum, ut omnem dubitationem abrumperet, subigebat.» *Pufendorf*, l. c., Lib. II, c. 1.

för Sveriges laglige Regent, fogade också Johan Casimir andra skymfer, hvilka, om äfven då högre uppskattade än i våra dagar, likväl utgingo från en bestämd afsigt att såra *) och icke gerna efter den tidens begrepp kunde med likgiltighet upptagas. Några historieskrifvare hafva tadlat Konungen derför, att han från sådana förmenta sina oförrätter, dem hans Polske medbroder strax skall hafva varit färdig att godtgöra, hämtade anledningar till ett så häftigt krig, som det Polska blef. Man glömmer likväl under detta tadel, att det ytterst hvilar på en fordran, hvilken säkerligen af alla då lefvande, om sin personliga och statens värdighet ända till bokstafven ömtålige, regenter hade blifvit bemött med afslag: vi mena fordran på eftergifvenhet i fråga om titlar och yttre bruk, vedertagna för bevarande af aktning och ett godt förhållande emellan särskilta folks beherrskare. Ja, till och med de fria Republikerna skänkte *då* lika litet efter de dem tillkommande höflighetstecken **), som de Monarkiska samhällenas styresmän. Det är sant, att Johan Casimirs vägran att godkänna Carl Gustafs

*) «Minuta in se res, sed in qua libido insultandi et «vellicandi Regem aestimabatur,» säger *Pufendorf* om uteslutandet af ett bland de tretton etc. i Svenska Konungens titel.

**) *Whitelockes* Dagbok lemnar derpå flera exempel.

Digitized by Google

Gustafs Konunga-val icke borde, när den framställdes, väcka synnerlig fruktan hos den sednare; men omständigheterna kunde en gång förändra sig, och hvilken visste, hvartill den i rätt stund afgifna förklaringen framdeles månde tjena? Det var dessutom tid att en gång skaffa ett slut på de i mer eller mindre stötande ordalag ständigt upprepade, understundom af hemliga stämplingar beledsagade, anspråk, som det Polska Wasa-huset närt i mer än sextio år, och ännu då icke syntes hafva uppgifvit.

Men om dessa tvister, rörande Carl Gustafs Konunga-värdighet, billigtvis höra anses såsom tillräckliga anledningar till ett fredsbrott emellan honom och Johan Casimir, funnos likväl dertill ännu större, beroende af Sveriges allmänna stats-interesse. Polen var, i följd af sin tygellöst fria författning samt af sina Konungars svaga egenskaper, bragt i ett tillstånd utaf upplösning, förebådande hvad under ett följande århundrade skulle verkligen inträffa, påskyndadt af främmande makters anslag och företag. Ryssarne, som hade att hämnas fordna dem tillfogade olyckor och förluster under den tid *), då de, utan

*) Genom freden i Wiasma 1634 hade till Polen flera af Rysslands vestra provinser mått afsädas. Redan stilleståndet 1618 hade lemnat den åt Polen.

bestämd Furste-slägt, voro söndrade af split och oenighet i valet af thronföljare, begagnade sig nu i sin ordning af den inre oredan uti Polen, och deras vapen kröntes af en hastig och förvånande framgång. Den väckte en naturlig oro hos Carl Gustaf. Kunde han, den skarpsynte Regenten, förbise den fara, uti hvilken hans rike skulle störtas, om den Ryska Örnen blefve den Polska alldeles öfvermäktig och finge bygga sitt näste ännu närmare de Svenska besittningarna samt på ett annat håll med sin vingspets nå Östersjön *)! Huru vore det då beställdt med den trygghet, som Gustaf Adolf, i en glad känsla af Stolbowa-fredens vigt, hade försäkrat sitt folk, att Ryssen *måst släppa det rofhus, hvarifrån han varit van att skada Sverige* **). Det fans icke mer än tvenne medel, genom hvilka Sverige kunde undgå denna fara. Det ena var, att Polens Konung skulle godvilligt afstå från alla fordringar på Sveriges krona och på Lifland, samt till underpant för upprättigheten af sina tänkesätt återgifva de Preussiska sjöstäderna, af hvilka saknaden nu kändes så myc-

*) «Ryssen, såsom den störste köpman, vore ej nöjd «med Archangel, utan ville ha en fast fot vid «Östersjön,» sades det i Rådet 1654.

**) Gustaf Adolfs Tal till Ständerna vid Örebro riksdag 1617.

Digitized by Google

ket lifligare, som tillfället visade sig mer än någonsin gynnsamt att dem återtaga. Vunne dessa villkor från Sveriges sida bifall i Polen, var äfven Carl Gustaf böjd att låta sina troppar förena sig med Johan Casimirs, för att gemensamt bekämpa Ryssarna. Men då föga hopp framlyste, att det Polska hofvet skulle foga sig efter de Svenska fredsförslagen, hade Carl Gustaf blott att vidtaga det andra medlet till att afvända faran för eget land af Ryska angreppet på Polen; och det var, att sjelf framställa sig bland de krigande samt genom eröfringar för egen räkning hindra de till Lifland och Östersjön angränsande Polska landskap att blifva ett Moskovitiskt byte *). En opartisk granskare af den ti-

*) «Accedere nunc aliam rationem, quod verendum sit, «ne Polonia nimium debilitata Mosco plane succum-«bat, quod ne fiat, Sueciæ quam maxime interesse. «Unde Polonis inter istam necessitatem hærentibus «fortius jam posse denuntiari, ut aliquando bonâ «fide ad componendam controversiam descendant, ex-«probratis, quæ adversus induciarum leges delique-«rint; ut intelligant, ni amicam transactionem occu-«pent, æque nobis partem Poloniæ invadere in promtu «fore, ac Mosco. Quod si transactio sequatur, posse «nos Polonis adversus Moscos insignem operam na-«vare; sin minus, occasione in rem nostram utendum «esse.» Dessa *Pufendorfs* ord (L. I, c. 54), äro öfversatta ur Rådets Betänkande öfver Konungens proposition om krig eller fred. Härmed instämmer också den *relation* öfver ställningen med utrikes mak-

Digitized by Google

dens politiska förhållanden, så vidt de rörde Sverige, lärer ej billigtvis kunna förebrå dess Konung derför, att han icke stillasittande åskådade, huru krigets låga närmade sig alltmera egna gränsor och hotade att kasta branden dit in, så framt den ej uti tid möttes. Icke heller kan CARL GUSTAF beskyllas för ett trolöst begagnande af omständigheterna, då han erböd fred på de villkor, som sedermera efter hans död lätteligen erhöllos i Oliva, och endast till sin trygghet samt till ersättning för krigsrustningarna återfordrade hvad Svenskarne förut innehaft, men nödgats afträda åt Polackarne, som *då* visste att nyttja en för *dem* fördelaktig sakernas ställning. De Preussiska hamnarnas vigt hade ökat sig för Sverige, sedan Polska under-

---

ter från 1655 till 1660, hvilken, uppsatt af Ehrensten, CARL X lät kort före sin död föreläsa för Ständerna vid Göteborgs riksdag. Relationen är införd i *Loenboms Svenska Archivum*, 2 och 3 Del. Uti de Instruktioner, som Konungen, i början af år 1655 utfärdade för särskilta sändebud till England, Holland och andra främmande makter, i ändamål att betaga dem falska begrepp om sina afsigter med krigsrustningarna, anfördes såsom anledningar till dessa, att «sedes belli emellan Ryssland och «Polen närmat sig intill det Svenska Lifland och «på några mil nära Riga,» samt att «ehvem, som «blefve den andres öfverman, skulle sedan falla Sve«riges krona så mycket svårare och farligare än till«förene, varandes allena af sitt eget land mäktig.»

Digitized by Google

handlingar börjat att öppna väg för en Holländsk flotta i Östersjön. Det var tillförene en säkerhet för Sverige emot främmande krigsskepps ankomst till det Baltiska hafvet, att de der ej ägde någon hamn, hvarest de fritt kunde inlöpa *). Nu stode hela Preussiska kusten för dem ledig, så framt den icke dessförinnan blefve Svensk. Det är förut omtaladt, huru Gustaf Adolf ansåg Sverige tillkomma väldet öfver Östersjön; och rättigheten att stänga detta haf för andra makters flottor, än den Danska, yrkades samtidigt med Englands för-

*) Vid den förut omnämda öfverläggningen i Upsala 1629 var äfven bland skälen att besätta Stralsund och Wismar detta, «att annars skulle Holländarne «göra det och falla här in i Östersjön med en stor «makt och flotta, hvilka ändock de då voro våra «vänner, skulle de dock sedan falla oss så mycket «formidablare, såsom de allaredo ärb mäktigare till «sjös, än huset Österrike, och så mycket Sverige är «mer underkastad faran till sjös, än eljest.» För öfrigt ansågs Stumsdorfska stillestånd et år 1629 äfven i det afseende så förmånligt, att, sedan Wismar också intogs, «hela Östersjön vore de främ«mande betagen, eftersom de sedan ingen märklig «hamn mer öfrig hade.» Det var också ett föremål för den Svenska Residentens i Köpenhamn, Dureels, underhandlingar, att förmå Konungen af Danmark att göra gemensam sak med Sverige och *stå för en man till Östersjöns defension.* — *Ehrenstens* relation, Sv. Archiv, 3 Del., s. 4. — Jfr *Dureelska* brefven i Nya Sv. Biblioth., 2 Band.

Digitized by Google

dran att råda öfver Kanalen. Alla dessa anspråk på herradömet i Östersjön voro i samma stund uppgifna, som Sverige icke sökte hindra den Polska inbjudningen till GeneralStaterna att sända dit en flotta och taga skydd samt förfriskningar i Preussiska hamnar. CARL GUSTAFS krig emot Polen styrdes lika mycket af ett dagligen växande handelsintresses fordringar, som af något eröfringsbegär, hvilket förhållande bäst ådagalägges genom Holländarnes bemödanden att rädda Dantzig och att tvinga Sverige till de för dess örlogs- och handelsflagga menliga medgifvanden, som innefattades i de Elbingska traktaterna *).

Med en lycka, hvilken påminte om Cæsars bekanta trenne ord, hade CARL GUSTAF framträngt in i hjertat af Polen, och större delen af detta rike var bragt under hans lydnad. Det dröjde likväl ej länge, förrän ovaraktigheten af de vunna fördelarna röjde sig, och ett hastigt affall, särdeles utaf de sjelfrådiga skaror **), som bildade Polens egentliga vapenstyrka, gjorde om intet nästan all vinsten af den lika snabba segern. Äfven den syn-

*) Traktaten, jemte dess så kallade *Elucidationstillägg*, finnes hos *Pufendorf*, Lib. III, c. 99. Lib. IV, c. 87 ss.

**) *Qvartianerna* eller Polska Kron-armeen, ett slags feodalistisk här, olämplig till försvar för ett sådant land, som Polen.

Digitized by Google

nerligen ärofulla, som, efter tre dagars strid, krönte vid Warschau den Svenske Konungens mod och gjorde hans namn bland fältherrar odödligt, tjenade honom snarare till försvar i en äfventyrlig belägenhet, än till befästande af det välde, han der förut eröfrat, snarare till ersättning för en nyss liden förlust, än till någon ytterligare vinning. Men om Carl Gustaf svårligen torde kunna alldeles frikännas från det misstaget att hafva räknat för mycket på framgångens kraft att, utan tillräckliga verkningsmedel, straxt aftvinga Johan Casimir en fördelaktig fred; så bör dock medgifvas, att den Svenske Konungens plan säkerligen blifvit omsider förd till målet, derest icke andra makter hastat det betryckta Polen till bistånd. Hvad han hade befarat, om striden icke hastigt afgjordes, inträffade äfven, och först Kejsaren, sedan Brandenburg lemnade Polackarna en verksam hjelp. Frändskapen, likheten i lära, farhågan för Sveriges förstoring och dess vidare företag *), samt måhända framför allt den

*) «Sane manifestum erat, ingentem tunc metum a Sue«cis per Cæsareas provincias fuisse, ne forte factâ «repente cum Polonis pace in has sese effunderent.» *Pufendorf* l. c., Lib. II, c. 71. — När den Svenske Residenten *Kleihe* begärde, att Kejsaren icke skulle låna örat till Polens bön om hjelp, svarade han: «Non mirum esse, miseros auxilium undique expo«scere.»

Digitized by Google

ännu icke släckta harmen emot Tyskalands befriare från den Habsburgska öfvermakten, uppmanade detta hus att hålla det Polska uppe. Förgäfves använde Carl Gustaf alla bemödanden att vinna dess benägenhet, sökte dess bemedling till en fred, afpassad efter Sveriges billiga fordringar, men, när intet vänskapligt steg kunde något uträtta, sträfvade att förekomma Kejsarekronans bibehållande inom denna Fursteslägt. Ifrån kallsinnighet öfvergick förhållandet emellan de båda makterna till en mer och mer synbar ovilja, som omsider utbröt i öppna fiendtligheter, då Kejsaren skickade troppar både till Polens och sedermera till det hårdt ansatta Danmarks frälsning. Brandenburg styrdes då af den för sina stora egenskaper berömde Kurfursten Fredrik Wilhelm, grundläggaren till den stat, hvilken nu innehar de södra Östersjöländer, som det icke lyckades den Svenska politiken att med sitt rike förbinda till ett stadigvarande helt. Westphaliska freden hade väl lemnat Brandenburg en ersättning för de försakade anspråken på Pomern, men *Sveriges grannskap var den tiden lika vådligt som Frankrikes* *), och Fredrik Wilhelms statskonst måste likna seglarens, att lovera mellan klipporna — här Sverige, der Polen — till dess den gyn-

*) *Spittler*, Geschichte der Europäischen Staaten, 2 Th., p. 449.

Digitized by Google

nande vind uppblåste, som kunde föra det oförsökta fartyget i en trygg hamn. Mer än en gång ombytte denne skicklige man, efter händelsernas art, sin politiska skepnad. Än fäktade hans troppar, förbundne med Svenskarna på Warschaus slätter; än åter tvungo de dem att sträcka gevär för en hastigt dem omringande öfvermakt *). Nyss hade Kurfursten emottagit sin andel af Preussen, fri från all länsförbindelse, såsom en gåfva af Carl Gustafs hand **), då han, när denne nödgades lemna Polen, tvang Johan Casimir att sälja bekräftelsen å samma länsfrihet för löftet om förbund mot den förre gifvaren. Gerna må Preussaren prisa

*) Olyckan på Fyen, der Svenska styrkan blef öfvermannad, och, efter tappert motstånd, måste slutligen kapitulera.

**) Genast då Carl X började att i Pomern låta sammandraga och utrusta den här, hvarmed Wittenberg skulle angripa Polen, skyndade Kurfursten af Brandenburg att göra första steget till underhandlingar om det förbund, hvars afslutande han derefter i det längsta sökte att fördröja. Sedan han erbudit sig att «i fall Konungen i Polen intet ville «sig accommodera och ingå med Carl X billiga freds-«conditioner, då träda med den sistnämde i vapen «och mot Konungen och kronan Polen stå för en «man,» blefvo från Svenska sidan Bengt Oxenstjerna och Joh. Nicod. Liljeström sände att härom underhandla, enligt en för dem den 19 Maj 1655 utfärdad Instruktion, hvaruti Konungen dock yttrade misstroende till Kurfurstens uppriktighet.

Digitized by Google

den *store Kurfurstens* minne; men Svensken må det ock vara tillåtet att betrakta honom såsom upphofsmannen till de hinder, hvilka vållade, att Gustaf Adolfs älsklingsplan saknade fullföljd. Ånyo var det gynnsamma tillfället förloradt, och det var en förtjenst af Carl Gustaf att icke låta sig genom en långvarig äflan för detta ändamål *) afhållas från att söka upphämta det byte, som lyckan erböd honom på ett annat håll. Men innan betraktelsen flyttar sig till det Danska kriget, må några ord äfven sägas om det mellankommande Ryska.

Den Moskovitiska makten hade icke förgätit fördraget i Stolbowa, hvilket stängde den från Baltiska hafvet. Samma kärlek till freden, som det Ryska rikets förluster uti krigen mot Sverige och Polen gjorde till en nödvändig dygd för det Romanowska husets stiftare, Michael, delades ingalunda af hans son, Alexis, från hvilken utgick den riktning till eröfringar i vestern, hvilken under denne regent kostade Polen, och under sonen, Peter den Store, Sverige flera af dessa staters bästa landskap.

*) «Kongl. Maj:t ville *amore pacis* condescendera till «alla billiga conditioner och sjelf till Preussens ces«sion, och det för den orsak, att K:gl. M:t måtte «så mycket bättre få rådrum att sköta den otrogne «grannen, som med sin diversion hade K:gl. M:t «bragt från ett så godt verk i Polen.» — *Ehrensten*, Relation i Sv. Arch., 2 Del., s. 224.

Digitized by Google

Carl Gustaf och hans Råd insågo väl, att freden med Ryssland icke hvilade på någon fast grund, utan att den af det första omständigheternas vindkast lätt kunde rubbas *). Också var ett krig med den Östra grannen nära att föregå det med Polen; men det blef uppskjutet, och Rysslands Zar, ej Sveriges Konung, var den angripande, när fejden, efter föregångna mindre förolämpningar från Zarens sida, verkligen utbröt **). Då hade Ryssarne nyss ingått ett fördelaktigt stillestånd med Polen, och deras händer voro nu fria att gripa till vapen mot den makt, som velat hämma eller dela deras framgångar i det slutade kriget. Med det förakt för folkrättens föreskrifter, hvilket utmärkte detta ännu då barbariska folk, fängslade de Carl Gustafs sändebud på samma gång, som tallösa skaror af dem rusade in i det svagt skyddade ***) Lifland

*) «Non dubium fuit» säger *Pufendorf* (L. I, c. 53), «quin Moscus, Polonis oppressis, in nos sit ruiturus, a quo et Livonia jam velut indagine cincta sit.»

**) År 1656.

***) Det är bekant, att Carl Gustaf lade sin svåger, M. G. de la Gardies sorglöshet och egensinnighet till last det tillstånd, hvaruti Lifland befann sig, när det af Ryssarne angreps. Dermed öfverensstämma äfven yttranden af en sakkunnig man, GeneralGuvernören öfver Ingermanland, Gust. Evertson Horn (se dennes bref till sin farbror, Riksmarsken Grefve G. Horn, i Nya Sv. Bibl., 2 Bandet).

Digitized by Google

och omringade Riga. Denna stad, ehuru icke försedd med de försvarsmedel, hvilka dess vigt och betydlighet syntes fordra, mäktade dock Ryssarne icke eröfra, och den manspillan, som de ledo utanför dess murar, var så betydlig, att de måste tänka på ett hastigt återtåg. Snart genom hvarjehanda motgångar afkyldes Zarens ifver för detta krig, der den råa massan föga kunde uträtta emot den stridsöfvade, ehuru fåtaliga styrka *), som Svenskarne hade att sätta emot Moskoviterna. Äfven upptäckte Alexis med förtrytelse, huru det Österrikiska huset inlockat honom i detta företag, utan uppriktig afsigt att hålla sina skenfagra löften, hvaribland det förnämsta att bana honom vägen till Polska thronen. Carl Gustaf, hvilken de öfriga krigsbestyren aldrig tillät att personligen blanda sig i den Ryska fejden, och som insåg, att ingen stor ära eller fördel var af dennas fortfarande att skörda, önskade ifrigt fred och gaf äf-

---

De la Gardie var likväl i flera mål oskyldig till dessa förebråelser, och skyddade med hedrande mandom Liffland. Helmfeldt har dock mesta äran af Rigas försvar.

*) I början voro nya regementer, bestående mest af rekryter, Lifflands försvar, då Carl Gustaf dragit de gamla tropparna till sig i Polen; men sedan fick provinsen förstärkning af stridsvant folk, såsom Königsmarks regemente.

Digitized by Google

ven sina, nu åter frigifna, sändebud uppdrag att underhandla derom, med uppoffring af all fordran på ersättning för krigets lidanden och kostnader. Likväl kunde blott en vapenhvila för obestämd tid afslutas, och freden kom först ett år efter Konungens död.

Det gemensamma hatet mot Polen och lyckliga underhandlingar hade, när fiendernas antal tycktes ökas, uti den Siebenburgske Fursten *Ragoczy* förskaffat Carl Gustaf en ny bundsförvandt. Med en flygande här *), den Konungens ilande skyndsamhet bevingade till en otrolig fart, ryckte han ned till grannskapet af Krakau och förenade sig med Siebenburgaren. Här i ett högst brokigt läger, der Kossaker och Ungrare utan ordning svärmade omkring de Finska ryttarnes noggrant slutna leder **), och der de mest skilda folkslag förenades till gemensamma företag, utan att dock kunna lystra till ett gemensamt befallningarnas tungomål, fick Carl Gustaf första underrättelsen om det länge befarade ut-

---

*) *Corpo volante*, ett då vanligt uttryck för lätta troppar, kallades denna rytteri-här i Konungens egna bref och i samtidiga uppsatser.

**) «Les Suédois, accoutumés à l'ordre le plus sevère, «furent bien étonnés de voir quelquefois quarante «ou cinquante compagnies se debander pour courir «après un lièvre.» *Sköldebrand* l. c., p. 314.

Digitized by Google

brottet af det Danska kriget *). Hastigt var hans beslut fattadt, att, innan denne nya fiende hunne utveckla sina krafter till ett starkare och vidsträcktare anfall, förekomma honom, och till ett bevis på hastigheten af den Svenske Cæsars rörelser behöfver blott erinras, att han i slutet af Maj ännu befann sig längst bort uti Lithauen i förening med Siebenburgarne, men inom tvenne månader stod med sin här, efter ett besvärligt fälttåg tvers öfver hela Polen, på Danskt område **). Det är likväl icke detta krigs historia, som här skall skrifvas, utan orsakerna dertill böra först omtalas och sedan framställas de intressen, hvilka dervid fästade den Svenska politiken.

Ett mäktigt parti inom det Svenska Rådet, och deribland män, sådane som *Carl Gustaf Wrangel*, *Arvid Wittenberg* och *Christer Bonde*, hade tillstyrkt Konungen, då han begärde sina rådgifvares

*) Det var vid *Brzesc* i Lithauen, som Carl Gustaf fick budet om Danskarnes infall i Bremen. *Pufendorf* l. c., Lib. IV, c. 17.

**) Konungen i Danmark, Fredrik III, utlöpte med sin flotta för att stänga Carl Gustaf återfärden till sitt rike; men måste hastigt vända tillbaka, sedan han vid Dantzig fått veta, att Sveriges Konung redan med en del af sina troppar framtågat genom Pomern och var färdig att inrycka i Holstein. *Pufendorf* l. c., p. 332. *Terlon*, p. 72. *Holberg*, Dannemarks Riges Historie, 3, p. 238.

Digitized by Google

utlåtande öfver frågan om krig eller fred, att först anfalla Danmark. De trodde, att en nödig försigtighet ej borde tillåta Carl Gustaf att aflägsna sig och kärnan af sin här från fäderneslandet, förrän han bragt Danskarna ur tillstånd att i hans frånvaro tillskynda det någon betydlig fara. *Ty* — sade de — *det vore den Svenska statskonstens första omsorg att alltid gå Danskarnes anslag till mötes, hvilkas högsta äflan varit att undergräfva vår förkofran och handel**). Hvilka tänkesätt desse grannar hyste emot Sverige, visade sig af den omständighet, att de för ingen annan orsak bortpaktat åt Holländarne den Öresundska tullen; och äfven sedan denna inkomstkälla återgått till dess egentliga ägare, var det icke välviljan för Svenskarna, utan farhågan för dessas förbund med Engelsmännen, som vållat den för båda nationernas sjöfart menliga öfverenskommelsens återkallande**). Dessa och flera andra skäl, hvilka hufvudsakligen sammanlöpte i den regel, att *det är bättre att förekomma, än att förekommas,* anfördes dock förgäfves, emedan de öfverröstades af den talrikare motpartens öfvertygelse, att Danmark tills vidare kunde lemnas oantastadt, och vapnen hellre först

*) *Pufendorf* l. c., Lib. I, c. 52.

**) Denna öfverenskommelse träffad 1650, under namn af Reduktionstraktaten, upphäfdes 1654.

Digitized by Google

[illegible] Carl Gustaf instämde i den [illegible] meningen, förnäagligast emedan han då [illegible] sig [illegible] fullt giltiga anledningar att bekämpa Fredrik, och han icke ville börja sin regering med ett [illegible] krig, hvilket skulle lätteligen väpna emot honom både sin och fiende. Också vann Carl Gustaf genom detta kloka och af en berömvärd hofsamhet föreskrefna handlingssätt, att, när kriget med Danmark, såsom mången förespått och Konungen sjelf anade, sedermera utbröt, han undvek det i hans ställning alltid besvärliga utseendet af angripare. Visserligen kunde denna ställning vid den tidpunkt, då Danskarnes krigsförklaring blef honom känd, synas högst svår, om icke förtviflad *), och en Furste med mindre mod, klokhet och själsnärvaro, än Carl Gustaf, skulle måhända hafva dukat under för den tryckande faran. Men sällan torde ljudet af en fiendtlig härpids krigsrop hafva skallat mera behagligt uti en stridslysten

*) «Näppeligen har väl någon Konung befunnit sig i ett mera utblottadt tillstånd; rundt omkring var «han hotad af fiender; sin bundsförvandt (Kurfur-«sten) hade han förlorat, ingenstädes visade sig rin-«gaste utsigt till någon hjelp utifrån, förgäfves un-«derhandlade han med England om subsidier; för «ett lån af några hundrade tusende pund sterling «fordrade Cromwell icke mindre än Bremen till un-«derpant, etc.» — *Rühs* Sv. Hist., 5 Del., p. 104.

lysten hjeltes örn, än den nya underrättelsen var för den Svenska Konungen välkommen. Ty med sina befriade den honom från nödvändigheten att längre våga sitt anseende och bortslösa sin tid på ett krig, sådant som det Polska, vid hvilket han längesedan tröttnat, och der han uppriktigt synes hafva önskat tillfälle att vinna snar fred *), om äfven med uppoffring af sina första eröfringsplaner. Helt annat var förhållandet med det vapenskifte, som nu öppnade för Carl Gustar utsigterna på en större ära och dermed förbundna verkliga fördelar för fäderneslandet. Det var ej i Danmark, såsom i Polen, segrar utan frukt, hvilka väntade den Nordiske Hjelten; en inre känsla sade honom, att han med sin värjspets snart skulle upphämta det fördrag, hvilket skänkte honom och hans folk den evärdliga besittningen af de tre sydligaste landskapen utaf det närvarande Sverige. Med denna segerkänsla till vägvisare för sitt tåg ryckte han in i Holstein, kullkastade allt motvärn, framträngde på den honom af Torstenson företeckнade banan, och var beredd att taga sina vinterqvarter i Jutland.

*) Ett bevis derpå lemnar Konungens missnöje med M. G. de la Gardie, hvilken, såsom den förnämste Kommissarien vid de med Polen började underhandlingarna, ej nog driftigt påskyndade dem. Se äfven *Ehrenstens* förut anförda relation.

Digitized by Google

Men då kom årstidens gunst segraren till ett oväntadt biträde och nyckte honom ur hvilan midt under en köld, som tycktes böra förlama alla krigiska företag. Framför honom låg hafvet, blånande, men icke såsom vanligt af oroliga böljor, utan af islupna vågor, hvilka naturen byggde till bro för hans vidare framsteg. Skulle han fördrista sig att göra dem? En blidare sol kunde ju för Danmark hastigt framskina — och han med hela sin här blifva böljornas rof! Wrangel och alla män, som, beprófvade i faror och aldrig bäfvande för dem, dock icke vågade gäckas med elementerna, afstyrkte tåget. En ung krigare var den ende, hvilken på sitt ansvar — hvad vägde det emot Konungens och härens fara? — djerfdes mana Konungen att följa, dit ödena kallade honom *). Carl Gustaf, van att annars gå främst, gick här i Dahlbergs spår **), och — så olika är lyckans omskiftelse — samma vågstycke, som inom aderton dygn tillskyndade Carl Gustaf de ypperligaste landtvinningar, blef för hans tjenare orsaken till tjugo års dröjsmål på samma fägre plats, der afunden säges hafva qvarhållit honom, intill dess Carl XI kom i tillfälle att betala sin också i detta hänseende

*) Quo fata vocant, sequar!

**) Dahlbergs egenhändiga berättelse om hela företaget läses såsom bilaga till hjeltedikten; *Tåget öfver Bält.*

Digitized by Google

förtidigt bortryckte faders förbindelse. Tvenne mil ifrån Danmarks då värnlösa hufvudstad *) tecknades den fred, som dock bär namnet af Roskild, och är Carl Gustafs förnämsta minnesvärd i våra häfder.

Hvarför tog icke Segraren Köpenhamn och lade Seland eller Norrige till de andra eröfringarna? **) — Så frågade samtiden, och så frågar äfven eftervärlden. Det är bekant, att, redan innan freden slöts i Roskild, en rådgifvare framställde sig inför Konungen med uppmaningen att begagna sig af fiendens förskräckelse, och ställa härtåget rakt mot Köpenhamn ***). Genast ogillade han detta förslag med det yttrande, *att han tagit sitt beslut efter det som klokast är,* och funne bäst att, *utan onödig blodsutgjutelse, vinna hvad man med skäl och frid från stor afund kunde ernå.* Ännu mer hedrande för Carl Gustafs fosterländska tänkesätt

*) I byn Tostrup.

**) C. G. Wrangel skall hafva tillstyrkt Konungen att föredraga Norrige framför Skåne, Halland och Blekinge, af det skäl, att med det förra tager man de sednare, men icke tvertom. Handl. till Skand. Hist., 9, p. 123.

***) Se den utförliga berättelsen om Carl Gustafs och Grefve Claes Totts samtal, rörande den sednares förslag, att hären genast skulle marchera till Köpenhamn, uti nyssnämde Handl., 9, p. 119—123.

Digitized by Google

är den förklaring öfver sitt välbetänkta beslut att icke begära Skåne, hvilken han lemnat i det för efterkommande också tillgängliga förtroliga brefvet till Björnklou *). En själ, så lysten efter ära, som Carl Gustafs, gjorde här ett våld på sig själf, att icke bereda en lockelse för någon framtida svåg efterträdare att återföra de tider, då Sveriges styrelse utgick från Danmarks hufvudstad. Men hvi bröt han då freden, och i det andra kriget vågade allt för att taga den stad, som efter all sannolikhet blifvit förra gången utan strid eröfrad, ehuru lion nu räddades? En fråga af den invecklade beskaffenhet, som denna, kan här icke besvaras; och det är med Carl Gustaf, som med andra store män, hastigt borttagne från verldens skådeplats, det förhållande, att de lemna många gåtor till tankeöfning för efterlefvande, men sällan till lösning. Man har misstänkt Carl Gustaf att sedermera hafva ångrat sitt ädelmod, och man har tillrott honom afsigten att med mindre lofliga medel skaffa åter hvad han försummat att taga, när fiendens nöd och krigets rättmätighet det hade ursäktat. Men långt andra orsaker kunna med mera sken af sanning uppletas, än de, som skulle förmodas härflyta från förut afglömda beräkningar eller en sedermera vaknad vinningslystnad. Också de historie-

*) *C. Adlerspars* Hist. Saml., 3, p. 177.

skrifvare, som mest klandrat Carl Gustaf derför, att han bröt freden och ånyo angrep Danmark, hafva likväl ej kunnat neka, att denna stats tröghet att uppfylla de ingångna villkoren måste förefalla honom högst misstänkt *), och att den ytterst härflöt från öfvertygelsen, att en förbindelse af de mot Sverige fiendtligt eller afundsamt sinnade makter, hvilken ej hunnit knytas så hastigt, som segrarens lycka framgick, skulle uppbjuda all sin förmåga att förhjelpa Danmark till en annan fred än den Roskildska **). Onekligen gällde äfven här satsen, att den angripande har fördelen på sin sida; och man må förlåta Carl Gustaf den beslutsamhet, hvarmed han sökte vrida denna fördel ur fiendens hand. Det ingår ej i den närvarande afhandlingens föremål att undersöka orsakerna, hvarför det sednare kriget mot Danmark icke kröntes af samma seger, som det förra. De ligga dels öppna i häfderna, dels gömda i förhållanden, som äro mer eller mindre underkastade gissningar. Här må det endast vara tillständigt att anmärka, huru mot Sve-

*) Jemför Handlingar, hörande till frågan om en Birecess till Roskildska freden, i *C. Adlerspurres* Saml., 5te Delen.

**) Man granske noga de så kallade *Concerterna* i Haag, slutna af makter, som ville bevara utseendet af neutralitet, men hvilkas bestämda afsigt var att i mer eller mindre mån rubba Roskildska freden.

Digitized by Google

rige allena förenade sig, mer eller mindre verksamt, sju särskilta makter, och huru Konungen dock med ära, om ej alltid med lycka, kämpade emot de stridande ibland dem. Månne hans belägenhet varit bättre, eller fiendernas hop mindre, om han afvaktat Danmarks anfall? Vi tvifle derpå. Blott *en* motgång synes hafva djupt bedröfvat Konungen *); han gömde dock såret i sitt hjerta, der det fritt fick hemligen vidga sig. Hemkommen till fäderneslandet, samlade han kring sig Rikets Stånder, började med dem öfverläggningar om medlen att erhålla fred, som nu endast kunde ernås genom ett oförskräckt sinne i kriget, och beredde sig till ett fälttåg mot Norrige. Men Carl Gustav hann icke så långt, som sedermera hans sonson; döden träffade honom redan i Göteborg, der han afled i armarna på sina trognaste **) tjenare, och omgifven af ett djupt sörjande folk ***).

*) Mémoires du Chevalier de Terlon, p. 269. Det var händelsen på Fyen, efter hvilken Konungen dock befallde sina Kommissarier vid fredsunderhandlingarna, att icke låta sig «allt för mycket commovere» af denna olycka, hvars följder han genast vidtog anstalter att afvärja.

**) Berättelsen om Carl Gustavs död, upprättad af sedermera Biskop *Emporagrius*, finnes i Stockholms Magazin för år 1780, p. 745.

***) «Rustica gens ad comitia Gothoburgum devoluta, «Regis morte inaudita, summo difficulo extra re-

Så slöt denne Konung sin ärorika bana, icke på stridens tummelplats, såsom hans store föregångare, utan i en stilla sotsäng. De hade båda hunnit ungefärligen samma ålder, när de bortrycktes från ofullbordade företag, men från en halfrest verkets storhet. Den ene lemnade sin spira i arf åt en sexårig dotter, den andre åt en fem-årig son, begge omgifna af vidtutseende krig och främmande makters vådliga afund. Dock var i ett fall ställningen efter dem olika. Om ej samtida vittnesbörd svika, *gaf* GUSTAF ADOLF *kort före slaget vid Lützen det råd, att aldrig släppa vapnen ur händerna, men* CARL GUSTAF *vid sin sjukdom styrkte till fred, sägande kriget till intet båta* *). Dock hade hvardera, tillägger berättaren **), sina skäl. Den förre Konungen såg *i kriget en borgen för det inre lugnet och för säkerheten mot förtryck*; den sednare önskade fred, *emedan Sverige var utmattadt af många krig, hade förlorat sina bästa Fältherrar och måste öfverlåtas åt en förmyndare-styrelse.* Begge hade de, framför annat, älskat krigets

«giam adstiterat, lugubri clamore defensoris sui optimi mortem testatura.» — *Joh. Costeri* Archiatri relatio medica de morbo et obitu CAROLI GUSTAVI. Francof. 1663, p. 13.

*) *Palmsk. Pol.*, 2, p. 779.

**) RiksDrotset Grefve *P. Brahe* i Rådet 1665.

sysselsättning; men ingendera idkade det såsom ett yrke, för allvarligt att användas till lek, för ansvarsfullt att bedrifvas annorledes än af nödtvång. Stora mål till det mesta desamma, föresväfvade dem båda; dock var Gustaf Adolf äfven deruti lyckligare, än Carl Gustaf, att han fick draga sitt svärd för en angelägenhet, på en gång fädernes-landets och menskligheten, då denne åter måste kämpa för blott fosterländska intressen mot nära en half verld. De fiender, hvilka Morbroders ke-krigat, måste äfven Systersonen möta, ej, såsom han, i envig, utan slutligen sammandrabbande med dem alla på en gång. Gustaf Adolf kunde afväpna den ena efter den andra af sina motståndare, då Carl Gustaf såg nya uppstå med hvart år. Den förre hade börjat sin regering, omhvärfd af fiender, och slutade den midt i omgifvelsen af talrika anhängare; den sednare emottog riket i fred, men lemnade det i fejd, utan någon verklig bundsförvandt. Dock dröjde det icke mer än ett år efter hans död, förrän Sverige åter njöt det lugn, som hans underhandlingar förberedt, när deremot de Svenske krigare, hvilka Gustaf Adolf fört till Tyskland, ej kunde vända tillbaka till hemmet, innan nitton år förflutit. Såsom härförare voro de båda högst utmärkte, och segren följde merendels deras vapen. Den ene bildade verldskunniga lärjungar,

som den andre hade till sina läromästare *). Hvad i särskilta krigiska egenskaper kunde anses brista den ene, ägde den andre. Så har man förevitat Gustaf Adolf att af en öfverdrifven försigtighet hafva understundom försummat ett afgörande ögonblick; Carl Gustaf åter satte allt på stundens segrande kraft. Men han rusade också fram med en ofervägenhet, som tvang honom till hastiga återtåg; då åter den allt beräknande Gustaf Adolf sällan måste taga ett steg tillbaka. Denne var minan, som går långsamt, men säkert till sitt mål; Carl Gustaf var bomben, som slår ned, hvarhelst en tillfälligt nödig riktning den kastar.

Den statskonst, hvilken Gustaf Adolf bestämt till Sveriges för en längre följd af år, sökte Carl Gustaf äfven att, så vidt omständigheterna det medgäfvo, iakttaga. Så fattade han den vink, Gustaf Adolf gifvit, att Danmark borde angripas ifrån Tyska sidan, och på Öarna tecknas den fred, hvilken kunde utsträcka Sveriges välde ända till Sundet. Det blef Carl Gustafs djerfva vishet förbehållet att utföra det storverk, hvarvid försigtigheten bed hans föregångare att hejda sitt mod; och Skåne,

*) I ett faderligt förhållande till soldaten liknade och Carl X sin store Morbror. «Milites amabat & ab «iisdem ad Parentis instar amabatur», säger *Pufendorf*, Gesta a Carol. X, Lib. VII, c. 3.

Halland samt Blekinge blefvo Svenska, trettio år sedan Gustaf Adolf måst dem förbigå *), icke utan mången längtans återblick på deras besittning. Ännu mer: det mål, dit WasaKonungen knappast vågade med tanken syfta, kunde den Pfaltziske med svärdet eftersträfva, ehuru det äfven för honom vek undan, för att i våra dagar hinnas af en Hjeltefurste, också Segrare vid Leipzig, också planterande Sveriges baner på Jutländsk mark. Skandinaviens förening, anad af Gustaf Adolf, försökt af Carl Gustaf, utfördes af CARL JOHAN.

Ett annat ändamål för de begge Konungarnes bemödande, hvilkas jemförelse deras höge Like velat framkalla, var herradömet öfver Östersjön. Vigtigare ändock synes det hafva varit, när Carl Gustaf eftersträfvade det, än då det fordrades af Gustaf Adolf; och dennes flagga var icke föremål för samma sjömakternas afund, som den förstnämdes. Derför bestred ingen af dem WasaRegentens anspråk på rättigheten att med alla andra nationers, än den Danskas, uteslutande beherrska Baltiska hafvet, då deremot den Pfaltziske Konungens påstående, att Sundet skulle stängas för främmande krigs-

*) 1630 gick Gustaf Adolf öfver till Tyskland; 1660 slöts freden i Köpenhamn, från hvilken tid de trenne provinserna egentligen kunna anses såsom en Svensk tillhörighet.

Digitized by Google

skepp, samlade Holländska och Engelska flottor till hans fiendes biträde. Andra stäters bemedling skaffade Gustaf Adolf besittningen af Preussen, men fråntog Carl Gustaf den af Trondheim; och man förmente den sednare att, i striden med Polen, för tillförsel af vapen och krigsförråd tillspärra de hamnar, der den förre fått obehindrad, äfven under stilleståndets år, uppbära indrägtiga tull-afgifter. Ostördt fick Göteborg, en anläggning af Gustaf Adolf, vidga och förkofra sitt välstånd; men redan i sin begynnelse ödelades de handels-nybyggen, hvilka Carl Gustaf förgäfves sökte att skydda.

Huru Systersonen upptog Morbrodrens plan, att tvinga det Polska Konungahuset till försakelse af sina, envist, ehuru ovisligen, vidhållna, anspråk på Svenska kronan, är redan omnämdt. Till hjertat af Polen, till dess hufvudstad, till dess yttersta gränser hade Carl Gustaf framträngt, då Gustaf Adolf blott uppehöll sig med kustlandets eröfring och knappast kunde hålla Dantzig instängdt. Men likväl, huru skiljaktig blef utgången af bådas krig! Tre dagars seger vid Warschau medförde en ringare vinst, än den, som några timmars motgång vid Stum icke kunnat förminska, och fredslutet i Oliva skänkte ej alla de fördelar, som stilleståndet i Altmark fordom gifvit. Dock var det *fredens* gåfva, som Carl Gustaf åt Sverige beredde, när

Digitized by Google

Gustaf Adolf blott förskaffade åt sitt fädernesland lånet af en snart tilländalöpande, sedan med uppoffring allenast bevarad, *vapenhvila*.

Mot Ryssland följde Carl Gustaf den grundsats, som Gustaf Adolfs statsklokhet hade stadgat, att ej skrida öfver morasen, utan afvakta bakom dem uti starka fästningar Ryssarnes angrepp. Beståndet af Stolbowa-freden — derutöfver intet — var föremålet för Carl X:s önskningar, och så böjd för eröfringar han äfven må synas, ägde han likväl nog varsamhet att ej vilja utsträcka dem utanför gränserna af ett sådant naturförsvar.

Också i förhållandet till Tyska rikets öfverhufvud och dess särskilta stater följde efterträdaren med få undantag, dem tidernas olika beskaffenhet förnämligast alstrade, samma grundsatser, som hans föregångare anvist. Så blef det en Carl Gustafs ifriga omsorg, att hindra det Österrikiska husets bemödanden att återtaga det inflytande i Germaniens angelägenheter, som den trettioåriga striden mot Habsburgska öfvermakten hade inskränkt. Han slöt sig i samma afsigt, som Gustaf Adolf, närmare till Frankrike, för att med dess biträde försäkra Tysklands frihet; dock äfven derutinnan sin store föregångare jemlik, att han icke tiggde Fransk gunst, men väl emottog Fransk vänskap. Bland de

Tyska staterna hade Brandenburg, genom Sveriges erofringar vid Östersjöns södra stränder, blifvit en ny granne, hvilken med ständigt växande uppmärksamhet betraktades från den Svenska sidan. Är den berättelse tillförlitlig, hvilken förmäler, att Gustaf Adolf hade för afsigt att i den då unge Kurprinsens person söka ett stöd för sina planers fortkomst, äfven sedan han sjelf upphört att kunna för dem verka, så erhåller Carl Gustafs enträgenhet att på flera sätt fästa den numera mognade Kurfurstens makt och krafter vid sina interessen en egen märkvärdighet. Månne icke de båda Konungarne befarade, hvad sedermera småningom inträffat, att den Preussiska Monarkien skulle söka sitt ena fotfäste vid Östersjön inom länder, då hyllande Svensk höghet? Men Gustaf Adolfs samtida i Berlin var mera ett föremål för hans förakt, än för hans farhåga, en känsla, som dennes son synes hafva varit mäktig att hos Carl Gustaf uppväcka.

Uti den inre styrelsen kunna desse Konungar näppeligen sammanliknas: icke derför att det fattades den ene sådana egenskaper för denna vigtigaste gren af en Furstes kall, hvilka utmärkte den andre, men emedan Carl Gustaf hann så föga att uträtta i jemförelse med Gustaf Adolf. Dock är det en sanning, bekräftad äfven i den föregående framställningen af Carl X.s tynne och företag,

att han hunnit fyllest så mycket utföra, som fordras för att gifva betraktaren visshet om denne Konungs förmåga att, under mera gynnande lefnadsomständigheter, skänka Sveriges häfder blad af samma värderika innehåll, som i Gustaf Adolfs och Svenns historie. Hvilket är herrligare, äfven inom häfdateckningens område, hoppet, som lofvar, eller mognaden, som uppfyller? Hvilken bana är mera förvånande, den som förlorar sig i ett molnomhöljdt fjerran, eller den, hvilken onfbrutet uppstiger till ett ljust, skönjbligt mål? Gerna må man, försänkt i stum beundran, skåda upp åt de höga, klara syftén, dit den mångverkande Konungens lefnad sträfvade; men icke må man utan djup besinning eftertänka, hvilka företags möjlighet med den så hastigt undanryckta efterföljarens död släcktes i ett bortskymmande töcken. Måhända daga framtida forskningar allt mer detta töcken, och ännu glansrikare, ännu värdigare att intaga sitt rum vid Gustaf Adolfs sida skall då Carl Gustaf framstå. Omkring dem båda sluter sig det Svenska folket; och om till den enas personlighet mera närmar sig en i stora bragder lysande adel, söker åter hos den andra sitt skydd och sin ära den stora massan af ett lifligt, bildadt, fosterländskt folk. Men äfven här är mellan de båda Konungarna skillnaden föga märkbar; ty folkvänner voro de begge och beskyd-

Digitized by Google

dare af alla, hvad tänkesätt, seder och tidsförhållanden hade adlat framför den öfriga hopen.

Många dygder ägde desse Furstar gemensamt, och den skiljaktighet i dessas förening till en sammanstämmande karakter hos hvardera, hvilken ett skarpsinnigare öga kan upptäcka, torde förnämligast hafva härledt sig från den omständighet, att i Gustaf Adolfs sinnelag *hjertat* hade makten öfver *förståndet*, i Carl Gustafs åter förståndet ansåg sig böra styra hjertat. I snille, såsom i ryktbarhet, står väl den äldre Konungen framom den sednare; men denne måste dämpa sitt snille i en ålder, då det friast utvecklas, och hans rykte började för sent växa, för att hinna till den höjd, som Gustaf Adolfs.

En ära likväl förenar dem begge, den att hafva skapat sin tids häfder, och främst med sina efterdömen styrkt det förhållande, hvilket äfven våra efterkommande en dag med nya exempel skola bekräfta, nemligen att *Sveriges historia, der den vittnar om ärofulla åldrar, är dess Konungars.*

Då författaren, Herr Lektor Järta, anmält sig vara af enskilta angelägenheter hindrad att till högtidsdagen sig infinna, skulle belöningen, genom Sekreterarens försorg, honom tillsändas.

Digitized by Google

Bland de öfriga skrifterna i Vältaligheten hade Akademien funnit N:o 6: *Afhandling om likheten och åtskillnaden mellan det Vetenskapliga och det Artistiska Snillet*, bära vittne om filosofiska studier och om en i vissa hänseenden öfvad tankegåfva. I N:o 2: *Åreminne öfver Konungarne Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf samt deras lysande regering*, hade Akademien funnit ett vårdadt språk och en omsorgsfull periodbyggnad; samt i N:o 1: Åreminne öfver samma föremål, anlag för behandling af historiska ämnen, i förening med en i allmänhet ledig, berättande stil. Denna sednare egenskap, jemte värma i föredraget, hade Akademien jemväl tillerkänt N:o 7: *Åreminne öfver Georg Stjernhjelm.*

Bland täflingsskrifterna i Skaldekonsten hade Akademien tillagt N:o 15: *Sång öfver Konung Gustaf II Adolf*, den af Hennes framlidne ledamot, Friherre af Zibet, stiftade belöning för återkallande af något bland fäderneslandets stora minnen.

Detta skaldestycke upplästes.

Digitized by Google

GUSTAF II ADOLF.

SÅNG

Herr GEORG GABRIEL INGELMAN.

Amanuens vid Kongl. Riks-Arkivet.

Skrift, som vunnit Zibetska priset, 1836.

Digitized by Google

Paulo majora canamus.

VIRG.

Digitized by Google

O! mina fäders hem, du höga Nord,
Som hafvets gördel kring din klippgård svänger;
Hvars ättartal, från himmel ned till jord,
Liksom en ked med gyllne ringar hänger:
Hög är din ålder; med sitt ljus i hand
Knappt Saga hittar till din vaggas rand.

Men lik en jernek står du än i dag
Och binder jorden hop med himlens fäste;
Din krona bjuder trots åt stormens slag,
Och ärans gamla örn har der sitt näste:
Den örnen, som med segerrika klor
Så vidt omkring med sina ungar for.

Från Bottnisk vik till Bältens trånga sund
Din jättekropp i Eystra-salt du lögar,
Och månan der i nattens tysta stund
Sin bana rullar öfver ättehögar,
Och minnet ilar, af dess silfversken
Belyst, från bautasten till bautasten.

Digitized by Google

Vild var din ungdom. Modet i din barm
Sjöd gerna öfver, ville dränka verlden;
Men för allt stort din ande glödde varm,
Fast sprakande i gnistor ut från svärden;
Thor var din urbild — och ditt tvillingpar
Af Gratier — blott Valkyriornas var.

På vingad drake ut från fjällstängd vik
Du flög så glad till Hildurs vapenfester,
Med Iwar, uppå vunna länder rik,
I vidsträckt famn du Öster slöt och Vester,
Och qvad med Lodbrok än ditt Biarkamal,
Fast ormen byggde uti hjertats sal.

Ej fredlig bragd var dig dock obekant;
För Anund stöpo dina vilda skogar:
Djerft sprang din brygga öfver forssens brant,
Och fjällets dvergar smidde om till plogar
De svärd, som, fordom lystna efter blod,
Beredde nu af ax din ärestod.

En redlig kärlek för allt sant och rätt
I hvalfvet af ditt bröst, som guld, du gömde;
Uppå Allshärjartinget satt din ätt
Så lugn i kampens mellanrum och dömde.
Högt var dess fria *ja;* till Gimles tak
Det steg i dånet af ett sköldebrak.

Digitized by Google

Den råa kraft med tiden veknade,
Ett nytändt ljus gick upp från Österlanden,
Och Oden i sitt Vallhall bleknade,
Sin tunga hammar fällde Thor ur handen;
Sanct Sigfrid kom och löste brynjan af
På vikingen, som flög kring dina haf.

Till österns kejsarstad från kylig zon
Dock än, med hjerta som för bragden glödde,
Du gick: fann Herrskarn på en skakad thron,
Och den mot fall på trofast skullra stödde.
Af Manhems svärd han länge värnad satt,
Förr'n halfmån fäste sig i Stambuls natt.

Om listen, smygande invid din bädd,
Dig under hvilan i sitt nät slöt inne,
Det dröjde ej, förr'n, väckt och vapenklädd,
Du slet det, och sprang opp med kämpasinne;
Och tryckte snart uti din famn igen
Den fordna friheten, din sköteswän.

Så mången hjelte till din räddning sträckt
Kring hennes fristad mannastyrkans murar;
Med kärlek mins du än din Engelbrekt
Och dina tre odödeliga Sturar;
Men lik en gud, i nöden uppenbar,
Ibland de store störst din Wasa var.

Digitized by Google

Han gick framom och såg med ädel harm
Dig, lik ett fångadt lejon, nesligt hvila
Med tömda krafter och med slagen barm;
Men blixten af den Danske Christierns bila,
Som ingaf skräck och dräck ditt hjerteblod,
I hjeltelågor tände blott hans mod.

Än tvekande du låg, då han sin färd,
Den vådliga, i dina skogar krökte,
Blott åtföljd af sitt mod och goda svärd,
Men ej af dig, fast han din räddning sökte.
Hvi kände du ej straxt på röst och blick
Befriaren, som dig till möte gick?

Men snart på ärans och på hämdens bud
Du reste dig och slöt dig omkring hjelten,
Som åskmoln skockar sig kring dundrets gud;
Snart bredde du dig hotande kring fälten,
Och slog med dån, i tusen viggars brand,
Ned på tyrannen och hans röfvarband.

O! du som räddade ditt fosterland
Från kedjans blygd och svängda bilors fasa,
Hvars snille var dess frihets morgonrand,
Hell dig i minnets tempel, store Wasa!
Med högre rätt, du seklets störste man,
Än du, hvem väg till kungathronen fann?

Digitized by Google

Väl agget bröt för dig ock mången form,
Och blåste moln kring dagens tända gryning;
Väl efter en nedtystad, mäktig storm
Gick här och der en hemsk och vådlig dyning;
Dock lade sig alltjemt den yra flod
För foten af din vishet och ditt mod.

O! när i lifvets qväll du somnat in,
Att till en högre ljusets morgon väckas,
Månn ej Guds Ande vittnat har med din,
Att ej det ljus, du tändt, mer skulle släckas,
Och att en ättling skulle bli dess skygd
I sjelfva hjertat af dess fosterbygd?

I kejsarskrud går våldet fram i Söder,
Och fanatismen rasar i dess spår,
Germanien blöder utur hundra sår,
Den fria tanken binds och bålet glöder.
All mensklig hjelp är ute; blott en man
Fins än, som Andens kraft till räddning kröner;
Till honom flyga de förtrycktes rädda böner,
Och Wasas store Sonson heter han.

Ren står han der, den kära stämman ljuder
I rikets höga sal; med upprörd själ
Sitt folk, i tårar smält, ett ömt farväl
I milda, konungsliga ord han bjuder.

Digitized by Google

Snart på Germaniens kust, hvad herrlig syn!
En jordisk Kung, för himlens Konung böjer
Han sina knän, framför sitt folk, och höjer
Med tacksam bön sin hjelteblick mot skyn.

Af glädjen möts han, hvart sin färd han tager,
Ty ljuset blixtrar från hans klinga blå,
Och Grotii tanke, ristad deruppå,
I skidan gömmer den och ut den drager.
Le ej, o Wien! åt Fjällsnöns Majestät;
Det växer i sin gång, det icke smälter,
Det från sin storhets spets, lik en lavin, sig välter
Med krossande förderf i dina fjät.

Upp stoftgråa kämpar, som slumrat så lugnt
På nyplöjda åkern i mullen;
Re'n skördtimman slår och dånar så tungt
I Tillys åskslag från kullen:
Upp åkermän, svängen er lia med makt
Vid blixtarnes sken efter thordönens takt;
Gud med oss! är fältropet. När J det hörden,
J bleknaden, gamle Kroater! för skörden.

Och Tilly, nu den lycka sök,
Som förr dig kransar band;
Hon sitter på ett moln af rök
Med blick af Magd'burgs brand!

Digitized by Google

Förgrymma dig fritt, hugg ned i din fart
Den venstra af Nordhärens vingar!
Men vet, att den högra är Gustafs, — snart
Förkrossande kring dig han svingar.
Förbittringen växer; på stympade ben
Ses kämpar sig resa vid salvornas sken
I vanmäktig vrede — och himmelen lågar
Af eldögda drakar i hväsande bågar.

Den höjd, som Tillys åskor bär,
Upp, Konung, tag den in;
Ty segrens lager växer der, —
Och den skall varda din!

Så hviskar en röst — och likt mytens giganter,
Som stormade himlen, till storms han går,
Hans bussar bestiga de rökande branter,
Fast ljungelden sveder båd' skägg och hår:
Re'n står han på kullen, hvars eldgap han vänder
Mot dem de försvarat; snart fältet är hans,
Och knäböjd derpå för den seger, som vans,
Sitt lof han till segrarnes Herre uppsänder.

Men från det rum, der hjelten stod,
En dag sig tände klar,
Som ej går ned, och Leipzigs blod
Dess morgonrodnad var.

Digitized by Google

Nu genom nya lagerskogar ilar
Han med sitt svärd, till friska skördar hvässt,
En hjertligt öfverallt välkomnad gäst,
Hvarhelst han, trött af segertåget, hvilar.
Med faran han, en lekbror, vuxit opp,
Hans tappre tätt vid hjeltens sida stupa;
J fästen, stigen högt, J grafvar, sjunken djupa,
J stängen farten ej utaf hans segerlopp!

Ej Lech, med Tilly på sin strand, dig frälsar
Från hans besök, du Bäjerns rika land!
Med luntan brinnande i egen hand
Han dig med sexti tunga åskslag helsar.
Af Tillys eld — Lechs våg — ej hejdas han,
(Ett lejon ej så lösligt släpper rofvet)
"GuldKonungen" består i eld- och vattenprofvet —
Och simmar öfver raskt, med häst och man.

Wien blottadt står på vapen och på männer,
Och Romarkronan blinkar åt hans lock, —
Ditåt, ditåt, men hvad? . . . Han tvekar dock,
Mer konungsligt och stort hans hjerta känner.
I blod och brand står Sachsen; bud på bud
Till honom far — ej Wallenstein vet skona, —
Hans blick från Wien vänds bort. Med Lützens segerkrona
Kring blodig lock han träda vill för Gud.

Digitized by Google

Än dröjer dagen blek,
Han räds för dödens lek,
Vid klang af svärden;
Och helsa tycks sin stråt,
Som nyfödt barn med gråt
Och dimmigt öga helsar verlden.

Så tidigt du dig ställt
Till slagtning, store Kung!
Men ack! hvad aning hvilar tung
Uppå ditt hjeltebröst,
Och stiger upp ur dimmans qvalm
Mot himlen i din morgonpsalm,
Vid Breitenfeld!

O! tag ditt harnesk på!
Det mulnar till ett regn af kulor blå.
Ej lyckan jemt dig följer troget,
"En gång, en gång är äpplet moget."
I dimman af och an du far,
Som örnen far i skyn,
Och ned på rofvet riktad har
Alltjemt sin skarpa syn.

Än töcknet ej för ljuset flyr;
Men inom mång krigares stålblanka pansar
Af oro det stridslystna hjertat dansar,

Digitized by Google

Och svärdet vid hans venstra sida,
Vill spritta upp utur sin skida;
Med möda han sin fåle styr,
Som, fast ej sporren hans sidor än äggar,
Tycks vädra striden och frustar, gnäggar;
Bland blixtar vill han dansa yr.

Och dagen gryr, allt mer den gryr,
Re'n dimman sitt täckelse rifver,
Och himmelen öppnar sin ljusblå famn,
Och fienden synlig blifver:
"Framåt, framåt i Herrans namn!"

Och härен sig fram uti stormvågor vältar,
Framblinkande röd i kanonernas bloss,
Och lösen flyger: "Gud med oss!"
Ja, Gud med eder, J Svitiods hjeltar!
Nu börjar striden i lågande harm
Sitt spel om segren, med blodig arm,
Och kasten hvina och ropen skalla,
Af jern de tärningar falla.

Upp! tappre Brigader, du gula, du blå,
Som svallen, likt skörden och hafven!
J pansrade Stenbockar, sprängen, som rå,
Högt öfver vidtgapande grafven,
Fast döden der sitter, och Wallenstein vakar
Vid brädden, med sina eldsprutande drakar!

Digitized by Google

Se lejonet från Norden, nu
Högt rytande går fram!
Hurra, hurra! de drakar sju
Re'n krälla vid dess ram,
Och spruta eld på de Romerska leder,
Som glesnade mejas af Nordmännen neder.

Men innan svärdet sig druckit mätt
Af blod, vid fästet re'n händerna domna,
Och hjeltarne blöda — jernsömnen de somna —
Upp! skynda till bistånd, du kämpa-ätt!

Med rasslande språng öfver grafven far
Nu Kungen i spetsen för Blendas svenner,
Till höger, till venster han döden har,
Men fruktan ännu han ej känt eller känner:
Sitt blod, det dyra, sitt lif han ej spar;
Men hejda dig, örn, der bland blixtar du far,
Se, ödet sin träffande båge spänner! —

Välan då, lyft din starka arm,
Du molnomhöljda, gåtolika,
Se, hjelten blottat sjelf sin barm,
Den djerfva, fria, rika!

Han faller — skräck! Far hop, du här,
Du tappra, som i striden glöder!

Digitized by Google

Förskräcklig, mer än döden, är
Den tidning: "Gustaf blöder."

Ett mål för svärdshugg, styng och skott,
Han ligger; ingen hjelten bergar:
Den furstesäng af grus han fått,
Se! blodet purpurfärgar . . .

Han dör! — o hämd! spring, lejon, opp!
Af fiender, i vildsint tummel,
Högt, högt omkring hans hjeltekropp
Res upp ett blodigt kummel!

Men ack! utur det hårda slag
Om dig ock segren leder,
För dig är hon ett nederlag,
Då Gustaf ligger neder.

Hvi reste du, Försyn! af dygd
Och jättekraft en stam, derunder
Ett bättre slägte sökte skygd,
Att krossas af ditt dunder?

Han vid sin äras mål gick bort,
Då andra hjeltars ban knappt börjas,
Och glädde verlden, ack! så kort
Att desto längre sörjas.

Digitized by Google

Ej blott romantiskt underbar
Han var i strid — få hjeltars like —
Hans stora hjerta äfven var
En faders för sitt rike.

Ej det blott, verlden var för trång
För allt det goda, som han ville;
Och allt i en harmonisk gång
Sig ställde för hans snille.

Men nu ett stoft han ligger der:
Ej samtiden hans fall blott sårar;
En efterverld skall stanna här
Med andakt och med tårar.

Och si, så länge visarn går
Sin rund kring tidens vida skifva,
Skall Schwedenstein, i seklers år,
En ljusets härold blifva.

Författaren, Ammanuensen vid Kongl. RiksArkivet, Herr Georg Gabriel Ingelman, hvilken jemväl legitimerat sig såsom författare af det med Akademiens mindre pris belönta poemet: *Årets Tider*, hvars uppläsande tillfället icke medgaf, framfördes af Sekreteraren till Ordföranden, som vid belöningens öfverlemnande utlät sig:

Digitized by Google

Min Herre!

Hvarje tillfälle att utdela det särskilta pris, som Svenska Akademiens högt värderade ledamot, Friherre Zibet, stiftat för återlifvandet af något bland fädernesländets stora minnen, har Akademien villigt och med synnerlig fägnad omfattat, såsom erbjudande en väckelse till National-andans fortfarande utveckling. I Eder sång, min Herre, har Ni ej allenast återkallat det måhända största minnet, utan ock med fosterlandskärlekens eldiga drag förenat rörlighet och glans i taflan. Enligt stridens lagar framträdde Ni på täflingsbanan som onämd Riddare, med sluten hjelm; Ni segrade — och med tillfredsställelse igenkände Akademien en af Allmänhetens bifall redan utmärkt skald, uti eröfraren af det pris jag, på Akademiens vägnar, nu får öfverlemna. Då Svenska Akademien derjemte, genom mig, räcker Eder den belöning Ni vunnit för poemet *Årets Tider*, lyckönskar Akademien Eder till den ej vanliga konst att ledigt omstämma lyran från klangen af det höga och dristiga till leken af det enkla och behagliga.

Herr Ingelman fördes härefter till det hedersrum, han vid Akademiens offentliga sammankomster äger åntaga.

Ord-

Ordföranden gaf derefter tillkänna, att bland de med andra priset belönade skrifter hade Akademien ansett sig böra främst utmärka N:o 7: *Byrons Monolog*. Då författaren, Löjtnanten vid Wermlands Kongl. Fältjägare-Regemente, Grefve Carl August Adlersparre, var frånvarande, skulle priset blifva honom, genom Sekreteraren, tillställdt.

Samma pris hade Akademien tillagt N:o 13: *Menniskans Åldrar*, och då författaren, Studeranden vid Lunds Akademi, Herr Nils Lilja, jemväl var frånvarande; skulle belöningen honom, genom Sekreteraren, tillsändas.

Bland de öfriga täflingsskrifterna i Skaldekonsten hade Akademien ansett sig böra i främsta rummet ställa Skaldestycket N:o 18, *Calmare Slott*, såsom utmärkande sig genom åtskilliga poetiskt tänkta ställen, samt en i allmänhet vårdad diktion. Dernäst hade Akademien i N:o 14: *Ynglinga-Skären*, funnit flera drag af en liflig inbillningskraft och en lätt versifikation; äfvensom i N:o 12: *Menniskans Storhet*, N:o 9: *Den sista Offerfesten*, och N:o 2: *Ynglingens Känslor*, Akademien ansett åtskilliga ställen röja bildningsgåfva.

Den af Hans Maj:t Konungen, Akademiens höga Skyddsherre, i Nåder stiftade belöning, att af Akademien tilldelas en författare, vare sig för någon särdeles värderik skrift, som under föregående årets lopp utkommit, eller såsom bevis af aktning för förtjenster om vitterheten och språket, hade Akademien i början af detta år tillagt Sekreteraren *Lars Magnus Strinnholm*, som i slutet af sistlidne år utgifvit andra delen af sitt arbete, *Svenska folkets historia*.

Digitized by Google

En okänd gifvare hade till Akademien öfverlemnat en summa af Ettbundrade Dukater, såsom belöning för en *Historisk tafla af Sveriges tillstånd och af de handlande personerna under tiden från Konung Carl XII:s död till Konung Gustaf III:s enträde af Regeringen*; och hade gifvaren härvid uttryckt den önskan, att någon af Akademiens ledamöter ville åtaga sig behandlingen af ifrågavarande ämne. Sedan Konungens, Akademiens höge Beskyddares, Nådiga samtycke var inhämtadt, hade Akademien åt sin ledamot, Herr Geijer, uppdragit författandet af nämde afhandling, hvilken kommer att intagas i nästa del af Akademiens handlingar.

Med Konungens, Akademiens höga Beskyddares, Nådiga samtycke, uppgaf Akademien, för nästkommande år 1837, följande täflings-ämnen:

I Vältaligheten:

Åreminne öfver *Georg Stjernhjelm*; samt

I Estetiska Ämnen:

1) Huruvida har karakteren af den nyare Vitterheten, jemförd med den Antika och den vanligtvis så kallade Romantiska, blifvit bestämd genom den framskridande intellektuella bildningens inflytelse? Och huruvida har denna inflytelse varit för konsten fördelaktig eller missgynnande?

2) Man har ömsom fordrat, att Konsten skall utgöra en trogen efterbildning af Naturen, och att den skall höja sig öfver den, för att idealisera föremålen för sin framställning. Hvilken är den rätta betydelsen af dessa skenbart stridiga fordringar, och huru lära de förena sig med hvarandra?

Digitized by Google

3) Om likheten och åtskillnaden emellan det vetenskapliga och det artistiska snillet.

4) Om den olika karakteren af äldre och nyare tiders politiska vältalighet, jemte en utveckling af de grunder, ur hvilka åtskillnaden mellan den förra och den sednare måste härledas.

För den Historiska undersökningen:

1) Framställning af de orsaker, som under Konung Carl XI föranledde Statsskickets förändring.

2) Om det måste medgifvas, att, i allmänhet taget, samfunds-andan yttrade sig i en högre grad af lifliget och kraft hos forntidens förnämsta folk, än hos de nyare, hos hvilka en mera kosmopolitisk syftning tycks sträfva, att göra sig gällande; af hvilka orsaker måste denna olikhet emellan de äldre och nyare folken hufvudsakligen förklaras? Utfaller jemförelsen till fördel för de förra eller de sednare? Och huruvida låter sann Patriotism förena sig med Kosmopolitism i detta ords rätt förstådda bemärkelse.

3) Försök i den historiska stilen. Med det förbehåll, att ämnet icke får vara närmare vår tid, än Konung Gustaf III:s anträde af regeringen, beror det i öfrigt af de täflande, att ur Sveriges, eller andra länders historia välja någon icke alltför vidsträckt period, eller någon märklig händelse, tjenlig för en utförligare berättelse, eller ock målningen af flera namnkunniga personer i något visst tidskvarf. Akademien önskar likväl helst, att ämnet väljes ur fäderneslandets häfder.

I Skaldekonsten

lemnar Akademien de täflande fritt val af ämne, och emottager derjemte öfversättningar af klassiska Auktorer på alla språk. Akademien emottager efter vanligheten äfven Metriska skaldestycken, hvarvid likväl erinras, att då metrikens lagar i vårt språk ännu icke blifvit full-

Digitized by Google

komligt bestämda, Akademiens bifall icke må anses såsom ett stadgande af de metriska reglor, som kunna vara följda, utan blott såsom ett gillande af den poetiska talang, för hvilken ett dylikt stycke utmärker sig.

Slutligen utsätter Akademien för det Zibetska priset:

I Vältaligheten:

Om den verkan, som Carl XII:s död och den statshvälfning, som derpå följde, haft på Svenska folkets tänkesätt och bildning; samt

I Skaldekonsten:

Sång, till upplifvande af något ibland fäderneslandets stora minnen.

Priset är Akademiens vanliga stora belönings-medalj af tjugusex dukaters vigt.

Skrifterna böra inom den 8 Oktober nästkommande år insändas till Akademiens Sekreterare, samt vara försedde med valspråk och namnsedel, hvilken sednare jemväl, i stället för namn, kan innehålla ett tänkespråk; och tillkännagaf Ordföranden derjemte, att Akademien, på förekomna skäl, förbehöll sig att behålla de skrifter, hvilka till Hennes täflingar insändas.

Den Minnespenning Akademien innevarande år låtit pregla, äger till föremål FältÖfversten hos Konung Gustaf II Adolf, Grefve *Nils Brahe*, dödligen sårad i slaget vid Lützen d. 6 Nov. 1632. Framsidan föreställer hans bröstbild, med omskrifna namn och titlar. På frånsidan ses en döende krigare, med omskrift: *Pro Rege, cum Rege.* (För Konungen, med Konungen.) I afskäringen läses: *Una invictus occubuit, MDCXXXII.* (Obesegrad stupade han på samma gång, 1632.)

Minnesteckningen, författad af Akademiens frånvarande ledamot, Biskopen i Hernösand, Doktor Frans Michael Franzén, upplästes; hvarmed sammankomsten slutades.

Digitized by Google

MINNE

AF

FÄLT-ÖFVERSTEN

OCH

GREFVE

AF

NILS BRAHE.

Digitized by Google

På hvilkendera sidan man än må ställa sig vid den af tids-anden å nyo väckta frågan om börd, såsom en rättsenlig grund till förmåner och företräden i samhället; och huru man än, hvad Sverge angår, må dömma om den inflytelse på dess regering, som Aristokratien tidtals vunnit, med olika både syftning och verkan i olika tider: så kan man ej bestrida den aktning, hvarmed en slägt, inom hvilken, jemte ett ädelt sätt att tänka och handla, redbara tjenster emot Konung och fädernesland en längre tid gått i arf, nödvändigt utmärkes, den må höra till en högre eller lägre samhällsklass. Och denna aktning, gör den icke ett slags adelskap, äfven der ingen bördsrätt äger rum? Naturligt är det ock, att man i ett schakt, der man förut funnit ädla stenar, letar efter nya, ehuru ofta det sker förgäfves. Men hvar de ock blifvit funne, antingen på den höga bergsklippan eller i den låga mullen; beror deras värde först af deras egen ursprungliga halt och sedan af deras slipning och infattning. En särskilt känsla af sin dyrbarhet

Digitized by Google

måste de väcka, som af ålder pryda en af stora Konungar buren krona.

Hvad denna bild vid detta tillfälle antyder, behöfver hvarken förklaras eller försvaras. Den skådepenning, med hvilken Akademien i dag gör en länge saknad rättvisa åt en af de tappraste Höfdingar i den store Gustaf Adolfs krigshär, bär ett namn, som vördas och älskas af alla Svenska hjertan, till hvad stånd de än må höra och hvad åsigter de än må bekänna.

Den ätt, som det tillhör, den främsta i Riddarhuset, har i alla tider varit utmärkt så väl genom dygder och förtjenster, som genom sin förbindelse med Konungahuset. Redan i medeltiden steg hon i ära och anseende genom sådana medlemmar, som en Birger Person, af hvilken Uplands-Lagen blef sammanfattad, och hans son, Israel, hvars ädla egenskaper hade gjort honom i hela riket så aktad, att han vid thron-ledigheten efter den afsatte Magnus II valdes till Konung; hvilken, i en så stormig tid, vådliga höghet han dock afsade sig. Äfven hans syster, Brigitta, är genom sin upphöjelse till helgon i hela Christenheten ryktbar.

En af Birgers efterkommande, RiksRådet Peder Magnusson till Tärna, antog efter sin moders *)

*) Hon hette Johanna Thorkilsdotter, och hennes farfader var Danska RiksRådet Peder Brahe.

Danska förfäder namnet Brahe eller, som det fordom skrefs, Bragde. Det är således blott stammet, som har Danskt ursprung, icke sjelfva ätten, hvilken leder sin fäderne-härkomst ifrån RiksRådet Anders till Musammir eller Mohammar, som lefde i Erik X:s tid och var befryndad med Sverkers Konungahus *). Äfven genom sitt vapen, hvars bild är ett par örnvingar, hvarföre den ock kallades Örnvinge-ätten, är den Svenska stammen skild ifrån den Danska.

Öfver det nya namnet spriddes en ny glans, först genom Joachim Brahes äktenskap med Konung Gustaf I:s syster, hvilkens fader han hade den sorgliga äran att följa ibland de ädla offren för Christian Tyrannus bödelsyxa; och sedan, i Wasarnas tidehvarf, genom Grefvarnas till Wisingsborg förtjenster och äreställen. Den förste ibland dem var Riksdrotset Brahe den äldre, systerson till Gustaf Wasa, hvars svåger han äfven blef genom dess giftermål med en syster till hans maka, Beata Stenbock. Af RiksRådet Abraham Brahe och dess Grefvinna, Fru Elsa Gyllenstjerna **), föddes tre söner, hvilka alla nästan samtidigt trädde i krigstjenst under Gustaf Adolfs segerfana och utmärkte sig genom sin tapperhet och trohet. Den äldste var den såsom Riksdrots samt en af för-

*) Se Stjernmans Matrikel, sid. 1.

**) Dotter af Riksdrotset Nils Gyllenstjerna.

Digitized by Google

myndarne för Drottning Christina och Carl XI högt ansedde Per Brahe den yngre. Den yngste, vid namn Joachim, försvann ur tiden vid 23 års ålder, men hade då redan bevist sig värdig att anföra ett regemente. Äfven den mellerste var blott en yngling, då han med Gustaf Adolf gick till odödligheten. Icke blott i en högre verld har han följt sin store Konung: han följer honom ock i det rykte, som bär hans minne i alla tidens åldrar till alla verldens delar.*)

Öfversten vid det namnkunniga Gula regementet, som jemte honom stupade vid Lützen, Grefve Nils Brahe var född den 1 Oktober 1604; och blef hemma uppfostrad, medan hans äldre broder utom riket erhöll sin bildning vid Akademien i Giessen. Snart kom han likväl under handledning af en större mä-

*) Nils Brahes namn är längesedan i historiens vård. Det har kommit dit icke blott genom hans hjeltedöd vid Lützen, utan genom de ord, Gustaf Adolf yttrat om hans stora anlag, som fältherre. Men något särskilt om hans förtjenster har varit föga kändt, innan Professor Fryxell, i sin förträffliga berättelse om Gustaf Adolf, bragte i dagen hvad han ur de handlingar, som familjen förvarar, funnit minnesvärdt, angående bröderna Brahes deltagande i Konungens Polska och Tyska fälttåg. På dessa uppgifter, och hvad dessutom ur samma källa blifvit förf. benäget meddeladt, är i närvarande minnesteckning allt det grundadt, som ej ur allmänt kända häfder kunnat inhämtas.

Digitized by Google

stare, än någon i Europa. Det var Gustaf Adolf sjelf. Fästad vid Brahe-ätten icke blott genom den ärfda förbindelsen, utan genom ett särskildt ömmare band af ungdomskärlek, synes han vid saknaden af dess sköna föremål, Ebba Brahe, hafva funnit en tröst i den vänskap, hvarmed han omfattade hennes frände *).

Konungen tog den 16-årige ynglingen icke blott i sitt hof, under sin tillsyn, utan ock i fält med sig, då efter ett års stillestånd det Polska kriget skulle med förnyad styrka fullföljas (1621). Lika lärorikt, som högtidligt, var hans första inträde i det krigiska lifvet. Innan krigshären steg ombord på den vid Elfsnabben väntande flottan, blef den på årsta ängar af Konungen mönstrad. Der, för den till hjelte födde gossen, hvilken upplysande syn! Och tillika hvad ämne för hans tidiga eftertanke! Inför den stora Härförarен, hvars bedrifter snart skulle förvåna hela Europa, stod den då redan vid segrar vana härskaran, och hörde för sig uppläsas de nya krigslagar, genom hvilka ej mindre, än genom Konungens egen omedelbara inflytelse och föresyn, Svenska soldaten blef bunden

*) Med den Ebba Brahe, som var älskad af Gustaf Adolf och dotter till Riksdrotset Magnus Brahe, bör ej en annan fröken af samma namn förblandas, hvilken var syskonbarn med den förra och syster till de här ifrågavarande bröder.

Digitized by Google

till den ordning och sedlighet, den menskklighet och christendom, som tillvann honom i sjelfva fiendens land aktning och erkänsla.

Knapt en sådan invigning af den unga krigslärlingen avarade ock hans första lärospån, då han vid Rigas ersåtning stod för elden från dess murar; vid sidan af sin Konung, som af de fiendtliga kulorna så ofta sökttes och ej sällan träffades. Derför kunde han ock, vid sin hemkomst, med en särskild glädje deltaga i den allmänna fröjden öfver denna lika vigtiga, som lysande vapenbragd. Äfven i det följande året, då Gustaf Adolf med våren och segren återkom till Liffland, var den unge Brahe honom följaktig. Men vid nästa fälttåg måste han, i stället för vapnen, återtaga boken. Utan tvifvel var det ett hårdt slag för en yngling med hans mod och fallenhet för krigsyrket. Äfven efterverlden må deröfver undra. Han var då nära att fylla sitt 19:de år, och hans underwisning kunde icke vara försummad af en Fader, som var känd för det värde, han efter egen insigt satte på vetenskaper. Konungen sjelf hade vid 17 års ålder, då han tillträdde regeringen, slutat sin lärobana; och den till krigare bestämde Brahe tycktes ej kunna komma i en bättre skola, än den hos Gustaf Adolf. Men denne igenom sitt förstånds ljus, ej mindre än igenom sitt hjeltemod, upphöjde Konung satte ett stort värde på grundlig

lärdom. Utan tvifvel vanligt på hans tillstyrkan, som den tappre ynglingen ifrån krigsteatern blef flyttad till lärosätet.

Sannolikt hade Gustaf Adolf, som sade ibland andra en stor mans egenskaper äfven den att tidigt urskilja, huartill hvar och en i hans tjenst var eller kunde blifva särskilt duglig, hos den lofvande ynglingen upptäckt sådana anlag, som, för att kunna rätt utvecklas och användas, fordrade en djupare underbyggnad på vetenskaplig grund.

Universitetet i Leiden hade då redan vunnit det anseende, som det sedan länge behöll såsom ett af de förnämsta i Europa. Det var dit den unge Baner blef skickad, för att lära, ibland andra vetenskaper, den, som för alla nyttig genom tankens öfning att beräkna och mäta storheter i tid och rum, är för en anförare i krig särskilt angelägen, icke blott för dess tillämpning i åtskilliga delar af hans yrke, utan ock för dess inflytande på den ordnande och ledande blick, som mer än sällan afgör utgången af ett fältslag, ja af ett fälttåg. Att det var i synnerhet om Matematiken Baner inlade sig, vittnar ett af hans bref till sin fader, hvilken själf hade med särskilt förkärlek omfattat detta studium.

I samma bref anhåller sonen på den enbägnaste om tillstånd, att nu, efter tre års länga möden, få till krigets bragder återvända, och följa sin Ko-

ning på hans trofaste tjena. Fadren biföll hans begäran; och han flög till Preussen, dit krigsteatern nu var flyttad, och der de Svenska vapnen redan intagit en mängd befästa städer.

Vid samma tid (1626), och i samma afsigt hade hans äldre broder Per Brahe återkommit ifrån sina utländska resor och redan under Wrangels öfverbefäl deltagit i hans segrar. Nu var han kallad till sin Konung, som beredde sig till den märkvärdiga drabbningen vid Mewe; och vid detta tillfälle möttes hos honom begge bröderne med lika mod och nit, lika för Konung och Fäderneslands brinnande hjertan.

Danzig, som i detta krig var den egentliga stötestenen och det förnämsta hindret för Preussens fulla eröfring, hade med en låtsad underhandling uppehållit Gustaf Adolf, blott för att lemna tid åt den Polske Konungen, som med 30,000 man antågade, att emellan sin vapenstyrka och den ifrån Danzig anfallande innesluta den Svenska härsmakten. Men den förut senfärdige Sigismund stannade på vägen, för att belägra den af Svenskarne intagna staden Mewe. Utan tvifvel gaf honom dess ringa besättning af blott 140 man, jemte 60 af Borgerskapet, det hopp, att den i ett ögonblick kunde tagas. Men han bedrog sig. Gustaf Adolf, som dels ansåg denna lilla fästning i det afseendet vig-

Digitized by Google

tig, att den genom sin belägenhet vid Weichseln herrskade öfver denna flod, dels ville förekomma de Polska och undvika faran af tvenne eldar, hastade med hela sin makt till Mewes undsättning. De Polske hade befäst sig på höga åsar invid staden. Dessa beslöt Gustaf Adolf att bestorma; och hans krigshär hade redan i skygd af en ekskog kommit dem på tvåtusen steg nära. För opasslighet ärnade Konungen icke deltaga i striden, och qvarhöll till sitt sällskap den äldre af bröderne Brahe. Den yngre deremot skulle under Mustings öfverbefäl vid sidan af Hepburn, hvilka begge hörde till Gustaf Adolfs Skottländska kumpär, anföra den venstra flygeln. Detta förtroende för den nyss ifrån ett läroverk komna ynglingen kan blott derigenom förklaras, att han redan vid sin förra krigstjenst bevist sig dertill skicklig. Den högra flygeln anfördes af den yngre von Thurn, en värdig son till den Böhmiske trohjelten. Begge flyglarna svarade mot Konungens väntan. Svenskarne stodo redan så tätt under berget, der de Polske förskansat sig, att de sågo kulorna deras ifrån flyga sig öfver hufvudet. Men det med var icke ändamålet vunnet: den bergshöjd, af hvilken de skyldes, skulle de bestiga i trots af dess tvära brant och den ofvan ifrån lotande fienden. Denne märkte dem dock icke i början: de gömdes af

Digitized by Google

en småskog, som äfven vid uppklättrandet tjente dem till stöd. Nästan utan motstånd voro de komne ända till bergskanten. Men der gällde det, att stå qvar och strida på det smala, slippriga fotfästet. För att just derifrån störta dem tillbaka, hade Polackarne spart sitt anfall, som anfördes af deras Konungs son, den hurtige Prins Uladislaus. Äfventyret af denna häftiga strid kunde Gustaf Adolf icke stilla åskåda. Oaktadt sitt illamående, flög han dit upp midt i elden och var nära att blifva fången. En Svensk ryttare frälste honom och blef sedan sjelf af Konungen räddad. Utan tvifvel hade Per Brahe, som med Gustaf Adolf stannat qvar i ekskogen, nu följt honom i striden. Hvad den yngre brodern angår, aflade han sitt första prof, som anförare, på det mest lysande sätt. Vid träffningens början bistod honom hans medbroder i befälet Hepburn. Men sedan denne blifvit sårad, anförde Brahe ensam, emot det häftigaste anfall, sin vida underlägsna tropp, och behöll platsen, till dess von Thurn, med hufvudstyrkan af venstra flygeln, hade uppnått höjden och fulländade segern. Dess närmaste följd var, att de Polske måste med förlust af 4000 man, då ibland Svenskarna endast 500 saknades, upphäfva belägringen och lemna sin fördelaktiga ställning.

Denna

Denna framgång af de Svenska vapnen synes hafva nedslagit den Polske Konungens stolta förhoppningar. Han erböd fred med den inskränkning i sitt anspråk på Svenska kronan, att den endast i händelse af Gustaf Adolfs frånfälle utan manliga arfvingar skulle tillfalla en af Sigismunds söner. Men hvarken som Carl IX:s son, eller som Sveriges Konung, kunde eller borde Gustaf Adolf dertill samtycka. Utan tvifvel skulle han, i det fall att han dött barnlös, till sin efterträdare utsett sin systerson Carl Gustaf. Men just vid denna tid hade hans gemål gifvit honom hopp om en thronarfvinge. Det blef väl icke en son; och när i en framtid Drottning Christina, oaktadt många lysande egenskaper, så litet svarade mot Svenska folkets och den Evangeliska Kyrkans väntan af Gustaf Adolfs dotter, kunde man, i fall det icke innebure ett klander af Försynens vägar, hafva skäl att beklaga det hinder, som hennes tillvarelse lade för Carl Gustafs tidigare regering. Emellertid delade nu hela riket sin Konungs glädje öfver hennes födelse, som icke långt efter Gustaf Adolfs triumflika hemkomst firades, såsom en nyvaken öfver den Polska Pretendenten.

Vid en sådan högtid i Konungahuset kan man ej tänka sig som åskådare, utan att den lifligaste

Brahe såsom de Kongliga personernas närmaste och skönaste omgifvelse. Dock saknades dervid den yngre af de bröder, som nu i synnerhet gåfvo denna ätt en ny uppblomstrande prydnad. Nils Brahe var ibland dem, som Konungen hade förtrott, att äfven om vintern bevaka fiendens rörelser.

Om våren (1627) återkom Gustaf Adolf med en ny härskara, för att med all makt angripa det honom starkt om hågen liggande Danzig. En af dess förskansningar, Danziger-haupt, hade redan fallit i hans våld, och han hoppades genom öfverrumpling vinna Klein-Werder på den motstående stranden. Öfvergången skulle ske om natten, och endast de främste befälhafvarne kände förut hvad å färde var. Icke ens Per Brahe, som skulle åtfölja Konungens person, visste derom något, innan han väcktes om natten. Derför kom han ock utan vapen, men Gustaf Adolf satte sjelf på honom en stormhatt, för att åtminstone bevara hans hufvud. Färden begyntes: alla voro tysta; endast årornas sakta plaskande hördes. Båtarne skredo allt närmare målet. Men mörkret, i hvars skygd anfallet skulle ske, blef försåtligt för dem sjelfva, som skulle anfalla. Man tog miste om den rätta farleden. De främsta båtarne, hvilka Thurn anförde, stötte på grund och de öfriga på hvarandra. Bullret gjorde fienden uppmärksam; hans kanoner begynte

Digitized by Google

gifva eld. Röken ifrån dem skymde hvad natten lät skönja. Oredan blef allt större. I ett sådant ögonblick kunde Gustaf Adolf ej sitta overksam. Åtföljd af Per Brahe och fyra lifknektar sprang han ur sin slup i en liten farkost, lät ro sig ut på strömmen, ropade vid namn alla befälhafvarne, som han i mörkret kunde se: von Thurn, Johan Banér, Taupadel, Leslie, Erik Ryning, Åke Tott, Nils Brahe — anviste dem hvar och en sin plats och bragte allt igen i ordning. Under ifvern dervid föll hans hjelm i strömmen; då satte Per Brahe på hans hufvud den af hans höga vän honom nyss förut gifna stormhatten. I samma ögonblick behöfdes ock ett värn för Konungens dyrbara lif, men olyckligtvis ett annat. En kula ifrån fästningen träffade honom i underlifvet. Det var en musköt-kula — så nära fästningen voro de redan. — Konungen trodde sig dödligt sårad. Per Brahe satte sig vid rodret och vände om båten. En skur af fiendtliga kulor förföljde dem. Icke mindre än nio träffade båten, som begynte taga in vatten och skulle sjunkit, om ej Brahe med sitt armkläde tilltäppt hålen. Denna olycka gjorde hela företaget om intet. De öfriga båtarna skyndade sig efter Konungens, utom den, som Nils Brahe anförde. Såsom den ifrigaste och djerfvaste hade han hunnit längst fram, och befann sig redan vid andra stranden ensam

Digitized by Google

med sitt folk, då han blef varse, att de öfrige dragit sig tillbaka. Nu måste äfven han återvända, men stannade på en bank, der han uppehölls ända till dagningen. Alla fiendens skott riktades nu emot hans båt. Han kom dock undan, ehuru med förlust af 26 man.

Hans harm öfver denna motgång, så väl som hans förvåning öfver den plötsliga reträtten, förbyttes vid hans framkomst till förskräckelse och sorg öfver faran för Konungens lif. Äfven denna gång var det blott en varning; hvaraf likväl den öfver all fruktan upphöjde Konungen icke lät rätta sig, utan tvertom styrktes i sin förtröstan: att så länge han behöfdes, såsom ett redskap i Försynens hand, skulle han ock af den beskyddas.

Så räddades Danzig genom en enda blindtvis kastad, i mörkret Konungen träffande kula. Äfven de sednare försöken af Gustaf Adolf att bemäktiga sig denna vigtiga stad blefvo fruktlösa, icke blott genom ett ihärdigt motstånd af dess tappra försvarare, utan genom tillfälliga hinder, som naturen sjelf lade i vägen för de belägrande. Än var det en storm, än ett regn, hvars like så väl i häftighet, som ihållighet, ingen af de mest ålderstegna kunde minnas.

Sin vinterhvila ifrån kriget använde Konungen till närmare deltagande i den inre styrelsen, hvar-

Digitized by Google

vid hans visa omsorg vidtog en mängd åtgärder och inrättningar, som ännu, sedan hans eröfringar gått förlorade, äga bestånd och bära frukt. Vanligen var honom den äldre af bröderna Brahe följaktig, så väl hemma som i fält. Nu (efter 1627 års fälttåg) fick äfven den yngre besöka fädernesslandet och der tillbringa vintern. För sitt tappra förhållande vid Mewe och Danzig blef han slagen till Riddare; och sällan lär, efter den egentliga riddartiden, någon hafva mer känt det sköna deraf; ty utom det, att det var Gustaf Adolf den Store, som gaf honom det ärofulla slaget, vann han i detsamma ett ännu dyrbarare segerpris. Fröken Anna Margareta Bjelke, dotter af RiksRådet Svante Bjelke, räckte honom sin vackra hand.

Äfven deruti liknade han de fordna riddarne, att han fick föga mer än smaka det husliga lifvets sällhet. Endast på afstånd, endast i tankarna tillbad han det sköna föremålet för sin kärlek, liksom det varit blott en romantisk drömbild. Påskdagen (1628) firades deras förening på det Kongliga slottet; och vid första öppet vatten steg han om bord, för att till kriget återgå.

I de märkvärdiga träffningar, som vid Dirschau, vid Gorzno och vid Stum föreföllo och beredde det i Stumsdorf slutade stillestånd, har väl Nils Brahe ej blifvit särskilt synlig för efterverlden;

Digitized by Google

men otvifvelaktigt är det, att han i det Polska kriget ända till dess slut fortfor med sin utmärkta tjenst och allt mera stadfäste sitt anseende, som härhöfvidsman.

En ny tidpunkt öppnades för Gustaf Adolfs ära; och Nils Brahe, som på den Tyska krigsbanan följde honom ända till döden, var ock der hans första förebud. Stralsund belägrades af de Kejserliga, men utan framgång. Wallenstein, som försäkrat Kejsaren om herraväldet öfver Östersjön, beslöt att sjelf eröfra denna nyckel dertill, i det han svor: "att han skulle taga Stralsund i sina händer, vore det än med diamantkedjor fästadt vid himmelen." Danmarks, så väl som Sveriges Konung, om de än föraktade detta tomma skryt och den ännu tommare titeln af Amiral öfver Östersjön, som Wallenstein redan antagit, kunde icke se förbi faran af en Österrikisk hamn i det haf, som sköljde deras stränder. Begge förente sig till Stralsunds bistånd. De Svenska hjelptropparna anfördes af Nils Brahe, jemte Leslie, en af de Skottar, som alltid förblefvo i Gustaf Adolfs tjenst och utmärkte sig genom trohet, ej mindre än tapperhet.

Följden deraf blef, att Wallenstein med förlust af 11,000 man måste upphäfva belägringen; och då alla hans fartyg blefvo af Danska flottan förstörda, så har det om honom blifvit ett ord-

Digitized by Google

språk, att han var Amiral utan ett enda skepp. Om Nils Brahes andel i Stralsunds räddning heter det i en af de gamla handlingar, som af familjen förvaras, "att han gjorde många tappra utfall, hvaraf fienden led stort nederlag."

Den äldre brodern hade emellertid på en annan väg gjort sig förtjent af sin Konung, i afseende på samma stora företag, hvartill försvaret af Stralsund var ett förespel. Då Rikets Ständer skulle derom höras och anslå medel dertill, anförtrodde Konungen åt Per Brahe den vigtiga LandtMarskalksstafven, som han en gång förut burit; och hans skicklighet och nit, ej mindre än den aktning och det anseende han på Riddarhuset ägde, bidrogo till det enhälliga bifall, som det första Ståndet, ej mindre än de öfriga, utan afseende på allt det betänkliga dervid, gåfvo åt det djerfva steg, hvarigenom Sveriges Konung skulle uppträda, icke blott som hämnare af Nordens sjelfständighet och den Evangeliska Kyrkans frihet, utan ock till en medlare af hela Europas jemvigt.

Då Gustaf Adolf landsteg på Tysk botten, och, i himmelens åsyn knäböjande, med en högtidlig bön invigde sina af en helig sak helgade vapen, var han omgifven af bröderna Brahe; och att desse delade hans tänkesätt, hvad religionen angår, dertill behöfves icke annat bevis, än den nära vän-

Digitized by Google

skap, hvarmed han slöt dem till sitt hjerta. Äfven den yngste brodern, som innan kort blef kallad till den eviga fridens boning, åtföljde sin Konungs första steg på den nya segerbanan.

Den äldste Grefven, som Konungen gerna behöll nära sin person, var sällan i tillfälle att sjelf anföra sin tropp, Småländska rytteriet. Nils Brahe deremot förblef alltid vid sitt regemente, Upplänningarna, åt hvilka han redan vid krigets början vann den hedern, att vid Gustaf Adolfs intåg i Stettin få besätta dess vallar och vaktställen. Men att der stanna qvar under de strider, som sedan följde, kunde icke vara enligt med hans önskan. Sannolikt var han ofta i elden, ehuru handlingarna icke upplysa när och hvar. Icke ens i den slagtordning, som afgjorde den stora segern vid Leipzig, äro Upplänningarne nämde. Men utan tvifvel hade han genom nya förtjenster gjort sig värdig en så stor utmärkelse, som det var, att ställas i spetsen för det Gula regementet, sedan det vid nyssnämda tillfälle förlorat sin tappre anförare, Teuffel, utan hvilken, när han vid Frankfurt an der Oder blef sårad, Gustaf Adolf i ögonblickets häpnad förklarat sig hjelplös.

Under hans befäl hade redan i Polska, och ännu mer i det Tyska kriget, detta regemente, som egentligen bestod af Konungens Lifgarde, och

Digitized by Google

var så stort, att det ensamt utgjorde en hel Brigad, genom sin tapperhet så utmärkt sig, att Gustaf Adolf kallade det "sin hufvudkudde, på hvilken han tryggt kunde hvila." Och han behöfde ej återkalla sina ord, då det af Nils Brahe anfördes.

Ibland de tillfällen, vid hvilka han och hans troppar särskilt utmärkte sig, var den märkvärdiga eröfringen af Würzburg.

Staden var redan intagen; men det på andra sidan af Mayn-floden, på en brant höjd belägna slottet försvarades af en tapper höfding vid namn Keller. Största svårigheten för de belägrande var, att komma öfver elfven, ty bron var förstörd och alla båtar bortförda. Men öfver de qvarstående stöden för de söndersprängda brohvalfven lades plankor, på hvilka, under ett fiendtligt kulregn, Gustaf Adolfs tappra krigsmän sprungo öfver, icke utan att hissna, ty höjden öfver vattnet var 24 alnar. När sedan fästningen skulle bestormas, uppdrog Konungen äran deraf åt den Gula Brigaden jemte den Blå med Österbottningarna i spetsen.

Det är okändt, till hvilkendera af dessa den djerfve officeren hörde, som före anfallet skulle i mörkret undersöka porthvalfvet, och, då han oförmodadt fann vindbryggan nedsläppt, sprang öfver den, med sju man emot tvåhundrade, och behöll platsen, tills de stormande vid hans rop hunno skynda sig efter.

Digitized by Google

Den häftiga strid, som derpå följde, slöts dermed, att Kommendanten sjelf blef af Torstenson tillfångatagen. För öfrigt tillegnas segern hufvudsakligen Nils Brahe och hans gula kämpars tapperhet. Denna eröfring bragte i Gustaf Adolfs våld, jemte den vigtiga fästningen, ett ovärderligt byte af stadsboarnas ditförda skatter, af silfver och guld i helgjutna helgonbilder och andra dyrbarheter, af en mängd sköna hästar, en rikt försedd rustkammare och ett ansenligt bibliotek, som tillföll Upsala Akademi, utom det klingande mynt, hvaraf soldaterne fingo hela hattkullar fyllda.

I belägringen af Würzburg hade äfven den äldre Brahe vid sidan af sin Konung tagit en ärofull del. Men nu behöfdes åter hans pröfvade skicklighet i riksdagsvärf. De till krigets fullföljande nödvändiga medlen skulle af Ständerna anslås. Per Brahe blef skickad att dertill medverka; och då hans tjenst var inom riket, mer än i fält, oumbärlig, stannade han qvar i Stockholm och intog i Rådet sitt redan förut gifna rum. Hvarken sin Konung eller sin broder såg han mera i tiden; men hans minne kan icke skiljas ifrån deras, ehuru han först i en sednare tid vann sin förnämsta ära genom styrelsen och omskapelsen af Finland: der, ibland andra ännu bestående inrättningar, den stad, som nu blifvit dess nya och präktiga hufvudstad,

Digitized by Google

och den dit ifrån Åbo flyttade Akademien äro hans verk; der äfven folksägner och ordstäf ännu i dag påminna om Grefve Per, och der hans namn ej af vapnens, ej af tidens makt kan ur historien utplånas mer än ifrån orterna Brahestad och Brahelinna.

Efter sin broders afresa synes Nils Brahe hafva utgjort Konungens sällskap, så ofta hans tjenst det tillät. Han var äfven nu en af de främste i hans rådslag, liksom i deras utförande. Af det sednare finner man bevis vid alla de märkligaste tillfällen. Ibland dessa är gången öfver Rhenströmmen emot en ny fiende, Spanioren, som väpnat sig till försvar för den Katolska Ligan. Såsom Herre öfver Mayn kunde Gustaf Adolf längs med dess stränder, både till lands och vatten, föra sina vapen ända till dess utlopp i Rhen. Vid Oppenheim skulle han gå öfver denna flod. Stora svårigheter mötte dervid. Icke blott denna fästning, utan ock en särskilt af Spaniorerna uppförd skans, besköto öfverfarten, som äfven derigenom syntes omöjlig, att alla båtar och fartyg voro dels förstörda, dels till den andra stranden bortförda. Lyckligtvis upptäcktes tvenne försänkta skutor, som sattes i brukbart stånd. En liten ökstock tjente till spejare; Konungen sjelf satte sig deri med tre man, och lät ro sig åt den motsatta stranden, under fien-

Digitized by Google

dens kanoner. Af den instundande natten skyddad, kom han lyckligt tillbaka, och befallde att öfvergången skulle ske dagen derpå i gryningen. Nils Brahe med 300 man var den förste i land, och blef genast angripen af den Spanska Generalen, Don Filippo de Silva, med 1500 Kurassierer. "Med yttersta furie," det är hans eget uttryck i ett bref till hans broder, öfverföll honom den femdubbelt starkare, äfven genom sin vapenrustning öfverlägsna fienden. Tvenne gånger dref han honom tillbaka med sina gula lejon, såsom hans regemente kallades, och behöll platsen, till dess en annan båt med det Blå och det Gröna regementet hann komma honom till undsättning. Icke blott Oppenheim, utan Maynz, Kurfurstens präktiga hufvudstad, eröfrades i följd af denna märkvärdiga öfvergång; till hvars åminnelse Gustaf Adolf lät uppresa en vård, som, under namn af *Die Schweden-Säule,* hos folket i nejden länge bibehöll icke blott den Svenska Konungens, utan ock den Svenska Grefvens minne. Den bestod af en hög fyrkantig pelare, på hvars spets ett lejon af marmor stod med stormhatt på hufvudet och höll ett svärd i sin upplyfta klo *). Så väl svärdets som blickens

*) Ce monument a subsisté jusqu'à cette heure et se voit encore à un quart de lieue de la ville d'Oppenheim. Histoire de Gustave Adolphe par M. D. M. (Mauvillon), Tome 4, p. 23.

Digitized by Google

hotande udd lär varit riktad emot den Fransyska sidan. Gustaf Adolfs harm öfver Richelieus ränker och anspråk gick så långt, att han en gång för hans sändebud förklarade sig "känna vägen till Paris, så väl som till Wien."

Wien var det mål, dit, enligt Axel Oxenstjernas tanke, Gustaf Adolf bort redan från Breitenfeld vända sina segerkrönta vapen. Äfven nu, då den förlust, som Horn vid Bamberg hade lidit mot Tilly, retat Konungens stolthet att från Rhen skynda till Donau, gaf honom Gustaf Horn det rådet, att hellre falla in i Kejsarens land och förekomma Wallensteins nya uppträdande på krigsteatern, än i Bäjern söka hämd af den vid Lech trotsande Tilly. Att öfver denna djupa och strida flod, hvars stränder äro höga och branta, i en lika erfaren och skicklig som manstark fiendes åsyn våga en öfvergång, det ansåg han för ett vågstycke, hvarvid, om det ock lyckades, Svenska hären skulle genom manspillan försvagas och i annat fall gå förlorad. Men Konungen svarade: "Vi, som gått öfver Oder, Elbe och Rhen, skulle vi försagde stanna vid Lech?" "Ofta lyckas," tillade han, "de svåraste företag, just derföre att de, som skola emotstå och hindra dem, anse dem omöjliga." Han hade bemärkt, att den stranden af Lech, på hvilken Svenskarne befunno sig, var mycket högre

Digitized by Google

än den motstående; och derpå grundade han sin plan.

Fast i sina beslut och skyndsam att verkställa dem, förspillde Gustaf Adolf, ej mer än Napoleon, den dyrbara, ofta genom en dag, ja, genom en timme afgörande tiden. Under det en bro öfver floden byggdes, för fienden skyld af en tjock rök från itändt ris och halm, och medan 300 Finnar gingo öfver den, för att på andra stranden uppresa en förskansning, underhölls en jemn kanoneld, hvarvid Konungen sjelf med egen hand lossade 60 skott. Derefter skedde den lika lyckliga som djerfva, snart sagdt underbara öfvergången, under fortsatt kanondunder från begge sidorna af sådan häftighet, att jorden darrade och den omgifvande nejden på flera mils afstånd lyssnade med häpnad. Förgäfves sände Tilly tropp efter tropp till motstånd. Förgäfves fattade han sjelf en fana och ställde sig i spetsen för sina gamla Valloner. Träffad af en kula, låg han sanslös. Allt kom i förvirring. Natten inbröt. Segern var för dagen afgjord; men om morgonen ville Gustaf Adolf utröna fiendens ställning. Detta värf uppdrog han åt Nils Brahe och hans Gula regemente, till belöning för den tapperhet, de i striden ådagalagt. Det var blott fiendens flykt, de hade att berätta, hvaröfver Konungen föll i en djup förundran och sade:

Digitized by Google

"Om jag hade varit Hertig af Bäjern, aldrig hade jag lemnat en sådan plats och öppnat mitt land för fienden; nej, icke ens om en kanonkula borttagit skägget och halfva hakan dertill."

Blott en triumf var Gustaf Adolfs tåg till Franken och Bäjern och Schwaben, till dess Riksstaden Nürnberg anropade hans bistånd emot Hertigen af Friedland, som nu åter hade trädt i Kejsarens tjenst, om man så skall kalla det befäl, han åtog sig öfver hans krigshär, med så oerhörda villkor, att man förvånas ej mindre öfver monarken, som kunnat dem bevilja, än öfver undersåten, som vågat dem fordra. Sedan Wallensteins högmod vunnit äfven den segern, att hans fiende, Kurfursten af Bäjern, måste förödmjukad fly till hans hjelp och i hans hand lemna sin vapenstyrka, utgjorde hela den härsmakt, som stod under hans befäl, 60,000 man. Emot den skulle nu Gustaf Adolf, som till Nürnbergs undsättning ej kunnat medföra mer än 20,000, möta honom i en strid, om hvilken Wallenstein yttrade, "att den skulle afgöra, antingen det blefve Gustaf Adolf eller han, som beherrskade verlden."

Utan tvifvel är ibland särskilta uppträden i 30-åriga kriget detta ett af de märkvärdigaste, med hänseende så väl till härförarnes personliga storhet, som till vigten af den sak, hvars utgång på dem

Digitized by Google

skulle bero, och de väldiga krafter, som dervid användes. Ovanligt var sjelfva stridssättet, som länge uppehöll den allmänna väntan och förspillde nära hälften af hvardera krigshären. Förlusten härrörde likväl mindre af blodsutgjutelser, än af en pestartad sjukdom, som på hvardera sidan härjade, hvartill brist på sunda lifsmedel, så väl som de stora folkmassornas sammanträngning, voro naturliga orsaker. Af mensklighet ej mindre än af hjeltemod beslöt Gustaf Adolf, hvars krigshär både af Sachsiska och af egna troppar fått en ansenlig förstärkning, att gå anfallsvis tillväga, och tvinga sin fiende till en ordentlig drabbning, i det han dref honom ur sina förskansningar. Ibland dessa var Alte Veste så starkt befäst, att, då bud kom till Wallenstein om dess bestormande af Svenskarne, yttrade han i sitt öfvermod, "att Gud sjelf icke kunde taga ifrån honom Alte Veste." På hvardera sidan försöktes allt hvad tapperhet och klokhet och krigskonst förmå, utan att någondera kunde tillegna sig segern. Dock var följden den, att, när Gustaf Adolf aftågade, äfven Wallenstein uppbröt. Den förre hade således i det afseendet vunnit sitt ädla ändamål: att han ifrån Magdeburgs öde befriat en stad, som genom sin handel, sina slöjder och konster var en af de mest utmärkta i det Tyska

riket;

Digitized by Google

riket, och på hans beskydd hade ett särskilt anspråk, så väl genom sin Protestantiska trosbekännelse, som den tillgifvenhet, hon för honom på de mest öfvertygande sätt bevisat.

Ibland Gustaf Adolfs förnämsta fältherrar saknades vid detta tillfälle Johan Banér. En af de skarpskyttar, med hvilkas ur en småskog lurande skott den Svenska utmaningen till en öppen strid på fältet blef af de Kejserliga besvarad, hade så illa sårat hans arm, att den icke blott var ur stånd att föra svärdet, utan ock satte hans lif i fara. Banérs ställe intogs och uppfylldes af Nils Brahe, som anförde fotfolket, medan Hertig Bernhard af Weimar red i spetsen för rytteriet, och artilleriet styrdes af Torstenson.

Hvilka stora namn tillsammans! Den höjd af ära, hvartill de öfrige tre efteråt uppstego, visar oss, hvad rum ibland de ryktbara Härförare, som gingo ur Gustaf Adolfs skola, äfven Brahe skulle intagit, om han ej i förtid af döden bortryckts. På det fält, der han slutade sin bana, var honom dock beredd en ny skörd af lager, den skönaste af alla.

Den vid Nürnberg afbrutna striden skulle vid Lützen fortsättas och afgöras. En Fransysk häfdatecknare *) anmärker, att sedan Cesars och Pom-

*) Mauvillon, Tom. 4, p. 404.

Digitized by Google

péji, Octavii och Antonii strider, ingen varit större än denna emellan de begge hittills oöfvervunna, som hvälfde i sina händer icke blott Tysklands, utan till en del Europas öde. Gustaf Adolf sjelf, i det tal, han för sin krigshär höll, innan drabbningen begynte, yttrade sig: "att, om den förlorades, allt vore förloradt." Tillfälligheter, som hvarken kunde förutses eller förekommas, gjorde om intet hans uträkning, att med ett hastigt anfall öfverraska sin fiende. Dock hade vid slagtningens början Pappenheims krigshär icke hunnit ankomma.

När dagen grydde, hördes ur det Svenska lägret vanlig morgonandakt, hvarvid hela hären uppstämde Luthers bekanta Psalm: *Vår Gud är oss en väldig borg.* Sednare sjöngs den krigssång, Gustaf Adolf sjelf tros hafva författat: *Förfäras ej, du lilla hop.* Äfven för de Österrikiska härskarorna hölls vid detta tillfälle en messa; och Abboten af Fulda föreställde dem, att de stridde icke blott för Kejsaren, utan för den allena saliggörande kyrkan.

Wallenstein begynte den heta dagen med uppbrännandet af staden Lützen. Detta försigtighetsmått, som skulle hindra hans öfverflygling ifrån den sidan, var kanske lika onödigt som grymt *).

*) Se Mauvillon, Tom. 4, p. 398. Enligt hans berättelse, hade Lützens förstöring skett redan förut. Enligt den uppgift, som Schiller har följt, stod staden i brand, då striden begyntes.

Digitized by Google

Desto vigtigare var det, som han om aftonen vidtagit, att bemäktiga sig landsvägen, som emellan begge härarna sträckte sig med breda och djupa diken på hvardera sidan. Dessa lät han, i mörkret obemärkt, gräfva ännu djupare, och ställde i dem musketerare och bakom dem sju grofva kanoner. Ett starkare batteri var anlagdt på en af väderqvarnar omgifven höjd, hvarifrån en stor del af fältet kunde beskjutas.

Svenska hären var uppställd i samma slagtordning, som vid Leipzig beredt segern. Konungen sjelf anförde högra flygeln, der Stålhandske stod med Finnarna ytterst och Stenbock med Smålänska rytteriet närmast till midten. Öfver de Tyska tropparna i venstra flygeln var Hertigen af Weimar ställd, som sedan beviste sig värdig att motsvara Gustaf Adolf. Men åt hvem skulle befälet öfver hufvudstyrkan af fotfolket emellan begge flyglarna anförtros? Gustaf Horn stod vid Rhenströmmen och Johan Banér i Bäjern. Konungen kunde ej tveka, då han hade Nils Brahe att använda.

Den unge hjelten, som ännu icke hunnit mannaåldern, skulle nu, i den mest afgörande af Gustaf Adolfs strider anföra sjelfva kärnan af den Svenska hären. Utom den *Gula* brigaden, hvars hufvud han redan förut var, ställdes under hans befäl den *Blå*,

Digitized by Google

hvars tapperhet tillvann denna färg en lika fröjd, som under Carl XII steg ännu högre, och den *Gröna,* som bestod af Skottar och andra stridbara utländningar, hvilka ställt sig under Gustaf Adolfs segerfana, samt den *Svenska,* så kallad, man vet icke rätt hvarför; ty deri, att hon utgjordes af blotta Svenskar, var hon endast den sistnämda olik. Med samma skäl kunde hon hetat den Finska; ty, jemte Dalkarlar och Westgötar, lydde till henne Karelare och Österbottningar. Men den tiden var emellan Svenskar och Finnar ingen skillnad.

Den sålunda uppställda hären väntade att få begynna striden, med samma otålighet, som dess Konung. Befarande Pappenheims ankomst, såg han ur vagnen, der han hvilade öfver natten, med oro efter den dröjande dagen. Men naturen sjelf lade ett nytt hinder för hans af skyndsamhet beroende plan. Efter nattens mörker kom en tjock dimma och svepte om begge härarna, som stodo midt emot hvarandra, färdiga till strid, men liksom med blindhet slagna. Först klockan elfva, då solen ändtligen drog förlåten undan, öppnades skådespelet.

"*Gud med oss!*" var nu, som alltid, den Svenska lösen. Gifven af Gustaf Adolf ur hans eget hjerta, flög den, som en himmelsk flägt, genom hela hans här, och allt var i rörelse till häst och fot. Svenskarnas häftiga anfall möttes icke blott

Digitized by Google

af det motstånd, man borde vänta af en så stark och öfvad krigshär, som den under Wallenstein. Oförmodadt kom, liksom jorden eller afgrunden sjelf skulle öppnat sig, en mördande eld ur grafvarna vid vägen. Jemte det i dem gömda musketeriet, dundrade bakom dem de sju kanonerna; och batteriet vid väderqvarnarna gaf blixt på blixt och fällde man vid man. Oförfärad fullföljde Brahe sin väg, och främst af hans brigader gick den Svenska; dock Svenska voro de alla i mod och ståndaktighet, och blott ordningen fordrade, att de icke alla voro de främste. Inom några ögonblick blefvo af dem grafvarna öfversprungna, musketerarne dödade eller förjagade, kanonerna eröfrade och emot fienden vända.

Af den härsmakt, Hertigen af Friedland sjelf ägde, hade han ställt fram fem brigader, såsom en orygglig förmur; men redan voro tvenne af dem i grund slagna. Äfven anföraren för den främsta, som bar hans eget namn, Berthold von Wallenstein, hade stupat. Om den på järtecken aktande, i öfrigt store mannen skulle deri funnit ett ondt förebud; så motvägdes det af den försäkran, hans Astrolog Seni honom gifvit, att dagens aspekter voro för Konungen af Sverige ganska mörka. I alla fall hade han sjelf egenskaper, på hvilka han kunde sätta sin tillit. Med den befallande kraft,

Digitized by Google

som gjorde honom till en herrskare, hvarhelst han befann sig, förente han den snabba blick och det rådiga mod, som i tid genast både inser och verkställer hvad som göras bör. Ehuru han för sin gikt vanligen åkte, eller lät bära sig, sprang han nu till häst och bragte de redan skingrade tropparna tillbaka till en ny strid.

Nu föll ock det Kejserliga rytteriet Brahes brigader i sidan. Det anfördes af den ryktbara Isolani, som vid Nürnberg hade fått namn af "Svenskarnes gissel," för det han med sina ströfvande Kroater oroat dem, ehuru han sjelf led stora förluster genom det af Gustaf Adolf uppfunna krigssättet, att med rytteri blanda fotfolk. Stenbock med sina Smålänska ryttare skulle understöda Brahe; men de hade svårt att springa öfver de breda och djupa grafvarna. Icke heller kunde den Gröna brigaden, som måst draga sig undan för den rent sopande elden ifrån väderqvarnarna, komma de öfriga till undsättning. Efter det manligaste motstånd måste de vika tillbaka, och de sju kanonerna återföllo i Österrikarnes våld.

Härom underrättad, skyndade sig Gustaf Adolf ifrån den seger, han med den högra flygeln vunnit, för att bistå de tillbakadrifna. *Följen mig, mina tappra gossar!* ropte han till Smålänning-

Digitized by Google

garna, och sporrade sin häst till ett språng öfver gräfven och red med den hast midt i den fiendtliga elden, att endast ett ringa följe hann honom i spåren. *Der står vår farligaste fiende,* sade han, och visade med sitt finger på Piccolominis regemente. Förmodligen var det denna åthörd och den vördnad, hvarmed han af de omgifvande bemöttes, jemte hans majestätliga utseende, som i detta olyckliga ögonblick hos en af fiendens folk fäste den uppmärksamhet, att han på honom, såsom ett särskildt betydande mål, riktade sitt gevär. Men döden, som så ofta förut förgäfves hotat den honom trotsande hjelten, ville nu försäkra sig om sitt dyrbara offer genom mer än en mans hand. Med bestörtning sågo de, som följde Konungen, hans blod rinna: den venstra armen var illa sårad. "Det är ingenting, mina barn," sade han, och red vidare framåt. Men snart träffade honom flere af fiendens kulor; ty att en af dem skulle varit en förrädisk väns, vill man ej längre misstänka. Så föll den ädlaste krigare, som Historien känner, och lade till hjeltens ära martyrens.

Konungens häst, som, utan sin herre, bestänkt med hans blod, kom springande tillbaka, bar till hans folk den första, ännu med hopp blandade förskräckelsen, tills det vissa budet om hans död, först med sorgens och förtvifians häpna hemskhet

Digitized by Google

slog den nu, liksom faderlösa hären, men snart till en hämnande strid väckte dess lejonmod.

Den af Svenskarna vunna fördelen hade vid deras Konungs död gått förlorad. Begge de stridande härarna stodo i samma ställning, som före drabbningen. Men vid Hertigens af Weimar rop: *Framåt hvar en, som haft sin Konung kär!* störtade sig hela hären framåt, i samma slagtordning, som vid den förra striden. Den högra flygeln fördes nu af den tappre Stålhandske, som med sina käcka Finnar förskingrade Isolanis vilda Kroater. Brahe, med sin Gula Brigad, åtföljd af de andra, sprang ånyo öfver grafvarna, tog igen de sju kanonerna och bragte åter de Friedländska kärntropparna på obestånd och flykt. Bernhard af Weimar, ehuru genom ett sår i armen hotad med samma öde, som Gustaf Adolf, fortfor likväl att med hans anda föra hans vapen; och det följdes nu, som förut, af segern. Batteriet vid väderqvarnarna blef af honom intaget och riktadt emot de Kejserliga. Desse kommo allt mer i oordning. Wallenstein måste nu åter sjelf rida omkring, för att söka sammanhålla sin bestörta här, som trodde sig äfven på ryggen anfallen, då den hörde bakom sig det förfärligaste dunder. Detta härrörde deraf, att en Svensk bomb nedfallit i en Österrikisk krut-

vagn,

vagn, som antände flera andra med granater och bomber uppfyllda vagnar. Men allt det buller, all den skräck och förvirring, som dessa, likt drakar i luften flygande, åstadkommo, skingrades i ett ögonblick genom det glädjeropet: *Pappenheim är här.* De, som flydde, stannade och vände om; de stridande fingo ett nytt mod; ordningen blef återställd, och slagtningen, som redan för de Kejserliga syntes förlorad, lofvade dem seger.

Nu gällde det för Svenskarna att försvara sig. Den häftigast angripne var Brahe, som stod midt i svallet af tillströmmande härskaror, dem Götz, Piccolomini och Terzky anförde. På tre sidor omgifven, måste han duka under. De sju kanonerna blefvo af fienden andra gången återtagna, sedan den Blåa Brigaden fallit ett mangrant offer, och den Svenska, jemte den Gröna måst draga sig tillbaka öfver grafvarna. Den *Gula* stod qvar med Brahe. Ingen enda vek tillbaka. Alla stupade, man efter man, hvar på sin plats. Konungens Lifregemente hade nu ett nytt skäl att med detta namn utmärkas. Ehuru det icke kunnat rädda hans lif, gaf det dock sitt eget till ett hämdoffer för hans blod. Äfven besannades nu i en ny mening Gustaf Adolfs ord: "att den Gula Brigaden var hans hufvudgärd." På *den* kunde han, ännu som död, hvila; den följde honom i grafven.

Digitized by Google

Brahe sjelf, svårt sårad, belönades med den åtrå att få dö med sin Konung. Men innan han uppgaf andan, fick han, som Epaminondas, gläda sig åt segern. Under det han i sitt blod bars från fältet, der Svenska hären återtagit sin förra ordning, kom för hans öron fiendens klagorop: *Pappenheim är död, allt är förloradt!* Ännu i Naumburg, dit han under läkarevård blef förd, lemnade honom döden det anstånd *), att han förnam icke blott det afgörande beviset för Svenskarnas seger, att de behöllo valplatsen, som de Kejserlige om natten efter slaget öfvergåfvo, utan ock Wallensteins aftåg till Böhmen, hvarigenom han lemnade under Svenska vapnens välde hela det af Gustaf Adolf intagna Tyskland.

Med detta budskap till sin Konung, om det behöfdes för den ifrån höjden nedblickande anden, gick han att förena sig med honom i den verld, der de hvardera funno den rätta segerkronan.

Begge slöto sin bana, då den lyste som skönast. Den ena hade ej hunnit till lifvets middag; den andra var ännu i dess morgon; ty hvad annat är det 28:de året? Hvilka stora bedrifter de hvardera skulle utfört, om deras lefnad förlängts — denna fråga är fåfäng, såsom alla om följderna af

*) Han afled den 21 Nov.

Digitized by Google

en enda länks förändring i tidens kedja. Men högre eller skönare i ära skulle näppeligen Gustaf Adolf kunnat stiga. Och hvad lefverd kunde Brahe förvärfva, som mer betydde, än det omdömet af hans stora Mästare: "att han var det största ämne till Fältherre i hela hans krigshär."

Visserligen hafva en Banér, en Torstenson, en Wrangel, som efter Gustaf Adolfs död fullföljde hans verk, vunnit en större ryktbarhet, lik de stjernors klarare sken, som stå längre ifrån den ännu glödande sky, der dagens ljus har försvunnit. Brahe deremot liknar den till solen närmaste, i hennes följe nedgående planeten. Dock, när denne i kransen af hennes strålar med möda kan skönjas af andra, än de stjernkunniga, står den med honom jemförde hjelten i sin Konungs Historia för alla synlig. Döden, så väl som äran, har förenat deras minnen.

Utom en dotter, Elsa Elisabeth Brahe, som först var förmäld med en son af Axel Oxenstjerna och sedan med Carl X:s broder, Prins Adolf Johan, hade Nils Brahe en son, som föddes efter hans död och med mångfaldig förtjenst om fäderneslandet dog, som Riksråd och Amiral. Af honom härstammar den nu lefvande familjen Brahe, hvars ädle medlemmar, i denna högtid deltagande,

Digitized by Google

och af dess föremåls hjeltedöd påminte om en sednare tids sorgligare offer af trohet och nit, finna sitt eget tänkesätt uttryckt genom inskriften på närvarande Skådepenning: *Pro Rege, cum Rege.* *(För Konungen, med Konungen.)*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 092 556 497